

Медицький І. Б.

**НАСЛІДКИ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ:
ТЕОРЕТИЧНІ І ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ**

монографія

Івано-Франківськ

2020

УДК 343.97

М42

Рекомендовано до друку вченою радою Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (протокол № 04 від 27 квітня 2020 року)

Рецензенти:

В. М. Дрьомін – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, Заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного університету «Одеська юридична академія»;

А. М. Бабенко – доктор юридичних наук, професор, декан факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Одеського державного університету внутрішніх справ;

С. А. Мозоль – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ.

Науковий редактор:

П. Л. Фріс, Заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри кримінального права навчально-наукового юридичного інституту ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», доктор юридичних наук, професор.

М42 **Медицький І. Б.**

Наслідки злочинності в Україні: теоретичні і прикладні аспекти : монографія / І. Б. Медицький. – Івано-Франківськ : Супрун В. П., 2020. – 314 с.

ISBN 978-617-7468-57-7

Монографія присвячена комплексному дослідженню проблеми наслідків злочинності. Здійснено ґрунтовний аналіз поняття наслідків злочинності та його змістовного наповнення, розкрито рівні співвідношення між суміжними теоретичними конструктами. Особливу увагу приділено існуючим методикам оцінки наслідків злочинності, міжнародно-правовому досвіду зарубіжного вивчення наслідків/ціни злочинності. Окреслено обсяг втрат людського потенціалу внаслідок різного роду форм протиправної поведінки, розглянуто найбільш значущі нематеріальні наслідки злочинності на індивідуальному, суспільному та державному рівнях вияву. Розкрито стан, ефективність та «собівартість» державного впливу на злочинність у структурі її наслідків: кримінально-правового законотворення, діяльності суду та органів кримінальної юстиції, застосування інституту виконання покарань.

Для науковців, практичних працівників, викладачів, аспірантів та студентів вищих навчальних закладів юридичного спрямування, широкого кола читачів, які цікавляться питаннями теоретико-прикладного забезпечення боротьби зі злочинністю.

УДК 343.97

ISBN 978-617-7468-57-7

© Медицький І.Б., 2020

© Навчально-науковий юридичний інститут ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2020

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	4
ПЕРЕДМОВА	5
ВСТУПНЕ СЛОВО	7
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ПІЗНАННЯ НАСЛІДКІВ ЗЛОЧИННОСТІ.....	9
1.1. НАСЛІДКИ ЗЛОЧИННОСТІ ЯК СКЛАДОВА ПРЕДМЕТА КРИМІНОЛОГІЧНОЇ НАУКИ: СТАН РОЗРОБКИ ПИТАННЯ	9
1.2. ПОНЯТТЯ, ЗНАЧЕННЯ, МЕТОДИКИ ОЦІНКИ НАСЛІДКІВ ЗЛОЧИННОСТІ	20
1.3. СТРУКТУРА ТА ПОБУДОВА КЛАСИФІКАЦІЙНИХ СХЕМ НАСЛІДКІВ ЗЛОЧИННОСТІ.....	49
1.4. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ДОСВІД ЗАРУБІЖНОГО ВИВЧЕННЯ НАСЛІДКІВ/ЦІНИ ЗЛОЧИННОСТІ.....	60
РОЗДІЛ 2. ВИДИ ТА ЗМІСТ НАСЛІДКІВ ЗЛОЧИННОСТІ	83
2.1. МАТЕРІАЛЬНІ НАСЛІДКИ ЗЛОЧИННОСТІ.....	83
2.2. НЕМАТЕРІАЛЬНІ НАСЛІДКИ ЗЛОЧИННОСТІ.....	152
РОЗДІЛ 3. ВПЛИВ ДЕРЖАВИ НА ЗЛОЧИННІСТЬ У СТРУКТУРІ ЇЇ НАСЛІДКІВ.....	196
3.1. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗАКОНОТВОРЕННЯ У СТРУКТУРІ НАСЛІДКІВ ЗЛОЧИННОСТІ: СТАН, ЕФЕКТИВНІСТЬ, СОБІВАРТІСТЬ	196
3.2. ДІЯЛЬНІСТЬ СУДУ ТА ОРГАНІВ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ У СТРУКТУРІ НАСЛІДКІВ ЗЛОЧИННОСТІ: СТАН, ЕФЕКТИВНІСТЬ, СОБІВАРТІСТЬ.....	220
3.3. ІНСТИТУТ ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У СТРУКТУРІ НАСЛІДКІВ ЗЛОЧИННОСТІ: СТАН, ЕФЕКТИВНІСТЬ, СОБІВАРТІСТЬ	254
ДОДАТКИ.....	271

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АТО – антитерористична операція.
ВООЗ – Всесвітня організація охорони здоров'я.
ВРУ – Верховна Рада України.
ВСУ – Верховний Суд України.
ВС – Верховний Суд.
ВССУ – Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ.
ВГСУ – Вищий господарський суд України.
ВАСУ – Вищий адміністративний суд України.
ВАКС – Вищий антикорупційний суд України.
ВСПІВ – Вищий суд з питань інтелектуальної власності України.
ГПУ – Генеральна прокуратура України.
ДБР – Державне бюро розслідувань України.
ДКВС – Державна кримінально-виконавча служба України.
ДПтС – Державна пенітенціарна служба України.
ДСА України – Державна судова адміністрація України.
ЄДРСР – Єдиний державний реєстр судових рішень.
ЄСПЛ – Європейський Суд з прав людини.
ЄС – Європейський Союз.
ЗМІ – засоби масової інформації.
КК України – Кримінальний кодекс України.
КМ України – Кабінет Міністрів України.
КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України.
КВК України – Кримінально-виконавчий кодекс України.
МВС України – Міністерство внутрішніх справ України.
НАБУ – Національне антикорупційне бюро України.
ООС – Операція об'єднаних сил.
ПК України – Податковий кодекс України.
ПТСР – посттравматичний стресовий розлад.
ПАРЄ – Парламентська асамблея Ради Європи.
САП – Спеціалізована антикорупційна прокуратура України.
СБУ – Служба безпеки України.
СІЗО – слідчий ізолятор.
УВП – установа виконання покарання.
ЦК України – Цивільний кодекс України.

ПЕРЕДМОВА

Перед вами перше в Україні монографічне дослідження однієї з надзвичайно важливих та складних соціальних проблем – наслідків злочинності. Усі ми постійно відзначаємо величезну шкоду для нашої держави й особисто для кожного з нас завдану корупцією, системними прикладами отримання службовими особами неправомірної вигоди, посяганнями на власність, порушенням права на судовий захист, домашнім насильством та іншими злочинними діяннями. Я вже не кажу про тисячі родинних трагедій, коли жертвами злочинів стають наші рідні та близькі. Але все, що ми говоримо, все, що ми знаємо про наслідки злочинності, більше оцінюється на емоційному рівні, не будучи заснованим на глибинних наукових розробках.

Для світової кримінологічної науки ця проблема не нова. Але у нас в Україні реально комплексно, системно її ніхто до сьогоднішнього дня не вивчав. Якщо бути відвертим, то багато років тому, будучи ще молодим дослідником, я отримав від свого Учителя, відомого вченого-кримінолога Михайла Матвійовича Бабаєва його невеликий за обсягом навчальний посібник «Соціальні наслідки злочинності». Це був 1982 рік. Тема мене вразила настільки, що через деякий час я вирішив її обрати як проблему для докторського дослідження. Однак нічого не вийшло. Не тому, що я не спромігся написати, а тому, що я жив у СРСР, де все було під грифом «ТАЄМНО»! Отримати будь-яку статистику, прорахувати щось самому було практично неможливо. Лише окремі цифри вдавалось вирвати із засобів масової інформації (коли їх не помічала радянська цензура) або на закритих нарадах. Звісно, на такому матеріалі якісне дослідження зробити було неможливо.

Ця спроба вийшла невдалою й залишила у спогадах лише гіркий осад.

Йшли роки. Відбувся розпад Радянського Союзу, а з ним у вічність канула і всеохоплююча таємність його державницького існування. Україна розпочала свій тернистий шлях становлення як незалежного та відкритого утворення, ми отримали доступ до статистичної і соціологічної інформації. Й хоча я переключив свою наукову увагу на інші питання, десь у підвалинах душі бажання дослідити цю проблему залишилось.

Декілька років тому, коли мій учень Ігор Богданович Медицький вирішив працювати над підготовкою докторської дисертації, я, згадавши своє нереалізоване прагнення, запропонував йому присвятити дослідження саме цій проблематиці. Ми довго обговорювали методику дослідження, його напрями, структурні складники та інші моменти. Впродовж тривалого часу Ігор Богданович збирав і системно опрацьовував емпіричні матеріали. І ось перед вами, шановні читачі, закінчена наукова праця. Звичайно, мені важко бути об'єктивним, але дозволю собі висловити думку, що вона не залишиться

непоміченою у масиві кримінологічної наукової літератури, продукуючої в Україні.

Праця Ігоря Богдановича Медицького є по суті першим комплексним дослідженням проблеми наслідків злочинності, реалізованим в Україні. Окремі її аспекти вже вивчалися колегами-кримінологами, а їхні наукові здобутки із вдячністю використано автором у його монографії. Однак загальну картину, більш повноцінне й системне бачення того, що нам «коштує» злочинність, ми спостерігаємо у цій науковій студії. Думаю, що наведені цифри, окреслені тенденції і перспективи багато кого вразять, навіть більше – відверто шокують. Вони є занадто красномовні – ми втрачаємо від злочинності у людських життях, здоров'ї наших співгромадян, нереалізованих соціальних програмах, адже злочинність просто знищує нашу країну непосильним суспільно-фінансовим тягарем. Й протидію їй слід розпочинати з механізму прийняття та якості наших законів, які, м'яко кажучи, бажають бути кращими і за змістом, і за юридичною технікою. Величезні проблеми у правозастосовчій діяльності, побутовому відношенні – країну пронизує правовий нігілізм, у суспільній правосвідомості сформована позиція, що жити, не порушуючи законів, в Україні неможливо.

Я назвав лише окремі питання й наслідки злочинності, на яких концентрує свою увагу автор. Зрозуміло, що дослідження такого роду, виконуване однією особою, не спроможне охопити всього різноманіття поставленої в ході наукового пошуку проблеми, окремі її аспекти ще очікують на своїх дослідників. Проте переконаний, що ця праця є вагомим та результативним спробою прориву проблеми на достатньо широкому фронті.

Про обґрунтованість отриманих даних та сформульованих висновків свідчить аналіз теоретичної основи монографії, її інформаційного та емпіричного підґрунтя. Дослідником використано значну кількість літературних джерел, які показують роботи фахівців з кримінології, кримінального права, кримінального процесуального права, кримінально-виконавчого права, юридичної психології, соціології, економіки, педагогіки. Висновки та рекомендації ґрунтуються на відповідних узагальненнях кримінальної статистики та судово-слідчої практики, результатів законотворчої та законопроектної роботи, правової публіцистики, довідкових видань.

Монографія, безперечно, буде цікавою для законодавців, науковців та практичних працівників і слугуватиме своєрідним науковим «полем» для подальших дослідницьких баталій.

П. Л. Фріс

*Заслужений діяч науки і техніки України,
доктор юридичних наук, професор*

ВСТУПНЕ СЛОВО

Створення в Україні громадянського суспільства та розбудова демократичної правової держави із ринковою економікою вимагають ефективної протидії одному із негативних супутніх соціальних феноменів – злочинності. Не зважаючи на те, що її наслідки визначають усю систему боротьби, вони практично й досі залишаються малодослідженими. І це при тому, що потреба у такому пізнанні не вимагає якоїсь «посиленої» чи «спеціальної» аргументації. Чітке розуміння обсягу наслідків злочинності та рівнів їх вияву забезпечить підґрунтя для розробки політики, планування та програмування, розподілу матеріально-фінансових ресурсів у рамках системи кримінального правосуддя, а також інших пов'язаних сферах. Воно може бути використане для досягнення ряду завдань, не останніми з яких є перегляд кримінального законодавства з тим, щоб скоротити існуючий розрив між ним та соціальною дійсністю. Положення монографії перспективні до використання у ході вдосконалення чинного законодавства, подальших наукових пошуках та конструктивній полеміці, викладанні дисциплін кримінального циклу, насамперед кримінології у вищих навчальних закладах юридичного профілю.

Слова щирої подяки за всебічну професійну підтримку упродовж тривалого часу своєму Учителю – доктору юридичних наук, професору, Заслуженому діячеві науки і техніки України *Фрісу Павлові Львовичу*; за доброзичливість та високу оцінку виконаної праці її рецензентам – доктору юридичних наук, професору, член-кореспонденту Національної академії правових наук України, Заслуженому діячеві науки і техніки України *Др'юмінін Вікторові Миколайовичу*, доктору юридичних наук, професору *Бабенку Андрієві Миколайовичу*, доктору юридичних наук, старшому науковому співробітнику *Мозолу Станіславу Анатолійовичу*. Окрему вдячність за розуміння та максимальне сприяння адресую керівництву Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника в особі ректора – доктора політичних наук, професора *Цепенди Ігоря Євгеновича*, навчально-наукового юридичного інституту університету в особі директора – доктора юридичних наук, професора, Заслуженого юриста України *Васильєвої Валентини Антонівни*, колегам з навчально-наукового юридичного інституту, а також *Хоробу Степанові Івановичу* – доктору філологічних наук, професору, Заслуженому діячеві науки і техніки України, за допомогу у літературному редагуванні роботи.

І насамкінець, вдячний до глибини душі моїм Дорогим батькам – *Богдану Дмитровичу* та *Галіні Василівні Медицьким*, дружині *Світлані* та діткам – *Софійці* і *Маркові*, моїм рідним та близьким, за любов, терпіння та з вибаченнями за «запозичений» від сімейних цінностей на науку час.

Висловлюємо сподівання, що дана праця стане у нагоді й буде корисною усім, хто цікавиться юридичною проблематикою узагалі та питаннями протидії злочинності і зміцнення правопорядку у державі зокрема.

РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ПІЗНАННЯ НАСЛІДКІВ ЗЛОЧИННОСТІ

1.1. Наслідки злочинності як складова предмета кримінологічної науки: стан розробки питання

Аналіз наукової та навчально-методичної літератури дає підстави стверджувати, що сучасні кримінологічні дослідження мають переважно своїм предметом виявлення причин злочинності, закономірностей впливу соціальної дійсності на злочинність – її стан, рівень, динаміку, структуру, тобто на уже давно відомі й традиційно аналізовані кількісно-якісні показники. Більшість проведених кримінологами досліджень торкаються поняття, ознак, кількісних і якісних характеристик конкретних різновидів злочинності, соціальної зумовленості, криміногенних детермінант, етапів формування особистості злочинця, особливостей жертви злочину, а також теоретичних основ загальносоціального і спеціально-кримінологічного їм запобігання, методів та засобів впливу на злочинність¹. Сутності, диференціації, механізмам виникнення й методології розрахунку наслідків злочинності приділяється недостатня увага.

Загальну оцінку наслідків злочинності можна простежити у працях Ю. М. Антоняна, А. А. Герцензона, І. І. Карпеця, Н. Ф. Кузнецової, О. Б. Сахарова, О. С. Шляпочнікова; більш конкретну, яка стосується різновидів кримінально караної поведінки – у роботах О. Д. Берензона, Г. І. Кочарова, В. Г. Танасевича та інших науковців. Моменти, що характеризують власне соціальну шкоду від злочинності, її різновиди, методологію розрахунку та інші аспекти, пов'язані із цим питанням, є науковим надбанням О. Р. Афанасьєвої, Г. А. Аванесова, М. М. Бабаєва, А. М. Бабенка, О. М. Бандурки, І. Г. Богатирьова, А. М. Бойко, В. В. Василевича, В. В. Голіни, Б. М. Головкина, О. М. Джужі, В. М. Дрьоміна, А. П. Закалюка, С. М. Іншакова, А. Е. Жалінського, В. Ю. Квашиша, Л. В. Кондратюка, О. М. Костенка, В. М. Кудрявцева, О. Г. Кулика, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, В. В. Лунєєва, С. А. Мозоля, В. С. Овчінського, Н. В. Сметаніної, П. Л. Фріса, В. В. Шаблістого, В. І. Шакуна та інших учених.

У наукових працях 70-80 років минулого століття можна простежити окремі загальні висловлювання, що підкреслюють значущість пізнання

¹ Афанасьєва О. Р. Социальные последствия преступности: понятие, признаки, показатели. *Общество и право*. 2013. №3(45). С.181. URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_21012924_82417428.pdf (дата звернення: 25.01.2017).

соціальних наслідків злочинності. Наприклад, В. М. Кудрявцев вважає доцільним включення результатів злочинних дій та бездіяльності у поняття злочинності, А. Е. Жалінський – необхідність вивчення соціальної шкоди, яка заподіюється злочинністю, С. В. Бородін визначив соціальні наслідки злочинності як ознаку (властивість), частину і результат злочинності в цілому, Г. А. Аванесов подав аналіз можливих наслідків злочинності, В. М. Демідов включив соціальні наслідки до характеристики злочинності¹.

Теоретичні передумови формування самостійного підвиду кримінологічної теорії, яка вивчає явища та процеси, генеровані злочинністю, були закладені у 80-х роках минулого століття М. М. Бабаєвим у навчальному посібнику «Соціальні наслідки злочинності»². Впродовж більш аніж 30-и років потому доробок учених, присвячений наслідкам злочинності, суттєво розширив арсенал кримінологічної науки.

Однак комплексних, системних досліджень цієї проблематики явно не вистачає. Більшість із наявних публікацій доволі дотично торкаються питань наслідків злочинності – у ході дослідження злочинності того чи іншого виду або загалом, кримінологічної характеристики конкретних деліктів чи деліктів певних підгруп/груп.

Науковий інтерес до категорії «наслідки злочинності» простежується у дисертаційних працях ряду українських науковців, як докторських – дисертації О. М. Ігнатова (2014), Ю. А. Турлової (2018), Я. О. Ліховіцького (2018), так і кандидатських – дисертації О. О. Сокол (2017), О. І. Михаліка (2018), О. В. Заїчко (2019), С. В. Єрмолаєвої-Задорожньої (2019), Ю. О. Гурстєвої (2019).

У контексті вивчення сучасного стану загальнокримінальної насильницької злочинності в Україні О. М. Ігнатов приділив увагу такому її показнику, як «ціна», справедливо зауваживши, що в Україні практично відсутніми є праці, в яких би здійснювався аналіз наслідків злочинів, у тому числі – загальнокримінальних насильницьких деліктів. Учений визнає факт відсутності універсальної методики вимірювання обсягу заподіяної шкоди, на розрахунок якої впливає латентність злочинності, недосконалість вітчизняної судової та відомчої статистики.

Показник «ціни» загальнокримінальної насильницької злочинності, як і злочинності у цілому, О. М. Ігнатов пропонує розраховувати, виходячи з наступних принципових моментів: 1) шкода жертві; 2) шкода міжособистісним стосункам; 3) шкода злочинцеві; 4) шкода громаді. Причому саме останній соціальний вимір шкоди охоплюється сучасним каральним підходом, хоча

¹ Афанасьєва О. Р. Исторический опыт изучения социальных последствий преступности в России. *Наука сегодня: проблемы и пути решения*. Материалы международной научно-практической конференции : в 3 частях. Вологда: Издательство «Маркер», 2018. С. 60. URL: https://www.elibrary.ru/query_results.asp (дата звернення: 27.07.2018).

² Бабаев М. М. Социальные последствия преступности : учеб. пособие. М., 1982. 82 с.

громада виглядає чимось абстрактним і безособовим¹.

Дисертація Ю. А. Турлової присвячена актуальним питанням кримінологічних і кримінально-правових засад протидії екологічній злочинності в Україні. Запропонована автором кримінологічна стратегія протидії екологічній злочинності обумовлена її негативними для держави, соціуму і людини наслідками. Цілком слушно вчена констатує, що за масштабами, руйнівною силою і тривалістю незворотних процесів наслідки екологічних злочинів не порівнянні з усіма наслідками інших видів злочинної діяльності разом узятими. Водночас справедливо зазначається, що в нас і досі не створено єдиної геоінформаційної системи, яка б давала можливість достовірно визначати рівень і різні кримінологічні параметри екологічної злочинності².

Окремий підрозділ дисертаційної праці О. О. Сокол «Кримінологічна характеристика та запобігання ухиленням від сплати аліментів на утримання дітей та коштів на утримання непрацездатних батьків» стосується соціальних наслідків аналізованої злочинної поведінки, починаючи із сукупної прямої шкоди, яку завдають злочини цієї категорії, та закінчуючи негативними змінами, що несуть ці злочини у реальних суспільних і насамперед сімейних відносинах.

На підставі аналізу кримінальних справ О. О. Сокол визначає сукупний розмір їх шкоди від невиплачених аліментів, одночасно наголошуючи, що отриманим даним притаманний більше умовний характер, оскільки вони вказані лише для позначення масштабності втрачених грошових сум дітьми або ж непрацездатними батьками. Соціальні наслідки ухилянь від сплати аліментів поділяються дослідником на чотири взаємопов'язані групи: соціально-економічні, соціально-психологічні (згубний вплив аналізованої злочинної поведінки на подальший психічний та моральний розвиток дітей, яким не виплачуються аліменти, їх ставлення у дорослому житті до утримання власних дітей та непрацездатних батьків), соціально-правові або соціально-політичні (ставлення аліментозобов'язаної особи до виконання судового рішення) та соціально-культурні (деформація у культурі та моральності, тобто ставлення суспільства до проблеми ухилення від сплати аліментів на утримання дітей та коштів на утримання непрацездатних батьків, до потреб дитини і непрацездатних батьків загалом)³.

Я. О. Ліховіцький, аналізуючи кримінологічну характеристику злочинів, що вчиняються персоналом Державної кримінально-виконавчої служби

¹ Ігнатів О. М. Теоретичні та прикладні проблеми протидії загальнокримінальній насильницькій злочинності в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2014. С.126.

² Турлова Ю. А. Протидія екологічній злочинності в Україні: кримінологічні та кримінально-правові засади : дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2018. С.211.

³ Сокол О. О. Кримінологічна характеристика та запобігання ухиленням від сплати аліментів на утримання дітей та коштів на утримання непрацездатних батьків : дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2017. С.129-134.

України, пропонує доповнити вказане поняття такою системоутворюючою ознакою, як «ціна злочинності». У дисертації «Кримінологічні засади запобігання злочинам, що вчиняються персоналом державної кримінально-виконавчої служби України» автор великого значення надає ціні даного виду злочинності, під якою пропонує розуміти пряму або непряму шкоду у вигляді:

а) додаткових витрат з кошторису органів та установ виконання покарань, що пов'язані із розшуком засуджених, які вчинили втечу з місць позбавлення волі у результаті службової недбалості персоналу ДКВС України, нанесенням шкоди життю і здоров'ю засуджених внаслідок убивства, катування, спричинення тілесних ушкоджень тощо;

б) підриву авторитету органів державної влади, оскільки будь-який злочин, який вчиняється персоналом ДКВС України у сфері службової діяльності, викликає великий суспільний резонанс, а також нерідко стає однією із умов вчинення злочинів засудженими у вигляді масової непокори; дій, що дезорганізують дії адміністрації установ виконання покарань та інших надзвичайних подій;

в) дестабілізації на певний період правопорядку в установах виконання покарань та введенням у зв'язку з цим режиму особливих умов (ст. 105 КВК України), який своєю чергою звужує можливості реалізації індивідуальних прав і свобод як засудженими, так і персоналом ДКВС України у цей час;

г) зниження іміджу і престижності роботи (служби) в органах та установах виконання покарань, який у всіх державах світу, у суспільстві й так знаходиться не на високому рівні, а це у свою чергу збільшує проблеми комплектування ДКВС України відповідними кадрами¹.

Робота С. В. Єрмолаєвої-Задорожньої «Кримінологічна характеристика перешкоджання службовій діяльності працівників правоохоронних органів та його запобігання» стосується характеристики та розробки комплексу заходів запобігання злочинам, пов'язаних з перешкоджанням службовій діяльності працівників правоохоронних органів. Автор виокремлює соціальні наслідки перешкоджання загального плану, до яких відносить професійну віктимність, підвищену вразливість перед злочинними посяганнями, послаблення авторитету правоохоронних органів, збільшення почуття безкарності серед громадян.

Серед соціальних наслідків перешкоджання службовій діяльності працівників правоохоронних органів дослідниця виділяє наслідки фізичні (шкода життю і здоров'ю працівників правоохоронних органів), матеріальні (шкода, завдана безпосередньо майну працівників правоохоронних органів та близьким родичам, а також державі у зв'язку з фінансуванням нею правоохоронної діяльності) і моральні (шкода психічному здоров'ю правоохоронців та/або членів їх сімей). Кожна із цих груп спричиняє шкоду як

¹ Ліховіцький Я. О. Кримінологічні засади запобігання злочинам, що вчиняються персоналом державної кримінально-виконавчої служби України : дис. ... д-ра юрид.наук. Київ, 2018. С.138.

самим правоохоронцям або членам їх сімей, так і правоохоронній системі в цілому¹.

Аналізуючи кількісно-якісні показники фальшивомонетництва О. І. Михалік у своєму дослідженні «Кримінологічна характеристика та запобігання фальшивомонетництву» часткову увагу приділив «ціні» вказаного злочинного промислу. На його думку, «ціна» фальшивомонетництва виявляється у негативних наслідках фінансового (підрив кредитно-фінансової системи), економічного (зумовлення економічної кризи внаслідок обезцінення національної валюти, ненадходження акцизного податку до Державного бюджету), психологічного (недовіра до вітчизняної фінансової системи, відмова громадянами від гривні як засобу накопичення), міжнародно-правового (зниження авторитету України на міжнародній арені, ускладнення набуття нею членства в ЄС) та іншого характеру².

У дисертаційній праці «Кримінологічна характеристика та запобігання незаконній порубці лісу» О. В. Заїчко заподіяну від незаконної порубки лісу шкоду – «ціну» злочинності, пропонує обраховувати у натурі (збитки лісовому фонду України від кількості незаконно вирубаних дерев і чагарників), а також у грошовому еквіваленті (у т. ч. не нарахована рентна плата за спеціальне користування лісовими ресурсами та податкові платежі до державного бюджету). Екологічна шкода довіллю і середовищу проживання людей від незаконної вирубки лісів, як інша складова «ціни» незаконної порубки лісу, полягає у зменшенні площі лісів, ерозії ґрунтів, знищенні рідкісних видів флори і фауни, сходженні снігових лавин у горах, розливанні річок, затопленні місцевості, зміні клімату, ризиках стихійного лиха та екологічної катастрофи³.

Кримінологічний аналіз умисних вбивств, що вчиняються із корисливих мотивів, здійснений Ю. О. Гурстієвою у дисертації «Кримінологічна характеристика умисних вбивств із корисливих мотивів та запобігання їм», включає в себе аналіз питання «ціни» злочинів зазначеної категорії. До прямої шкоди автор відносить настання смерті потерпілих осіб, завдану їх близьким та родичам психічну шкоду, а також матеріальні витрати, пов'язані із похованням, у разі втрати годувальника, кошти на лікування, компенсації моральних та душевних утрат сім'ям загиблих. Непряму шкоду складають в основному кошти на виконання різного роду процесуальних дій, фінансування судових, оперативно-розшукових органів, установ виконання кримінальних покарань,

¹ Ермолаєва-Задорожня С. В. Кримінологічна характеристика перешкоджання службовій діяльності працівників правоохоронних органів та його запобігання : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2019. С.63, 81.

² Михалік О. І. Кримінологічна характеристика та запобігання фальшивомонетництву : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2018. С.69.

³ Заїчко О. В. Кримінологічна характеристика та запобігання незаконній порубці лісу : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2019. С.79-80.

діяльність відповідних органів, спрямовану на запобігання як умисним вбивствам із корисливих мотивів так і злочинності в цілому¹.

Навчальна кримінологічна література вирізняється розпорошеністю та полярністю наведення інформації щодо наслідків/ціни злочинності, починаючи із не включення цього важливого показника до переліку кількісно-якісних параметрів злочинності чи обмежуючись стислими згадками про нього. Сформульовані у підручниках та навчальних посібниках підходи до розуміння категорії «наслідки»/«ціна» злочинності у світлі її основних властивостей, умовно можна розподілити на три різновиди²:

1) *традиційний*. Категорія «наслідки»/«ціна» злочинності не виділяється взагалі, характеристики отримують більш загальноприйняті показники злочинності (стан, динаміка, структура, характер тощо)³;

2) *постановочний*. Наводиться аргументація на користь виділення вказаної категорії, проте без будь-якої її сутнісної характеристики та аналізу⁴;

3) *постановочно-описовий*. Наводиться аргументація на користь виокремлення вказаної категорії (як основного чи додаткового показника) та

¹ Гурстєва Ю. О. Кримінологічна характеристика умисних вбивств із корисливих мотивів та запобігання їм : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2019. С.58.

² Медицький І. Б. Наслідки злочинності як складова предмету кримінології: стан наукової розробки питання. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. СЕРІЯ: ЮРИДИЧНІ НАУКИ. 2019. Випуск 21. С.226.

³ Кримінологія. Учебник для юридических вузов / Под редакцией проф. В. Н. Бурлакова, проф., академика. В. П. Сальникова. СПб.: Санкт-Петербургская академия МВД России, 1998. 576 с.; Кримінологія. М.: Изд-во МГУ, 1994. 415 с.; Иншаков С. М. Кримінологія: Учебник. М.: Юриспруденция, 2000. 432 с.; Кримінологія: Учебник / Под ред. акад. В. Н. Кудрявцева, проф. В. Е. Эминова. М.: Юрист, 1995. 512 с.; Кримінологія: Учебник / Под ред. В. Н. Кудрявцева и В. Е. Эминова. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юристъ, 2002. 686 с.; Кримінологія: Учебник / Под ред. В. Н. Кудрявцева и В. Е. Эминова. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Юристъ, 2006. 734 с.; Михайлов О. Є. Кримінологія : навч. посібник / О. Є. Михайлов, А. В. Горбань, В. В. Міщук. К. : Знання, 2012. 565 с.; Курило В. І., Михайлов О. Є., Яра О. С. Кримінологія: Загальна частина. Курс лекцій. Навчальний посібник. К.: Кондор, 2006. 192 с.

⁴ Курс кримінології. Особлива частина. Підручник. У 2 кн. / М. В. Корнієнко, Б. В. Романюк, І. М. Мельник та ін.; За заг. ред. О. М. Джужи. К.: Юрінком Інтер, 2001. С.55; Кримінологія : підручник / А. М. Бабенко, О. Ю. Бусол, О. М. Костенко та ін.; за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків: Право, 2018. С.85; Шестаков Д. А. Кримінологія. Преступность как свойство общества. СПб.: Санкт-Петербургский государственный университет, Издательство «Лань», 2001. С.76; Кримінологія. Учебник для юридических вузов. Под общей редакцией А. И. Долговой. М.: Издательская группа ИНФРА-М-НОРМА, 1997. С. 111; Кримінологія: Навчально-методичний посібник / За заг. ред. О. М. Джужи. К.: Атіка, 2003. С.24; Кримінологія. Академічний курс / Кол. авторів ; за заг. ред. О. М. Литвинова. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. С.40.

міститься її описове (коротке чи більш докладне) розуміння. Ю. Д. Блувштейн та О. М. Яковлев у навчальному посібнику «Вступ до курсу кримінології» (1983) «ціну злочинності» визначають як «обсяг і характер матеріальної та іншої шкоди, яка заподіюється злочинністю, а також включає затрати держави і суспільства на боротьбу зі злочинністю»¹. Автори підручника «Кримінологія» за загальною редакцією Б. В. Коробейнікова, Н. Ф. Кузнецової та Г. М. Мінковського (1988) пропонують виділяти обсяг і характер прямої та опосередкованої шкоди від злочинів (так звану «ціну злочинності») як додатковий показник, який характеризує злочинність. Пряма шкода обраховується у грошовому вираженні; шкода від насильницьких посягань втілюється у кількості смертей, інвалідності; кількості робочих днів у зв'язку із втратою працездатності потерпілими; у розмірах витрат на лікування та виплату за лікарняними листками. Опосередкована шкода від злочинності розраховується за затратами держави та суспільства на боротьбу зі злочинністю². У навчальному посібнику «Кримінологія. Спеціалізований курс лекцій зі схемами (Загальна та Особлива частини)» (2001) вказується, що стан злочинності визначається рядом показників, до числа яких відноситься і шкода, заподіяна злочинами. Під «ціною» злочинності О. М. Джужа, Є. М. Моїсєєв, В. В. Василевич розуміють «характер і обсяг заподіяної злочинністю матеріальної та іншої шкоди, включаючи затрати держави і суспільства на боротьбу з нею»³. «Ціна» злочинності дає уявлення про обсяг і характер прямого (шкода, яка заподіяна внаслідок злочинних діянь) й непрямого (витрати суспільства на протидію злочинності) збитку, який заподіює злочинність суспільству⁴. У навчальному посібнику «Кримінологія та профілактика злочинів» (2001) «ціну» злочинності відносять до переважно якісних ознак, властивостей злочинності, які характеризують дане явище. «Ціна» злочинності визначається як «обсяг і характер прямого та опосередкованого економічного і соціально-психологічного збитку від злочинних посягань»⁵. У підручнику «Кримінологія» (2014) «ціна» злочинності трактується як кількісно-якісний показник тієї шкоди і витрат суспільства, які є

¹ Блувштейн Ю. Д., Яковлев А. М. Введение в курс криминологии. Учебное пособие. Мн., МВШ МВД СССР, 1983. С.32.

² Криминология: Учебник / Под ред. Б. В. Коробейникова, Н. Ф. Кузнецовой, Г. М. Минковского. М. : Юрид. лит., 1988. С.69.

³ Джужа О. М., Моїсєєв Є. М., Василевич В. В. Криминологія. Спеціалізований курс лекцій зі схемами (Загальна та Особлива частини). Навчальний посібник. Київ: Атіка, 2001. С.32, 36; Криминологія: Навчально-методичний посібник / В. В. Василевич, Т. Л. Кальченко, Н. В. Кулакова та ін.; За заг. ред. проф. О. М. Джужи. К.: Атіка, 2008. С.121.

⁴ Бузало П. М., Денисов С. Ф., Кириченко О. В. Криминологія: Навч. пос. К.: Центр учбової літератури, 2007. С.15.

⁵ Криминология и профилактика преступлений: Учебное пособие. Курс лекций / Под общей редакцией В. П. Сальникова СПб.: Фонд «Университет», 2001. С.40, 43.

наслідком її злочинних проявів¹. У підручнику «Кримінологія» (2017) ціну злочинності відносять до її кількісних параметрів, обґрунтовуючи необхідність виділення характеристикою суспільної небезпечності злочинності, а також розрахунком бюджетних асигнувань на боротьбу із нею. Під «ціною» злочинності пропонують розуміти «сукупність економічних, соціальних, моральних, фізичних й інших шкідливих наслідків вчинених злочинів», показник яких обчислюється за: кількістю жертв злочинів, зокрема вбитих і покалічених потерпілих, пограбованих, обкрадених і принижених внаслідок вчинення злочинів; розмірами матеріальної шкоди, завданої злочинами, і витратами держави на лікування потерпілих та поновлення їх здоров'я; витратами на утримання відповідних установ і правоохоронних органів, що здійснюють боротьбу із злочинністю². «Ціна» злочинності у підручнику «Кримінологія» (2018) сформульована як «система компонентів, які в сукупності оцінюють кримінальне правопорушення як суспільно небезпечне, неоднорідне явище, від заподіяння якого настають моральні і матеріальні збитки особі та державі»³.

Предметно на характеристиці соціальних наслідків корисливої насильницької злочинності у своєму монографічному дослідженні «Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання» (2011) зупинився Б. М. Головкін. Пряму шкоду, що спричинюється вчиненими корисливими насильницькими злочинами, вчений вважає за доцільне класифікувати на фізичну, матеріальну та моральну. Соціальні ж наслідки корисливої насильницької злочинності він поділяє на блоки: соціально-економічні, соціокультурні, соціально-психологічні. Заслугою дослідника стали пропозиції щодо вимірювання фізичної шкоди (з урахуванням чисельності потерпілих від найбільш представницької категорії корисливих насильницьких злочинів та оцінки тяжкості заподіяної потерпілим фізичної шкоди), матеріальної шкоди (з урахуванням узагальнених матеріалів судової практики щодо заявлення потерпілими та подальшого розгляду судом цивільних позовів про відшкодування матеріальних збитків) та моральної шкоди (з урахуванням узагальнених матеріалів судової практики щодо заявлення потерпілими та подальшого розгляду судом цивільних позовів про відшкодування фізичних, душевних, психічних страждань). У контексті проведеного дослідження Б. М. Головкін усе-таки зауважує на локальності його спроб продемонструвати наслідки корисливих насильницьких злочинів та цілком слушно вказує на

¹ Кримінологія : підручник / В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Х. : Право, 2014. С.62.

² Кримінологія. Підручник. Практикум / В. С. Ковальський, О. М. Костенко, Г. С. Семаков [та ін.]. Київ : Юрінком Інтер, 2017. С.62.

³ Богатирьов І. Г. Кримінологія : підручник / заг. ред. І. Г. Богатирьова, В. В. Топчія. Київ : ВД Дакор, 2018. С. 46.

відсутність належного статистичного забезпечення, від якого залежить успішне вивчення цієї проблеми)¹.

У колективній монографії «Злочинність в Україні: економіко-кримінологічний аналіз» (2013) підкреслюється значущість аналізу суспільних втрат, збитків від злочинності, ліквідація яких (з урахуванням раціональних витрат на протидію) сьогодні є еквівалентною підвищенню реального доходу громадян більш ніж у два рази без урахування приростів від прискорення розвитку суспільства. Ціна фактичної злочинності з урахуванням фізичної, матеріальної і моральної шкоди, заподіюваної громадянам, економіці та державі, з урахуванням витрат на охорону й охоронні пристрої, на всю кримінальну юстицію, утримання ув'язнених тощо є досить великою і її мабуть варто зіставляти з бюджетом країни. Автори, характеризуючи збитки від злочинності, пропонують їх оцінювати через показники прямих (сума математичних сподівань втрат від злочинності особами, групами і суспільством в цілому) і непрямих втрат (витрат в інших суспільних системах і процесах, що впливають на рівень злочинності або на інший критерійний показник). При цьому вони стверджують, що суспільні втрати від злочинності (прямі чи непрямі), а також витрати, пов'язані зі злочинністю завжди можна привести до вартісного вираження².

Монографія Н. В. Сметаніної «Наукові підходи до теорії злочинності у сучасній українській кримінології» (2016), опублікована за результатами кандидатського дослідження, містить у структурі підрозділ «Ціна злочинності». Авторка здійснила категоризацію компонентів «ціни» злочинності, розрізняючи прямий та непрямий різновиди збитків, майнового та немайнового змісту. Теоретичні висновки науковця підкріплені узагальненнями слідчо-судової практики та відповідними статистичними даними, які стосуються матеріальних збитків від злочинів та стану їх відшкодування³. Ряд публікацій Н. В. Сметаніної стосуються зарубіжного досвіду визначення ціни злочинності, методологічного обґрунтування, структури⁴.

¹ Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія / Б. М. Головкін. Х. : Право, 2011. С.107, 108, 111-113.

² Злочинність в Україні: економіко-кримінологічний аналіз : монографія / О. М. Бандурка, М. М. Зацеркляний, Р. С. Веприцький / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Литвинова. Харків : Золота миля, 2013. С.62, 64-65, 69, 87.

³ Сметаніна Н. В. Наукові підходи до теорії злочинності у сучасній українській кримінології : [монографія] / Н. В. Сметаніна; за заг. ред. В. В. Голіни. Харків : Право, 2016. 192 с.

⁴ Сметаніна Н. В. Зарубіжний досвід визначення ціни злочинності. *Право і суспільство*. 2017. №3. С.182-188; Сметаніна Н. В. До питання визначення «ціни» злочинності у сучасному суспільстві. *Часопис Київського університету права*. 2012. №4. С.327-330; Сметаніна Н. В. Поняття і структура «ціни» злочинності у сучасній кримінології. *Право і суспільство*. 2014. №5-2. С.312-316; Сметаніна Н. В. Ціна

Аналіз підходів до визначення показника ціни злочинності у пострадянській та зарубіжній кримінології провела Т. В. Мельничук. На основі відомчих статистичних даних про розмір матеріальних збитків, завданих виявленими злочинами, та видатків державного бюджету на кримінальну юстицію нею визначено ціну злочинності у сучасній Україні; окреслені переваги та перспективи практичного застосування цього показника¹. До заслуг дослідниці, крім іншого, варто віднести, по-перше, вироблення належного науково-методичного обґрунтування показника ціни економічної злочинності, по-друге, визначення сфери його практичного застосування, і по-третє, застосування й оцінка впливу цього показника на програмування попереджувальної діяльності².

У контексті зарубіжних кримінологічних досліджень аналізованої проблематики слід виділити докторські дисертації С. В. Землюкова «Злочинна шкода: теорія, законодавство, практика» (1994), О. В. Староверової «Теорія і методологія кримінологічного дослідження соціально-правових наслідків податкової злочинності» (2006), О. Р. Афанасьєвої «Теоретичні основи кримінологічного дослідження та мінімізації соціальних наслідків насильницької злочинності» (2014); кандидатські дисертації О. М. Тітової «Кримінологічні аспекти мінімізації соціальних наслідків злочинності неповнолітніх» (2005), А. В. Романової «Соціальні наслідки страху перед злочинністю у сучасному суспільстві» (2005), О. М. Івасюк «Злочинність у сфері побутових відносин: соціальні наслідки та їх мінімізація» (2007), А. С. Кіреєва «Незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів: кримінологічний аналіз та соціальні наслідки» (2013).

Глибокий інтерес у контексті наукового пізнання наслідків злочинності викликають праці М. М. Бабаєва, зокрема, навчальний посібник «Соціальні наслідки злочинності» (1982)³, а також його спільна із О. Р. Афанасьєвою

злочинності для суспільства: результати вивчення громадської думки у 2017 році. *Право і суспільство*. 2018. №5 частина 2. С.200-206; Сметанина Н. В. Методологические подходы к определению «цены» преступности. *Leges si Viata*. 2015. № 11/3. С. 110-113.

¹ Мельничук Т. В. Економіко-кримінологічний аналіз ціни злочинності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Випуск 21. Частина 1. Том 3. С. 64-69; Мельничук Т. В. Показник ціни злочинності в зарубіжній кримінології. *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького складу, 16-17 травня 2013 р., м. Одеса*. Т.2 / відп. ред. д-р юрид. наук В. М. Дрьомін // Національний університет «Одеська юридична академія». О.: Фенікс, 2013. Том 2. С. 385-388.

² Мельничук Т. В. Ціна економічної злочинності: проблемні аспекти визначення та застосування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2013. №5. С. 191-195.

³ Бабаев М. М. Социальные последствия преступности : учеб. пособие. М., 1982. 82 с.

монографія «Соціальні наслідки та ціна злочинності» (2012)¹, центральне місце у якій посідають питання співвідношення соціальних наслідків злочинності із наслідками злочину та «ціною» злочинності.

Важливим надбанням для кримінологічної науки є монографія Л. В. Кондратюка та В. С. Овчінського «Кримінологічний вимір» (2008), у якій велику увагу приділено аналізу такої недостатньо розробленої кримінологічної проблеми, як «ціна» злочинності. Концептуально автори вийшли за рамки соціальних наслідків злочинності у широкому розумінні цього терміна, диференціюючи «ціну» злочинності на «ціну» кримінальної експансії, «ціну» кримінальної агресії та «ціну» кримінального обману².

У монографії О. В. Староверової «Ціна» податкової злочинності» (2006) реалізовано системний підхід до вивчення об'єкта податкових злочинів, «ціни» податкової злочинності як соціально-правової категорії. Позиція автора щодо кримінологічного підходу у розумінні сутності соціальних наслідків злочинності може стати підґрунтям для трактування соціальної сутності злочину як кримінально-правової категорії³.

Автори монографії «Ціна злочинності (методологія її визначення)» (2014) розглядають поняття та структурні елементи «ціни» злочинності, досліджують емпіричну базу та розкривають методологічні засади розрахунку «ціни» злочинності і конкретні методики оцінки шкоди від вчинених деліктів, методики визначення суспільних (державних) затрат, пов'язаних із реакцією держави на факт вчинення злочинів⁴.

Здійснений аналіз дає підстави стверджувати, що фундаментальна проблема «наслідків» злочинності не перебуває як необхідна за обсягом у векторі розвитку кримінологічної науки. Для існуючих наукових розробок щодо цього характерні фрагментарність та розпорошеність матеріалу; важливість включення вказаної категорії саме до основних, а не додаткових кількісно-якісних параметрів злочинності усвідомлюється і обґрунтовується далеко не всіма ученими; спеціальна література не володіє такими у край необхідними напрацюваннями стосовно методології та конкретних методик розрахунку всіх тих змін, які детермінує для людини, суспільства, держави злочинність фактом свого існування. Сучасна кримінологічна доктрина потребує формування нового різновиду кримінологічної теорії – *консеквенціології* злочинності (від лат. – *consequentia* – наслідок та дав.-грец.

¹ Бабаев М. М., Афанасьєва О. Р. Социальные последствия и цена преступности. М.: Всероссийский научно-исследовательский институт Министерства внутренних дел Российской Федерации, 2012. 126 с.

² Кондратюк Л. В., Овчинский В. С. Кримінологічне вимірювання / Під ред. К. К. Горяїнова. М., 2008. 272 с.

³ Староверова О. В. «Ціна» податкової злочинності: монографія. М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2006. 149 с.

⁴ Ціна злочинності (методологія її визначення): монографія / під ред. проф. Н. А. Лопашенко. М.: Юрлитинформ, 2014. 216 с.

λόγος – вчення), із відповідним дослідницьким інструментарієм¹. Зазначені моменти стали відправною точкою для вибору об'єкта та предмета дослідження, що вимагає досягнення відповідного комплексу завдань.

1.2. Поняття, значення, методики оцінки наслідків злочинності

Як уже зазначалося у підрозділі 1.1., оцінюючи спрямованість сучасного стану кримінологічних досліджень, доводиться й надалі констатувати недостатній науковий інтерес до окремих проблем фундаментального характеру. Висловлене зауваження є однаково справедливим стосовно не тільки до вітчизняної кримінологічної теорії, але й до надбань науковців тих держав, що утворені на теренах колишнього СРСР. Не зважаючи на те, що наслідки злочинності визначають усю систему боротьби із нею (наукову, законодавчу, методичну, організаційну, правозастосовну, виконавчу), вони практично ніколи системно не вивчались та не вивчаються, не узагальнюються і математично (статистично) не оцінюються, а, отже, і не враховуються при розробці правових основ боротьби із злочинністю². У контексті кримінологічного пізнання корисливої насильницької злочинності Б. М. Головкін приходить до висновку, що нинішній стан кримінологічних знань про соціальні наслідки злочинності далеко не відповідає суспільній значущості проблеми і запитам практичної діяльності щодо запобігання та протидії цьому антисуспільному феномену. Науковець припускає, що саме завдяки цим обставинам проблема не посіла чинного місця у кримінологічній теорії, а її розробка застигла десь на рівні напрацювань минулого століття³.

Відсутність праць, у яких аналізувалися наслідки злочинів, у тому числі загальнокримінальних насильницьких злочинів, а також універсальної методики вимірювання обсягу заподіяної шкоди, констатує О. М. Ігнатов. Учений наголошує на тому, що латентність злочинності суттєво ускладнює розрахунок даного показника. Насамперед важко піддається матеріальній оцінці фізична та психічна шкода, завдана, наприклад, унаслідок вбивства потерпілого⁴.

¹ Медицький І. Б. Теорія наслідків злочинності: terra incognita кримінологічної науки. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*: Зб. наук. ст. м. Івано-Франківськ, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2011. Вип. XXVII. С.257-258.

² Лунеев В. В. Курс мировой и российской криминологии: учебник. В 2 т. Т. I. Общая часть. М.: Юрайт, 2011. С.762.

³ Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія. Х. : Право, 2011. С.106.

⁴ Ігнатов О. М. Теоретичні та прикладні проблеми протидії загальнокримінальній насильницькій злочинності в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2014. С.123-124.

Як слушно зауважують М. М. Бабаєв і В. Ю. Квашиєв, «не вимагає спеціальної аргументації наукова та суспільна потреба у дослідженнях, присвячених методології пізнання соціальних наслідків злочинності, механізмів їх виникнення і розвитку, технології та методиці визначення масштабів політичної, соціальної, матеріальної, моральної та іншої шкоди, викликані злочинністю, факторам, які сприяють збільшенню об'єму та мінімізації цієї шкоди»¹.

Питання визначення та аналізу «ціни» злочинності, розкриття змісту прямих та непрямих збитків від неї, соціальних наслідків для суспільства сьогодні – це питання ефективного захисту від злочинів завтра. Це також питання ефективності функціонування всієї правоохоронної системи, розробки економічно обґрунтованих, розумних та своєчасних заходів боротьби зі злочинними діями. «Ціна» злочинності має віддалені наслідки, породжує механізми тіньової економіки, віктимізації населення, недовіру громадян до правоохоронних органів, створює соціально-негативний клімат у державі. На сьогодні вона виступає могутнім ресурсом, який відображає реальний стан злочинності та її криміногенний потенціал, вимагає сучасних підходів та оцінки кримінологами, адже фактично вона ставить питання про можливість існування як самого суспільства, так і безпечного життя громадян².

Криміногенна ситуація на сьогодні не знаходить адекватного відтворення у даних кримінальної статистики, що викликано лібералізацією покарання й правозастосовної практики у цілому; неповним охопленням усього масиву протиправної поведінки; високим рівнем латентності, обумовленої не тільки правовою аномією суспільства, але й корупцією у правоохоронних та судових органах тощо.

Для безпосереднього аналізу кримінологи системно не одержували і не одержують соціальної, демографічної, економічної, кримінологічної, кримінально-правової, кримінальної процесуальної, адміністративної, судової інформації. Навіть економічна, соціальна, демографічна, медична та інша статистика, що необхідна для аналітичної й прогностичної роботи, не збирається і не аналізується самими правоохоронними органами в прогностичних і профілактичних цілях. Наявна інформація використовується частково і вибірково³. У той же час усвідомлення реальної, а не «адаптованої» цифри, що позначає суспільні втрати від злочинності, повинно виступати

¹ Бабаєв М. М., Квашиєв В. Е. Социальные последствия преступности: методологические и прикладные проблемы. *Научный портал МВД России*. 2010. № 1(9). С. 3-4.

² Голіна В. В. «Ціна» злочинності: що ми про неї знаємо? / В. В. Голіна, Н. В. Сметаніна. *Голос України*. 2013. № 127 (12 липня). С.10.

³ Злочинність в Україні: економіко-кримінологічний аналіз : монографія / О. М. Бандурка, М. М. Зацеркляний, Р. С. Веприцький / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Литвинова. Харків : Золота миля, 2013. С.53.

наріжним каменем ефективної політики держави відносно вироблення стратегії й тактики протидії криміналітету.

Автори монографії «Злочинність в Україні: економіко-кримінологічний аналіз», характеризуючи стан справ у системі протидії злочинності, приходять до невтішних висновків щодо якості знань про неї:

- ми не знаємо реального обсягу злочинності;
- ми не знаємо справжніх соціальних, економічних і навіть фізичних наслідків злочинності;
- ми не знаємо справжньої ефективності боротьби зі злочинністю;
- ми не маємо адекватного прогнозу її можливого розвитку на основі інтенсивних змін у країні й світі;
- ми не знаємо справжньої ціни злочинності, у що злочинність обходиться державі й суспільству;
- ми не знаємо, скільки порожніх і соціально шкідливих дій вчиняє система кримінальної юстиції у своїх власних інтересах замість боротьби зі злочинністю;
- ми системно не вивчаємо ці проблеми;
- ми звикли до цього незнання як усталеної парадигми¹.

Як зауважує В. І. Шакур, «усі наші теоретичні уявлення і прогнозні моделі стосовно поширення злочинності в Україні поступово перестають відповідати реальній ситуації, що динамічно змінюється»². Учений стверджує, що відсутність об'єктивного сприйняття проблеми злочинності не дає можливості планувати адекватні заходи щодо протидії їй та відповідним чином і в необхідних обсягах фінансувати систему кримінальної юстиції. Закономірністю є те, що жодна з програм протидії злочинності більше ніж за 20 років незалежності України не була виконана³.

В. В. Лунєєв, констатує недостатнє знання кримінальних реалій та усього, що з ними пов'язано, виділяє наступні «проблемні» сфери: реального об'єму злочинності; її повних соціальних наслідків; дійсної ефективності боротьби зі злочинністю; у що вона фактично обходиться російському суспільству; кількості даремних та соціально шкідливих дій системи кримінальної юстиції, які та вчиняє у своїх особистих чи начальницьких інтересах замість боротьби зі злочинністю; якого-небудь адекватного багатоваріантного прогнозу її можливого розвитку на основі інтенсивних змін у світі⁴.

¹ Злочинність в Україні: економіко-кримінологічний аналіз : монографія / О. М. Бандурка, М. М. Зацеркляний, Р. С. Веприцький / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Литвинова. Харків : Золота миля, 2013. С.47-48.

² Шакур В. І. Концептуальні засади розвитку кримінологічної науки в Україні. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. №1(1). С.368.

³ Там само. С.373-374.

⁴ Лунєєв В. В. Латентной криминальности необходим системный мониторинг. *Вестник Генеральной прокуратуры Российской Федерации*. 2010. №3(17). С. 43.

Р. О. Долотов називає два фактори, які зумовлюють незначний інтерес до вивчення проблеми «ціни злочинності» у сучасній кримінологічній науці:

1) високий ступінь складності створення методології для визначення ціни злочинності;

2) відсутність чіткого розуміння того, яка ж практична користь від розрахунків ціни злочинності у кримінологічному плані¹.

Якщо відсутнє хоча б мінімальне уявлення про те, які об'єм та ціна втрат суспільства, пов'язаних зі злочинністю, то немає й розуміння, що насправді являє собою цей феномен.

За таких обставин виникає цілий ряд запитань. Чи можна сподіватися на те, щоб сформулювати чітку та ясну концепцію сучасної кримінально-правової та кримінологічної політик, розрахованих на перспективу? Дотриматись принципу розумної економії (у тому числі і кримінальної репресії) у ході правоохоронної діяльності? Які засоби та зусилля «не шкода» витратити на створення дієвої системи запобігання правопорушенням, щоб у такий спосіб, у кінцевому результаті, очікувати на зменшення масштабів сучасної та майбутньої злочинності, обсягу її суспільно небезпечних наслідків, і головне – на врятованих життях людей, їх здоров'ї, власності, спокої?²

На ці запитання відповіді будуть негативними. Фундаментальна проблема наслідків злочинності продовжує залишатися недооціненою з боку держави, незважаючи на її значущість як єдиного інформаційного підґрунтя для організації протидії злочинності та забезпечення захисту громадян і суспільства від криміногенних ризиків. І це при тому, що саме масштабність наслідків злочинності історично реально зумовила масштабність заходів щодо їх протидії:

➤ існування постійно вдосконалюваних у відповідності до криміногенної ситуації кримінальних законів, процесуальних правил їх застосування, адекватних видів кримінальних покарань;

➤ усю систему кримінальної юстиції (міліцію/поліцію, слідчий апарат, прокуратуру, суди, адвокатуру, систему виконання покарань, чисельні системи інструментальної та фізичної охорони);

➤ підрозділи ООН та велику кількість міжнародних організацій, їх заходи з метою розробки міжнародних конвенцій та документів з контролю над злочинністю у світі та окремих державах для запобігання окремим злочинним наслідкам;

➤ усю сукупність світових та національних наук кримінального циклу (кримінальне право, кримінальний процес, кримінально-виконавче право,

¹ Долотов Р. О. Цена преступности как криминологический показатель: некоторые методологические аспекты. *Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права*. 2012. № 3. С. 15, 16.

² Бабаев М. М. Цена преступности: проблемы теории и практики. *Российский криминологический взгляд*. 2009. №2. С. 247.

криміналістику, кримінологію, віктимологію, судову медицину, судову психіатрію, кримінальну статистику та інші наукові дисципліни);

➤ розгалужені міжнародні та національні організації Інтерполу, Європолу та інших утворень, які здійснюють безпосередній контроль транснаціональної злочинності, діяльність яких пов'язана із аналізом злочинності та її наслідків;

➤ складну та розгалужену систему державної та приватної охорони, детективних агентств, індустрію металевих огорож, охоронних пристроїв та систем складного електронного доступу до об'єкта, використання найвищих космічних технологій, засобів зовнішнього та внутрішнього відеонагляду та прослуховування, систему особистого захисту¹.

Навіть поверхневий погляд стосовно того, яких наслідків зазнає суспільство через вчинення злочинів, показує, що проблема не тільки в тому, що держава тратить значні кошти на утримання судової системи та правоохоронних органів. Це питання зачіпає діяльність законодавчих органів (постійне вдосконалення законодавства слідом за соціальною активністю, тривала судова і процесуальна реформа, оновлення з елементами гуманізації видів кримінальних покарань); органів виконавчої влади у сфері правопорядку (їх реформування та оптимізація функціоналу); укладення союзів з іншими державами з метою транснаціоналізації боротьби зі злочинністю (Інтерпол, Європол) та спеціалізованих договорів, спрямованих на міжнародне співробітництво у боротьбі зі злочинністю на національному та міжнародному рівні. Не залишається осторонь й наукове співтовариство, яке сформувало цілий напрям наукового пошуку, що включає до своєї орбіти класичні юридичні науки: кримінальне право та процес, а також галузеві прикладні науки, наприклад, кримінологія, кримінальна психологія, соціологія та багато інших².

На думку І. Г. Богатирьова, знання про злочинність та її соціальні наслідки дозволяють:

➤ для платників податків знати реальні обсяги втрат від вчинення окремими громадянами країни кримінальних правопорушень;

➤ держава, знаючи ціну вчиненого злочину, зможе адекватно планувати доходи і видатки у бюджеті країни для розробки державних та регіональних програм запобігання злочинності;

¹ Лунеев В. В. Курс мировой и российской криминологии: учебник. В 2 т. Т. I. Общая часть. М.: Юрайт, 2011. С.749.

² Прудникова Л. Б., Россошик С. Л., Прудников Е. Д. «Цена преступности» как социально-криминологическая категория (краткий историко-правовой и статистический анализ). *Юристъ-Правоведъ*. 2019. № 3 (90). С. 42. URL: https://elibrary.ru/download/elibrary_41152586_25984780.pdf (дата звернення: 04.12.2019).

➤ визначити передумови формування нової концепції кримінально-правової політики, завдання якої забезпечити належний захист наших прав і свобод¹.

Обґрунтовуючи теоретичну та прикладну значущість дослідження соціальних наслідків насильницької злочинності, О. Р. Афанасьєва приходить до ряду висновків, окремі з яких уявляється можливим екстраполювати і на більш глобальну проблему наслідків злочинності загалом, а саме:

➤ соціальні наслідки злочинності відображають її загальнонебезпечні характеристики;

➤ соціальні наслідки злочинності виступають одним із ключових факторів, які визначають пріоритети, зміст та обсяг фінансово-економічного забезпечення кримінальної політики протидії насильницькій злочинності, запобігання та усунення її негативних результатів;

➤ існування злочинності, у першу чергу, окреслює ступінь її суспільної небезпеки, яка проявляється через завдану шкоду, визначає систему інститутів, діяльність яких спрямована на припинення злочинності, мінімізацію та усунення її негативного результату;

➤ аналіз соціальних наслідків окремих видів злочинів дає можливість реалізовувати диференційований підхід до формування стратегії боротьби з окремими її видами, точно визначати черговість завдань, що підлягають вирішенню, виділяючи на кожному з етапів розвитку найбільш актуальні цілі профілактичної діяльності, а також раціонально та планомірно перерозподіляти сили і засоби, скеровувані на боротьбу зі злочинністю, зосереджувати наявні ресурси на тих напрямках боротьби, які у даний період часу вимагають найбільшої уваги;

➤ результати кримінологічних досліджень соціальних наслідків злочинності мають непересічне значення для розвитку кримінальної віктимології, предметом вивчення якої, у тому числі, є питання відшкодування збитків, завданих потерпілому в результаті злочинного посягання;

➤ наукова розробка соціальних наслідків та ціни злочинності матиме не тільки загальнодержавне, але і міжнародне значення².

Науковець визначає необхідність ґрунтовного дослідження соціальних наслідків насильницької злочинності:

1) характером і ступенем суспільної небезпеки насильницьких злочинів проти особистості, що залежать в першу чергу від цінності об'єкта посягання і соціальної значущості заподіяної ним шкоди;

¹ Богатирьов І. Г. Злочинність в Україні: її ціна та соціальні наслідки. *Публічне право*. 2017. №4(28). С. 115.

² Афанасьєва О. Р. Криминологическое значение социальных последствий насильственной преступности. *Вестник Калининградского филиала Санкт-Петербургского университета МВД России*. 2013. №1. С.12-15. URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_18912821_14953133.pdf (дата звернення: 12.04.2015).

2) необхідністю оцінити всю сукупність соціальних наслідків, які виникають у результаті вчинення насильницьких злочинів проти особистості;

3) потребою визначення реальних масштабів кримінальної загрози насильницької злочинності;

4) вимогою розробки диференційованого підходу до формування стратегії боротьби із окремими видами злочинності, у тому числі насильницької;

5) науковим обґрунтуванням обсягів фінансово-економічного забезпечення кримінальної політики у сфері протидії насильницькій злочинності, запобігання та мінімізації її негативних результатів;

б) необхідністю дослідження питань захисту і відновлення прав потерпілих від насильницьких злочинів, а також проблем відшкодування або зменшення втрат, завданих потерпілому внаслідок злочинного посягання¹.

Злочинність несе у собі значний негативний заряд, що заподіює істотну шкоду широкому колу суспільних відносин і інститутів. При цьому маються на увазі як ті суспільні відносини, що у кримінальному праві прийнято розглядати як об'єкти злочину, так і ті, що перебувають за межами кримінально-правової охорони. Як справедливо підкреслює у цьому зв'язку М. М. Бабаєв, правомірно включати у їхній перелік і такі конкретні різновиди збитків, які не охоплювалися передбаченням суб'єктів злочинних діянь, не могли й не повинні бути усвідомлювані в момент їхнього здійснення². Такими чином, наслідками злочинності варто визнавати зміни, які спричинює цей негативний соціальний феномен через напрямки, обсяг та форми практики державних і суспільних інститутів, діяльності трудових колективів і соціальних груп.

Варто зауважити, що у кримінологічній теорії широкого вжитку набув ряд термінів і категорій, які позначають, умовно кажучи, зміни в суспільстві, що продукує злочинність. Найперше варто з'ясувати зміст понять «наслідки», «ціна», «втрати», «затрати», «збитки», «шкода» у контексті їх взаємозв'язку із феноменом злочинності; їх співвідношення між собою та можливості подальшого використання у кримінологічному лексиконі, синонімічного чи відособленого, залежно від їхньої етимології.

Словники містять такі визначення указаних понять:

- «ціна». «Грошовий вираз обмінної вартості товару»³; «вартість товару, виражену у грошових одиницях // Плата, винагорода, грошове відшкодування

¹ Афанасьєва О. Р. Общие положения о социальных последствиях насильственной преступности. *Вестник Воронежского института МВД России*. 2013. №1. С.109. URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_18897603_57012917.pdf (дата звернення: 02.06.2015).

² Бабаєв М. М. Социальные последствия преступности : учеб. пособие. М., 1982. С.17.

³ УСЕ Універсальний словник-енциклопедія / Гол. ред. ради чл.-кор. НАНУ М. Попович. К.: «Ірина», 1999. С.1478.

за що-небудь»¹; «вартість товару, виражена у грошових одиницях // Плата, винагорода, грошове відшкодування за що-небудь»²;

- «збитки». «Матеріальні витрати; // Зло, шкода»³; «затрата» – «втрата; // Витрати; те, що затрачено, потрату, затрачення, витрачення, видаток»⁴; «матеріальні втрати; прот. прибутки. Бути в збитку – зазнавати матеріальних втрат»⁵; «шкода». «Матеріальні втрати, збитки; // Збитки, втрати, неприємності тощо, що є наслідком яких-небудь дій, учинків»⁶; «матеріальні втрати; збитки. // Людські жертви; втрата когось. // Збитки, втрати, неприємності тощо, що є наслідком яких-небудь дій, учинків»⁷; «втрата» / «утрата». «Гроші, кошти, витрачені на що-небудь. // Кількість чого-небудь, не використаного за призначенням, марно витраченого, не збереженого і т. ін. // Збитки»⁸; «затрата, -и». «Втрата. Те, що затрачено; витрати»⁹. Видається, що вказані поняття «затрати, збитки, втрати, шкода» можна використовувати як синоніми, що позначають собою зменшення (вимушено, на що вказує їх негативне значення) у того чи іншого адресата рівня майнового становища;

- «наслідок». «Те, що виходить, впливає з чого-небудь; // Результат, плід, виплід, підсумок»¹⁰; «те, що виходить, впливає з чого-небудь; результат»¹¹.

У спеціалізованій літературі для позначення цієї сутнісної характеристики злочинності найчастіше використовується термін «ціна», який, проте, тлумачиться науковцями неоднозначно, у розумінні його як:

- збитків: «обсяг і характер прямого та непрямого збитку від злочинів»¹²; «обсяг та характер прямого, непрямого, морального збитку від вчинених

¹ Новий тлумачний словник української мови. У 3 т. / Уклад. В. Яременко, О. Сліпущко. Вид. друге, виправ. К.: Видавництво «Аконіт», 2007. Т. 3. С.738.

² Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доп.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун». 2005. С.1588.

³ Новий тлумачний словник української мови. У 3 т. / Уклад. В. Яременко, О. Сліпущко. Вид. друге, виправ. К.: Видавництво «Аконіт», 2007. Т. 2. С.740.

⁴ Новий тлумачний словник української мови. У 3 т. / Уклад. В. Яременко, О. Сліпущко. Вид. друге, виправ. К.: Видавництво «Аконіт», 2007. Т. 1. С.730.

⁵ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доп.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун». 2005. С.441.

⁶ Новий тлумачний словник української мови. У 3 т. / Уклад. В. Яременко, О. Сліпущко. Вид. друге, виправ. К.: Видавництво «Аконіт», 2007. Т. 3. С.812.

⁷ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доп.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун». 2005. С.1624.

⁸ Там само. С.1521.

⁹ Там само. С.429.

¹⁰ Новий тлумачний словник української мови. У 3 т. / Уклад. В. Яременко, О. Сліпущко. Вид. друге, виправ. К.: Видавництво «Аконіт», 2007. Т. 2. С. 306.

¹¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доп.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун». 2005. С. 736.

¹² Кальман О. Г., Христич І. О. Злочинність в Україні: основні тенденції. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. №17. С.45;

злочинів. Прямий збиток – несприятливі наслідки та матеріальні втрати, безпосередньо спричинені злочином. До непрямого збитку відносяться засоби, що витрачаються державою на боротьбу зі злочинністю, утримання правоохоронних органів, а також вартісне вираження її негативних соціальних наслідків»¹; «величина фізичної шкоди життю та здоров'ю потерпілих, матеріальних збитків від злочинів – прямих у вигляді викрадення та знищення майна і побічних у вигляді затрат на відновлення спричиненої шкоди, на утримання правоохорони, судової системи, контрольних і охоронних організацій»²;

- *наслідків*: «економічні, соціальні, моральні, фізичні й інші шкідливі наслідки вчинених злочинів»³; «злочинні наслідки, які тягнуть за собою протиправну зміну суспільних відносин, що полягає у повному або частковому, тимчасовому або постійному утрудненні або ліквідації можливості здійснення суб'єктом відносин своїх інтересів»⁴; «кримінологічний показник, що відображає економічні або інші наслідки злочину, які мають вартісне втілення та піддаються економічній оцінці, а також витрати на упередження злочинності»⁵; «кількість смертей, каліцтв, втрачених робочих днів, викрадених автотранспортних засобів і т.д.»⁶;

- *збитків/втрат/витрат/шкоди*: «інтегральний показник, який складається з прямих (примарних) і непрямих (секундарних) втрат, пов'язаних із злочинними та іншими антисуспільними проявами і ресурсами, які направлені на запобігання та боротьбу зі злочинністю»⁷; «прямі та побічні витрати

Даньшин И. Н. Общетеоретические проблемы криминологии: Монография. Х.: Прапор, 2005. С.63.

¹ Кальман А. Г., Христич И. А. Понятийный аппарат современной криминологии. Терминологический словарь. Под общей ред. член-корреспондента АПрН Украины, д-ра юр. наук., проф. Голины В. Х., Изд.-во ООО ТО «Гимназия», 2005. С.229-230.

² Криминология: учеб. пособие / Г. И. Богуш, О. Н. Ведерникова, М. Н. Голоднюк [и др.]; науч. ред. Н. Ф. Кузнецова. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Проспект, 2010. С.51.

³ Александров Ю. В. Криминология: курс лекцій / Ю. В. Александров, А. П. Гель, Г. С. Семаков. К.: МАУП, 2002. С.53.

⁴ Моисеева И. А. Цена преступности как фундаментальная проблема криминологии. *Vesnik Hrodzenskaha Dziarzhavnaha Universiteta Imia Ianki Kupaly. Seriya 4. Pravaznaustva*. 2014. №6(184). С.99.

⁵ Мельничук Т. В. Економіко-кримінологічний аналіз ціни злочинності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Випуск 21. Частина 1. Т. 3. С. 68.

⁶ Шестаков Д. А. Криминология. Преступность как свойство общества. СПб.: Санкт-Петербургский государственный университет, Издательство «Лань», 2001. С.76.

⁷ Вилкс А. Я. Цена преступности как уголовно политическая и криминологическая категория. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої XX-річчю Національної академії правових наук України (м. Одеса, 1 листопада 2013 р.)*. Одеса : Фенікс 2013. С.19.

фізичного, матеріального, морального, духовного характеру, яких зазнає держава і суспільство внаслідок вчинення злочинів, спрямованих на подолання наслідків злочинних діянь, утримання всієї правоохоронної, пенітенціарної системи та інших інститутів держави, а також сукупні активи злочинних угруповань і їх витрати на підтримку своєї злочинної діяльності»¹; «грошовий вираз сукупних витрат і втрат громадян, організацій та держави від злочинності впродовж певного часу»²; «система соціально-правових факторів, які негативно впливають на основи національної безпеки та державотворчий процес, виражені у якісно кількісних показниках тієї шкоди і витрат суспільства, які виникли внаслідок її злочинних проявів»³; «суспільно небезпечна шкода, що відображає властивості злочинного діяння і об'єкта посягання, спричинювана винною поведінкою, від заподіяння якої відповідні суспільні відносини охороняються засобами кримінального права»⁴; «грошова оцінка: а) шкоди (прямої і побічної), спричиненої сукупністю злочинів, учинених на певній території за визначений період часу; б) економічних та інших, які піддаються грошовій оцінці, обов'язкових витрат держави, пов'язаних з боротьбою із злочинністю на певній території за визначений період часу (витрати на утримання поліції, виправних колоній та ін.); в) витрат суспільства на досягнення безпеки від кримінальних загроз»⁵; «реальна сукупність збитків, втрат, затрат, шкоди, спричинюваної особистості, суспільству та державі вчиненням злочину та існуванням злочинності»⁶; «фізична, майнова, економічна, моральна та інші види шкоди від вчинених злочинів»⁷;

¹ Сметаніна Н. В. До питання визначення «ціни» злочинності у сучасному суспільстві. *Часопис Київського університету права*. 2012. №4. С.329.

² Сабитов Р. А. Криминологические проблемы исследования последствий преступности. *Юридическая наука и правоохранительная практика*. 2014. №4(30). С.77. URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_22779586_82672860.pdf (дата звернення: 04.08.2016).

³ Богатирьов І. Г. Злочинність в Україні: її ціна та соціальні наслідки. *Публічне право*. 2017. №4(28). С.119.

⁴ Мангир А. В. К вопросу об определении цены преступности. *Актуальные проблемы борьбы с преступлениями и иными правонарушениями*. 2015. № 13-2. С. 33.

⁵ Долотов Р. О. Цена преступности как криминологический показатель: некоторые методологические аспекты. *Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права*. 2012. № 3. С. 18.

⁶ Афанасьева О. Р. «Цена» преступности и проблемы ее исчисления. *Проблемы укрепления законности и правопорядка: наука, практика, тенденции*. 2012. №5. С.12-14. URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_18833599_60933663.pdf (дата звернення: 22.03.2016).

⁷ Фіалка М. І. Показники злочинності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2016. №2(7). С.361.

«витрати/збитки осіб, домогосподарств, підприємств, організацій та установ, інших сегментів суспільства, що спричинені вчиненням злочинів»¹.

На думку О. Г. Кальмана та І. А. Христич, збитки, завдані злочинністю державі, концептуально можна розподілити на сім складових частин:

1) прямі втрати, сформовані недоотриманим валовим внутрішнім продуктом;

2) прямі втрати бюджету на утримання та розширення функцій правоохоронних органів;

3) прямі втрати бюджету, пов'язані із розробкою нормативно-правової бази боротьби зі злочинністю в державі;

4) непрямі втрати бюджету, пов'язані із виконанням державою деяких функцій у соціальній сфері (захист оточуючого середовища, відновлення та рекультивація земель, лікування окремих хвороб і т.д.), які виникають внаслідок їх перекладення на «плечі держави» кримінальним та напівкримінальними структурами;

5) прямі втрати, обумовлені необхідністю виробництва технічних засобів захисту від злочинних посягань;

6) прямі втрати, обумовлені скороченням людських ресурсів;

7) морально-психологічні витрати усього суспільства².

До змісту «ціни» злочинності О. Р. Афанасьєва пропонує включати:

1) витрати держави, суспільства, юридичних і фізичних осіб на профілактику злочинності, тобто реалізацію спеціальних заходів захисту від очікуваних кримінальних ризиків;

2) втрати держави, суспільства, юридичних і фізичних осіб у зв'язку із вчиненням злочинів;

3) витрати на усунення наслідків від вчинених злочинів, безпосередньо пов'язані з відновленням становища, яке існувало до вчинення злочину, виплатою компенсацій, страхових відшкодувань, наданням медичної допомоги та реабілітацією потерпілих та їхніх родичів, зниженням рівня зайнятості, продуктивності праці, втратою доходів, призупиненням діяльності організації і т. д.;

4) витрати на утримання правоохоронної і судової системи, органів виконання покарання, а також усієї необхідної інфраструктури;

5) вартість кримінального судочинства, тобто витрати державних органів публічного переслідування та обвинувачення, а також суду, понесені ними у

¹ Бова А. А. Ціна злочинності. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т.18 : Кримінологія. Кримінально-виконавче право / редкол.: В. І. Шакун (голова), В. І. Тимошенко (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2019. С.495.

² Кальман А. Г., Христич І. А. Понятийный аппарат современной криминологии. Терминологический словарь. Под общей ред. член-корреспондента АПрН Украины, д-ра юр. наук., проф. Голины В. Х., Изд.-во ООО ТО «Гимназия», 2005. С.230.

зв'язку з необхідністю розкриття та розслідування злочину, судового розгляду і вирішення кримінальної справи, розгляду процесуальних питань, які спорадично виникають у стадіях виконання вироку, а також судово-наглядного провадження та поновлення справ за нововиявленими обставинами;

б) витрати на виконання покарання і запобігання рецидиву злочинів, тобто витрати державних органів і громадських організацій, понесені ними у зв'язку з виконанням покарань, здійсненням ресоціалізації засуджених, а також реалізацією заходів, спрямованих на запобігання рецидиву злочинів (працевлаштування, адміністративний нагляд, контроль кримінально-виконавчих інспекцій та інших правоохоронних органів)¹.

І. Г. Богатирьов розглядає «ціну» злочинності на підставі таких компонентів:

1) вид вчиненого злочину (від невеликої тяжкості до більш тяжкого і особливо тяжкого);

2) класифікація злочинності з урахуванням історичного, правового, фінансово-економічного, політичного, ідеологічного, морального, медичного та соціально-психологічного критеріїв. Зокрема, цей компонент пов'язаний з таким соціально мінливим кримінально-правовим явищем, як парні категорії «криміналізація – декриміналізація», котрі враховують соціально динамічний характер розвитку суспільних відносин (ліквідація колгоспного права, криміналізація кіберзлочинів тощо);

3) вид шкоди (пряма чи побічна), нанесеної злочинцем не тільки потерпілому, а й державі та суспільству в цілому. У такому випадку можемо говорити не лише про економічні, а й про ідеологічні умови злочинності;

4) вартість утримання правоохоронців для запобігання злочинності (грошові витрати на заробітну платню, одяг та взуття, автотранспорт і паливо-мастильні матеріали, навчання та інші витрати, пов'язані з їхнім соціально-правовим захистом, а також підготовку фахівців різних освітніх рівнів для таких структур);

5) вартість утримання осіб під вартою на стадії досудового розслідування, судового розгляду та виконання вироку. Цей компонент набув нового погляду з прийняттям у 2012 році оновленого Кримінально-процесуального закону;

б) суми виплат потерпілим від злочину на підставі позовних заяв. Цей компонент засвідчує, що на 1 жовтня 2016 року суму, яку повинні відшкодувати потерпілим засуджені, становила понад 55 млн. грн.;

7) суми виплат за заподіяну моральну шкоду особам, які незаконно були притягнуті до кримінальної відповідальності на виконання рішень

¹ Афанасьєва О. Р. «Цена» преступности и проблемы ее исчисления. *Проблемы укрепления законности и правопорядка: наука, практика, тенденции*. 2012. №5. С. 12-14. URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_18833599_60933663.pdf (дата звернення: 22.03.2016).

Європейського суду з прав людини. Вважаємо, що цей компонент приверне увагу держави, громадськості до розроблення спеціального закону відшкодування збитків з осіб, які вчинили такі діяння;

8) об'єднання зусиль з міжнародною спільнотою щодо спільного розроблення державних і міждержавних програм протидії злочинності та її нейтралізації;

9) видатки на підготовку фахівців правоохоронних органів, власний алгоритм сучасної моделі протидії злочинності, її ціни та соціальних наслідків¹.

У середині 2012 р. було проведено опитування експертів у галузі кримінології, кримінального права з проблеми ціни злочинності. У питанні, показники яких витрат і втрат від злочинності слід враховувати при формуванні кримінальної політики і стратегії протидії злочинності, найбільш поширеними стали наступні варіанти відповідей: реальний майновий збиток, завданий потерпілому – 97%; витрати потерпілого і його сім'ї на усунення наслідків злочину (наприклад, витрати на лікування тощо) – 81,6%; державні витрати на утримання виправних установ, правоохоронної системи, інших органів, що займаються попередженням злочинності, витрати на забезпечення роботи суддів та судів, що розглядають кримінальні справи – 81,6%; державні витрати, що виникають у результаті загибелі або заподіяння тілесного ушкодження особі, що знаходиться під захистом (свідку, потерпілому тощо), у зв'язку з її участю у кримінальному судочинстві (наприклад, допомога та пенсії членам сім'ї у разі втрати годувальника) – 81,6%. Майже дві третини експертів вважають кращим варіант, при якому зі злочинністю треба боротися до тих пір, поки самі витрати на цю боротьбу не зрівняються із втратами від злочинів. Лише кожен восьмий підтримує ідею, що збільшення витрат на боротьбу зі злочинністю доцільно до тих пір, поки не буде досягнутий об'єктивно можливий нижчий рівень злочинності. 55% експертів визнають розумною пропозицію оцінювати роботу вищої влади у сфері протидії злочинності шляхом зіставлення санкціонованих владою витрат на протидію злочинності з рівнем і структурою злочинності (за наявності реальних показників злочинності в країні)².

Фактично сформований підхід, у зв'язку з яким «ціну» злочинності складає пряма та побічна шкода, матеріального чи нематеріального змісту, що спричиняється суспільству через здійснення суспільно небезпечних діянь. Матеріальна шкода обчислюється у числових значеннях і віддзеркалює сукупну вартість заподіяних злочинними посяганнями збитків для тих чи інших об'єктів матеріального світу. Математичне обчислення нематеріальної втрати значно ускладнене, оскільки остання полягає у шкоді, завданій злочинними

¹ Богатирьов І. Г. Кримінологія : підручник / заг. ред. І. Г. Богатирьова, В. В. Топчія. Київ : ВД Дакор, 2018. С.45-46.

² Мельничук Т. В. Економіко-кримінологічний аналіз ціни злочинності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Випуск 21. Частина 1. Том 3. С. 67.

посяганнями життю, здоров'ю, моральному стану особи потерпілого та його близьким особам. Монетаризація (визначення грошового еквівалента) нематеріальної шкоди можлива, втім вона носить радше умовний, аніж детермінаційний характер. Побічна шкода злочинності поділяється на «ціну» превенції злочинних проявів та шкоду, яка заподіюється соціально-етичній, моральній, культурній і духовній кон'юнктурі суспільства¹.

Представники соціоантропологічного підходу до визначення злочинності (Ю. М. Антонян, В. В. Лунєєв, Л. І. Романова, Н. В. Сметаніна та ін.) стоять на позиціях, відповідно до яких «ціна» злочинності є категорією, що носить умовний характер, тобто такою, що не підлягає її точному визначенню. Основою соціоантропологічної концепції є теза щодо «двоєдності» негативного наслідку, який заподіюється кожним окремо взятим суспільно небезпечним діянням. Така «двоєдність» виявляється в тому, що кожне суспільно небезпечне діяння заподіює шкоду як конкретній особі чи групі осіб (безпосередня шкода), так і усьому суспільству (опосередкована шкода). Представники соціоантропо-логічного підходу відзначають, що шкода, яка заподіюється злочинними посяганнями, не може бути повною мірою монетаризована, вирахована у її математично вивіреному сенсі. При цьому необхідно чітко усвідомлювати, що кожне окремо взяте злочинне посягання завдає втрати як окремій особі (потерпілому) чи групі осіб, які перебувають у найбільш тісних соціальних зв'язках із відповідним потерпілим, так і всьому суспільству. Даний підхід обумовлюється тим, що кожне злочинне посягання повинно розглядатися як дезорганізуючий соціальну систему чинник. Представники соціоантропологічного підходу до визначення «ціни» злочинності не ставлять собі за мету визначити точний, економічно детермінований розмір шкоди, яка заподіюється злочинними посяганнями. У основі даного підходу лежить визначення напрямків, сфер, інтенсивності та характеру шкоди, яка заподіюється існуванням злочинності. При цьому представники соціоантропологічного підходу не виключають можливості в окремих випадках підрахувати точний розмір злочинної шкоди (наприклад, витрати конкретної держави на утримання всієї пенітенціарної системи)².

Однак «ціна» злочинності зводиться не тільки до кількості жертв та фізичної шкоди. Є ще й витрати, які припадають на рідних та близьких загиблих, на структури, у яких вони працювали, на страхові компанії, громадські організації, фонди і ін. Це – втрати, пов'язані із затратами на медичну допомогу, лікування та реабілітацію, це фізичні і моральні страждання потерпілих і їх родичів (звідси і соціальна обґрунтованість позовів про

¹ Голіна В. В., Брояков С. В. Теоретико-прикладні питання поняття «ціни» злочинності та її обчислення. *Теорія і практика правознавства*. 2017. Вип. 2 (12). С. 3-4.

² Там само. С.8-9.

відшкодування моральної шкоди), втрата доходів, зниження рівня зайнятості та продуктивності праці і багато іншого.

К. М. Хутов у своєму дослідженні «Ціна злочинності: методологія її визначення», услід за М. М. Бабаєвим і В. Ю. Квашисом, вважає, що можна виділити «широкий» і «вузький» підходи до вивчення ціни злочинності. При «широкому» підході в ціну злочинності включатимуть усі мислимі соціальні наслідки злочинності, у тому числі й ті, що важко піддаються підрахунку або які взагалі не можна обчислити будь-яким чином. Зокрема, складно або практично неможливо оцінити негативну дію злочинності на моральні цінності або непрямі наслідки, віддалені у часі, як і наслідки, що «впливають» одне з іншого та носять узагальнений характер. У кінцевому підсумку ціна злочинності залишатиметься ілюзорною через неможливість обчислення усіх можливих наслідків злочинності у грошовому еквіваленті. Застосування виключно «вузького» підходу дасть можливість розробити методологію оцінки наслідків злочинності, з допомогою якої стане ймовірним визначення ціни злочинності¹.

Вважаємо, що, застосовуючи у кримінологічному обігові як родовий термін «ціна злочинності», ми тим самим залишаємо за рамками цього поняття різноманітні зміни, що далеко не завжди можна позначити через матеріальний еквівалент. Однак від цього вони не перестають бути менш небезпечними, не зникає потреба у адекватній реакції на них з боку держави. До прикладу, високий рівень злочинності, корупції, низька правова захищеність громадян здатні викликати зниження авторитету державних інституцій будь-якої країни, втрату довіри і неприйняття такої ситуації з боку міжнародної спільноти. І це буде первинним наслідком, який доволі важко оцінити у непристосованих для цієї мети матеріальних засобах обліку. Звичайно, можна говорити про погіршення інвестиційного клімату у державі, що потягнуло за собою не отриману фінансову допомогу, нереалізовані бізнес-проекти, нестворені робочі місця і т.д., але це є наслідки уже другорядного значення. Шкоду від господарських деліктів не варто розглядати тільки через призму безпосередніх майнових збитків. Суб'єкти, винні, до прикладу, у привласненні майна, нерідко ще до початку злочинної діяльності або у ході її реалізації вчиняють ряд дій, спрямованих на полегшення злочину й уникнення притягнення до кримінальної відповідальності. Ці дії можуть, полягати, зокрема, у створенні на підприємстві атмосфери, сприятливої для приховування недоїмок, безгосподарності, знищення матеріальних цінностей в результаті використання неправильних технологій тощо. Економічні втрати від такого роду поведінки виходять далеко за межі збитків, які виникають безпосередньо через привласнення майна певної вартості. Який інструментарій потрібно використати, щоб оцінити наслідки

¹ Моисеева И. А. Цена преступности как фундаментальная проблема криминологии. *Vesnik Hrodzenskaha Dziarzhavnaha Universiteta Imia Ianki Kupaly. Seryia 4. Pravaznaustva.* 2014. №6(184). С.96.

страху перед злочинністю у сучасному суспільстві, починаючи від психологічної реакції конкретного індивіда на загрозу стати жертвою злочину та завершуючи загальноемоційною реакцією страху перед терористами? І чи буде цей інструментарій ефективним? І таких прикладів можна навести ще чимало¹.

До того ж певні наслідки неможливо уявити навіть у їх кількісному, не те що матеріальному вираженні (горе, нереалізовані життєві перспективи, втрата можливості отримати естетичне задоволення із знищенням чи викраденням творів мистецтва)². Видатні економісти застерігали від визначення грошових еквівалентів для цінностей, що якісно перевищують ринкові мінові. «Грошові обчислення, – відзначає Людвіг фон Мізес, – мають зміст тільки для цілей економічних розрахунків. Вони використовуються заради контролю економії використання ресурсів. Кожне розширення сфери грошових обчислень веде до помилок... Вводить в оману їх використання для визначення цінності того, що не може брати участі у ринковому обігові, як, до прикладу, спроба оцінити втрати від еміграції чи війни. Усе це приклади дилетантства, навіть коли їх здійснюють безпосередньо компетентні експерти»³.

Однак названі різновиди, хоча б у загальному вигляді, але повинні братися до розрахунку при оцінці характеру й масштабів наслідків злочинності. Єдиною умовою тут має виступати чітке встановлення причинного зв'язку між злочинною поведінкою та негативними змінами «матеріального» і «нематеріального» змісту, викликаними нею.

Проблемно, що окремі наслідки, з огляду на їх «малозначність», не потрапляють до кримінальної статистики та не формують, відповідно, «ціну злочинності». Однак помилкою було б вважати, що вони не тягнуть за собою виникнення відповідного негативу в соціумі. Суспільство у будь-якому випадку буде нести й інші витрати у протидії злочинності, не лише у вигляді збитків від усієї сукупності кримінальних діянь (протиправне спричинення), а й у вигляді легітимних, соціально корисних та об'єктивно необхідних витрат (до прикладу, на правоохоронну діяльність)⁴.

Сучасна кримінологічна література послуговується також і категорією «соціальні наслідки злочинності», розуміючи, при цьому, її неоднаково – і як

¹ Медицький І. Б. «Наслідки» та «ціна» злочинності: кримінологічний зміст і рівні співвідношення. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2019. № 2(21). С.103-104.

² Медицький І. Б. Теорія наслідків злочинності: terra incognita кримінологічної науки. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: Зб. наук. ст. м. Івано-Франківськ, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника*, 2011. Вип. XXVII. С.256.

³ Кондратюк Л. В., Овчинский В. С. Криминологическое измерение / Под ред. К. К. Горяинова. М., 2008. С.228.

⁴ Бабаев М. М., Квашис В. Е. Цена преступности: проблемы теории и практики. *Российский криминологический взгляд*. 2009. №2. С. 248.

синонім терміна «ціна», «збиток», «втрати»¹ чи надаючи їй самостійного значення².

Ототожнення зазначених вище категорій відбувається або шляхом широкого тлумачення поняття «ціна» злочинності, або шляхом звуження терміна «соціальні наслідки». У першому випадку, до змісту «ціни» злочинності включається уся сукупність фактично заподіяної шкоди, яку змушені «віддавати», «оплачувати» держава, суспільство, громадяни, тобто те, що вони неминуче втрачають через існування злочинності. У другому випадку науковці звужують зміст соціальних наслідків злочинності до того обсягу шкоди, який може бути визначений, обчислений та підрахований³.

Одні фахівці під наслідками злочинності розуміють шкідливі і небезпечні соціальні зміни, які виникають як результат вчинення окремих злочинів, а також існування злочинності як масового явища⁴.

Інші трактують досліджуване явище більш широко та розуміють його як «реальну шкоду, що заподіюється злочинністю, яка полягає у сукупності причинно пов'язаних із злочинними діями прямих та непрямих, безпосередніх та опосередкованих негативних змін (втрати, збитки і т.д.), яким, у кінцевому рахунку, піддаються соціальні (економічні, моральні, правові і ін.) цінності, а також сукупність економічних та інших витрат суспільства, пов'язаних із організацією боротьби зі злочинністю та профілактикою злочинів⁵. Варто погодитися із позицією М. М. Бабаєва та В. Ю. Квашиса, які вважають термін «ціна злочинності» ідентичним поняттю «соціальні наслідки злочинності» лише в одному розумінні. У такому значенні вони «обидва відображають увесь об'єм

¹ Марлухіна Е. О. Криминология. Москва: «Дашков и К», 2010. С.123-125; Криминология: Учебник для вузов / Под ред. проф. В. Д. Малкова. 3-е изд., перераб. и доп. М.: ЗАО «Юстицинформ», 2008. С.45.

² Сабитов Р. А. Криминологические проблемы исследования последствий преступности. *Юридическая наука и правоохранительная практика*. 2014. №4(30). С.77. URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_22779586_82672860.pdf (дата звернення: 04.08.2016); Мельничук Т. В. Економіко-кримінологічний аналіз ціни злочинності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Випуск 21. Частина 1. Том 3. С. 66.

³ Афанасьева О. Р. «Цена» преступности и проблемы ее исчисления. *Проблемы укрепления законности и правопорядка: наука, практика, тенденции*. 2012. №5. С.11. URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_18833599_60933663.pdf (дата звернення: 22.03.2016).

⁴ Афанасьева О. Р. Социальные последствия преступности: понятие, признаки, показатели. *Общество и право*. 2013. №3(45). С.181. URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_21012924_82417428.pdf (дата звернення: 25.01.2017).

⁵ Бабаев М. М., Квашис В. Е. Цена преступности: проблемы теории и практики. *Российский криминологический взгляд*. 2009. №2. С. 246.

соціальних деструкцій, викликаних злочинним діями: економічних, політичних, організаційних, психологічних, моральних і т.д.»¹.

В. В. Лунєєв визначає наслідки злочинності як величезну сукупну шкоду, спричинявану суспільним відносинам².

За Р. А. Сабітовим, під наслідками злочинності необхідно вважати сумарну соціальну та несоціальну, пряму і непрямую шкоду, яку завдає злочинність³.

Г. А. Аванесов трактує соціальні наслідки злочинності як реальну шкоду (збитки, втрати), спричинявану злочинністю державі та суспільству. При цьому вчений наполягає на тому, що поняття «наслідки» виступає найбільш узагальненим і, відповідно, охоплює поняття «збитки», «шкода», «втрати» і т.д., які позначають шкоду для об'єкта захисту – суспільства, його членів, економіки держави, ідеології і т.д.⁴.

П. О. Кабанов визначає наслідки злочинності як сумарну соціальну та несоціальну, пряму та опосередковану шкоду, яка спричинюється зареєстрованою (облікованою) злочинністю⁵.

С. В. Бородин оцінює наслідки злочинності як ознаку (властивість), частину, результат злочинності у цілому. Як ознака (властивість) злочинності наслідки характеризуються суспільною небезпекою та протиправністю, що дає можливість виокремити їх серед інших наслідків людської життєдіяльності. Як частина злочинності наслідки виступають її складовим елементом, нерозривно пов'язаним із діями (бездіяльністю) злочинців. Як результат злочинності наслідки демонструють її підсумок, який свідчить про розміри завданої суспільству та громадянам шкоди⁶.

Розглядаючи соціальні наслідки злочинності у широкому смислі, А. Л. Сітковський включає в це поняття не тільки шкоду, зумовлену

¹ Бабаєв М. М., Квашиш В. Е. Социальные последствия преступности: методологические и прикладные проблемы. *Научный портал МВД России*. 2010. № 1(9). С.4.

² Лунеев В. В. Социальные последствия, жертвы и цена преступности. *Государство и право*. 2009. № 1. С. 37.

³ Сабитов Р. А. Криминологические проблемы исследования последствий преступности. *Юридическая наука и правоохранительная практика*. 2014. №4(30). С.80. URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_22779586_82672860.pdf (дата звернення: 04.08.2016).

⁴ Аванесов Г. А. Криминология. 2-е изд. перераб. и доп. М. : Акад. МВД СССР, 1984. С.178-179.

⁵ Кабанов П. А. Несовершеннолетние жертвы современной Российской преступности: статистико-виктимологическое измерение (2009-2015 гг.). *Виктимология*. 2016. № 3 (9). С. 8. URL: https://elibrary.ru/download/elibrary_27526376_72454202.pdf (дата звернення: 15.05.2019).

⁶ Бородин С. В. Борьба с преступностью: теоретическая модель комплексной программы [Текст] : монография / гл. ред. В. Н. Кудрявцев ; Академия наук [АН] СССР. Институт государства и права. Москва : Наука, 1990. С.61.

злочинністю, але й всі вимушені затрати суспільства з метою запобігання правопорушенням, здійснення боротьби зі злочинами, мінімізації спричиненого ними збитку і т.д.¹.

До соціальних наслідків злочинності відносять реальну шкоду, спричинювану злочинністю суспільним відносинам, яка полягає у сукупності негативних наслідків у результаті вчинення злочинів, а також в економічних та інших витратах суспільства, пов'язаних із боротьбою зі злочинністю².

На думку О. Р. Афанасьєвої, соціальні наслідки злочинності – це «соціально-правове, історично мінливе явище, що являє собою неусувну сукупну реальну шкоду, спричинювану злочинністю у зв'язку із вчиненням злочинів та організацією протидії злочинності особою, суспільством і державою»³.

Вказане розуміння сформульоване на підставі глибинного аналізу ознак соціальних наслідків злочинності, до числа яких автор відносить наступні:

1) соціальні наслідки злочинності – це правове явище, оскільки до їх числа відноситься тільки та сукупність негативних наслідків, яка має причинно-наслідковий зв'язок із вчиненим злочином, тобто їх поява прямо чи побічно, безпосередньо чи опосередковано пов'язана із вчиненим загальнонебезпечним діянням, забороненим Кримінальним кодексом під загрозою покарання;

2) наслідки злочинності – це соціальне явище, оскільки їм притаманна соціальна природа, зумовлювана: по-перше, їх «похідністю» від соціальних діянь, якими є усі без винятку кримінально карані діяння; по-друге, змістом, який являє собою сукупну шкоду у вигляді негативних змін, що відбуваються в соціальній дійсності;

3) соціальні наслідки злочинності – це історично мінливе явище, яке зумовлюється мінливим характером злочинності і оцінок тяжкості злочинних наслідків;

4) соціальні наслідки – це шкода, тобто нереалізовані, обмежені, утруднені чи знищені, порушені, змінені соціальні можливості, тобто матеріалізоване втілення суспільно небезпечних наслідків характеризується утрудненістю соціальних можливостей, що являють собою взаємозв'язок учасників суспільних відносин з приводу соціально значущого блага;

5) соціальні наслідки злочинності – це суспільно небезпечна шкода, оскільки негативний соціальний ефект впливу злочинності на сукупність

¹ Ситковский А. Л. Преступления против собственности и их социальные последствия. *Человек: преступление и наказание*. 2008. №3. С.165.

² Криминология: Учебник для вузов / Под ред. проф. В. Д. Малкова. 3-е изд., перераб. и доп. М.: ЗАО «Юстицинформ», 2008. С.45.

³ Афанасьева О. Р. Социальные последствия преступности: понятие, признаки, показатели. *Общество и право*. 2013. №3(45). С.185. URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_21012924_82417428.pdf (дата звернення: 25.01.2017).

відносин, існуючих у соціумі, і визначає наслідки злочинності як проблему, яка привертає увагу держави;

б) соціальні наслідки злочинності неоднорідні, множинні, багатооб'єктні;

7) соціальні наслідки злочинності – це не просто механічний підсумок негативних наслідків злочину, який визначає розміри і масштаби спричиненої й виявленої шкоди, але й деяка нова якісна єдність, що характеризується самостійними ознаками і показниками відносно масового явища – станом, динамікою, структурними особливостями, поширеністю, інтенсивністю;

8) соціальні наслідки – це неусувні збитки, оскільки не всяка спричинена шкода може бути компенсована;

9) соціальні наслідки злочинності – це також сукупність витрат, затрат, втрат особи, суспільства і держави, пов'язаних із реалізацією заходів, спрямованих на протидію злочинності¹.

З позиції вченої, науковим категоріям «наслідки» та «ціна» злочинності слід надавати відмінного значення та, відповідно, розуміння, оскільки:

1) ці категорії різняться за змістом. Зміст соціальних наслідків злочинності становить сукупна шкода, завдана злочинністю соціальним, економічним, морально-психологічним та іншим суспільним відносинам, що виражається у сукупності причинно пов'язаних зі злочинною поведінкою прямих і непрямих, безпосередніх і опосередкованих негативних змін, а також сукупність економічних та інших затрат держави, суспільства й громадян, пов'язаних із протидією злочинності та соціальною профілактикою злочинів. «Ціна» злочинності формується шляхом обліку різних видів установлених та обчислюваних втрат від злочинів. Отже, поняття соціальні наслідки злочинності видається більш змістовним та об'ємним, включаючи в себе «ціну» злочинності;

2) «ціна» злочинності визначається виключно втратами, які можна розрахувати та визначити, затратами, встановлення яких можливе, які до того ж є причинно пов'язаними із вчиненими злочинами. До соціальних наслідків також відноситься реально виникла сукупність негативних змін. Але дані наслідки можуть бути як прямо, так і опосередковано пов'язані із злочином, як ті, що точно прораховуються, так і інші, як ті, що точно можуть бути визначені, так і інші. Важливо лише те, що їх виникнення було обумовлено злочинністю;

3) аналізовані категорії мають різне кримінологічне значення².

¹ Афанасьєва О. Р. Социальные последствия преступности: понятие, признаки, показатели. *Общество и право*. 2013. №3(45). С.181-183. URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_21012924_82417428.pdf (дата звернення: 25.01.2017).

² Афанасьєва О. Р. «Цена» преступности и проблемы ее исчисления. *Проблемы укрепления законности и правопорядка: наука, практика, тенденции*. 2012. №5. С.11. URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_18833599_60933663.pdf (дата звернення: 22.03.2016).

Слід підтримати висловлену в літературі тезу про необхідність різної кримінологічної оцінки понять «наслідки» та «ціна» злочинності, які слід співвідносити між собою як загальне та одиничне. Буквальне розуміння «ціни», як вартості того чи іншого товару, вираженої у грошових одиницях, передбачає, що вона обумовлюється та взаємно погоджується сторонами відносин у добровільному порядку. Умови щодо взаємності та добровільності при переході товару навряд чи можна сприйняти у відносинах «злочинець↔жертва», коли правоохоронюваним благам та інтересам завдається шкода протиправним (агресивно-насильницьким, обманно-шахрайським чи іншим) та виключно одностороннім способом¹.

Уявляється також можливим частково відійти від домінуючої у сучасній кримінологічній науці позиції фактичного ототожнення наслідків злочинності виключно із негативом, із шкодою (реальною, величезною, неусувною), адже виклик, кинутий суспільству злочинністю самим своїм фактом існування, детермінує і появу чинників нейтрального/позитивного характеру. Злочинність, нарівні із такими явищами глобального характеру, як війни, стихійні лиха, економічні реформи і т.д., можна вважати каталізатором нових процесів та явищ у суспільстві. Вони, безперечно, є похідними від первинних наслідків – негативних змін та деформацій, наслідками так би мовити другого порядку, але їх наявність теж присутня. До прикладу, політика держави у сфері протидії контрабанді товарів може і повинна включати заходи, спрямовані на посилення конкурентоспроможності та якості діяльності вітчизняного виробника (за рахунок економічних преференцій, пільг у оподаткуванні, створенні робочих місць і т.д.). Необхідність протидіяти тому чи іншому виду злочинності (у тому числі засобами кримінально-правового впливу) вимагає внесення з метою удосконалення відповідних змін до чинного законодавства; стабільна та динамічна зміна будь-якого закону буде і повинна відігравати роль загальної превенції².

Про позитивну роль злочину в суспільному житті відзначав ще Е. Дюркгейм, дослідницький задум якого допомагає розпізнати сутність злочину у складній діалектиці добра й зла, у єдності позитивних і негативних рис. Будучи далеким від виправдовування зла, що несе у собі злочин, Е. Дюркгейм все-таки вказував наступне:

➤ злочин підсилює гостроту переживань людини, а це, у свою чергу, сприяє формуванню більш складної структури суспільної свідомості;

➤ злочин руйнує мораль. Однак чинність впливу моралі й не повинна бути надмірною, тому що в протилежному разі ніхто не наважиться критикувати її і мораль легко набуде застиглої форми;

¹ Медицький І. Б. «Наслідки» та «ціна» злочинності: кримінологічний зміст і рівні співвідношення. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2019. № 2(21). С.106.

² Там само. С.106.

➤ у злочині індивід одержує можливість виразити себе незалежно від того, чи мова йде про людину, чиї мрії випереджають час, або про злочинця, що перебуває нижче рівня сучасного йому суспільства;

➤ злочинність показує наявність шляхів, відкритих для змін, а в ряді випадків прямо готує ці зміни. Злочин є прелюдією реформ;

➤ там, де існує злочин, колективні почуття мають достатню гнучкість, готові набути нової форми. Злочин – це передчуття моралі майбутнього¹.

Витрати суспільства на досягнення безпеки від кримінальних загроз, на думку Р. О. Долотова, не можна однозначно віднести до негативних наслідків злочинності. Розвиток ринку забезпечення безпеки від криміногенних ризиків також вносить і позитивний вклад у розвиток суспільства (економіки, науки і т.д.)².

Учений вважає, що відповідні етичні установки мають своїм наслідком методологічну обмеженість науки. Розглядаючи кримінологічні питання лише у моральній системі координат та відмовляючись від аналізу цих проблем крізь призму економічної раціональності, ми відриваємося від існуючої реальності, будуємо утопію. Ухвалення державних рішень, у тому числі й у сфері боротьби зі злочинністю, ґрунтується передусім на політичній та економічній мотивації, а не на етичній. У той же час повне ігнорування етичних установок на догоду економічній раціональності є також неможливим, адже це суперечить сформованим в культурному середовищі стереотипам мислення, що, у кінцевому рахунку, може призвести до самознищення людини³.

Досліджуючи кримінологічний показник «ціни транскордонної злочинності», С. О. Філіппов теж не відносить витрати на безпеку до негативних наслідків злочинності, наводячи на користь цього наступні аргументи. Безпечний стан об'єкта, що охороняється правом (автор веде мову про відносини у прикордонній сфері – І. М.), є беззаперечною цінністю. У такому випадку інвестиції у систему протидії транскордонній злочинності гарантують розвиток транскордонних відносин, забезпечують позитивну соціодинаміку держави і допомагають утримувати належний баланс між

¹ Воднік В. Д. Специфіка соціологічного аналізу злочину. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2016. № 1 (28). С. 216.

² Долотов Р. О. Цена преступности как криминологический показатель: некоторые методологические аспекты. *Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права*. 2012. № 3. С. 18.

³ Долотов Р. О. Цена преступности как показатель общественной опасности преступности. *Актуальные проблемы экономики и права*. 2012. №4. С.21. URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_18207017_80971352.pdf (дата звернення: 17.04.2014).

заходами протидії кримінальним загрозам та належним рівнем безпеки з безумовним дотриманням прав і свобод людини і громадянина¹.

Використання вартісних оцінок для універсального вимірювання усіх благ (у тому числі й людського життя) призвело до появи принципово нових антикримінальних концепцій. До прикладу, ряд економістів-кримінологів наполягають на тому, що організована злочинність (монополізація злочинних промислів) є прийнятнішою за дезорганізовану злочинність, оскільки монополізація злочинного виробництва веде до зниження рівня злочинності та до одночасної економії витрат на запобігання злочинності.

Лауреат Нобелівської премії з економіки 2005 р., економіст-кримінолог Томас Шеллінг зазначав, що «деякі цілі організованої злочинності збігаються з цілями суспільства – це мінімізація міжусобних банд та всіх насильницьких побічних наслідків злочинів, навіть уникнення, згідно домовленості, певних видів злочинів. Якщо це так, то не слід бажати, <...> щоб уся злочинність була менш організованою. Можливо навіть, нам необхідно, щоб деякі види злочинності були б більше організованими, ніж зараз»².

У 2009 р. організація боротьби з наркотиками «Трансформація» (Великобританія) провела дослідження «Порівняння показника «витрати-ефективність» при забороні наркотиків та регулювання наркоринку». У результаті здійсненого аналізу було зроблено такий висновок: регулювання ринку наркотиків є більш раціональною політикою щодо показника «витрати-ефективність», ніж заборона і перехід від заборони наркотиків до їх регульованих ринків у Англії та Уельсі, дозволить забезпечити чисті заощадження платникам податків, жертвам злочинів, системі кримінального судочинства і споживачам наркотиків у розмірі £ 13.943 млрд. на рік³.

Остаточо пропонуємо підтримати використання в науковому обігові саме категорії «наслідків» злочинності як відповідного родового поняття (яке охоплює собою ціну, збитки, втрати, витрати, затрати), що є доволі різними й при цьому конкретними, здатними торкатися чисельних сфер життєдіяльності людей (політичні, економічні, фізичні, медичні, моральні, психологічні, сімейні, виробничі, технічні, організаційні, військові, наукові та інші наслідки). Означення «соціальні» в контексті наслідків злочинності видається зайвим рудиментом колишньої, часто-густо зашореної ідеологією, радянської кримінологічної науки, яка на кожному кроці підкреслювала виключно соціальну сутність злочинності й відкидала будь-які спроби поглянути на це явище під іншим кутом зору. Сучасний стан справ у науці є кардинально

¹ Філіппов С. О. Кримінологічне значення показника «ціна транскордонної злочинності». *Часопис Київського університету права*. 2017. №4. С.227.

² Долотов Р. О. Цена преступности как показатель общественной опасности преступности. *Актуальные проблемы экономики и права*. 2012. №4. С.21. URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_18207017_80971352.pdf (дата звернення: 17.04.2014).

³ Там само. С.21.

відмінним від тогочасного становища, нема потреби зайвий раз акцентувати увагу на «соціальності». Адже будь-які наслідки, які продукує злочинність, як невід'ємний елемент суспільного життя, «резонатор» суспільних процесів, були, є і будуть перебувати у рамках нашого соціуму. Іншого варіанту немає¹.

У розрізі предмета дослідження під наслідками злочинності пропонується вважати *абсолютну сукупність підсумкових змін, переважно негативного змісту, генерованих злочинністю для особистості, суспільства, держави (безпосередні наслідки); а також вимушену реакцію останніх щодо факту її існування та розвитку, втілену у затратах на організацію боротьби зі злочинністю та запобігання злочинним проявам (опосередковані наслідки)*².

Науковці, вивчаючи категорію наслідків злочинності, приділяють увагу й кількісним та якісним її моментам, щоправда, відносячи їх то до ознак, то до показників наслідків злочинності³. Видається, що більш обґрунтованою є позиція останніх, адже кількісні та якісні показники того чи іншого явища немає підстав ототожнювати із його ознаками, як глибинними, сутнісними рисами, що відрізняють одне явище від інших, схожих явищ того ж порядку.

Торкаючись питань методології обліку та аналізу суспільно небезпечних наслідків злочинності, Л. А. Биков формулює такий перелік їх основних показників:

1) загальна кількість осіб, які загинули впродовж досліджуваного періоду в результаті усієї сукупності злочинних дій правопорушників (рівень смертності);

2) загальна кількість осіб, які отримали тяжкі і менш тяжкі тілесні пошкодження (рівень тяжкого травматизму);

3) загальна кількість осіб – жертв злочинів, передбачених ст.ст.117-120 та ч.2 ст.121 КК (рівень розбещення);

4) загальна сума матеріального збитку, спричиненого державним та громадським організаціям злочинними діями правопорушників (рівень збитку, спричиненому державному та громадському майну);

¹ Медицький І. Б. Наслідки злочинності та суміжні їм поняття: питання співвідношення. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, кримінально-розшукової діяльності* : тези III Всеукраїнської науково-практичної конференції (Хмельницький, 1 березня 2019 року). Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2019. С.252.

² Медицький І. Б. «Наслідки» та «ціна» злочинності: кримінологічний зміст і рівні співвідношення. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2019. № 2(21). С.107.

³ Сабитов Р. А. Криминологические проблемы исследования последствий преступности. *Юридическая наука и правоохранительная практика*. 2014. №4(30). С.77. URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_22779586_82672860.pdf (дата звернення: 04.08.2016); Афанасьева О. Р. Социальные последствия преступности: понятие, признаки, показатели. *Общество и право*. 2013. №3(45). С.183. URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_21012924_82417428.pdf (дата звернення: 25.01.2017).

5) загальна сума втрат, спричинених особистій власності громадян (рівень матеріального збитку, спричиненого громадянам). При цьому дослідник керувався наступними критеріями відбору: а) не кожна шкода може бути обрахована чи виражена у будь-якому числовому еквіваленті; б) чисельні наслідки, з огляду на їх малозначність, не завжди потрапляють до сфери кримінальної реєстрації (наприклад, наслідки легких тілесних ушкоджень); в) не усі наслідки злочину (навіть серйозні) можуть бути враховані та включені до об'єкта аналізу¹.

З подальшим розвитком кримінологічної науки та кримінальної статистики система показників злочинності ставала усе більш структурованою та чіткою. На сучасному етапі виокремлюють такі кількісні показники, як:

1. *Об'єм* соціальних наслідків злочинності – абсолютний показник, що позначає загальну вартість шкоди від злочинності за визначений період часу на певній території.

2. *Коефіцієнт* соціальних наслідків злочинності, який визначається співвідношенням вартості шкоди в результаті злочинної діяльності та численності населення, яке мешкає на певній території за визначений період часу.

3. *Вартість* соціальних наслідків злочинності – питому вагу грошового виразу шкоди, заподіяної злочинністю, до ВВП держав чи інших територіальних одиниць за визначений період часу.

4. *Динаміку* соціальних наслідків злочинності – зміну показників соціальних наслідків злочинності на певній території за визначений період часу (1 рік, 3 роки, 5 років, 10 років і т.д.)².

До якісних показників соціальних наслідків злочинності відносять:

1. *Структуру* соціальних наслідків злочинності, як співвідношення часток різних видів негативних наслідків злочинності;

2. *Характер* соціальних наслідків злочинності, який визначається сукупною оцінкою ступеня тяжкості та можливістю усунення завданої злочинністю шкоди;

3. *Територіальний розподіл* соціальних наслідків злочинності («географія соціальних наслідків злочинності», «масштаби збитків»), що характеризується розподілом наслідків злочинності за об'ємом, структурою, динамікою, характером, який дає можливість відображати істотну регіональну специфіку наслідків злочинності з метою диференційованого підходу до організації

¹ Быков Л. А. Вопросы методологии учета и анализа общественно опасных последствий преступности. *Вопросы борьбы с преступностью*. ВНИИ проблем укрепления законности и правопорядка. Москва: Юрид. лит., 1978. Выпуск 29. С.32.

² Афанасьева О. Р. Социальные последствия преступности: понятие, признаки, показатели. *Общество и право*. 2013. №3(45). С.183-184. URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_21012924_82417428.pdf (дата звернення: 25.01.2017).

боротьби зі злочинністю у регіоні та коригування регіональної кримінально-правової політики;

4. *Поширеність (інтенсивність, масштаб)* соціальних наслідків злочинності – кількісний показник, що характеризує частоту виникнення негативної зміни при вчиненні різних видів злочинів на певній території за визначений період часу¹.

У структурі наслідків злочинності Р. А. Сабітов виділяє такі компоненти:

- сукупність усіх наслідків зареєстрованих злочинів, як тих, що знаходяться у рамках складів злочинів, так і тих, що перебувають за їх межами, але що підлягають доказуванню у відповідності з вимогами кримінального-процесуального закону;

- сукупність наслідків латентних злочинів;

- непрямі соціальні наслідки злочинності, включаючи витрати держави, пов'язані із реакцією його органів на вчинення злочинів, витрати і втрати потерпілих від злочинів та їх близьких, а також витрати на запобігання злочинам;

- загальні моральні і соціально-психологічні наслідки злочинності².

Залежно від особливостей методології та методик дослідження обраховані у різних державах втрати від злочинності варіюються у доволі широких межах. І це зрозуміло. Адже фактори, які так чи інакше формують «ціну злочинності», апріорі є відмінними для кожного владного утворення, і саме в силу цього пряме порівняння втрат від злочинності, до прикладу, в Україні та США, буде некоректним. Найбільш суттєвими із цих факторів можна назвати наступні:

- *злочинність із її базовими характеристиками*: станом, динамікою, структурою; характер і масштаби соціальних наслідків злочинності;

- *рівень готовності та досконалості систем безпеки*, призначених не тільки ефективно протистояти кримінальній агресії, але й забезпечити суспільству соціальну, економічну і політичну стійкість, опір злочинним проявам;

- *економічний потенціал держави*. Мова йде про об'єктивну межу матеріальних, фінансових, кадрових та інших ресурсних можливостей держави, від яких залежить обсяг засобів, які виділяються на протидію злочинності, мінімізацію її наслідків, допомогу жертвам злочинів і ін.;

¹ Афанасьєва О. Р. Социальные последствия преступности: понятие, признаки, показатели. *Общество и право*. 2013. №3(45). С.184. URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_21012924_82417428.pdf (дата звернення: 25.01.2017).

² Сабитов Р. А. Криминологические проблемы исследования последствий преступности. *Юридическая наука и правоохранительная практика*. 2014. №4(30). С.77. URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_22779586_82672860.pdf (дата звернення: 04.08.2016).

➤ соціальна політика держави та існуючі в суспільстві ідеологічні, моральні, соціокультурні стандарти, які визначають уявлення влади та суспільства про те, яке місце на шкалі пріоритетів повинно належати життю та здоров'ю, правам і свободам громадян, захисту власності та інших цінностей і яка фактична, а не декларована позиція влади у сфері кримінально-правової політики;

➤ рівень розвитку систем страхування, соціального забезпечення та спеціалізованих інститутів громадянського суспільства, спрямованих на підтримку потерпілих від злочинів¹.

Чимало дослідників констатують той факт, що в сучасних умовах ціна злочинності не обраховується з огляду на відсутність відповідних методик. У той же час доволі успішно визначається ціна алкоголізму. У країнах ЄС у 2003 р. тільки прямі матеріальні втрати склали в середньому 125 млрд. євро (1,3% від ВВП). Ведеться рахунок «ціни» наркотизації, наслідків куріння, збитків від дорожньо-транспортних пригод та ін. Віктимологічні дослідження, які проводяться у всьому світі, засвідчують, що тільки в Європі жертвою злочинних посягань протягом року стає в середньому кожний п'ятий – шостий житель континенту².

Такі «провали» наукового знання не є випадковими, адже влада не зацікавлена в отриманні реальної інформації з цього приводу. М. М. Бабаєв дійшов справедливого висновку стосовно того, що держава і її структури, зацікавлені у сприятливій звітності, свідомо формують політично мотивовану інформаційну модель, яка створює в суспільстві свідомо спотворену та далеку від реальної картину наслідків кримінального насильства, а також ціни цих наслідків. Указана ціна не зводиться винятково до кількості жертв та фізичної шкоди. Є ще й дуже великі матеріальні витрати, що покладаються на рідних і близьких, які загинули, на структури, в яких вони працювали, на страхові компанії, громадські організації, фонди і т.д. Це – витрати, пов'язані із витратами на медичну допомогу, лікування та реабілітацію, це фізичні і моральні страждання потерпілих та їхніх родичів (звідси, до речі, соціальна обґрунтованість позовів про відшкодування моральної шкоди), втрата доходів, зниження рівня зайнятості та продуктивності праці і багато іншого³.

¹ Бабаєв М. М., Квашиє В. Е. Социальные последствия преступности: методологические и прикладные проблемы. *Научный портал МВД России*. 2010. № 1(9). С.6.

² Вилкс А. Я. Цена преступности как уголовно политическая и криминологическая категория. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої XX-річчю Національної академії правових наук України* (м. Одеса, 1 листопада 2013 р.). Одеса : Фенікс 2013. С.18.

³ Бабаєв М. М., Квашиє В. Е. Социальные последствия преступности: методологические и прикладные проблемы. *Научный портал МВД России*. 2010. № 1(9). С.10.

Як уже зазначалося, питання розробки дієвих методик оцінки втрат від злочинності залежно від архіскладності питання, залишаються на рівні постановки проблеми, хоча можна і відзначити відповідні досягнення у цьому напрямку. Найбільш поширені з них зводяться до: 1) визначення середнього показника втрат (у вигляді недоотриманої вигоди) внаслідок смерті однієї людини; 2) визначення суми, яку члени суспільства готові компенсувати з метою зменшення ризиків стати жертвою делікту; 3) визначення вартості втраченого «якісного» життя.

У кримінологічних дослідженнях, пов'язаних із визначенням можливої шкоди від злочинних посягань, А. Я. Вілкс виокремлює два основні підходи¹. 1. Методика «висхідної» («Bottom up») оцінки. У даному випадку аналізується кожен елемент, який утворює втрати від злочинності. У країнах ЄС у дослідженнях жертв злочинів (2009-2010р.) підраховувались такі види шкоди: втрати жертв злочинів; витрати щодо запобігання віктимізації; витрати суспільства у боротьбі зі злочинністю; втрати, пов'язані із страхом перед злочинними посяганнями; витрати, використовувані на утримання правоохоронних установ; втрати, яких зазнає злочинець. 2. Методика «нисхідної» («Top-down») оцінки. Вказана методика, з однієї сторони, базується на доступних макроекономічних показниках та бюджетних даних, які відображають соціальні, економічні та інші витрати, пов'язані зі злочинністю та боротьбою з даним явищем. З іншої сторони, використовуються опитування населення, де вказуються прямі втрати у результаті злочинної діяльності та можливості індивідуальних інвестицій стосовно запобігання злочинних посягань.

Автори монографії «Ціна злочинності (методологія її визначення)» вказують, що при встановленні шкоди від вчинених злочинів частіше за інші пропонуються такі методики оцінки життя:

- шляхом визначення середнього розміру недоотриманої (втраченої) вигоди суспільства внаслідок смерті однієї «середньостатистичної» людини (метод альтернативних витрат);
- за допомогою розрахунку максимальної суми, яку люди в суспільстві готові заплатити, щоб зменшити ризик стати жертвою відповідного злочину (willingness-to-pay for reduced crime) або компенсувати її втрату;
- виходячи із вартості втрачених років «якісного» життя (quality adjusted life years (QALY));
- інші².

¹ Вілкс А. Я. Цена преступности как уголовно политическая и криминологическая категория. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої XX-річчю Національної академії правових наук України* (м. Одеса, 1 листопада 2013 р.). Одеса : Фенікс 2013. С.19.

² Цена преступности (методология ее определения): монография / под ред. проф. Н. А. Лопашенко. М.: Юрлитинформ, 2014. С.110.

В. С. Овчінський та Л. В. Кондратюк, згідно методу альтернативних витрат, пропонують такий обрахунок річних втрат для суспільства, спричинених загибеллю людей від злочинних посягань. Науковці пропонують цю цифру (U_{co}) визначати шляхом множення кількості тих, які загинули (N) на розмір $(t - t_2) (B - П)$:

$$U_{co} = (t - t_2) (B - П) N,$$

де:

t – середня тривалість життя в Росії;

t_2 – середній вік жертв злочинів;

B – ВВП на душу населення;

$П$ – фактичне кінцеве споживання на душу населення (за рік);

N – кількість тих, які загинули від злочинів¹.

На підставі аналізу досліджень затрат, пов'язаних зі злочинністю, О. Р. Афанасьєва виділяє наступні основні підходи до її обрахунку:

1. Підхід, заснований на *бухгалтерському методі (чи методі бухгалтерського обліку)*. Відповідно до цього підходу, виділяються усі витрати, пов'язані зі злочинністю, понесені всіма учасниками суспільних відносин. Така методика дозволяє дослідникам визначати ціну окремих видів злочинів і в кожному конкретному випадку включати різні види витрат. Для порівняння ціни злочинності у різних країнах використовують або доларовий еквівалент або питому вагу витрат у ВВП країни;

2. Підхід, який ґрунтується на *«умовній (суб'єктивній) оцінці вартості»*. Цей підхід широко використовується для оцінки вартості неринкових ресурсів, до прикладу – якості навколишнього середовища. Його суть полягає в отриманні за допомогою методу анкетування інформації від осіб про їх готовність і розміри плати за захист від злочинності. При його використанні у населення з'ясовують ступінь готовності платити за програми, спрямовані на зниження злочинності, натомість, для населення збільшується податковий тягар або воно позбавляється певних благ;

3. Підхід, заснований на *методі гедоністичної оцінки*. Згідно з економічною теорією під гедоністичним методом (або методом «Оцінювання насолоди») розуміють різновид оцінки виявленої переваги, при якій використовуються ринково-орієнтовані ціни для того, щоб встановити ціни на неоцінювані товари та послуги. Його використання щодо визначення ціни злочинності можливе, оскільки люди, щоб уникнути віктимізації, по можливості будуть вживати запобіжних заходів, до прикладу, обираючи безпечне місце проживання, спосіб та час пересування тощо².

¹ Цена преступности (методология ее определения): монография / под ред. проф. Н. А. Лопашенко. М.: Юрлитинформ, 2014. С.244-245.

² Афанасьєва О. Р. Теоретические основы криминологического исследования и минимизации социальных последствий насильственной преступности : дисс. ... д-ра юрид. наук. Москва, 2014. С.278, 281, 283.

1.3. Структура та побудова класифікаційних схем наслідків злочинності

Розробка конкретних методик визначення наслідків злочинності передбачає водночас вирішення питання її системоутворюючих компонентів.

Наслідки злочинності характерні своїм різноманіттям, зумовленим чисельністю суспільних відносин, благ, цінностей та інтересів, взятих під кримінально-правову охорону. Зважаючи на це, слід критично оцінювати можливості дати їх остаточний, вичерпний перелік, адже такого роду завдання апріорі видаються неможливими до реалізації. Чітко усвідомлюючи таку «перспективність», науковці все ж не повинні уникати спроб класифікації наслідків злочинності, зведення їх до відповідних цілісних систем. Адже завдяки такій класифікації появляється можливість зрозуміти їх зміст, з огляду на прояви їх суспільної небезпечності, актуальність, масштабність та тривалість їх дії, рівні прояву, їх очевидність чи прихованість від соціального контролю, прогнозування тощо.

О. Р. Афанасьєва цілком слушно зауважує, що проблема систематизації і класифікації соціальних наслідків злочинності ускладнюється:

- складністю визначення у повному обсязі всього комплексу явищ, котрі можуть і повинні бути віднесені до числа соціальних наслідків насильницької злочинності;

- існуванням цілої множини різноманітних проявів спричинюваної злочинністю шкоди, оскільки у результаті злочинних насильницьких посягань негативний вплив відчувають чи не всі різновиди суспільних відносин, які навіть перерахувати складно;

- неоднорідністю та неоднозначністю механізмів і характеру впливу злочинності на суспільні відносини, що зумовлюється передусім характером та спрямованістю якісно різнорідних злочинних посягань. Маються на увазі різні види злочинів, що відрізняються формою, змістом та ступенем інтенсивності злочинних дій, своїми масштабами, тривалістю і т. д.¹.

Звичайно, що класифікація явищ (злочинності та її наслідків) у кримінології не може і не повинна бути певною самоціллю, носити суто теоретичний характер. Вона покликана тією чи іншою мірою сприяти вирішенню практичних завдань. Щодо цього розуміння прикладний аспект аналізу полягає у виявленні умов, які створюють можливість для відповідного реагування на наслідки злочинності з метою їх мінімізації. Класифікаційні системи наслідків злочинності створюють сприятливе підґрунтя для розгляду, аналізу та прийняття конкретних висновків і рекомендацій з приводу шкоди, заподіюваної злочинною поведінкою.

¹ Афанасьєва О. Р. Теоретические основы криминологического исследования и минимизации социальных последствий насильственной преступности : дисс. ... д-ра юрид. наук. Москва, 2014. С.153.

М. М. Бабаєв та В. Ю. Квашиєв у ціні злочинності виокремлюють такі складові: 1) вартісне відображення безпосередніх та опосередкованих наслідків кримінальної поведінки (протиправне спричинення); 2) вартісне відображення затрат держави та суспільства на боротьбу зі злочинністю та профілактику правопорушень (легітимні, соціально корисні та об'єктивно необхідні витрати)¹.

На думку В. В. Лунєєва, «сукупну» ціну злочинності можна розподілити на: 1) затрати, завдані суспільству самою злочинністю, тобто її прямі наслідки; 2) затрати, які суспільство перебирає на себе самостійно, для захисту від злочинності та її стримування, тобто непрямі затрати².

А. Я. Вілкєс, розрізняючи у структурі «ціни» злочинності прямі та непрямі втрати, відносить до перших, пов'язаних зі злочинністю: втрати, які безпосередньо пов'язані з кримінальною діяльністю; компенсації жертвам злочинів; втрати осіб, які вчиняють кримінально карані діяння. Непрямі втрати від злочинності включають у собі: витрати, державних та самоврядних правоохоронних установ, які у рамках своєї компетенції забезпечують боротьбу зі злочинністю та антисуспільними проявами; засоби і технології, які використовують фізичні та юридичні особи щодо запобігання злочинних проявів; страхові витрати, пов'язані із страхуванням різноманітних об'єктів та виплатами у випадку злочинних посягань на них. Крім того, дослідник наголошує на необхідності вирізняти показники, пов'язані зі злочинністю, підрахунок яких видається вкрай складним. До даної групи показників слід віднести: матеріальні, фінансові та інші ресурси, отримані у результаті злочинної діяльності; легітимні матеріальні, фінансові та інші доходи, отримані з використанням ресурсів, здобутих злочинним шляхом; у результаті злочинної діяльності не отримані легітимні доходи; страх від злочинності, який обумовлює соціальну напругу, соціально-психологічні та ускладнення медичного характеру³.

Залежно від суб'єкта, який несе основний тягар збитків, виокремлюють «зовнішні» та соціальні витрати. «Зовнішні» витрати (англ. external cost) – це ті витрати жертви злочину та членів її домогосподарства внаслідок дій злочинця. Прикладами зовнішніх витрат є вартість викраденого, пошкодженого або знищеного внаслідок злочинних дій майна; травми, що завдані жертві, та витрати, пов'язані з тимчасовою або постійною втратою працездатності,

¹ Бабаєв М. М., Квашиєв В. Е. Цена преступности: проблемы теории и практики. *Российский криминологический взгляд*. 2009. №2. С. 248.

² Лунєєв В. В. Курс мировой и российской криминологии: учебник. В 2 т. Т. I. Общая часть. М.: Юрайт, 2011. С.783.

³ Вілкєс А. Я. Цена преступности как уголовно политическая и криминологическая категория. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої XX-річчю Національної академії правових наук України* (м. Одеса, 1 листопада 2013 р.). Одеса : Фенікс 2013. С.19-20.

цінність часу, що витрачена на усунення наслідків злочину (отримання нових документів, блокування банківських карток), лікування, консультації та реабілітацію; витрати, спрямовані на мінімізацію ризику стати жертвою злочину (витрати на дотримання безпеки, встановлення сигналізації); нематеріальні збитки – емоційний вплив злочину, що виявляється у болі та стражданнях жертви, погіршенні якості її життя, залишкових наслідках для особистості (страх перед злочинністю) тощо. Нематеріальні витрати є найбільш складними для кількісного визначення, оскільки відсутня їх ринкова вартість або грошовий еквівалент. До соціальних витрат належать ресурси на утримання державних органів, які займаються протидією злочинності – фінансування та матеріально-технічне забезпечення функціонування поліції, прокуратури, судів, місць ув'язнення та інших об'єктів, пов'язаних із боротьбою зі злочинністю, державних програм профілактики правопорушень, системи охорони здоров'я, яка опікується жертвами злочинів, а також ресурси компаній, спрямовані на запобігання злочинності, що включають вартість різноманітного обладнання та пристроїв (наприклад, засоби спостереження, сигналізація, замки) та інвестиції в запобіжні заходи¹.

Автори монографічного дослідження «Ціна злочинності (методологія її визначення)» пропонують визначати структуру ціни злочинності, виходячи із часових параметрів, що характеризують поступові етапи кримінологічної діяльності: а) прогнозування злочинності, б) профілактика злочинності, в) виявлення та припинення конкретних злочинів, г) реалізація кримінальної відповідальності за конкретні злочини, а також часткове або повне відновлення порушених суспільних відносин. З огляду на запропонований критерій, науковцями виділяється три компоненти ціни злочинності (визначаючи при цьому умовність поділу. – І. М.):

1) затрати потенційних жертв, суспільства та держави, пов'язані із очікуванням злочинності (затрати на охоронні системи, сигналізацію чи інші заходи особистої безпеки; переїзд у більш безпечний район для подальшого проживання; профілактичні програми (заходи), спрямовані на запобігання злочинам та мінімізацію причин, які продукують злочинність);

2) реальна шкода, спричинювана конкретними злочинами їх жертвам, суспільству, державі (майнова шкода, яка не може бути компенсована за рахунок страхових виплат; майнова шкода, яка компенсується за рахунок страхових виплат); втрачений час – відсутність потерпілого на робочому місці внаслідок втрати працездатності; час, потрачений потерпілим на участь у слідчих діях/судових засіданнях; витрати на відновлення фізичного і

¹ Бова А. А. Ціна злочинності. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т.18 : Кримінологія. Кримінально-виконавче право / редкол.: В. І. Шакун (голова), В. І. Тимошенко (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2019. С.496-497.

психічного здоров'я; біль та страждання, які переживає жертва через зниження «якості» життя (інвалідність особи, понівечення обличчя тощо);

3) затрати, зв'язані із реакцією суспільства, держави на факт вчинення конкретних злочинів (затрати на утримання правоохоронних органів, зв'язані із виявленням та розкриттям злочину; затрати, зв'язані із розглядом кримінальної справи у суді; затрати, зв'язані з виконанням кримінального покарання та інших заходів кримінально-правового впливу; затрати, зумовлені здійсненням адміністративного нагляду та соціальною адаптацією звільнених з місць позбавлення волі осіб; компенсаційні виплати потерпілим)¹.

«Ціна» злочинності дає уявлення про обсяг і характер прямого і непрямого збитку, який завдає злочинність суспільству. Прямий збиток майнового (матеріального) характеру обчислюється у грошовому еквіваленті. Сюди належать кількість летальних наслідків, настання інвалідності потерпілих, виплати їм за лікарняними листками, додаткові витрати на їх лікування, страхові виплати, проведення психологічної реабілітації. До непрямого збитку від злочинності належать кошти, що витрачаються державою на боротьбу зі злочинністю, і вартісний вираз її негативних соціальних наслідків (дезорганізація сім'ї, зниження продуктивності праці, додаткове навантаження на інститути соціалізації і ресоціалізації, погіршення демографічної та екологічної (у разі вчинення екологічних правопорушень) ситуації, зростання захворюваності населення тощо), утримання правоохоронної системи, різноманітних охоронних, фіскально-ревізійних структур, витрати на навчання і підвищення кваліфікації співробітників правоохоронних органів, витрати на наукові розробки (дослідження), вартість захисних систем, матеріальні витрати, пов'язані із розслідуванням і розглядом кримінальних справ².

В. В. Голіна та Н. В. Сметаніна пропонують також включати до непрямого збитку від злочинності зловживання представників правоохоронних і судових органів, а також породжену механізмом криміналізації тіньову економіку. При цьому науковці справедливо акцентують, що мова йде про неповний перелік прямого і непрямого збитку, адже вичерпного переліку цих збитків не існує у кримінологічній науці, а можливість підрахунку зазначених збитків у грошовому еквіваленті у певних випадках має лише штучний характер³.

¹ Цена преступности (методология ее определения): монография / под ред. проф. Н. А. Лопашенко. М.: Юрлитинформ, 2014. С.21-24.

² Даньшин И. Н. Общетеоретические проблемы криминологии: Монография. Х.: Прапор, 2005. С.25; Сметаніна Н. В. До питання визначення «ціни» злочинності у сучасному суспільстві. *Часопис Київського університету права*. 2012. №4. С.327; Голіна В. В. «Ціна» злочинності: що ми про неї знаємо? / В. В. Голіна, Н. В. Сметаніна. *Голос України*. 2013. № 127 (12 липня). С.10.

³ Голіна В. В. «Ціна» злочинності: що ми про неї знаємо? / В. В. Голіна, Н. В. Сметаніна. *Голос України*. 2013. № 127 (12 липня). С.10; Сметаніна Н. В. До питання визначення «ціни» злочинності у сучасному суспільстві. *Часопис Київського університету права*. 2012. №4. С.327-328.

М. О. Свірін наслідки злочинності умовно розподіляє на такі групи:

1) кримінально-правові наслідки злочинів, передбачені законом як обов'язкові ознаки або фактично заподіяні в результаті злочину (матеріальна, моральна і фізична шкода);

2) наслідки злочинів, що лежать за рамками їх складів (шкідливі наслідки, що носять непрямий опосередкований характер);

3) соціальні витрати, які суспільство зазнає у зв'язку з самим фактом існування злочинності, необхідністю здійснювати діяльність щодо запобігання злочинам (матеріальні витрати на законотворчість, утримання правоохоронних органів та пенітенціарної системи, підготовку кадрів, науку тощо)¹.

Існуючі у кримінологічній науці позиції щодо доцільності виділення тих чи інших елементів «ціни» злочинності заслуговують більш глибокого аналізу та подальшого розвитку, будучи обумовленими різними завданнями наукового пошуку. Прагнучи уникнути дублювання та «умовності» при структуризації вказаного поняття, обґрунтовано виділяти у ньому лише два *системоутворюючих складники: «ціну» безпосередньої кримінальної поведінки (наслідки реального спричинення для суспільства, держави, особи) та витрати, пов'язані із реакцією на існування феномену злочинності (утримання органів кримінальної юстиції, реалізацію розгалуженої мережі заходів запобігання та припинення правопорушень і т.д.)*. Втрати злочинця, витрати як «ціна» очікування злочинності і т.д. – є нічим іншим, як похідними від вказаних вище елементів, що потребують усе ж виокремлення та деталізації у плані побудови більш ефективної стратегії протидії криміналітету².

Б. Холист вирізняє економічні (їх ще можна виразити через певний матеріальний, грошовий еквівалент) та соціальні (створюють клімат, сприятливий для подальших проявів соціальної патології або девальвують суспільні цінності) наслідки злочинності. На його думку, подібна градація дасть можливість провести більш диференційований аналіз наслідків злочинності, їх вимір та здійснити оцінку їх впливу на суспільне життя. Економічними наслідками є: 1) збитки, прямо чи побічно спричинені злочинною діяльністю й особливо майновими злочинами; 2) втрачена матеріальна вигода; 3) витрати, пов'язані із утриманням правоохоронних органів, включаючи витрати на боротьбу із криміногенним явищами та їх запобіганням; 4) витрати на ліквідацію наслідків уже вчинених злочинів³. Нам видається, що коректніше було б вести мову про соціально-економічні та інші соціального змісту

¹ Свірін М. О. Злочинність та її негативні наслідки. *Наука і правоохорона*. 2017. №1(35). С.189.

² Медицький І. Б. Структурні елементи «ціни» злочинності у кримінологічній науці. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: Зб. наук. ст.* м. Івано-Франківськ, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2018. Вип.47. С.175.

³ Холыст Б. *Криминология. Основные проблемы*. М.: Юридическая литература, 1980. С.83-85.

наслідки злочинності, адже будь-які наслідки цього невід'ємного елементу суспільного життя та «резонатора» суспільних процесів, були, є і будуть перебувати в рамках середовища нашого соціуму.

Своєрідно до проблеми наслідків злочинності підійшли Л. В. Кондратюк та В. С. Овчинський. Вони розглянули кримінальну поведінку у біологічній, економічній, демографічній, соціальній, політичній, морально-етичній системах координат, групуючи їх у трьохвимірному просторі: біологічному, психологічному та духовному рівнях буття. Концептуально учені виходять за рамки соціальних наслідків злочинності у найширшому розумінні цього терміну, диференціюючи її «ціну» на: кримінальну експансію (захоплення певних благ, економічна експансія, рейдерство), агресію (як психодуховну деструктивну енергію людини, спрямовану на руйнування таких благ, як життя, здоров'я (духовне, душевне, тілесне) та обман (злочини, що завдали матеріальних збитків)¹.

Класифікуючи кримінальні наслідки за змістом (характером), науковці виділяють: моральні, психологічні, фізичні, матеріальні (економічні), політичні, військові, технічні (В. В. Лунєєв); фізичні, психічні, моральні, інформаційні, економічні, екологічні, політичні, організаційні та ін. (Р. А. Сабітов). Залежно від зв'язку із злочинною діяльністю кримінальні наслідки можуть бути: ближні та віддалені, безпосередні та опосередковані, прямі та побічні, закріплені у складах злочинів та ні².

Досліджуючи соціальні наслідки насильницької злочинності, О. Р. Афанасьєва у їх сукупності допускає виокремлення: 1) прямих і непрямих або безпосередніх і опосередкованих; 2) основних і побічних; 3) одномоментних і триваючих; 4) обчислюваних та ні у грошовому еквіваленті; 5) ближніх і віддалених; коротко- і довготермінових наслідків, а також 6) включених до складу злочинів і не включених, відповідно, тих, які мають кримінально-правове чи винятково кримінологічне значення³.

Соціальні наслідки корисливої насильницької злочинності, зважаючи на характер негативних системно-структурних змін, Б. М. Головкін вважає доцільним поділити на три великі блоки: соціально-економічні, соціокультурні, соціально-психологічні. Соціально-економічні наслідки включають прямі й непрямі збитки від функціонування злочинності загалом і корисливої насильницької зокрема (первинні – частка втраченого внаслідок злочинних проявів національного багатства, вимушені багатомільйонні витрати населення, підприємств, установ, організацій різних форм власності на систему технічного

¹ Кондратюк Л. В., Овчинский В. С. Криминологическое измерение / Под ред. К. К. Горяинова. М., 2008. С.8-13, 228-256.

² Лунеев В. В. Социальные последствия, жертвы и цена преступности. *Государство и право*. 2009. № 1. С. 45.

³ Афанасьева О. Р. Теоретические основы криминологического исследования и минимизации социальных последствий насильственной преступности : дисс. ... д-ра юрид. наук. Москва, 2014. С.156-157.

захисту товарно-матеріальних цінностей, купівлю громадянами засобів індивідуального захисту, медичні витрати на відновлення здоров'я потерпілих, оплату ритуальних послуг, численні соціальні виплати і компенсації інвалідам й утриманцям вбитих громадян; вторинні – нелегальні ринки праці у міських агломераціях, торгівля зброєю і спецзасобами, наркотичними речовинами і психотропними засобами, сформований ринок незаконних послуг). Соціокультурні наслідки в умовах сьогодення знаходять свій вияв у підриві культурно сформованої ієрархії соціальних цінностей, раціоналізації корисливого насильства в інформаційному просторі, стрімкому поширенні культури корисливого насильства у молодіжному середовищі, пропагуванні ідеї вигідності корисливого насильства серед маргіналізованих верств населення. Серед соціально-психологічних наслідків корисливої насильницької злочинності передусім слід вирізняти негативні зміни суспільної свідомості, викликані страхом перед нею; адаптацію соціальних груп, окремих спільнот населення до її функціонування та розвитку, наслідком чого є звикання людей із даним соціальним явищем; існування контингенту злочинців, носіїв злочинного досвіду, ідей і традицій¹.

Більш предметно на питанні диференціації наслідків злочинності зупинився М. М. Бабаєв, запропонувавши такі класифікаційні системи:

- *із врахуванням особливостей механізму впливу*: групи соціальних наслідків злочинності, поява яких: а) створює перепони до виникнення чи гальмує розвиток нових позитивних явищ, подій, процесів; б) нейтралізує на певний час або мінімізує дію існуючих позитивних чинників; в) ліквідує (що стосується відношення до окремого об'єкта) повністю або частково ті або інші соціальні цінності, взяті під охорону законом чи нормами моралі; г) стимулює дію існуючих негативних явищ, процесів, сприяє їх розвитку, поглибленню, збільшенню масштабів; д) породжує негативні явища, події, процеси;

- *залежно від оцінки криміногенності*: криміногенні (тобто ті, які самі собою можуть відіграти роль причин чи умов вчинення нових злочинів) та некриміногенні соціальні наслідки злочинності (ті, які фактично не здатні через різні обставини претендувати на роль криміногенних факторів);

- *прямі та похідні, безпосередні та опосередковані*;

- *залежно від характеру заподіюваної шкоди*: матеріальні (фізична шкода у вигляді втраченого особою життя, здоров'я чи матеріальна шкода у відповідному грошовому або предметному еквіваленті) та нематеріальні (особиста нематеріальна шкода у вигляді порушених немайнових прав та інтересів громадян, завдана державі, її органам та підприємствам, об'єднанням);

¹ Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія. Х. : Право, 2011. С.114-117.

- *залежно від рівневого підходу*: наслідки злочинності в цілому, певних категорій злочинності (злочинів проти власності чи особи), окремих видів злочинності (умисні вбивства, крадіжки особистого майна громадян);

- *залежно від соціологічного критерію*: наслідки, які завдали шкоди правам та інтересам: а) окремих громадян; б) різноманітних соціальних утворень; в) соціальних інститутів; г) суспільства в цілому.

- *залежно від регіонального критерію*: наслідки, які проявляють своє значення, відповідно, у масштабах району, міста, області, держави, для міста чи села, для економічного району;

- *залежно від можливості «повернення до попереднього стану», рівня «відновлюваності»*: відновлювані (матеріальна шкода, окремі види незначної шкоди для здоров'я) та невідновлювані (спричинення смерті, знищення шедеврів живопису);

- *залежно від їх латентності*: наслідки виявленої злочинності та наслідки латентної (невиявленої, «непокараної») злочинності¹.

Пропоновані дослідниками класифікаційні схеми, не зважаючи на їх більшу або меншу міру деталізації, вочевидь, не можна вважати максимально повними у загальнотеоретичному відношенні. Вважається доцільним критерій змісту (характеру) розвинути за рахунок додаткового обґрунтування політичних, економічних, ідеологічних, соціальних та особистісних наслідків злочинності².

Політичні наслідки проявляються у двох основних аспектах. По-перше, у буквальному розумінні цього слова, оскільки злочинність відриває певну частину громадян від участі у керуванні справами суспільства, віддаляючи їх від активного суспільно-політичного життя. По-друге, самим фактом свого існування наслідки злочинності продукують шкоду авторитету держави, ускладнюють її діяльність (витрата часу й зусиль на правове (і не тільки) регулювання заходів боротьби та запобігання, розкриття, розслідування злочинів, розгляд кримінальних справ у судах, реалізацію виконання покарань). *Економічні* наслідки полягають передусім у відриві певного контингенту працездатних осіб від процесу виробництва й неохочення (в остаточному підрахунку), конкретної частки сукупного суспільного продукту (те, що може бути визначене як втрачена вигода). Сюди варто віднести також витрати на боротьбу зі злочинністю – утримання спеціального апарату, що реалізує заходи боротьби і запобігання злочинності, витрати на відновлення здоров'я потерпілих від злочинів, утримання працездатних осіб, які не залучені до

¹ Бабаев М. М. Социальные последствия преступности : учеб. пособие. М., 1982. С.20-24.

² Медицький І. Б. Консеквенціологія злочинності: загальнотеоретичні питання класифікації. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*: Зб. наук. ст. м. Івано-Франківськ, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2017. Вип.44. С.71-72.

суспільно корисної праці. До цієї групи слід віднести також зниження доходу родин (у першу чергу тих, в яких є особи, що потерпіли від злочину, а також тих, в яких є особи, що вчинили злочини), оскільки зменшується сукупних дохід й збільшуються витрати. *Ідеологічні* наслідки злочинності містять у собі ті зміни у суспільній свідомості (особливо – у правосвідомості), що відбуваються як безпосередньо внаслідок впливу злочинності, так і опосередковано. Водночас створюються сприятливі умови для сприйняття широкими колами суспільства маргінальної ідеології, злочинних стереотипів поведінки, тощо.

І. П. Рущенко цілком слушно зауважує, що ідеологія соціуму злочинців, через свою функціональність, не може зникнути, адже існує потреба у загальних, «філософських» ідеях і настановах. Їх роль полягає у тому, що вони формують цінності кримінального світу, допомагають вербувати молодь і залучати їх до «справи», складають основу для врегулювання внутрішніх стосунків й сприяють встановленню «порядку», нарешті, складають легітимацію й мотивацію злочинної діяльності, застосування насилля тощо. Завдання соціологів-кримінологів же дослідник убачає у тому, щоб вести моніторинг, робити систематичні спостереження й оперативно розпізнавати тенденції, які складаються у соціумі злочинців¹.

До *особистісних* варто віднести ті негативні зміни, які відбуваються в соціально-психологічних, поведінкових сферах, а також у правовій характеристиці особистості. В досить узагальненому виді вони проявляються у формуванні специфічної соціальної верстви, так званого маргінального середовища. У злочинних елементів відбувається зміцнення антисоціальної установки, змінюється мотиваційна сфера за рахунок збільшення частки низинних мотивів, деформуються міжособистісні відносини й індивідуальна правосвідомість. До цієї ж групи наслідків відносяться й негативні зміни в сімейній сфері особи, що відбуваються в результаті притягнення її до кримінальної відповідальності.

Регіональний критерій, який обмежується тільки внутрішньодержавною територією, вочевидь, не відображає прагнення будь-якої держави виступати рівноправним партнером у відносинах з міжнародною спільнотою, розвиваючи співпрацю у політичній, економічній, правовій, науково-технічній та інших сферах. Законом України № 1678-VII від 16.09.2014 р. ратифіковано Угоду про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами. Як зазначено у ст.3 Угоди, верховенство права, боротьба з корупцією, із різними формами транснаціональної організованої злочинності й тероризмом є головними принципами для посилення відповідних відносин. Держави-учасниці Угоди

¹ Рущенко І. П. Чи має соціум злочинців власну ідеологію? *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2002. Спец. вип. С. 125.

узяли на себе співробітництво у боротьбі з кримінальною та незаконною організованою чи іншою діяльністю, що спрямовується на вирішення проблем:

а) незаконного переправлення через державний кордон нелегальних мігрантів, торгівлі людьми і вогнепальною зброєю та незаконного обігу наркотиків;

б) контрабанди товарів;

с) економічних злочинів, зокрема, злочинів у сфері оподаткування;

д) корупції як у приватному, так і в державному секторі;

е) підробки документів;

ф) кіберзлочинності¹.

Високий рівень злочинності і, зокрема, безпрецедентний рівень корупції, безумовно викличуть різноманітного роду наслідки для країни на міжнародному рівні, найбільш значущими з яких варто вважати політико-економічні.

В Україні вже впродовж тривалого часу зберігається низька інвестиційна привабливість, яка блокує можливості розширення іноземних капіталовкладень у вітчизняну економіку. Зниження інвестиційної привабливості тягне за собою відтік капіталів, рецесію економічного розвитку, відсутність можливостей вливань у проблемні сектори економіки та їх реструктуризації, погавлення розвитку. БК Daily проінформувала світову громадськість, що у рейтингу стабільності держав Failed States Index 2010 р., за версією американського журналу Foreign Policy і американського Фонду Світу, Україна зайняла 109-е місце. Вказаний експертний рейтинг відображає здатність влади контролювати цілісність території, а також демографічну, політичну та економічну ситуацію в країні. Аналіз проводився на підставі соціального, економічного та військово-політичного індикаторів. Чим вище порядковий номер, тим менше ризиків у країні. До чинників, які «тягнуть» Україну вниз, автори досліджень відносять загальну політичну нестабільність, нерівномірність економічного розвитку, неефективну роботу держструктур, високий рівень криміналізації².

28 вересня 2016 року було опубліковано індекс конкурентоспроможності, який щороку визначають представники Всесвітнього економічного форуму. Згідно з рейтингом інвестиційної привабливості, який охоплює два роки – 2016 та 2017, Україна посіла 85-ту зі 140 позицій. У 2015 р. країна «просіла» з 76-го на 79-те місце. Серед основних причин – високий рівень корупції, тіньового лобізму, невиконання судових рішень, бойові дії на Сході України, низький

¹ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Угода, Список, Міжнародний документ від 27.06.2014 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 28.12.2018).

² Флис І., Заяць М. Соціологія злочинності – кримінологія, як інструменти протистояння злочинності. *Молодь і ринок*. 2010. №9(68). С.42.

рівень правових гарантій діяльності іноземних інвесторів, відсутність виваженої, комплексної державної програми економічного зростання¹.

За оцінками міжнародної аудиторської компанії BDO, яка враховувала політичну, економічну і соціальну ситуацію, Україна у 2016 р. поставила своєрідний антирекорд, посівши 130 місце (серед 170 держав). Серед причин такого становища названі війна, відсутність захисту для потенційних інвесторів та рівень корупції².

Всесвітній економічний форум випустив щорічний рейтинг, який аналізує стан туристичного сектору у 136 країнах світу. У 2017 р. Україна увійшла у двадцятку найнебезпечніших країн для туристичних напрямків (10-те місце). Рейтинг опублікувала британська газета The Independent, рівень небезпеки тієї чи іншої країни визначала кількість злочинів, пов'язаних з насильством і тероризмом. У компанію разом з африканськими і латиноамериканськими країнами наша держава потрапила через війну на Донбасі, де триває боротьба між українськими збройними силами та озброєними сепаратистами, які підтримуються Росією³.

З рейтингом організації Institute for Economics and Peace, у 2018 р. Україна покинула десятку найбільш небезпечних країн у світі, посівши 152-е місце в рейтингу рівня безпеки серед 163 країн світу. При цьому вона стала найнебезпечнішою країною Європи⁴.

У розрізі висловленого слід виділяти як *внутрішньодержавні*, так і *міжнародні* наслідки злочинності⁵.

У плані виявлення тенденцій та закономірностей можливого розвитку злочинності, поведінки конкретних осіб та інших кримінологічно значущих процесів, доцільно виокремлювати не тільки *існуючі*, а й *перспективні (прогнозовані)* наслідки злочинності⁶. Збройний конфлікт міжнародного характеру на Сході України виступає потужним чинником загострення криміногенної ситуації внаслідок збільшення числа тяжких і особливо тяжких

¹ Бесчастний В. Кримінологічний аналіз сучасних тенденцій злочинності в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. №2. С.247.

² Почему не стоит ожидать существенного роста зарплаты в ближайшие годы – 3 простых графика, которые объясняют серьезную проблему. URL: businessviews.com.ua/ru/economy/id/rost-zarplaty-1522/ (дата звернення: 22.05.2018).

³ Всесвітній економічний форум вніс Україну у список найнебезпечніших країн для туристів. URL: <https://tyzhden.ua/News/199630> (дата звернення: 17.01.2020).

⁴ Україна залишила топ-10 найбільш небезпечних країн світу. URL: <https://www.unian.ua/society/10170437-ukrajina-zalishila-top-10-naybilsh-nebezpechnih-krajin-svitu.html> (дата звернення: 17.01.2020).

⁵ Медицький І. Б. Консеквенціологія злочинності: загальнотеоретичні питання класифікації. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: Зб. наук. ст. м. Івано-Франківськ, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника*, 2017. Вип.44. С.73.

⁶ Там само. С.73.

деліктів, неконтрольованого поширення і використання вогнепальної зброї та боєприпасів, збільшення кількості внутрішньо переміщених осіб та ослаблення відповідного соціального контролю, збільшення кількості соціально необлаштованих осіб з досвідом ведення бойових дій і супутніми психологічними проблемами тощо. Цим та іншим негативним наслідкам притаманний довготривалий характер, вони матимуть місце (сподіватимемось, що у менших проявах) й після повернення державою контролю над тимчасово окупованою територією та державним кордоном. Кримінологічні прогнози наслідків різних форм злочинної поведінки щодо їх подальшої динаміки повинні бути покладені в основу формування та реалізації кримінологічної політики.

Безумовно, наведені класифікаційні схеми, і навіть більше – висловлене автором бачення тих чи інших аспектів не носять характер єдиноприйняттого, вони повинні виступати полем для подальшого конструктивного діалогу, розвитку кримінологічної теорії наслідків злочинності. Як уже згадувалось, систематизація наслідків злочинності, зважаючи на складність заявленого процесу, не повинна виступати самоціллю, переслідуючи суто теоретичний характер. Потенціал прикладного аспекту повинен знайти свою реалізацію через краще розуміння змісту, характерних ознак, динаміки наслідків злочинності, що дасть можливість розгляду, аналізу та прийняття конкретних висновків і рекомендацій з приводу усунення/мінімізації злочинної шкоди.

1.4. Міжнародно-правовий досвід зарубіжного вивчення наслідків/ціни злочинності

Безперечно, проблема наслідків злочинності є актуальною не тільки для України, а й для будь-якого державного утворення, особливо якщо враховувати сучасні глобалізаційні процеси. Як слушно зауважує О. О. Житний, наслідки глобалізації проявляються у різних сферах життя держави та суспільства, що перебувають під впливом права, змінюють суспільні відносини, які є предметом кримінально-правової охорони та кримінально-правового регулювання. Тому без урахування чинника глобалізації при організації й реалізації кримінальної політики неможливо гармонійно узгодити національні засоби соціально-правового контролю над злочинністю з міжнародними підходами та стандартами¹.

Криміногенний потенціал глобалізації стосовно поняття «криміногенна картина світу» проявляє себе у:

– формуванні глобальної фінансової системи, висока швидкість переміщення капіталу призводять до монополізації фінансової системи на глобальному рівні – відбувається утворення наднаціональних фінансових структур, що керують світовою фінансовою системою і діють неформально, що

¹ Житний О. О. Глобалізація та функції кримінального права України (окремі питання). *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2014. № 6. С. 45-46.

й ускладнює процес контролю за їх діяльністю та збільшує ймовірність криміналізації цих структур;

– висока конкуренція веде до посилення боротьби на ринку, одним із результатів якої часто стає вчинення різних злочинів – вбивство конкурентів, нанесення збитків майну компаній, підкуп посадових осіб для реалізації протизаконного проекту тощо;

– відбуваються процеси витоку інтелектуального капіталу, фінансів, високопрофесійної робочої сили у більш розвинені країни, в результаті чого створюється соціально-напружена ситуація у менш розвинених (наприклад, дефіцит професіоналів у тій чи іншій сфері є чинником аномального функціонування системи вчинення злочинів). Через кордони провозиться нелегальна продукція – неякісні товари, наркотики, зброя, браконьєрська продукція, твори мистецтва, що мають велику цінність, коштовності тощо;

– створення єдиної глобальної інформаційної мережі Інтернет призвело до збільшення кількості комп'ютерних злочинів, у тому числі в економічній сфері – комп'ютерні злочинці отримали можливість втручатися в хід торгово-фінансових операцій, системи торгово-фінансових операцій, зламувати рахунки, системи кредитних карток тощо;

– створення офшорних ринків, не оподаткованих податком, сприяє вивезенню та легалізації кримінального капіталу і т. ін.¹.

Стратегія протидії криміналітету вимагає максимально повного ознайомлення із міжнародно-правовим досвідом аналізу – наслідків/ціни злочинності, форм реалізації злочинних практик, їх взаємозв'язків та основних елементів тощо.

Глобальність і всеосяжний характер проблеми наслідків злочинності перебувають у фокусі уваги міжнародної спільноти, на що вказують відповідні висновки та рекомендації. Уперше тема наслідків злочинності (у більш комплексному, а не фрагментарному вигляді) була розглянута учасниками П'ятого Конгресу ООН по запобіганню злочинності та поведженню з правопорушниками (Женева, 1-12 вересня 1975 р.). Вивчення матеріалів Доповіді дає можливість сформулювати такі найбільш важливі досягнення у цій площині.

Актуалізація питання наслідків злочинності у контексті подальших досліджень та планування. Пов'язані зі злочинністю затрати можуть бути оцінені у зв'язку із втратами та збитками, спричиненими окремим особам та суспільству, із суспільними витратами у запобіганні злочинності та боротьбі з нею і у зв'язку із зростанням стурбованості населення розповсюдженням та збільшенням кількості випадків насильства і злочинів проти власності².

¹ Жаровська Г. П. Глобалізація як фактор якісних змін в організованому злочинному середовищі. *Часопис Київського університету права*. 2013. №3. С.293.

² Конгрессы ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию : [сб. материалов] : в 3 кн. / Нац. акад. правовых наук Украины ; НИИ изуч. пробл. преступности им. акад. В. В. Сташиса ; кол. сост. : В. В. Голина, М. Г. Колодяжный ;

Фактично відбулася констатація незаперечного факту, що злочинність слід перспективно розглядати у світлі її економічних та соціальних наслідків. Такий підхід може не тільки революціонізувати шляхи запобігання та боротьби з нею, але й сприяти усвідомленню суспільством, що злочинність вимагає комплексного підходу до вирішення питань та реалізації програм, пов'язаних із національною економічною та соціальною стратегією розвитку.

Категоризація компонентів ціни злочинності. Майбутня робота з аналізу витрат та вигод стосовно політики та програм у сфері протидії злочинності має бути сконцентрована на двох основних аспектах: класифікації джерел витрат та вигоди від злочинності й визначення взаємовідносин між економічними та неекономічними заходами цінності.

Щодо першого аспекту у п.139 робочого документу П'ятого конгресу ООН по запобіганню злочинності та поводженню із правопорушниками, спеціально обумовлювалось, що «аналізовані затрати та вигода повинні включати витрати системи кримінального судочинства у запобіганні злочинності та боротьбі з нею; суспільні втрати від злочинності, включаючи як економічні, так і неекономічні збитки, шкоду свободі або правосуддю у результаті активних дій проти злочинності; вигоду від зменшення злочинності за рахунок прямого скорочення втрат; вигоду та затрати зменшення злочинності у сферах соціальних показників, окрім суспільної безпеки; та вигоду зниження злочинності за допомоги соціальних заходів, не спрямованих безпосередньо на боротьбу зі злочинністю»¹.

Розгорнутий аналіз наслідків злочинності та заходів боротьби з нею. Першочергова увага була приділена економічним наслідкам, що є зрозумілим, адже їх обрахунок видається найбільш можливим та максимально наближеним до реальності. Боротьба зі злочинністю поглинає значні ресурси, на долю яких припадає від 2 до 16 відсотків оперативних урядових бюджетів. Пов'язані зі злочинністю витрати включають у собі прямі фінансові втрати у тому, що стосується жертв злочинів проти власності та особи, витрати із запобігання злочинності і заходах безпеки у громадських закладах та приватних підприємствах і житлових приміщеннях, витрати у страхуванні і втрати у заробітній платні ув'язнених правопорушників та непрацевдатних жертв і тягар соціального забезпечення, обумовлений необхідністю надання допомоги сім'ям ув'язнених та жертв².

под общ. ред. В. В. Голины. К. : Ред. журн. «Право Украины» ; X. : Право, 2013. (Науч. сб. «Академічні правові дослідження». Прил. к юрид. журн. «Право Украины» ; вып. 22). Кн. 1. 2013. С.161.

¹ Цена преступности (методология ее определения): монография / под ред. проф. Н. А. Лопашенко. М.: Юрлитинформ, 2014. С.20.

² Конгрессы ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию : [сб. материалов] : в 3 кн. / Нац. акад. правовых наук Украины ; НИИ изуч. пробл. преступности им. акад. В. В. Сташиса ; кол. сост. : В. В. Голина, М. Г. Колодяжный ; под общ. ред. В. В. Голины. К. : Ред. журн. «Право Украины» ; X. : Право, 2013.

Конгрес зауважує, що традиційно із основних видів соціально шкідливих діянь найбільшу увагу приділено насильству, крадіжкам, поставці товарів та послуг на незаконні ринки. Однак саме спричинення шкоди шляхом розтрати національних ресурсів та шкоди навколишньому середовищу і корупція тягнуть за собою, як правило, найбільш серйозні наслідки як у економічному, так і в неекономічному плані.

У контексті економічних наслідків доцільно виділяти витрати, пов'язані із реалізацією кримінального судочинства (оперативні, будівництво нових установ пенітенціарної системи тощо), значний характер яких виступає додатковим аргументом на користь пошуку нових засобів, спрямованих на скорочення витрат у зв'язку із боротьбою зі злочинністю. Як додаткові економічні та гуманітарні альтернативи акцент зроблено на еволюційному шляху кримінального судочинства у напрямку створення виправних систем на місцях та частковій декриміналізації, що дасть можливість зменшити не тільки витрати, пов'язані з його реалізацією, але і масштаби рецидивізму. Водночас, ведучи мову про значний характер пов'язаних із злочинами прямих витрат, учасники Конгресу цілком слушно зауважують, що витрати являють собою лише вершину айсберга.

Процес мінімізації вказаних наслідків та забезпечення справедливого розподілу соціальних витрат вимагає подолання ряду проблем, головною з яких слід назвати відсутність узгодженості між соціальним та кримінальним правосуддям та більш широкого розуміння соціальних наслідків злочинності. Учасниками Конгресу висловлено думку, що концепція соціальних витрат у зв'язку зі злочинністю виявилась незрозумілою у більшості суспільств, що пояснюється відмінностями у політиці, суспільстві та між суспільствами, недостатнім визначенням загальних цілей та небажанням співпрацювати із системою кримінального судочинства.

Перспективність подальших розробок та досліджень. Незважаючи на роботу з окреслення економічних, соціальних та гуманітарних масштабів проблеми, продовжують залишатися невизначеними чи «прихованими» численні затрати у процесі протидії злочинності, які є більш значущими, ніж масштаби вказаного феномену. Сформульовано висновок про необхідність радикальної переоцінки існуючої практики, причому розробка нових заходів боротьби зі злочинністю та планування запобіжних заходів повинні ґрунтуватися на визначенні відносної шкоди для суспільства від різного роду антисоціальних актів, у поєднанні з перевагами здійснюваних програм боротьби. Краще розуміння наслідків різних форм злочинності та інших форм неправомірної поведінки допоможе забезпечити більш міцне підґрунтя для розробки політики, планування і програмування, а також розподілу ресурсів у

рамках системи кримінального правосуддя, а також й в інших пов'язаних сферах¹.

У рекомендаціях конференції з проблем кримінальної статистики, яка відбулася під егідою ООН (Париж, 13-15 червня 2006 р.), особливу увагу приділено організації роботи у визначенні витрат на боротьбу зі злочинністю, що, як зазначалось у рішеннях конференції, «є політично актуальним завданням»².

Усе це пояснюється в першу чергу колосальними масштабами навіть тих наслідків злочинності, які можна позначити у матеріальному еквіваленті. У різних публікаціях відзначається, що уже у 2012 р. обіг транснаціональної організованої злочинності досяг 870 мільярдів USD на рік, що дорівнює 1,5% від світового ВВП. Проте ще у 2007 р. було визнано, що організовані злочинні синдикати контролюють активи у розмірі 2 трильйонів USD. Спеціалісти відзначають, що кіберзлочинні угруповання впродовж року отримують прибуток більше одного трильйону USD, більше, ніж світова кіберіндустрія. Торгівля наркотичними і психоактивними субстанціями кримінальним структурам приносить прибуток більше 500 мільярдів USD. Щорічно збитки від наркотизації складають для світової економіки більше двох трильйонів USD. Наркофінансові ресурси, здобуті злочинним шляхом, у наш час перетворилися на вагомий і могутній сегмент сучасної фінансової системи³.

Сполучені Штати Америки. У 1996 р. втрати від злочинності обійшлися у 450 млрд. доларів (з них 426 млрд. – втрати від насильницьких злочинів). Для порівняння, у тому ж році бюджет Пентагону становив майже половину фінансових втрат від злочинності (250 млрд. доларів)⁴.

Подальші дослідження фіксували щорічне й значне зростання шкоди від злочинності, оскільки із зростанням життєвих стандартів росла вартість

¹ Конгрессы ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию : [сб. материалов] : в 3 кн. / Нац. акад. правовых наук Украины ; НИИ изуч. пробл. преступности им. акад. В. В. Сташиса ; кол. сост. : В. В. Голина, М. Г. Колодяжный ; под общ. ред. В. В. Голины. К. : Ред. журн. «Право Украины» ; Х. : Право, 2013. (Науч. сб. «Академічні правові дослідження». Прил. к юрид. журн. «Право Украины» ; вып. 22). Кн. 1. 2013. С.162-163.

² Координация международной статистической деятельности в регионе ЕЭК ООН. Доклад Докладчика по вопросам правосудия и преступности. Представлен Статистическим управлением Нидерландов. URL: <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/2006/5.r.pdf> (дата звернення: 23.02.2014).

³ Вилкс А. Я. Цена преступности как уголовно политическая и криминологическая категория. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики*: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої XX-річчю Національної академії правових наук України (м. Одеса, 1 листопада 2013 р.). Одеса : Фенікс 2013. С.20.

⁴ Квашис В. Е. Преступность в США: тенденции, причины, меры противодействия. *Научный портал МВД России*. 2013. №2(22). С.37.

страхових виплат та інших витрат на компенсацію втрат. Так, уже до 2010 р, за розрахунками американського економіста К. Андерсона, збитки від злочинності вирости «у реальних оцінках» до 650 млрд. доларів на рік. З них 202 млрд. – витрати від втрати життя або працездатності (у результаті злочинів); 64 млрд. – витрати, спрямовані на захист особистості і власності; 120 млрд. склали збитки, завдані бізнесу; 60 млрд. – втрати від крадіжок товарів та шахрайств; 40 млрд. – від зловживань наркотиками; 110 млрд. – збитки, завдані п'яними водіями автотранспорту; 78 млрд. (12%) – витрати на утримання системи кримінальної юстиції. Згідно з цими розрахунками, сумарні втрати від злочинності становлять більше 4% ВВП США¹.

Англія та Уельс. Загальна ціна злочинності в Англії та Уельсі 1999/2000 року становила 60 млрд. фунтів, із них 31% – вартість викраденої або пошкодженої власності (включаючи економічні злочини), 30% – грошовий вираз моральної та фізичної шкоди, завданої жертвам, 19% – витрати на систему кримінального правосуддя, 8% – витрати на забезпечення безпеки; 1% – на страхування; 5% – упущена вигода за час непрацездатності та відновлення здоров'я жертв; 2% – витрати жертв насильницьких злочинів на медичну допомогу².

У 2005 р. аналітики МВС Великобританії опублікували велику за обсягом доповідь про економічні та соціальні втрати від злочинів проти особи та власності громадян, згідно з якою до 2004 р. загальні збитки тільки від цих злочинів склали 36,2 млрд. фунтів стерлінгів. За розрахунками науковців у середньому прямі втрати від одного вбивства складають 1,459 млн. фунтів стерлінгів (сюди входять фізичні та емоційні втрати – 860 тис. фунтів стерлінгів; 451 тис. фунтів стерлінгів – втрата доходів і майже 10% – 144 тис. фунтів стерлінгів – витрати, пов'язані із діяльністю кримінальної юстиції). При цьому за три минулі роки (у порівнянні з 2000 р.) економічні втрати від вбивства вирости на 30%, оскільки зростають стандарти життя і, відповідно, вартість страхових виплат та інших витрат на компенсацію родичам загиблих. Розрахована й питома вага різних категорій злочинів у загальній структурі економічних та соціальних втрат від злочинності: 37% складають насильницькі злочини проти особи; 23% припадає на сексуальні посягання; 12% на крадіжки; 7% – на грабежі і т.д.³

У 2006 р. загальні втрати від злочинності у Великобританії склали за мінімальної оцінки майже 100 млрд., а до 2008 р. – біля 160 млрд. фунтів

¹ Квашис В. Е. Преступность в США: тенденции, причины, меры противодействия. *Научный портал МВД России*. 2013. №2(22). С.38.

² Мельничук Т. В. Економіко-кримінологічний аналіз ціни злочинності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Випуск 21. Частина 1. Том 3. С. 66.

³ Бабаев М. М., Квашис В. Е. Социальные последствия преступности: методологические и прикладные проблемы. *Научный портал МВД России*. 2010. № 1(9). С.6.

стерлінгів. З них збитки, завдані жертвам зареєстрованих злочинів, згідно з розрахунками британських економістів М. Синклера та К. Тейлора, у 2007 р. склали близько 15 млрд. фунтів стерлінгів чи 275 фунтів стерлінгів на кожного потерпілого; у великих містах, особливо у Лондоні, цей показник сьогодні становить 400 фунтів стерлінгів¹.

Франція. Щорічні збитки від злочинності у Франції дорівнюють 150 млрд. євро, що складає 7,5% ВВП країни. З цієї суми 80 мільярдів євро – це оцінена вартість актів фізичної та сексуальної агресії, крадіжок, вандалізму, шахрайства, а також вартість заходів безпеки, що здійснюються у приватному порядку.

Центральне місце посідає організована злочинність, на частку якої припадає понад 23 мільярдів євро. Сюди входять сутенерство, виготовлення і збут контрафактної продукції і різного роду нелегальна торгівля. До цього можна додати шахрайство у системі соціального забезпечення та оподаткування, витрати на запобігання дорожньо-транспортних пригод або вартість політики досягнення безпеки, витрати на роботу поліції і жандармерії і бюджет міністерства юстиції².

На основі аналізу численних статистичних досліджень професор Ліонського університету Жак Бішо обґрунтував положення про те, що 30 тисяч додаткових місць у в'язницях дали б можливість скоротити злочинність у Франції на 15%. У цьому випадку додаткові державні інвестиції становили б 1 млрд. євро на рік, тоді як загальна вигода для суспільства – 11 млрд. євро³.

У ситуації зі злочинами, фінансову шкоду від яких оцінити доволі складно (вбивства, викрадення людей), проф. Бішо враховує суми, які страхові компанії виплачують за смертельні випадки у дорожньо-транспортних пригодах. Якщо додати до цих сум адміністративні та медичні витрати, а також можливі виробничі втрати, то офіційні організації оцінюють смерть однієї людини приблизно у 1 млн. 300 тисяч євро, витрати на одного травмованого і госпіталізованого – у 136 тисяч, легко пораненого – у 5,5 тисяч. У випадку крадіжок враховується не тільки вартість викраденого майна, а й шкода, завдана грабіжником й такі, що важко позначити через фінансові характеристики моменти, як страх жертви; сентиментальна цінність викраденого; затрачений на заміну вкраденого час; а також витрати страхових компаній і заходи безпеки, застосовані у приватному порядку: встановлення

¹ Квашиш В. Е. «Цена» преступности как криминологическая проблема. *Уголовное право*. 2008. №6. С.96.

² Преступность обходится Франции в 150 миллиардов евро в год. URL: <http://ru.rfi.fr/frantsiya/20120221-prestupnost-obkhoditsya-frantsii-v-150-milliardov-evro-v-god> (дата звернення: 11.03.2013).

³ Долотов Р. О. Цена преступности как криминологический показатель: некоторые методологические аспекты. *Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права*. 2012. № 3. С. 16.

сигнальних систем або укріплених дверей. Якщо все це взяти до уваги, то загальна вартість крадіжок становитиме більше 9 млрд. євро¹.

Федеративна Республіка Німеччина (ФРН). За словами голови Федерального відомства з кримінальних справ (БКА) Йорга Цирке, економічна злочинність спричинила Германії у 2010 р. шкоду на суму більш, ніж 4,5 млрд. євро, що становить половину «кримінального збитку», завданого німецькому суспільству та зареєстрованого поліцейською статистикою держави². Збитки від організованої злочинності у 2016 р. склали понад 1 млрд. євро, фактично зрісши на 137% від показників 2015 р. Біля 68% або 684 млн. євро припадають на економічні злочини³.

Республіка Польща. У загальному (за відповідними розрахунками) «вартість» злочинності варіюється між 4 і 12% ВВП тієї чи іншої держави. З огляду на це та, врахувавши витрати з державного бюджету та індивідуальні витрати громадян упродовж 2002 р., польські вчені фіксують витрати на злочини у розмірі від 31 244 mln. zł. (4% ВВП) до 93 733 mln. zł. (4% ВВП). Структура витрат залежно від виду делікту виглядає таким чином: 49% припадає на тілесні ушкодження; 14% – на крадіжки; 10% – на крадіжки із проникненням; 8% – на статеві злочини; 6% – на грабежі; 5% – на побиття; 4% – на вбивства та 4% – на інші злочини. Витрати на злочинність перевищують витрати всіх поляків на такі категорії товарів, як транспортні послуги, ресторани, зв'язок, облаштування помешкань, одяг, здоров'я. Вони фактично є кратними витратам держави на безпеку⁴.

Теоретичному осмисленню складників ціни злочинності значну увагу приділив у своїй монографії «Кримінологія. Основні проблеми» (Варшава, 1977 р.) відомий польський кримінолог Б. Холист. Науковець заперечував можливість остаточного поділу негативних наслідків злочинності на соціальні та економічні, оскільки останні також становлять собою негативне соціальне явище. Наслідки, що можна виразити у грошовому відношенні, ототожнюються ним із поняттями «збитку», як фінансової та облікової міри зменшення

¹ Преступность обходится Франции в 150 миллиардов евро в год. URL: <http://ru.rfi.fr/frantsiya/20120221-prestupnost-obkhoditsya-frantsii-v-150-milliardov-evro-v-god> (дата звернення: 11.03.2013).

² Воровство с немецкой пунктуальностью. URL: <https://rg.ru/2011/04/18/germania-site.html> (дата звернення: 30.11.2017).

³ Ущерб от организованной преступности в Германии превысил 1 млрд. евро URL: <https://www.pravda.ru/news/world/09-08-2017/1344932-germany-0/> (дата звернення: 30.11.2018).

⁴ Czabański J. Koszty przestępczości. Bezpieczne państwo. Nowe trendy w polityce karnej, Kraków 2006, S. 171-186. URL: <http://jacekczabanski.pl/wordpress/wp-content/uploads/2015/04/J-Czabański-koszty-przestępczości.pdf> (дата звернення: 26.12.2018).

майнової субстанції та «витрат» – затрат людської праці, що має своєю безпосередньою чи віддаленою метою вирішення певного завдання¹.

Аналізуючи «ціну» конкретних різновидів злочинної поведінки для суспільства, Б. Холист поділяв позицію, що навіть злочини проти життя та здоров'я особи також виступають джерелом суто економічного збитку (втрати сім'ї та суспільства у зв'язку із вихованням та навчанням загиблого). Відтак їх не можна зводити винятково до негативних змін у людському організмі. За його оцінкою, навчання в обсязі початкової школи (до 15 років) коштує близько 180 тис. злотих, у обсязі середньої школи (до 18 років) – біля 350 тис. злотих, а в обсязі вищої школи (до 25 років) – близько 770 тис. злотих. Витрати такого змісту приблизно на 80% покладаються на сім'ю (з прибутків батьків), і приблизно на 20% – суспільство (з державного бюджету). Підготовка, до прикладу, інженера, коштує біля 650 тис. злотих. Витрати, пов'язані із боротьбою зі злочинністю (кримінальним переслідуванням та покаранням), а також витрати, пов'язані із цивільним судочинством, у 1974 р. склали 4 130 млрд. злотих. Боротьба зі злочинністю обходиться для суспільства у 2/5 цієї суми². Цікавим та перспективним у плані подальшого дослідження є включення до числа соціальних наслідків злочинності недоліків діяльності органів юстиції. За розрахунковими даними, річна втрата часу внаслідок помилок та інших відхилень від норми на попередньому слідстві становить у масштабах країни 500 тис. годин, якщо мова йде про працівників органів кримінального переслідування, і 700 тис. годин, якщо мова йде про осіб, викликаних для провадження слідчих дій³.

З'ясовуючи витрати на злочин, Яцек Чабанський найважливішими з них вважає не витрати на систему правосуддя, а витрати жертв злочинів та витрати, завдані з метою уникнення віктимізації. Зважаючи на час і тип витрат дослідник пропонує групувати наступним чином:

1) *витрати при прогнозуванні злочину* (індивідуальні витрати на досягнення безпеки; страхові витрати; страх перед злочинністю у вигляді зниження якості життя; колективні витрати на безпеку; громадські програми запобігання тощо);

2) *витрати при вчиненому злочині* (вартість викраденого або пошкодженого майна; витрати на охорону здоров'я; витрати на психологічну допомогу потерпілому; втрачені можливості заробітку внаслідок неможливості працювати; знижена якість життя);

¹ Холыст Б. Криминология. Основные проблемы. М.: Юридическая литература, 1980. С.83-85.

² Там само. С.88.

³ Там само. С.255.

3) витрати у відповідь на злочин (витрати на загальноновизнану систему правосуддя – поліцію, прокуратуру, суддів, тюремну службу; витрати свідків; судові збори; витрати, які несуть злочинець і його родичі)¹.

Вивчення статистичних даних щодо наслідків злочинності у державах-учасниках СНД демонструє у переважній більшості випадків відсутність відповідних узагальнень та досліджень. Правоохоронні органи облікують, як правило, суми завданих злочинами збитків та розмір компенсованої шкоди у розрізі боротьби із конкретними видами злочинності: економічної, корупційної, проти довілля, військової тощо, не намагаючись звести усе у «єдину картину» зареєстрованих показників втрат від криміналітету.

Україна. Протягом 2018 р. встановлена сума матеріальних збитків від злочинної діяльності в Україні становила 8 800 246,75 тис. грн., з них відшкодовано збитків у розмірі 2 032 827,84 тис. грн. (23% від загальної суми), накладено арешт на майно на суму 2 917 738,50 тис. грн. (33,1% від загальної суми), пред'явлено цивільні позови (без моральної шкоди) на суму 2 343 011,17 тис. грн. (26,6% від загальної суми)². У 2019 р. встановлена сума матеріальних збитків від злочинної діяльності в Україні становила 46 138 955,54 тис. грн., з них відшкодовано збитків у розмірі 2 660 453,24 тис. грн. (5,7% від загальної суми), накладено арешт на майно на суму 7 584 880,64 тис. грн. (16,4% від загальної суми), пред'явлено цивільні позови (без моральної шкоди) на суму 4 937 066,90 тис. грн. (10,7% від загальної суми)³.

Латвія. Відповідно до даних кримінальної статистики у 2010 р. збитки від злочинності склали 35 мільйонів USD (17,3 мільйона латів). Починаючи з 2011 р., в Інформаційному центрі МВС дані про збитки від злочинних посягань не узагальнюються. Спираючись на дані про стан злочинності за останні п'ять років, середня «ціна» одного зареєстрованого злочину становила близько 1 000 USD (480 латів). Експерти роблять висновки, що, зважаючи на латентну злочинність, прямі збитки від злочинності щороку складають близько 200 мільйонів USD. У середньому кожен житель Латвії зазнає збитків від вчинених злочинів обсягом близько 100 USD. Не беручи до уваги шкоду від наркокриміналітету, кіберзлочинності, екологічних злочинів, торгівлі людьми,

¹ Czabański J. Koszty przestępczości. Bezpieczne państwo. Nowe trendy w polityce karnej, Kraków 2006, S. 171-186. URL: <http://jacekczabanski.pl/wordpress/wp-content/uploads/2015/04/J-Czabański-koszty-przestępczości.pdf> (дата звернення: 26.12.2018).

² Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2018 року. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113653&libid=100820&c=edit&_c=fo (дата звернення: 17.06.2019).

³ Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2019 року. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113897&libid=100820&c=edit&_c=fo (дата звернення: 15.01.2020).

контрабанди акцизної продукції і т.д., «ціна» злочинності та витрати на боротьбу з нею складають близько 650 мільйонів USD¹.

Російська Федерація. Виявлені у 2001 р. матеріальні збитки, порівняно з 2000 р., зросли більше ніж у 2 рази: з 46,0 млрд. рублів до 94,8 млрд. рублів. У 2002 р. порівняно з 2001 р. – розмір збитків зменшився на 6,9%, у 2003 р. їх сума, порівняно з 2002 р., по суті не змінилася (відповідно 88,3 млрд. руб. та 88,5 млрд. руб.). При цьому у 2002-2003 рр. на 4,4% зросла сума матеріальних збитків за злочинами економічної спрямованості (відповідно 10,8 млрд. руб. і 23,6 млрд. руб.)².

Згідно з даними відомчої статистики МВС Російської Федерації, матеріальні збитки від зареєстрованих злочинів за 2002-2007 роки становили 1,5 трлн. рублів³. У 2010 р. сума матеріального збитку, спричиненого злочинами, встановлена у розмірі 262 257 257 тис. руб. Того самого року у Російській Федерації було виявлено 275 тис. економічних злочинів, збиток від яких, за даними МВС Росії, склав понад 176 млрд. руб. (у 2009 р. – 141 млрд. руб.), а у 2011 р. ця цифра збільшилася на 20%. За даними РвС (Прайсвотерхаус), майже половина російських компаній стають жертвами злочинів економічної спрямованості, 8% фірм зазнали збитків у розмірі до 10 млн. дол.⁴.

За даними Генеральної прокуратури Російської Федерації, збитки від злочинів (по завершених та призупинених кримінальних справах), за період з січня по червень 2017 р. склали 206 625 225 тис. руб.⁵.

Розмір завданої матеріальної шкоди по завершених кримінальних справах по економічних злочинах у 2017 р. становив 234,3 млрд. рублів (у 2016 р. – 398,0 млрд. рублів, у 2015 р. – 272,0 млрд. рублів, у 2014 р. – 194,8 млрд. рублів, у 2013 р. – 230,0 млрд. рублів). Розмір матеріальної шкоди, завданої зареєстрованими злочинами корупційної спрямованості, у 2017 р. склав 39,6

¹ Вилкс А. Я. Цена преступности как уголовно политическая и криминологическая категория. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики*: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої XX-річчю Національної академії правових наук України (м. Одеса, 1 листопада 2013 р.). Одеса : Фенікс 2013. С.20.

² Преступность в России начала XXI века и реагирование на нее. Под редакцией профессора А. И. Долговой. М., Российская криминологическая ассоциация, 2004. С.13.

³ Лунеев В. В. Сколько стоит преступность? *Российский криминологический взгляд*. 2008. № 4. С. 122.

⁴ Сметаніна Н. В. Наукові підходи до теорії злочинності у сучасній українській криминології : [монографія]; за заг. ред. В. В. Голіни. Харків : Право, 2016. С.151.

⁵ Состояние преступности в России (за январь-июнь 2017 года). URL: <https://www.genproc.gov.ru/upload/iblock/454/Ежемесячный%20сборник%20июнь%20017%20с%20характеристикой%20вар%202.pdf> (дата звернення: 18.10.2018).

млрд. рублів (у 2016 р. – 78,4 млрд. рублів, у 2015 р. – 43,7 млрд. рублів, у 2014 р. – 39,3 млрд. рублів, у 2013 р. – 26,0 млрд. рублів)¹.

Республіка Казахстан. Згідно з статистичними даними Комітету з правової статистики та спеціальних обліків Генеральної прокуратури Казахстану за 2016 р., загальні встановлені збитки від злочинів становили 382,5 млрд. тенге (74,8 млрд. рублів). Найбільше збитків завдано державі – 292 млрд. тенге (57,1 млрд. рублів), і по 45 млрд. (8,8 млрд. рублів) – юридичним та фізичним особам. За видами злочинів «збитковими» передусім є фіктивне підприємництво (144 млрд. тенге / 28,2 млрд. рублів), ухилення від податків (59 млрд. тенге / 11,55 млрд. рублів) та шахрайство (44 млрд. тенге / 8,6 млрд. рублів)².

З виступу Генерального прокурора Асхата Даулбаєва на засіданні Координаційної ради по забезпеченню законності, правопорядку та боротьбі зі злочинністю (14.04.2016 р.), фіктивне підприємництво продовжує завдавати значної шкоди економіці країни. За останні п'ять років сума встановлених збитків по завершених справах становила понад 242 млрд. тенге. З року в рік розмір цієї шкоди збільшується. Якщо у 2011 р. встановлені збитки становили 27,7 млрд. тенге, то у 2015 р. вони досягли уже 85,5 млрд. тенге. При цьому рівень компенсації у середньому не перевищує 7% (16,2 млрд. тенге), а у 2015 р. він склав лише 1,2% (1,027 млрд. тенге)³.

Республіка Вірменія. За фактами розкритих протягом 9 місяців 2018 р. злочинів у кримінальних справах, порушених компетентними органами Республіки Вірменія, державі було завдано загальних збитків на суму в 64 130 144 343 драмів. Із них протягом вказаного періоду забезпечено повернення 10 554 316 736 драмів, а збитки у розмірі 6 922 245 802 драмів із наявних грошових коштів гарантовані необхідними кримінально-процесуальними інструментами⁴.

¹ Комплексный анализ состояния преступности в Российской Федерации и расчетные варианты ее развития : аналитический обзор / Ю. М. Антонян, Д. А. Бражников, М. В. Гончарова и др. М. : ФГКУ «ВНИИ МВД России», 2018. С.35, 40. URL: https://mvd.ru/upload/site163/document_text/Kompleksnyy_analiz__original-maket_24_04.pdf (дата звернення: 20.05.2019).

² 10 интересных фактов о преступности в Казахстане. URL: <https://regnum.ru/news/2339094.html> (дата звернення: 30.11.2018).

³ Выступление Генерального Прокурора Асхата Даулбаева на заседании Координационного совета по обеспечению законности, правопорядка и борьбы с преступностью (14 апреля 2016 г.). URL: <http://prokuror.gov.kz/rus/novosti/press-releasy/vystuplenie-generalnogo-prokurora-ashata-daulbaeva-na-zasedanii> (дата звернення: 30.11.2018).

⁴ По уголовным делам возбужденным за 9 месяцев 2018 г. был выявлен ущерб нанесенный государству в размере более 64,1 млрд. драмов. Уже восстановлено 10,5 млрд. драмов. URL: <http://www.prosecutor.am/ru/mo/7287/> (дата звернення: 30.11.2018).

Киргизька Республіка. Згідно з даними за 9 місяців 2013 р., розмір спричинених злочинами корупційної спрямованості збитків склав 653 912 935 сомів, з яких 561 207 290 сомів чи 86% від загального числа виявлено органами прокуратури. Сума компенсованої шкоди становила 70 218 671 сом. Економічні та посадові делікти спричинили державі збитки на суму 396 975 300 сомів. З них 232 177 036 сомів, тобто 58,5 % повернуті державі¹. У 2016 р. по завершених кримінальних справах щодо злочинів корупційної спрямованості виявлено завдані збитки у розмірі 506 699 023 сома, з яких повернуто 197 694 816 сомів².

Є підстави стверджувати, що спроби глибинного аналізу зарубіжними дослідниками категорій наслідків/ціни злочинності еволюціонували від першопочаткового «механістичного» підсумовування матеріального еквіваленту відомих негативних наслідків до появи більш складних їх систем матеріального та нематеріального характеру.

Як відзначають В. В. Голіна та С. В. Брояков, на теренах пострадянських держав, у західноєвропейській та американській кримінологічних доктринах існують змістовно протилежні підходи до обчислення ціни злочинності. Так, у кримінологічній літературі пострадянських держав ціна злочинності розуміється як сукупність втрат і шкоди, завданої особі, державі та суспільству у зв'язку із заподіяних злочинцями суспільно небезпечних посягань (і про це вже йшла мова у підрозділі 1.2. – І. М.). Тобто, у даному випадку вона визначається як категорія від'ємного характеру. Що ж до підходів, які застосовуються на Заході, то згідно з ними ціна злочинності встановлюється як сумарна величина капіталізації доходів, що отримали злочинці у зв'язку з учиненням ними злочинних посягань протягом певного темпорально визначеного проміжку часу, тобто як її кількісна ознака додатного характеру. При цьому за своєю «географією» різняться не тільки ставлення до «ціни» злочинності, а й розроблені вченими концептуальні підходи до її визначення³.

Зарубіжні дослідники проявили доволі жвавий науковий інтерес до проблеми ціни різних видів злочинності, серед яких: Д. Андерсон (Anderson D.), П. Клаус (Klaus P.A.), М. Коен (Cohen M.A.), Т. Міллер (Miller T.R.), Р. Познер (Posner Richard A.), Дж. Роман (Roman J.), А. Херрел (Harrel A.), Яцек Чабанський (Jacek Czabański) та ін.

¹ Коллегия Генеральной прокуратуры Кыргызской Республики подвела итоги работы органов прокуратуры за 9 месяцев 2013 года. URL: <https://www.prokuror.kg/news/1225-kollegiya-generalnoj-prokuratury-kyrgyzskoj-respubliki-podvela-itogi-raboty-organov-prokuratury-za-9-mesyatsev-2013-goda.html> (дата звернення: 30.11.2018).

² Генеральная прокуратура Кыргызской Республики сообщает. URL: <https://www.prokuror.kg/news-ru/2831-generalnaya-prokuratura-kyrgyzsko45254j-respubliki-soobshchaet.html> (дата звернення: 30.11.2018).

³ Голіна В. В., Брояков С. В. Теоретико-прикладні питання поняття «ціни» злочинності та її обчислення. *Теорія і практика правознавства*. 2017. Вип. 2 (12). С.2.

На відміну від пострадянської кримінологічної науки, представники якої здебільшого надають перевагу емпірично-описовому рівню методології визначення ціни злочинності, у зарубіжній кримінології цей показник аналізується за допомогою економіко-математичних моделей¹.

Представники економічного (математично зумовленого) підходу відзначають, що шкода, яка завдається будь-яким суспільно небезпечним діянням, може бути вирахована за допомогою економічних формул. При цьому специфіка підрахунку шкоди, яка завдається конкретним злочином, залежить від безпосереднього об'єкта злочинного посягання (життя, здоров'я, суспільні цінності, об'єкти матеріального світу тощо). У даному випадку специфіка визначення розміру шкоди, яка заподіюється злочинністю, знаходить свою «персоніфікацію» у конкретній методиці визначення «ціни» злочинності. Під цією методикою слід розуміти сукупність методів, прийомів і засобів, які підлягають послідовному, системно-обґрунтованому застосуванню задля визначення міри негативного впливу прямої та побічної шкоди, що була заподіяна суспільно небезпечними посяганнями. У зарубіжній кримінологічній літературі наведено цілу низку кримінологічно-прикладних методик обчислення «ціни» злочинності, специфікація яких залежить від видів суспільно небезпечних діянь².

У межах даного підрозділу варто буде зупинитися на розкритті та систематизації наукових уявлень та напрацювань учених із США та Великобританії, оскільки саме у цих державах найбільш плідно та системно відбувалися роботи із вивчення та аналізу наслідків/ціни злочинності і формування відповідних методик їх обрахунку. Окрім вказаних держав, проблема ціни злочинності у Європі активно вивчається у Франції, Польщі, Угорщині. В інших європейських державах спеціальних досліджень, що стосуються ціни злочинності, по суті не провадиться. На австралійському континенті питанням ціни злочинності науковці прискіпливу увагу стали приділяти, починаючи з 90-х рр. минулого століття. Серед найбільш відомих праць австралійських кримінологів-економістів у цьому аспекті можна назвати: «Розрахунки ціни злочинності в Австралії» (Джон Волкер, 1992 р.); «Розрахунки ціни злочинності в Австралії» (Джон Волкер, 1996 р.), «Вимір наслідків злочинності в Австралії» (Пет Меф'ю, 1996 р.), «Вимір наслідків злочинності в Австралії станом на 2005 р.» (Кай Роллінгс, 2008 р.)³.

¹ Мельничук Т. В. Ціна економічної злочинності: проблемні аспекти визначення та застосування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2013. №5. С. 192.

² Голіна В. В., Брояков С. В. Теоретико-прикладні питання поняття «ціни» злочинності та її обчислення. *Теорія і практика правознавства*. 2017. Вип. 2 (12). С.5-6.

³ Цена преступности (методология ее определения): монография / под ред. проф. Н. А. Лопашенко. М.: Юрлитинформ, 2014. С.18-19.

У **Сполучених Штатах Америки** спроби дослідження проблематики ціни злочинності відносяться ще до початку ХХ століття. У 1901 р. Ю. Сміт шляхом підрахунку державних витрат на правоохоронну діяльність визначив ціну злочинності. Він враховував витрати на поліцію, суди, присяжних засідателів, кримінально-виконавчу систему, охорону здоров'я та інші витрати, пов'язані зі злочинністю. Загальна сума витрат становила 200 млн. дол. За його твердженням, це найдорожчий напрям державної діяльності того часу, за винятком військових витрат у період війни. Ним також були проведені грубі оцінки злочинного прибутку від злочинності, що склали 400 млн. дол. Таким чином, на той момент ціна злочинності становила 600 млн. дол.¹ У 1931 р. була створена спеціальна урядова комісія з метою підрахунку витрат від зростаючого у період гострої економічної кризи рівня злочинності. Тогочасна концепція полягала у тому, щоб брати до розрахунків винятково прямі втрати, спричинені потерпілим протиправною поведінкою. У подальшому були започатковані спроби включення до «ціни злочинності» не тільки прямих, але й вторинних витрат. Згодом, окрім витрат потерпілих, у США до «ціни злочинності» стали включати також засоби на боротьбу зі злочинністю та судове провадження.

З 1968 р. вивченням проблем злочинності зайнялися професійні економісти, зокрема, Г. Беккер, який заклав концептуальні основи економічної теорії злочинів. Науковець наводить наступні дані з приводу затрат від злочинності у США: економічні затрати власне від злочинів та від робіт, вимушено здійснюваних для обмеження злочинної діяльності. У 1967 р. економічні затрати, викликані злочинністю, склали біля 21 млрд. доларів або біля 4% врахованого національного доходу, з яких: економічні затрати першої групи становили понад 14,858 млн. доларів (злочини проти особи – 815 млн. доларів, злочини проти власності – 3,932 млн. доларів, нелегальні товари та послуги – 8,075 млн. доларів, деякі інші злочини – 2,036 млн. доларів), а затрати другої групи становили 6,122 млн. доларів (державні витрати на поліцію, захист та суди – 3,178 млн. доларів, утримання виправних закладів – 1,034 млн. доларів, деякі приватні витрати на боротьбу зі злочинністю – 1,910 млн. доларів). Витрати на правоохоронну діяльність склали біля 1/3, а втрати від злочинів – біля 2/3 загальної суми².

Г. Беккер аналізував злочинність як діяльність раціонального індивіда, що прагне максимізувати свою вигоду. На його думку, оптимальний розподіл ресурсів, що спрямовуються на боротьбу зі злочинністю, вимагає точної оцінки соціальних витрат від злочину. У вартість шкідливих наслідків злочину він включав прямі збитки потерпілих, витрати держави на боротьбу зі злочинністю

¹ Афанасьєва О. Р. Теоретические основы криминологического исследования и минимизации социальных последствий насильственной преступности : дисс. ... д-ра юрид. наук. Москва, 2014. С.276.

² Минин Б. А. Возвратное право: правосудие, социальная безопасность и социальное развитие. М.: ИД «Юриспруденция». 2007. С.98-99.

(при чому граничні витрати повинні встановлюватися на рівні граничної шкоди від злочинів), і втрати суспільства від непрацездатності правопорушників¹.

Обґрунтовувалися гіпотези про те, що діяльність системи кримінальної юстиції якісно не відрізняється від будь-якого іншого економічного виробничого процесу. У зв'язку із цим пропонувалося визначати сукупні витрати суспільства на злочинність за такою формулою: $TC = w * L + r * OF$, де TC – сукупні витрати (total costs), w – вартість одиниці ресурсів, r – виражені у грошових одиницях середні втрати від кожного злочину, OF – рівень злочинності (offence ratio), L – ресурси кримінальної юстиції².

Дослідження Г. Беккера активізували інтерес до теми. До них приєднався нобелівський лауреат 1976 року у сфері економіки М. Фрідмен, який у праці «Тиранія статус-кво» (1984 року) присвятив спеціальну главу вивченню злочинності. Його некримінологічний погляд на вирішення проблеми зростання злочинності пов'язується зі зменшенням ролі держави заради збільшення добробуту громадян. Інакше кажучи, рішення проблеми автори бачать у легалізації або декриміналізації тих чи інших діянь або цілих їх категорій – якщо процес не можна зупинити, то його потрібно очолити. Наочно суть теорії зводиться до того, що на одній шальці ваг може виявитися легалізація обігу наркотиків, проституції, вирощування марихуани, а на іншій – невдалий досвід «сухого закону» в Америці з 1920 по 1933 роки³.

Нестандартність ідеї нобелівського лауреата 1986 р. Дж. М. Б'юкенена («Захист організованої злочинності», 1985 р.) полягає в тому, що він по суті ототожнює організовану злочинність і монопольне підприємство, при цьому наполягаючи, що монополія на злочинність є більш корисною для суспільства, оскільки дає можливість контролювати обсяг «товару» (злочину) та мати через відсутність конкурентів гарний прибуток. Іншими словами, злочинна і правоохоронна діяльність повинні перебувати у стані рівноваги, з позицій оцінки попиту та інвестицій. Інший погляд на пізнання сутності ціни злочинності поділяє Лестер Карл Туроу у своїй праці «Правоохоронна діяльність: справедливість проти ефективності». Специфічність його підходу полягає у тому, що для вирішення проблеми визначення ціни злочинності він бере категорії ефективності та справедливості. У його викладенні ефективність правоохоронної діяльності обмежена певним бюджетом і проявляється у

¹ Мельничук Т. В. Показник ціни злочинності в зарубіжній кримінології. *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького складу, 16-17 травня 2013 р., м. Одеса. Т.2 / відп. ред. д-р юрид. наук В. М. Др'юмін // Національний університет "Одеська юридична академія". О.: Фенікс, 2013. Том 2. С.386.*

² Там само. С.386.

³ Прудникова Л. Б., Россошик С. Л., Прудников Е. Д. «Цена преступности» как социально-криминологическая категория (краткий историко-правовой и статистический анализ). *Юристъ-Правоведъ*. 2019. № 3 (90). С. 44. URL: https://elibrary.ru/download/elibrary_41152586_25984780.pdf (дата звернення: 04.12.2019).

мінімізації злочинності. Тоді явно вигідною і ефективною буде превенція, ніж безпосереднє розкриття злочинів та покарання злочинців. Однак рівень віктимності не є однаковим, а злочинні вміння й навички підвищують або знижують шанси злочинців бути притягнутими до відповідальності¹.

Цікавою є точка зору відомих американських економістів-кримінологів Леда Філіпса і Гарольда Воті-молодшого, яких вважають класичним прикладом теоретичного узагальнення результатів початкового етапу розвитку економічної теорії злочинної і правоохоронної діяльності, про те, що розуміти під витратами злочинності. «Метою [кримінальної юстиції] не може бути просто усунення злочинності, як, можливо, видається. Це стає ясним, – пишуть американські економісти, – коли ми поглиблено розглядаємо природу різних витрат злочинності і їх зміни [залежно] від рівня злочинності. Для полегшення розуміння внутрішніх взаємозв'язків корисно розрізняти витрати, нав'язані суспільству [самою] злочинною поведінкою, і витрати, які суспільство нав'язує саме собі для захисту від злочинності та її стримування»².

Американський кримінолог Х. Г. Деммерт виділяв три компоненти, які утворюють ціну злочинності:

- 1) безпосередня шкода від злочинної поведінки;
- 2) витрати суспільства у процесі профілактики та запобігання злочинам, притягнення злочинців до кримінальної відповідальності;
- 3) втрати самого злочинця (наприклад, час, витрачений злочинцем на вчинення злочину або відбуття покарання, який злочинець міг би витратити на правомірну продуктивну діяльність)³.

Вивчення ціни злочинності, що проводилось у США з кінця 80-х років ХХ ст., в основному було зосереджено на визначенні безпосереднього збитку (шкоди), завданого жертві вчиненням злочину без врахування інших витрат. Так, Едвін Зедлевський вирахував пов'язані зі злочинністю витрати на вогнепальну зброю, сторожових собак, віктимологічні витрати, кримінальне правосуддя і комерційну безпеку та оцінив їх у 160 млрд. дол. на рік. У цю суму він не включав витрати на убезпечення житлових приміщень, альтернативні і непрямі витрати⁴.

¹ Прудникова Л. Б., Россошик С. Л., Прудников Е. Д. «Цена преступности» как социально-криминологическая категория (краткий историко-правовой и статистический анализ). *Юристъ-Правоведъ*. 2019. № 3 (90). С. 44-45. URL: https://elibrary.ru/download/elibrary_41152586_25984780.pdf (дата звернення: 04.12.2019).

² Моисеева И. А. Цена преступности как фундаментальная проблема криминологии. *Vesnik Hrodzenskaha Dziarzhavnaha Universiteta Imia Ianki Kupaly. Seryia 4. Pravaзнаustva*. 2014. №6(184). С.96.

³ Долотов Р. О. Цена преступности как криминологический показатель: некоторые методологические аспекты. *Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права*. 2012. № 3. С. 17.

⁴ Мельничук Т. В. Показник ціни злочинності в зарубіжній криминології. *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнародної наукової конференції*

У 1988 р. М. Коен провів перше дослідження «ціни злочинності» з огляду на тяжкість деліктів, в основу якого було покладено не тільки врахування прямих економічних збитків у кожній справі, але й ціна завданих потерпілому фізичних та моральних страждань, а також ризику втрати життя. Основне завдання полягало у виробленні об'єктивних оцінок, що базуються на реальних матеріальних та моральних збитках, завданих злочином, а також у більш повному окресленні всіх видів шкоди, яку можна позначити грошовим еквівалентом. Їх сума й визначала вартісну тяжкість злочину¹. При цьому М. Коен не враховував витрати на профілактику, альтернативні та непрямі витрати. За його даними, сукупна річна ціна злочинів проти особи та домогосподарств у США складає для жертв 113 млрд. дол.².

У 1992 р. М. Коен і Т. Міллер опублікували результати нового дослідження за 1987-1990 роки. В основу розрахунків були покладені три категорії збитків: прямі втрати (витрати на медичну допомогу, на лікування та психологічну реабілітацію); виробничі втрати (у заробітній платі, додаткових виплатах); немонетарні втрати (втрачена якість життя, стан страху, а також «інтелектуальні втрати»). Розрахунки засвідчили, що у 1989 р., до прикладу, сукупна шкода від кожного вбивства повинна бути оцінена у 2,4 млн. доларів; від зґвалтування – у 60 тис. доларів; від грабежу – у 25 тис. доларів³.

Петсі А. Клаус визначає прямі економічні втрати, пов'язані зі злочинністю, на рівні 19 млрд. дол. щорічно, на основі Національного огляду злочинності та віктимізації, зміст якого зосереджений на зґвалтуваннях, пограбуваннях, нападах, крадіжках із проникненням у житло, особистих і побутових крадіжках, викраденнях транспортних засобів⁴.

професорсько-викладацького складу, 16-17 травня 2013 р., м. Одеса. Т.2 / відп. ред. д-р юрид. наук В. М. Дрьомін // Національний університет “Одеська юридична академія”. О.: Фенікс, 2013. Том 2. С.386.

¹ Бабаєв М. М., Квашиш В. Е. Социальные последствия преступности: методологические и прикладные проблемы. *Научный портал МВД России*. 2010. № 1(9). С.5.

² Мельничук Т. В. Показник ціни злочинності в зарубіжній кримінології. *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького складу, 16-17 травня 2013 р., м. Одеса. Т.2 / відп. ред. д-р юрид. наук В. М. Дрьомін // Національний університет “Одеська юридична академія”. О.: Фенікс, 2013. Том 2. С.386.*

³ Моисеева И. А. Цена преступности как фундаментальная проблема криминологии. *Vesnik Hrodzenskaha Dziarzhavnaha Universiteta Imia Ianki Kupaly. Seryia 4. Pravaznaustva*. 2014. №6(184). С.97.

⁴ Мельничук Т. В. Показник ціни злочинності в зарубіжній кримінології. *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького складу, 16-17 травня 2013 р., м. Одеса. Т.2 / відп. ред. д-р юрид. наук В. М. Дрьомін // Національний університет “Одеська юридична академія”. О.: Фенікс, 2013. Том 2. С.387.*

Д. Андерсон акцентує увагу вже на побічних (непрямих) втратах для вирахування ціни злочинності в США і обґрунтовує валовий річний показник ціни на рівні 1,705 млрд. дол., що в перерахунку на душу населення становить 4 118 дол. Він групує наслідки злочину на кілька категорій, залежно від їх впливу на розподіл пов'язаних зі злочинністю ресурсів, які могли б бути використані більш продуктивно на інші, наприклад, соціальні цілі:

1) витрати, зумовлені злочинністю або похідні від неї / CrimeInduced Production (397 млрд. дол.) – витрати на незаконні товари та послуги (наприклад, наркотичні засоби), а також витрати на засоби захисту від злочинності та усунення її наслідків (встановлення охоронних систем, функціонування виправних установ, витрати на медичну допомогу). За відсутності злочинності час, гроші та інші ресурси були б спрямовані «для отримання вигоди, а не уникнення шкоди»;

2) вартість втрачених можливостей / Opportunity Costs (130 млрд. дол.) – втрати для суспільства у результаті незайнятості злочинців у суспільно корисній праці та непрацездатності жертв злочинів. Потенційними продуктивними працівниками є ув'язнені, кількість яких неухильно зростає. Частина злочинців спрямовує підприємницький хист у протиправну діяльність замість досягнення успіху у сфері легального бізнесу. Додаткові витрати виникають внаслідок втрати часткової або повної працездатності жертвами, витрат часу на встановлення технічних засобів захисту власності, патрулювання околиць тощо;

3) ціна ризику для життя і здоров'я / The Value of Risks to Life and Health (574 млрд. дол.) – неочевидні втрати від насильницьких злочинів, що включають страх бути пораненим або вбитим, гнів, страждання від перебування жертвою злочину;

4) трансфертні втрати / Transfers (603 млрд. дол.) – втрати легального сектору у зв'язку із переходом майна у нелегальний обіг¹.

Дж. Роман подає більш розгорнуту характеристику ціни злочинності. На його думку, загальна вартість злочинності має кілька компонентів: пряма шкода для жертв; непрямі витрати жертв; державні витрати на боротьбу зі злочинністю; витрати, зумовлені злочинністю або похідні від неї (у тому числі приватні витрати на попередження злочинності; витрати, пов'язані із зловживанням наркотичними або іншими психоактивними речовинами); шкода від білокомірцевих злочинів/корпоративного шахрайства; вартість втрачених можливостей для правопорушників. За його підрахунками, щорічний розмір

¹ Мельничук Т. В. Показник ціни злочинності в зарубіжній кримінології. *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького складу, 16-17 травня 2013 р., м. Одеса. Т.2 / відп. ред. д-р юрид. наук В. М. Дрьомін // Національний університет “Одеська юридична академія”. О.: Фенікс, 2013. Том 2. С.387.*

ціни злочинності еквівалентний від 7% до 17% ВВП, а також від 3 000 до 6 500 доларів на одного мешканця США¹.

Учені пропонували різні підходи до встановлення економічно-вивіреного розміру шкоди, який завдається злочинними посяганнями об'єктам, що не мають матеріалізованої форми. Так, представники Каліфорнійського університету наголошують, що вбивство чоловіків є більш «вартісним», аніж вбивство жінок, й обґрунтовують це тим, що, за статистичними даними, чоловіки отримують дохід у середньому на 20-25 % більше, ніж особи жіночої статі. В основі висунутої ними концепції лежить теза про прямо пропорційну залежність «вартості життя» особи від її сукупного доходу за весь період її дійсного й потенційно можливого продовження життя. Що ж стосується злочинів, які посягають на сексуальну свободу та недоторканість особи, то заподіювана їм жертвам шкода вираховується шляхом підсумовування розміру витрат жертви злочину на ліки та медичну допомогу, психологічну реабілітацію та середнього розміру заробітку конкретної жертви за час, який вона витратила на лікування та реабілітацію. У математичному виразі даний підхід має такий вигляд: $A=B+C+D$, де A – «ціна» злочинної шкоди, що була заподіяна злочинним діянням проти сексуальної свободи та недоторканості особи; B – витрати жертви на лікування; C – витрати жертви на психологічну реабілітацію; D – сукупний розмір середнього заробітку жертви злочину за час, витрачений на лікування та реабілітацію².

Упродовж багатьох десятиліть у США реалізовувалася практика включення до «ціни злочинності» затрат, пов'язаних із фінансуванням системи кримінальної юстиції. До неї щорічно скеровуються величезні суми, причому витрати постійно збільшуються. За 10 років (з 1996 р.) затрати на утримання поліції зросли майже у 2 рази; на утримання судів – у 1,7 разів; а на утримання тюремної системи – у 1,6 рази. До 2006 р. вони, відповідно, склали 94,4 млрд., 44,6 та 65,1 млрд. доларів³.

Витрати на утримання системи кримінальної юстиції є доволі значним складником «ціни злочинності» не тільки у монетарному (кількісному) плані, окрім того, вони служать важливим орієнтиром при виборі рішень у сфері кримінальної політики. І у США, і в інших державах ці витрати постійно зростають – це загальна тенденція. Констатуючи дану обставину, В. Ю. Квашис відзначає, що це пов'язано із ефективністю боротьби зі злочинністю, на відміну

¹ Мельничук Т. В. Економіко-кримінологічний аналіз ціни злочинності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Випуск 21. Частина 1. Том 3. С. 66.

² Голіна В. В., Брояков С. В. Теоретико-прикладні питання поняття «ціни» злочинності та її обчислення. *Теорія і практика правознавства*. 2017. Вип. 2 (12). С.7-8.

³ Бабаев М. М., Квашис В. Е. Социальные последствия преступности: методологические и прикладные проблемы. *Научный портал МВД России*. 2010. № 1(9). С.5.

від Росії, де витрати на утримання правоохоронної системи (навіть за заниженими оцінками статистики) майже у 11 разів перевищують сукупний збиток від злочинності¹.

У доповіді Міністерства внутрішніх справ *Великобританії* «Економічні і соціальні наслідки злочинності» 2000 р. ціна злочинності представлена такими компонентами:

1) витрати суспільства, спрямовані на мінімізацію ризику стати жертвою злочину (витрати на охоронні системи, страхування від кримінальних загроз, інші заходи безпеки). Якщо перекладати дослівно, то такі витрати англійці називають «ціною очікування злочинності» (costs in anticipation of crime);

2) грошова оцінка шкоди, заподіяної у результаті вчинення злочину його жертві;

3) витрати на утримання та функціонування системи кримінальної юстиції. У буквальному розумінні ці витрати позначені як «ціна реакції на злочинність» (costs in response to crime). Принагідно слід зауважити, що МВС Великобританії не включає до ціни злочинності втрати самого злочинця, втрати, які несе сім'я жертви злочину, та багато інших побічних наслідків².

Британські вчені пішли далі за своїх колег із США, Канади, Австралії та інших держав. У Центрі Кримінологічних досліджень Оксфордського університету була розроблена методика оцінки різних непрямих втрат, у тому числі викликаних, до прикладу, страхом перед злочинністю³.

У 2008 р Метью Сінклер і Корін Тейлор на підставі даних за 2007 р. і з використанням методу бухгалтерського обліку вперше провели розрахунок ціни злочинності, виходячи із вартості одного зареєстрованого злочину на одну людину і на кожен поліцейський відділок в країні. Питома вага ціни злочинності у ВВП країни склала 7%⁴.

Р. Андерсон (Інститут соціальних і економічних досліджень Йоркського університету) зробив спробу дослідити проблему мінімізації громадських втрат (socialloss) від правопорушень. Його дослідження стало першим досвідом узагальнення вивчень економіки злочинів та покарань і залишається класичною працею у цьому напрямку неінституціоналізму. Р. Андерсон спочатку перераховує вигоди і втрати, що виникають внаслідок діяльності злочинців.

¹ Квашис В. Е. Преступность в США: тенденции, причины, меры противодействия. *Научный портал МВД России*. 2013. №2(22). С.38.

² Долотов Р. О. Цена преступности как криминологический показатель: некоторые методологические аспекты. *Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права*. 2012. № 3. С. 17.

³ Бабаев М. М., Квашис В. Е. Социальные последствия преступности: методологические и прикладные проблемы. *Научный портал МВД России*. 2010. № 1(9). С.6.

⁴ Афанасьева О. Р. Теоретические основы криминологического исследования и минимизации социальных последствий насильственной преступности : дисс. ... д-ра юрид. наук. Москва, 2014. С.280.

1. Правопорушники виграють [за рахунок] різниці між W_i і W_e (тобто між нелегальною і легальною «зарплатою») і втрачають, будучи засудженими до виправного процесу F з вірогідністю p .

2. Жертви страждають:

- безпосередньо, втрачаючи ті блага, які у них вкрали, або «набуваючи» шкоди, спричиненої їм; резонно вважати, що їх втрати загалом протилежні вигодам порушників (особливо це стосується крадіжок);

- опосередковано, зазнаючи альтернативних витрат через [необхідність] вживати запобіжні заходи для відвернення злочинів проти [своєї] особи або власності.

3. Суспільство колективно витрачає ресурси на систему кримінальної юстиції, яка виявляє, затримує, карає і виправляє правопорушників...

Основними змінними, від яких залежать втрати суспільства унаслідок правопорушень правоохоронної системи, є два елементи: p – ймовірність засудження і f – суворість покарання за правопорушення. Елементи p і f прийнято розглядати як контрольовані змінні, що впливають на рівень правопорушень, від якого і залежать втрати суспільства. Ці втрати включають три елементи.

1. Прямі втрати D від правопорушень, пропорційні їх кількості O : $D = D(O)$.

2. Поліцейські і судові витрати C , що виникли при виявленні і затриманні злочинців, які прямо залежать від O (кількості правопорушень) і p (ймовірність засудження): $C = C(p, O)$.

3. Витрати суспільства від покарання злочинців, які залежать від O (кількості правопорушень), p (ймовірність засудження) і f (суворість покарання за правопорушення). Ці витрати можна виразити формулою: $bpfO$.

Коефіцієнт b у даному випадку показує, як безпосередні витрати суспільства залежать від форми покарання. Якщо, наприклад, засудженого штрафують, то його втрати дорівнюють виграшу інших членів суспільства, і $b=0$, оскільки відсутні безпосередні соціальні втрати суспільства як цілого. Якщо ж особа засуджена до ув'язнення, то витрати на будівництво в'язниці, утримання штату охоронців і не компенсуються, отже $b=1$. Сукупні втрати злочинності, які підсумок цих трьох елементів, позначені як L : $L = D(O) + C(p, O) + bpfO$ ¹.

Цікавою та доволі «продуктивною» у подальших наукових пошуках видається позиція окремих західних криминологів (Cohen Mark F., Demmert H. G.), які пропонують включати у ціну злочинності також втрати самого злочинця (до прикладу, час, потрачений злочинцем на вчинення злочину чи відбуття покарання, який він міг використати для правомірної продуктивної

¹ Моисеева И. А. Цена преступности как фундаментальная проблема криминологии. *Vesnik Hrodzenskaha Dziarzhavnaha Universiteta Imia Ianki Kupaly. Seryia 4. Pravaznaustva*. 2014. №6(184). С.98-99.

діяльності та ін.). У даному відношенні слушним видається включати у ціну виключно ті втрати злочинця, які матимуть негативний ефект не тільки для нього, але й для суспільства (недоотримана суспільна вигода у вигляді виробничого потенціалу злочинця з огляду на його «вибуття» із соціуму та не залучення до економічної діяльності). Персоніфіковані види втрат злочинця (його біль, страждання і ін.) не повинні братися до уваги при розрахунку ціни злочинності, оскільки він сам поставив себе поза законом /суспільством¹.

Наведені дані наочно свідчать про масштаби втрат/витрат, яких зазнає будь-яке суспільство від злочинності. Разом з тим вони дають уявлення про характер та спрямування розвитку деяких методологічних ідей, дотичних до «ціни злочинності». Крім того, порівняння цих даних демонструє, що залежно від особливостей методології та методик дослідження підраховані у різних державах втрати від злочинності коливаються у доволі широких межах. Дослідження зарубіжних учених фундаментальної проблеми наслідків/ціни злочинності пройшли значний еволюційний шлях від пропозицій обрахунку тільки прямих втрат суспільства (які можна відобразити у монетарному відношенні) до більш складного її розуміння й доповнення за рахунок втрат, які вкрай важко, а інколи і неможливо обчислити у грошовому еквіваленті².

Сукупна ціна злочинності у більшості досліджень становить собою різницю між гіпотетичним рівнем благополуччя суспільства за відсутньої злочинності та існуючим рівнем благополуччя суспільства за наявної злочинності. Вказана шкода включає в себе різні за своєю природою наслідки (матеріальні, фізичні, психологічні та ін.). Пропоновані методики квантифікації наслідків (з їх подальшим вираженням у монетарних одиницях) є доволі різноманітні та залежать, як правило, від обраної емпіричної бази дослідження та доступності джерел інформації³.

¹ Цена преступности (методология ее определения): монография / под ред. проф. Н. А. Лопашенко. М.: Юрлитинформ, 2014. С.24-25.

² Медицький І. Б. Міжнародно-правовий досвід зарубіжного пізнання наслідків/ціни злочинності. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*: Зб. наук. ст. м. Івано-Франківськ, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2018. Вип.46. С.170-171.

³ Цена преступности (методология ее определения): монография / под ред. проф. Н. А. Лопашенко. М.: Юрлитинформ, 2014. С.19.

РОЗДІЛ 2. ВИДИ ТА ЗМІСТ НАСЛІДКІВ ЗЛОЧИННОСТІ

2.1. Матеріальні наслідки злочинності

Сучасні кримінальні реалії питання безпеки суспільства від злочинності перетворюють у ранг пріоритетної соціальної проблеми, що вимагає прийняття кардинальних правоохоронних рішень. Базу для них повинна створити науково обґрунтована кримінологічна інформація про дійсний стан захищеності людей від злочинності, її об'єктивні показники та детермінанти, ресурсне забезпечення запобігання злочинам, особливо тієї частини, яка безпосередньо зачіпає життя, здоров'я, права та свободи людини і громадянина¹. Ці питання лягли в основу розвитку нового напрямку кримінологічних досліджень, пов'язаних із втіленням у життя ідеї кримінологічної безпеки².

Учені, предметно зайняті науковим обґрунтуванням положень даного різновиду кримінологічної теорії, солідарні в архіважливості отримання актуальних та об'єктивних знань про злочинність та її параметри (у тому числі її наслідки. – І. М.), як предмет відповідного впливу.

С. А. Мозоль зазначає, що для створення адекватної сучасному стану злочинності системи кримінологічної безпеки потрібно виявити справжній актуальний стан злочинності та її проявів без ідеологічних, статистичних та інших прикрашень, щоб визначити реальні і потенційні загрози на всіх рівнях державної влади, для всіх верств населення, у всіх сферах суспільних відносин та для кожної території. Виявлення реальних і потенційних кримінальних

¹ Ким Е. П., Михайличенко А. А. Состояние и структура криминальной смертности в России и некоторые проблемы ее предупреждения. *Криминологический журнал ОГУЭП*. 2007. №3-4 (2). С.16. URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_9951300_16246774.pdf (дата звернення: 12.02.2017).

² Бабаев М. М., Плешаков В. А. Криминологическая безопасность в системе национальной безопасности (опыт структурного анализа). *Криминологический журнал*. 2005. № 7. С.5-9; Коваленко А. В. Поняття кримінологічної безпеки та підходи до класифікації її рівнів. *Право і суспільство*. №1 частина 2/2019. С.148-153; Лебедев С. Я. Криминологическая безопасность в системе национальной безопасности России. *Российский криминологический взгляд*. 2006. № 3. С.104-110; Мельничук Т. В. Элементы концепции криминологической безопасности. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2011. №1. С.51-53; Мозоль С. А. Цілі та принципи забезпечення кримінологічної безпеки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2016. Випуск 41. Том 3. С.191-194; Прокоф'єва-Янчиленко Д. М. Теорія управління ризиками кримінологічної безпеки як спеціальна теорія кримінології. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2014. №12. Том.2. С.110-113.

загроз має проводитися з урахуванням конкретних історичних умов життєдіяльності особистості, існування суспільства і держави, від внутрішнього і міжнародного становища країни, від рівня економічного розвитку держави, науково-технічних можливостей, матеріального і культурного рівня населення, розвитку відповідної законодавчої бази і правової культури в цілому¹. Пізнання кримінологічної безпеки як багатогранного соціального явища стає можливим лише за умови вивчення всіх її властивостей, проявів, характеристик, тенденцій розвитку та причин видозмін і негативних наслідків².

Д. М. Прокоф'єва-Янчиленко, визнаючи оцінювання ризиків злочинності за основу заходів щодо забезпечення кримінологічної безпеки в цілому, розуміє під ним процес збирання та аналізу інформації про:

- характер і масштаби загроз кримінологічній безпеці;
- слабкі сторони систем і засобів забезпечення кримінологічної безпеки, а також інших особливостей юрисдикції, які роблять її привабливою для осіб, втягнених у злочинну діяльність (насамперед у її організованих формах)³.

С. В. Бородин, приділяючи увагу кримінально-правовим та іншим проблемам забезпечення безпеки особистості, до найпоширеніших видів загроз відносить: 1) постійно високу та зростаючу кількість вбивств та смертей від них; 2) самогубства; 3) пожежі; 4) автоаварії; 5) зникнення безвісті людей; 6) виробничий травматизм і низький рівень медичної допомоги; 7) авіакатастрофи, аварії на водному і залізничному транспортах; 8) побутовий травматизм та ін.⁴

У контексті дослідження сучасного стану проблеми забезпечення людини та його відображення у національному законодавстві В. В. Шаблистий поділяє доцільність наукових підходів шляхів мінімізації таких найпоширеніших загроз безпеці людини: 1) загальний стан злочинності в країні; 2) всі види вбивств, самогубств та зникнення безвісті людей; 3) аварії з транспортом усіх видів; 4) пожежі, у тому числі з летальними наслідками; 5) виробничий травматизм; 6) медичне забезпечення; 7) корупція⁵.

Загально визнаним є підхід, відповідно до якого ціну злочинності утворює пряма та побічна шкода, яка спричиняється суспільству у зв'язку з учиненням

¹ Мозоль С. А. Цілі та принципи забезпечення кримінологічної безпеки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Серія ПРАВО. Випуск 41. Том 3. С.194.

² Мозоль С. А. Кримінологічна безпека в Україні: феномен та наукові засади забезпечення : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2018. С.3.

³ Прокоф'єва-Янчиленко Д. М. Оцінювання ризиків та загроз злочинності у забезпеченні кримінологічної безпеки. *Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні*. 2012. № 2(24). С.30.

⁴ Шаблистий В. В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентристське дослідження. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ : Ліра ЛТД, 2015. С.33.

⁵ Там само. С.34, 347.

суспільно небезпечних діянь. Так, коли йде мова про пряму шкоду, то маємо на увазі, що вона поділяється на матеріальну та нематеріальну шкоду. Що стосується матеріальної шкоди, то вона обраховується у числових значеннях та віддзеркалює сукупну вартість заподіяних злочинними посяганнями збитків, завданих тим чи іншим об'єктам матеріального світу¹.

На думку М. М. Бабаєва, матеріальні наслідки злочинності знаходять своє вираження у позбавленні життя чи завданні шкоди здоров'ю потерпілих (особиста матеріальна шкода), або у спричиненні матеріальної шкоди (у грошовому або предметному його втіленні)².

У контексті наслідків насильницької злочинності О. Р. Афанасьєва розрізняє їх фізичні і матеріальні (майнові та фінансові) різновиди. Під фізичною шкодою науковець пропонує розуміти біологічну смерть людини, а також негативні наслідки, що знаходять свій вияв у порушенні анатомічної цілісності та фізіологічної функції органів і тканин людини у результаті суспільно-небезпечного протиправного насильницького впливу іншої людини. Терміни «матеріальний» та «майновий» нею розглядаються як синоніми; майнова шкода визначається сукупністю прямих та опосередкованих, короткочасних та довгострокових матеріальних наслідків насильницької злочинності, що виникають у трьох сферах: індивідуальній, соціальній (суспільній) та державній³.

Кримінологічний поділ наслідків злочинності на матеріальні та нематеріальні, а також з'ясування змістовного наповнення останніх викликає не тільки теоретичну зацікавленість, але й характерний з підвищеною практичною спрямованістю інтерес. Характер вказаних наслідків, їх параметри, рівні прояву, адресати спричинення, «ціна» – ці та інші моменти підлягатимуть обов'язковому врахуванню при розробці конкретних заходів превентивного впливу на злочинність. Актуальні та об'єктивні знання про злочинність та її параметри, у тому числі і наслідки, є інформаційним базисом, обов'язковим до врахування при реалізації завдань створення ефективної системи кримінологічної безпеки.

При подальшому дослідженні матеріальних наслідків злочинності пропонуємо під ними розуміти *генеровані злочинністю для особистості, суспільства, держави наслідки уречевленого характеру, формами прояву яких виступає фізична шкода для життя і здоров'я людини, а також економічна*

¹ Мозоль С. А. Питання визначення ціни злочинності. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* [Текст] : матеріали міжвузів. наук.-практ. круглого столу (Київ, 22 берез. 2019 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 81.

² Бабаєв М. М. Социальные последствия преступности : учеб. пособие. М., 1982. С.60.

³ Афанасьєва О. Р. Теоретические основы криминалогического исследования и минимизации социальных последствий насильственной преступности : дисс. ... д-ра юр. наук. Москва, 2014. С.178, 187.

шкода у безпосередньому її грошовому чи предметному еквіваленті. Узагальнено обґрунтовано ними вважати різні форми спричинення фізичного насильства, матеріалізованих у наслідках: смерті, порушенні анатомічної цілісності та фізіологічної функції органів і тканин людини; а також втрати економічного характеру, пов'язані із тимчасовим чи постійним вилученням особистості із сфери соціальних відносин та (або) відповідною реакцією державних чи громадських інститутів на подію злочину.

Рівень кримінального насильства в Україні. Фізична шкода життю.

Учені, які займаються проблемою віктимізації населення, констатують доволі високий її рівень в Україні, який у середньому у 2-2,5 рази перевищує рівень зареєстрованої злочинності¹.

За даними міжнародного віктимологічного опитування населення в Україні UNICRI (1996-1999 рр.) 58% респондентів були жертвами злочинних посягань. Показово й те, що 60-70 % жертв не зверталися до правоохоронних органів. Найчастіше громадяни ставали жертвами таких злочинів, як обман покупців, кишенькова крадіжка, хуліганство, хабарництво, грабіж, розбій, крадіжка з квартири, приватного будинку чи дачі².

Проведене Б. М. Головкіним віктимологічне опитування 4279 громадян у 15 областях України (2012 р.) показало, що жертвами злочинів стали 37% респондентів. Автор стверджує, що в Україні щорічно жертвами злочинів стають близько 1 700 000 громадян. Структура віктимізації за сферою злочинних посягань має такий вигляд: від злочинів проти власності постраждало 38 % жертв, проти життя і здоров'я особи – 21%, проти особистих прав громадян – 15%, у сфері господарської діяльності – 9%, у сфері використання комп'ютерів, систем та комп'ютерних мереж – 8%, решта – інші злочини. Найчастіше громадяни були жертвами крадіжок, хуліганства, хабарництва, шахрайства, нанесення легких тілесних ушкоджень, несанкціонованого втручання в роботу комп'ютерів, комп'ютерних мереж, що призвело до витоку втрати, підробки, блокування інформації та ін.³.

Як слушно зазначає А. М. Бабенко, шкода, що завдається насильницьким криміналом, на сьогодні дорівнює, а інколи й значно перевищує втрати країн, де відбувалися широкомасштабні активні військові дії. За період з 2001 по 2011 роки, як свідчить офіційна статистика МВС України, навмисно вбито або здійснено замах на вбивство у 36 183 зареєстрованих випадках злочинів; скалічено (завдано умисні тяжкі тілесні ушкодження) – 57 178, звалтовано – 9 804 особи. Якщо ситуацію в Україні у сфері насильницької злочинності порівняти з війною в Афганістані, то за своїми негативними наслідками для

¹ Туляков В. О. Віктимология (социальные и криминологические проблемы). Одесса: Юридична література, 2000. С.246.

² Головкін Б. М. Віктимізація населення в Україні: стан, детермінанти, запобігання. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 2 (6). С. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_2_33 (дата звернення: 02.01.2020).

³ Там само. С. 2-3.

суспільства насильницька злочинність у нашій країні значно перевищує військові втрати всього СРСР упродовж 1979-1989 років¹.

Аналіз динаміки насильницьких злочинів у період з 2001 по 2011 рр. свідчить про те, що, порівняно з 2001 роком, у 2011 р. загалом по Україні відбулося зниження їх реєстрації: вбивств з 4 571 до 2 506 (-45,18%) середній темп зниження за 11 років становив -5,83%; реєстрація умисних тяжких тілесних ушкоджень знизилася – з 6 116 до 3 441 (-43,74%) середній темп зниження за 11 років становив -5,59%; зґвалтування знизилися – з 1 051 до 630 (-40,06%) середній темп зниження за 11 років становив -4,99%. Ці показники мали місце із одночасним збільшенням у цей період кількості реєстрації заяв та повідомлень про злочини майже у два рази (з 1,5 млн. до 3,34 млн.), що дало можливість абсолютно справедливо стверджувати про збільшення рівня латентності насильницької злочинності².

Вивчаючи стан найнебезпечніших посягань на людину (2006-2012 рр.), В. В. Шаблистий формулює висновок про перебування кількості умисних вбивств в Україні у межах загальносвітових тенденцій (приблизний коефіцієнт 6,5)³:

Таблиця №1

Роки з/п	Кількість умисних вбивств, замахів на умисне вбивство	Кількість умисних тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого	З них не розкрито	Показник на 100 тис. населення
2006	3220	-	233	6,9
2007	2906	-	200	6,3
2008	2707	-	209	5,9
2009	2478	1118	180	7,8
2010	2356	999	392	7,3
2011	2506	848	417	7,3
2012 (до 20.11)	2100	724	402	6,2
Всього:	18273	3689	2033	-

Як зауважує О. М. Ігнатов, упродовж 2002-2009 рр. спостерігалось досить уповільнене, у порівнянні з простими (без обтяжуючих обставин) вбивствами (середньорічний темп зниження складає 9,4%), зниження кількості умисних вбивств при обтяжуючих обставинах, середньорічний темп зниження яких складає 5,9%, а у 2009 р. навіть їх зростання. При цьому, якщо частка простих

¹ Бабенко А. М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір: монографія. Одеса: ОДУВС, 2014. С.134.

² Там само. С.136.

³ Шаблистий В. В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентристське дослідження. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ : Ліра ЛТД, 2015. С.39, 348.

вбивств у структурі загальної кількості зареєстрованих вбивств (більш ніж на 10%), у структурі загальної кількості зареєстрованих умисних вбивств (більш ніж на 10%), у структурі загальної кількості зареєстрованих умисних вбивств та замахів (більш ніж на 10%), а також у структурі загальної кількості зареєстрованих злочинів (майже втричі) стабільно зменшується, то частка кваліфікованих вбивств за цими показниками по суті зі стовідсотковою кореляцією зростає, особливо після 2005 року. Таким чином, аналіз рівня та динаміки умисних вбивств свідчить, що тенденція стабільного та стрімкого зниження з 2001 р. кількості зареєстрованих в країні вбивств (та замахів) відбувається переважно за рахунок простих (некваліфікованих) вбивств з одночасним збільшенням частки кваліфікованих вбивств¹.

Поряд з цинічним та досить розповсюдженим у нашому соціумі вбивством з корисливих мотивів, структуру кваліфікованих вбивств визначають такі види умисних вбивств (що в цілому й характеризує стан тяжкої та особливо тяжкої насильницької злочинності в країні), як: вбивство двох або більше осіб, вбивство, що вчиняється за попередньою змовою групою осіб, та вбивство, що вчиняється особою, яка раніше вчинила умисне вбивство. Частка вказаних злочинів становить понад дві третини (70,7%) усіх кваліфікованих вбивств. З цього випливає важливий висновок про таку якісну характеристику умисних вбивств при обтяжуючих обставинах, як переважно корисна мотивація та груповий характер їх вчинення, значний рівень їх рецидиву, а також численність їх жертв².

О. М. Храпцов поділяє висновок про тенденцію зниження кількості зареєстрованих вбивств упродовж 2002-2013 рр. Одночасно він наголошує й на негативній тенденції збільшення частки кваліфікованих вбивств (вбивство за попередньою змовою групою осіб; вбивство особою, яка раніше вчинила умисне вбивство; вбивство малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного знаходилася у стані вагітності; вбивство з особливою жорстокістю)³.

На несприятливі зміни у структурі кваліфікованих видів умисних вбивств вказує і В. Бесчастний. Якщо упродовж 2005-2013 рр. серед вбивств з обтяжуючими ознаками переважали умисне вбивство двох і більше осіб (близько 17%), умисне вбивство, вчинене за попередньою змовою групою осіб (близько 10%), умисне вбивство з корисливих мотивів (близько 9%), то у 2016 р. картина дещо змінилася: домінують вбивства за попередньою змовою групою осіб (15,3%), з корисливих мотивів (14,5%), двох і більше осіб (14,2%),

¹ Ігнатов О. М. Кримінологічний аналіз рівня та динаміки вбивств в Україні. *Форум права*. 2011. №4. С.319.

² Ігнатов О. М. Теоретичні та прикладні проблеми протидії загальнокримінальній насильницькій злочинності в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2014. С.103-104.

³ Храпцов О. М. Рівень, структура та тенденції поширення кримінального насильства в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2015. Випуск 20. Серія «ПРАВО». С.149.

особою, яка раніше вчинила умисне вбивство (11,3%). Особливе занепокоєння викликає остання категорія, що свідчить про гостру кризу як інституту виконання покарань, так і оперативно-розшукової профілактики, адміністративного нагляду¹.

За даними 2013-2016 рр. в Україні в середньому на рік обліковувалось 7 970 умисних вбивств; умисних тяжких тілесних ушкоджень – 2 694; згвалтувань – 402; загалом динаміка насильницької злочинності тяжіє до зниження (у середньому щороку на 3,3%). Що стосується кваліфікованих видів умисних вбивств, протягом зазначеного періоду спостерігаються такі тенденції: у середньому щороку зростає кількість умисних вбивств двох або більше осіб (на 6,4%), малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного знаходилася у стані вагітності (на 25%), заручника або викраденої людини (на 71%), вчинених способом, небезпечним для життя багатьох осіб (на 126,4 %), особи чи її близького родича у зв'язку із виконанням цією особою службового або громадського обов'язку (на 26%), вчинених на замовлення (на 19,7%), вчинених за попередньою змовою групою осіб (на 10,8%), вчинених особою, яка раніше вчинила умисне вбивство, за винятком вбивств, передбачених ст.ст.116-118 КК України (на 145,7%). Водночас щороку зменшується динаміка умисних вбивств, вчинених з особливою жорстокістю (на 25,4%), з корисливих мотивів (на 6,4%), із хуліганських мотивів (на 9,1%), з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення (на 14,5%), поєднаних зі згвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом (на 6,5%)².

Тенденція зниження динаміки умисних вбивств (про що вже говорилося вище) пов'язується В. Бесчастним із змінами у характері та інтенсивності антитерористичної операції в окремих районах Донецької та Луганської областей. Вчений констатує перехід її з гарячої фази до інертного етапу з тенденціями до стратегічного «заморожування» й перманентним збройним протистоянням локального масштабу на окремих ділянках лінії тимчасового розмежування³.

Задля більшої об'єктивності варто зазначити, що зміни у структурі насильницької злочинності (зокрема, умисних вбивств) не генеровані винятково станом міжнародного військового конфлікту, перманентно триваючого на Сході нашої держави. Проте останній відіграє роль настільки потужного «кримінального» каталізатору у державі та за її межами, характерний настільки масштабними наслідками руйнівного, деструктивного

¹ Бесчастний В. Кримінологічний аналіз стану злочинності в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. №1. С.210-211.

² Плутицька К. М. Сучасний рівень насильницької злочинності в Україні: рівень, структура, динаміка, географія. *Право і суспільство*. 2017. №3. С. 178-180.

³ Бесчастний В. Кримінологічний аналіз стану злочинності в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. №1. С.210.

змісту (соціальними, економічними та ін.), що питанням оцінки останніх слід приділити окрему увагу у рамках даного дослідження.

На тлі зниження динаміки насильницької злочинності (яку потрібно враховувати об'єктивно, не забуваючи про «вади» вітчизняної кримінальної статистики; про те, що за межами обліку перебувають окремі райони Донецької та Луганської областей і ін.), науковці відзначають негативну динаміку саме вбивств, низький рівень виявлення осіб, що їх вчинили та інтенсивність їх вчинення, яка у кілька разів перевищує епідеміологічний поріг (10 на 100 тис. населення)¹:

Таблиця №2

Динаміка умисних вбивств за 2011-2017 роки

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
По Україні	2 267	2 010	5 861	11 466	8 224	5 992	5 145
Вручено особі підозру	-	-	1 909	1 760	1 507	1 403	1 381

За стандартами ВООЗ, якщо інтенсивність найбільш небезпечних тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи – вбивств у країні перевищує 10 випадків на 100 тис. населення, то за таких умов загальна криміногенна ситуація у державі розцінюється як епідеміологічна. У контексті аналізу тяжкої насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи у особливо великих містах України В. В. Бойко зазначає, що в середньому в Україні упродовж 2008-2012 рр. ці показники дорівнювали 7, а починаючи з 2014 р. й до дотепер – 12 та більше випадкам умисних убивств на 100 тис. населення країни. На сьогодні для особливо великих міст характерними є такі параметри відносних показників: у м. Київ – 28,1, м. Одеса – 23,5, м. Харків – 15,3 умисних вбивств на 100 тис. населення².

Суттєвою кримінологічною особливістю насильницької злочинності в Україні є її висока латентність. За розрахунками О. М. Литвинова, на одне зареєстроване вбивство припадає в середньому два незареєстрованих. Для тяжких тілесних ушкоджень цей показник дорівнює – 5, для згвалтувань – 6, для розбоїв – 33, грабежів – 57 і т.д. Зарубіжні науковці І. С. Скифський та

¹ Бабенко А. М. Самогубства, доведення до самогубства, вбивства: кримінологічний вимір та соціальні наслідки. *Фонові для злочинності явища: запобігання та протидія* : зб. тез доп. Всеукр. наук.практ. конф. (27 квіт. 2018 р., м. Харків) / МВС України, Харків. нац. унт внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Харків : ХНУВС, 2018. С.15-16.

² Бойко В. В. Кримінологічна характеристика та запобігання тяжкій насильницькій злочинності проти життя та здоров'я особи в особливо великих містах України : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2018. С.21-22.

В. В. Лунєєв за результатами дослідження реальних масштабів насильницької злочинності у своїх країнах наводять подібні дані¹.

Як стверджує О. М. Ігнатов, рівень латентності вбивств як мінімум дорівнює 1:2. При цьому останніми роками даний показник (з розрахунку коефіцієнтів зареєстрованих вбивств та загальної кількості вбивств та залишку безвісті зниклих) зріс до співвідношення 1:4².

Учений також наводить дані про маскування вбивств під різного роду нещасні випадки (до прикладу, смерть людини у ДТП чи інсценування ДТП). За результатами перевірки органами прокуратури ДАІ МВС України, у 2006 р. було виявлено 40 тисяч неврахованих потерпілих і більше 700 неврахованих загиблих від ДТП. Загалом від 5 до 10% загиблих від ДТП і померлих у лікарнях не враховуються у офіційній статистиці. Загибель в автокатастрофі й отруєння посідають друге місце серед прихованих видів вбивств; на третьому місці знаходяться утоплення й потрапляння під потяг³.

Також варто пам'ятати, що з'ясування «загальної картини» вимагає врахування даних, котрі не потрапили до офіційної статистики умисних вбивств – кількості безвісно зниклих осіб⁴:

Таблиця №3

Роки з/п	Оголошені в розшук	Розшукані	Знайдені вбитими	Залишились незнайденими
2005	6792	4259	492	2041
2006	5625	4053	499	1073
2007	5563	3949	535	1079
2008	5061	3549	542	970
2009 (9 місяців)	3217	2286	532	399
Всього:	26258	18096	2600	5562

Аналіз відомчих статистичних даних за 2002-2012 рр. щодо кількості безвісті зниклих в Україні осіб показав, що щорічно в країні розшукується (відповідно до наявних в ОВС ОРС та РС в середньому 9,5 тисяч осіб. При цьому кожного року залишається в середньому 4,5 тисячі безвісті зниклих осіб (або 9,5 осіб на 100 тис. населення), розшукати яких не вдалося. Однак вказані показники є ще не кінцевими. Як слушно зауважує О. М. Ігнатов, слід враховувати кількість безвісті зниклих осіб, які залишаються на обліку на

¹ Бабенко А. М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір: монографія. Одеса: ОДУВС, 2014. С.142.

² Ігнатов О. М. Теоретичні та прикладні проблеми протидії загальнокримінальній насильницькій злочинності в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2014. С.145-146.

³ Ігнатов О. М. Протидія загальнокримінальній насильницькій злочинності в Україні: [монографія] / О.М. Ігнатов. Харків: Диска Плюс, 2013. С.196.

⁴ Шаблистий В. В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентристське дослідження. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ : Ліра ЛТД, 2015. С.39.

початок кожного року (звітного періоду), кількість осіб, яких оголошено в розшук протягом року та кількість осіб, розшук яких закрито в зв'язку з їх встановленням. У результаті щороку залишається в середньому 7,5 (7 – з урахуванням показників 2012 р.) тисяч (враховуючи осіб, ОРС/РС відносно яких припинено за рішенням судів) безвісті зниклих осіб, розшукати яких не вдалося. А динаміка кількості осіб, що залишилася не розшуканими впродовж зазначеного періоду відрізняється стрімким зростанням даного показника з 3 726 осіб у 2002 р. до 10 035 осіб у 2011 р. (10 453 осіб у 2012 р.)¹.

Проведені А. М. Бабенком математичні розрахунки дали підстави йому стверджувати, що впродовж останніх кількох років державні статистичні органи залишають без пояснення причин смерті близько 30 тис. фактів смертей на рік. Лише у 2016 р. різниця між загальною кількістю смертей та сумою смертей із поясненням їх офіційної причини становить – 35 449 осіб; у 2015 – 29 477; у 2014 – 31 651 особу. Починаючи з 2014 р. із розділу, присвяченого розподілу померлих за основними причинами смерті, зникло розшифрування даних щодо смертності населення від дії зовнішніх причин. Учений цілком слушно зауважує, що кількісно-якісні параметри вбивств яскраво сигналізують про те, що в регіонах України відбуваються вкрай негативні соціально-кримінологічні процеси, які призводять до безпрецедентного знецінення людського життя і фізичної недоторканності особи (про це також свідчать і численні повідомлення ЗМІ); відбувається катастрофічне погіршення морально-психологічного клімату у суспільстві; формується негативне, агресивне середовище, що загалом може призвести до розвитку непередбачуваних кримінологічних наслідків².

Фізична шкода здоров'ю.

За даними Генеральної прокуратури України, в 2015 р. потерпілими від тяжких тілесних ушкоджень визнано 2 385 осіб, у т. ч. що спричинило смерть – 694; у 2016 р. їх кількість становила, відповідно, 2 170 та 704; у 2017 р. – 1 991 та 620; у 2018 р. – 2 047 та 667; за період з січня 2019 р. по липень 2019 р. – 1 135 і 346 осіб³.

¹ Ігнатів О. М. Теоретичні та прикладні проблеми протидії загальнокримінальній насильницькій злочинності в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2014. С.143-145.

² Бабенко А. М. Самогубства, доведення до самогубства, вбивства: кримінологічний вимір та соціальні наслідки. *Фонові для злочинності явища: запобігання та протидія* : зб. тез доп. Всеукр. наук.практ. конф. (27 квіт. 2018 р., м. Харків) / МВС України, Харків. нац. унт внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Харків : ХНУВС, 2018. С.17.

³ Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2015 року. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112173&libid=100820;
Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2016 року. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112661&libid=100820;
Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2017 року. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/>

Більш докладною в означеному сенсі є звітність судів першої інстанції, сформована у 2018 р. за наслідками розгляду матеріалів кримінального провадження (за попередніми роками дані щодо тілесних ушкоджень окремо не виділялися, перебуваючи серед масиву злочинів проти життя, здоров'я, статевої свободи та статевої недоторканності. – І. М.)¹:

Таблиця №4

Види злочинів	Кількість фізичних осіб, яким заподіяно шкоди				
	усього	з них жінок	життю	здоров'ю	матеріальної та моральної шкоди/сума, грн.
Умисне тяжке тілесне ушкодження (ст.121 ККУ)	1 341	355	284	879	178 / 10 852 084
Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст.122 ККУ)	546	134	2	463	81 / 2 482 391
Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне в стані сильного душевного хвилювання (ст.123 ККУ)	1	-	1	-	-
Умисне тяжке тілесне ушкодження в разі перевищення меж необхідної оборони або уразі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст.124 ККУ)	55	5	5	46	4 / 41 755
Умисне легке тілесне ушкодження (ст.125 ККУ)	2 665	1 304	2	2 459	205 / 1 339 549

У 2018 р. засуджено за вчинення злочинів, передбачених: 1) ч.1 ст.121 КК України – 765 осіб; 2) ч.2 ст.121 КК України – 239 осіб; 3) ч.1 ст.122 КК України – 483 особи; 4) ч.2 ст.122 КК України – 3 осіб; 5) ст.123 КК України – 1 особа; 6) ст.124 КК України – 64 особи; 7) ч.1 ст.125 КК України – 1 735 осіб; 8) ч.2 ст.125 КК України – 1 064 особи².

Відмінності у показниках між кількістю потерпілих від кримінальних правопорушень осіб та осіб, засуджених за їх вчинення, можна пояснити

stst2011.html?dir_id=113281&libid=100820&c=edit&_c=fo; Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2018 року. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113653&libid=100820&c=edit&_c=fo; Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за грудень 2018 року. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113898&libid=100820&c=edit&_c=fo#; Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за липень 2019 року. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113898&libid=100820&c=edit&_c=fo (дата звернення: 16.08.2019).

¹ Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження (2018 рік). URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2018 (дата звернення: 02.08.2019).

² Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, та види кримінального покарання (2018 рік). URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2018 (дата звернення: 20.08.2019).

різними ситуаціями розвитку причинно-наслідкового зв'язку, в яких взаємодіють: один злочинець ↔ декілька жертв, декілька злочинців ↔ одна жертва (множинність злочинів, співучасть тощо).

Принагідно варто зауважити, що до авторської вибірки потрапили ті різновиди фізичної протиправної шкоди у вигляді тілесних ушкоджень, медичний критерій визначення яких дає можливість з'ясувати кількість затраченого на лікування часу та забезпечити максимально наблизений (у т. ч. і у нормативному відношенні) розрахунок «вартості» здоров'я людини у матеріальному еквіваленті. До того ж, економічний критерій (пов'язаний із врахуванням втрати ступеня працездатності) вкрай рідко застосовується на практиці. За даними Д. С. Читлова, І. Ф. Огаркова, Т. Л. Даурової, тяжкі тілесні ушкодження кваліфікуються у зв'язку з урахуванням ступеня втрати працездатності в 1,6% усіх випадків; середньої тяжкості тілесні ушкодження – менше, ніж в 1% випадків; випадки ж кваліфікації легких тілесних ушкоджень за цим критерієм взагалі не зустрічаються¹.

Відповідно до постанови Пленуму Верховного Суду України від 07.07.1995 р. № 11 «Про відшкодування витрат на стаціонарне лікування особи, яка потерпіла від злочину, та судових витрат», питання про відшкодування витрат на стаціонарне лікування потерпілого вирішується згідно з «Порядком обчислення розміру фактичних витрат закладу охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочинного діяння та зарахування стягнених з винних осіб коштів до відповідного бюджету і їх використання», затвердженим постановою Кабінету Міністрів України № 545 від 16.07.1993 р. Сума коштів, що підлягає відшкодуванню, визначається закладом охорони здоров'я, в якому перебував на лікуванні потерпілий, з урахуванням кількості ліжко-днів, проведених ним у стаціонарі, та щоденної вартості його лікування. Термін і обґрунтованість перебування потерпілого від злочину на стаціонарному лікуванні визначається на підставі даних лікувального закладу, де він перебуває на лікуванні².

Методологія та порядок обліку фактичних витрат, які здійснюють заклади охорони здоров'я у зв'язку з наданням послуг з медичного обслуговування і які враховуються під час встановлення єдиних тарифів на медичні послуги затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 р. №1075. Згідно з нею, кінцева середня вартість одиниці медичної послуги (виписаний пацієнт, ліжко-день у стаціонарному відділенні лікарні, амбулаторне відвідування тощо) визначається за допомогою методу покрокового розподілу витрат «зверху – донизу», результатом чого є розподіл усіх витрат закладу

¹ Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина: Курс лекцій. К.: Т-во «Знання», КОО. 2000. С.108.

² Про відшкодування витрат на стаціонарне лікування особи, яка потерпіла від злочину, та судових витрат: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 07.07.1995 р. №11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-95/print> (дата звернення: 20.08.2019).

охорони здоров'я (як прямих, так і непрямих) – від адміністративних та допоміжних підрозділів (центрів витрат) до основних клінічних відділень (центрів витрат)¹.

Безперечно, вартість однієї одиниці медичної послуги (ліжко-дня у стаціонарному відділенні) не може бути однаковою у межах України та суттєво відрізнятиметься, до прикладу у районній лікарні, лікарні обласного центру чи лікарні м. Києва. Сума фактичних витрат на лікування потерпілого від кримінального правопорушення (необхідність оперативного втручання, дороговартісні ліки і т. д.) не може бути охоплена вартістю одного ліжко-дня перебування у медичному закладі. Вартість лікування у медичних закладах в Україні також суттєво відрізнятиметься. До прикладу, Центральна міська клінічна лікарня м. Івано-Франківська забезпечує застрахованим пацієнтам лікування 286-ти нозологій (хвороб. – І. М.), собівартість якого коливається від 487,99 грн. до 61 165,27 грн. (ціни вказані станом на 2016 р. – І. М.)². Відшкодуванню підлягають тільки кошти, витрачені на стаціонарне лікування потерпілого у лікарні, госпіталі, диспансері чи іншому стаціонарному лікувальному закладі. Усі інші витрати (наприклад, пов'язані з наданням потерпілому швидкої або невідкладної медичної допомоги, на амбулаторне лікування тощо) не відшкодовуються (п.5 постанови Пленуму ВСУ «Про відшкодування витрат на стаціонарне лікування особи, яка потерпіла від злочину, та судових витрат»).

Одночасно наявні офіційні дані необхідно використовувати для з'ясування фінансового «навантаження» на заклади у зв'язку з лікуванням потерпілих від кримінальних правопорушень осіб.

Згідно із звітом Департаменту охорони здоров'я Івано-Франківської обласної державної адміністрації середні (сукупні) витрати на один ліжко-день у 2018 р. становили 658,8 грн.³. Зважаючи на ці та наведені вище дані ДСА України щодо кількості засуджених осіб, врахувавши, згідно з Правилами судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, часові параметри короткочасного (більше шести днів, але менше трьох тижнів (21 день) та тривалого розладу здоров'я особи (понад 3 тижні (більш як 21 день),

¹ Про затвердження Методики розрахунку вартості послуги з медичного обслуговування: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 р. № 1075. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1075-2017-п> (дата звернення: 20.08.2019).

² Розрахунок вартості лікування у ЦМКЛІ в 2016 році для застрахованих хворих. URL: http://www.cmkl.if.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=54&Itemid=70 (дата звернення: 20.08.2019).

³ Звіт про виконання паспорта бюджетної програми місцевого бюджету «Багатопрофільна стаціонарна медична допомога населенню» станом на 01.01.2019 р. URL: <http://www.if.gov.ua/files/uploads/Багатопрофільна%20стаціонарна%20медична%20допомога.pdf> (дата звернення: 20.08.2019).

можна отримати середній показник затрат закладів охорони здоров'я у 2018 р. по ліжко-днях:

1) для потерпілих від тяжких тілесних ушкоджень (ч.1 ст.121, ст.124 КК України): $(765 + 64) * 658,8 \text{ грн.} * 21 \text{ день} = 11\,469\,049,2 \text{ грн.};$

2) для потерпілих від середньої тяжкості тілесних ушкоджень (ч.1, 2 ст.122 КК України): $(483 + 3) * 658,8 \text{ грн.} * 21 \text{ день} = 6\,723\,712,8 \text{ грн.};$

3) для потерпілих від легких тілесних ушкоджень (ч.1 ст.125 КК України): $1\,735 * 658,8 \text{ грн.} * 3 \text{ дні} = 3\,424\,690 \text{ грн.};$

4) для потерпілих від легких тілесних ушкоджень, що потягнули короткочасний розлад здоров'я (ч. 2 ст.125 КК України): $1\,064 * 658,8 \text{ грн.} * 14 \text{ днів} = 9\,813\,484,8 \text{ грн.}^1$.

Злочини, конститутивною ознакою яких виступають тілесні ушкодження (ст.ст.121-125, 128 КК України), є «класичними» деліктами, безпосередню кримінологічну інформацію про наслідки вчинення яких можна отримати, здійснивши спільний аналіз їх нормативно-правових ознак та статистичних даних про кількість епізодів. Проте деліктів, де спричинення тілесних ушкоджень не є самоціллю, а способом досягнення іншої мети, КК України нараховує більше двадцяти: легкі тілесні ушкодження (до прикладу, ст.ст. 345, 345-1, 346, 350, 377 КК України), середньої тяжкості тілесні ушкодження (до прикладу, ст.ст. 276, 277, 281, 282, 314, 345, 350, 406 КК України), тяжкі тілесні ушкодження (до прикладу, ст.ст. 136, 150-1, 187, 189, 196, 276 КК України).

Для більшої репрезентативності варто навести дані ЄДРСР щодо розгляду справ про відшкодування завданої кримінальними правопорушеннями шкоди. Зважаючи на дані, отримані шляхом вільного доступу до ЄДРСР, з січня по серпень 2019 р. судами України винесено 100 рішень на користь держави (у особі уповноважених суб'єктів, здебільшого органів прокуратури), про стягнення витрат закладів охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілих від кримінальних правопорушень – сумарно на 807 143 грн. 47% судових рішень стосувалися злочинів проти здоров'я особи (ст.ст.121-125, 128 КК України), 46% – злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту (ст.ст.286 КК України) (див. Додаток А).

Варто відзначити, що існуюча практика не забезпечує наразі повноцінного захисту державних інтересів у цій частині та відновлення соціальної рівноваги, особливо якщо зважити на сучасний стан насильницької злочинності у державі. На неї комплексно впливають різні чинники, домінуючими серед яких є недоліки у діяльності судових і правоохоронних органів (тривалість та переобтяженість судової процедури, що подекуди нівелює доцільність та ефективність судового захисту; індиферентність органів прокуратури й інших зацікавлених суб'єктів – системи охорони здоров'я).

¹ Медицький І. Б. Матеріальні наслідки фізичного насильства: кримінологічний аналіз. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2019. №4 (88). С.117-118.

Сексуальне насильство.

Соціологічні дослідження статевої злочинності активізувалися після підписання Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція) та обґрунтування необхідності її ратифікації. 35% жінок в усьому світі зазнали певного прояву фізичного або сексуального насильства з боку інтимного партнера або іншої особи; у 2015 р. близько 120 млн. дівчат-підлітків (15-19 років) в усьому світі бодай раз зазнавали сексуального насильства або інших форм примусу до сексу; 87% усіх випадків сексуального насильства чинять знайомі, 47% – друзі або партнери¹.

Згідно з результатами дослідження «Насильство стосовно жінок в ЄС: знущання вдома, на роботі, на людях та онлайн», проведеного Європейським агентством основоположних прав (FRA) у 28 державах-членах ЄС та оприлюдненого у 2014 р.:

- 33% жінок зазнали фізичного та/або сексуального насильства, починаючи з 15 років;
- 5% жінок було зґвалтовано;
- 67% опитаних не повідомляли про випадки фізичного та/або сексуального насильства з боку партнера в поліцію чи іншу організацію;
- 18% жінок зазнавали сексуальних домагань, починаючи з 15 років, 21% жінок, які зазнали переслідування, зазначили, що ця форма домагання і залякування тривала впродовж двох років;
- 55% жінок зазнали певних форм сексуального домагання, з яких 32 % зазначили, що злочинцем був начальник, колега чи клієнт. У рамках цього дослідження було опитано понад 42 тис. жінок віком від 18 до 74 років².

Застосування насильства (як фізичного, так і психологічного) у процесі вчинення відповідних деліктів є обов'язковим конструктом для великої частини з них, про що відзначають науковці – дослідники цієї проблеми. Так, звертаючи увагу на кримінологічний аспект зґвалтувань, І. О. Кисельов зазначає, що у 47% винні особи застосовують погрози, серед яких провідне місце займають погроза вбивством і заподіяння серйозних (тяжких) тілесних ушкоджень. У 42% випадків винним застосовувалося обмеження рухів жертви. Водночас найбільш поширеним видом насильства залишається заподіяння тілесних ушкоджень, яким саме долається психологічний і фізичний опір жертви. У 67% випадків вчинення зґвалтування потерпілі зазнали тілесних ушкоджень. 43% випадків характеризуються заподіянням жертві легких тілесних ушкоджень, 20% –

¹ Мартинишин Г. Я. Статева недоторканість як об'єкт кримінально-правової охорони в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2017. С.24.

² Там само. С.25.

заподіянням подряпин, синців, саден тощо. Приблизно у 2% випадків заподіюються середньої тяжкості та тяжкі тілесні ушкодження¹.

Вказане підтверджується розвитком статистичних даних наступних років. Згідно зі звітністю судів першої інстанції (про розгляд матеріалів кримінального провадження. – І. М.) у 2014 р. 75,4% потерпілим від згвалтування особам була завдана шкода здоров'ю, у 2015 р. – 70%, у 2016 р. – 81,2 %, у 2017 р. – 80,4 %, у 2018 р. – 85%²:

Таблиця №5

Рік	Види злочинів	Кількість фізичних осіб, яким заподіяно шкоди				
		усього	з них жінок	життю	здоров'ю	матеріальної та моральної шкоди/сума, грн.
2014	Згвалтування (ст.152 ККУ)	138	138	-	104	34/ 611 249
2015	Згвалтування (ст.152 ККУ)	130	124	1	91	38 / 1 743 737
2016	Згвалтування (ст.152 ККУ)	117	117	-	95	22 / 219 680
2017	Згвалтування (ст.152 ККУ)	102	101	-	82	19 / 1 271 723
2018**	Згвалтування (ст.152 ККУ)	93	91	-	79	14 / 1 505 024
	Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (Сексуальне насильство) (ст.153 ККУ)	51	37	-	45	6 / 678000
	Статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості (16-річного віку) (ст.155 ККУ)	8	8		7	1 / ----
	Розбещення неповнолітніх (ст.156 ККУ)	44	34		22	22/ 230 000

* Виділення окремим рядком інформації про потерпілих по ст.153, 155, 156 КК України у статистичній звітності ДСА України розпочате з 2018 р.
** Окремим рядком інформація по ст.154 КК України у статистичній звітності ДСА України не виділяється.

Звертає на себе увагу вкрай низький відсоток встановлення фактів спричинення матеріальної чи моральної шкоди щодо загальної кількості потерпілих від статевих злочинів (унаслідок заявлених у рамках кримінального провадження позовів. – І. М.): у 2014 р. цей відсоток становив 24,6, у 2015 р. –

¹ Кисельов І. О. Особливості вчинення згвалтувань: кримінологічний аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція.* 2016. №19. С.115.

² Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження (2014 рік). URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/lkflghkjlh; Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження (2015 рік). URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/Sud_statustuka_Zvit_2015; Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження (2016 рік). URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/2016_zvit; Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження (2017 рік). URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2017; Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження (2018 рік). URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2018 (дата звернення: 02.08.2019).

29,2%, у 2016 р. – 18,8%, у 2017 р. – 18,6%, у 2018 р. – 15% за згвалтуваннями, 11,7% за сексуальним насильством, 12,5% за статевими відносинами з особою, яка не досягла 16-річного віку та 50% за розбещенням неповнолітніх.

Масштабне комплексне дослідження економічних наслідків насильства щодо жінок в Україні здійснене фахівцями Українського центру соціальних реформ та Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, за наслідками якого виділені наступні різновиди:

➤ *втрачений макроекономічний продукт* (передчасні смерті внаслідок гендерно зумовленого насильства; втрати ВВП внаслідок тимчасової та стійкої непрацездатності жертв насильства; видатки на виплати пенсій за інвалідністю; економічні втрати внаслідок зниженої працездатності постраждалих, яка впливає на виконання повсякденної домашньої роботи). За проведеними розрахунками, сукупні втрати макроекономічного продукту внаслідок насильства щодо жінок у 2015 р. становили 3 869 645 дол. США;

➤ *вартість послуг, пов'язаних із реагуванням на факти насильства щодо жінок та наданням підтримки постраждалим* (визначення потреби у медичних послугах; витрати на реагування правоохоронних органів на випадки гендерно зумовленого насильства; надання соціальних послуг постраждалим від домашнього насильства та фінансування системи спеціалізованих заходів із попередження насильства щодо жінок). Відповідно, вартість послуг системи охорони здоров'я, якими мали скористатися постраждалі у 2015 р. від насильства жінки, становила 2 999 038 дол. США; сукупні видатки, пов'язані з реагуванням правоохоронних органів і системи правосуддя на гендерно зумовлене насильство, могли сягати у 2015 р. до 10 141 187 дол. США; сукупна вартість надання соціальних послуг для жінок, які постраждали від домашнього та гендерно зумовленого насильства, склала у 2015 р. 745 936 дол. США;

➤ *персональні витрати жінок, які постраждали від гендерно зумовленого насильства* (втрата особистого майна або доходу; вартість послуг, пов'язаних із подоланням наслідків насильства або розірванням стосунків із кривдником та переїздом на нове місце проживання). Обсяги особистих витрат жінок, які постраждали від гендерно зумовленого насильства, можуть становити до 190 033 398 дол. США на рік у масштабах всієї країни¹.

Наслідки сексуально зумовленого насильства не обмежуються тими з них, які полягають у спричиненні фізичної шкоди та/або можуть бути позначеними через матеріальний еквівалент. У принципі це зауваження стосується і наслідків злочинності загалом, у структурі яких є всі підстави виділяти нематеріальні зміни, що є не менш небезпечними та масштабними у плані їх кримінологічного пізнання².

¹ Економічні наслідки насильства щодо жінок в Україні. UNFPA. Український центр соціальних реформ. 2017. URL: https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/Економічні%20наслідки%20насильства_2017_1.pdf (дата звернення: 13.08.2019).

² Медицький І. Б. Сексуальне насильство у розрізі кримінологічної категорії наслідків злочинності. *Теоретичні та практичні проблеми розвитку кримінального права і*

Криміногенні (матеріальні/фізичні) наслідки автомобілізації.

Протягом останніх десятиліть у світі спостерігається стрімке збільшення кількості транспортних засобів та підвищення інтенсивності дорожнього руху, що призводить до збільшення кількості дорожньо-транспортних пригод та їх негативних наслідків. Так, за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, дорожньо-транспортний травматизм на сьогодні є однією з найбільших проблем охорони здоров'я. У 2030 році дорожньо-транспортні травми можуть стати однією з основних п'яти причин смертності людей у світі. У зв'язку із зазначеним міжнародне співтовариство приділяє значну увагу розробленню та здійсненню стратегічних заходів з безпеки дорожнього руху, спрямованих на запобігання дорожньо-транспортному травматизму. Зокрема, ГА ООН 02.03.2010 р. прийнято резолюцію № 64/255 «Підвищення безпеки дорожнього руху в усьому світі», співавторами якої стали 69 країн-членів та до реалізації якої долучилася також Україна. Резолюцією проголошено 2011-2020 роки «Десятиліттям дій з безпеки дорожнього руху». Масштабність проблеми та необхідність активізації зусиль у даному відношенні зафіксовано, зокрема, у розроблених урядом України Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2020 року (розпорядження КМ України від 14.06.2017 р. №481-р), Державній програмі підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2020 року (постанова КМ України від 25.04.2018 р. № 435)¹.

В Україні рівень смертності та травматизму внаслідок дорожньо-транспортних пригод є одним з найвищих в Європі, а рівень організації безпеки дорожнього руху залишається вкрай низьким, про що у своїх звітах неодноразово наголошували експерти ВООЗ, Світового банку та інших міжнародних інституцій.

Аналіз даних про стан злочинності в Україні впродовж 2005-2012 рр. вказує, що в країні щорічно вчинялося близько 13 тис. злочинів у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, що становить 3,1% від усієї зареєстрованої злочинності. За вказаний період унаслідок ДТП постраждало понад 100 тис. осіб, серед яких загинуло 25 436 осіб².

За 2011-2016 роки в Україні зареєстровано близько 170,8 тис. дорожньо-транспортних пригод з постраждалими, у яких загинуло 26,7 тис. та травмовано 210,4 тис. осіб. У 2016 р. зафіксовано зростання кількості дорожньо-

процесу: матеріали VIII Всеукраїнського науково-практичного семінару (м. Івано-Франківськ, 06 грудня 2019 року). Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2019. С.45.

¹ Про схвалення Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 червня 2017 р. № 481-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/481-2017-p> (дата звернення: 17.12.2019).

² Бабенко А. М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір: монографія. Одеса: ОДУВС, 2014. С.192.

транспортних пригод на 5,1% та травмованих у них осіб на 6,4% порівняно з 2015 роком. Понад 42,6% загиблих у дорожньо-транспортних пригодах у 2016 р. – пішоходи та велосипедисти. За останній шестирічний період на дорогах України загинуло 1,4 тис. дітей віком до 18 років, а дорожньо-транспортні пригоди в Україні є першою за поширеністю причиною смерті молоді віком від 15 до 24 років та другою за поширеністю причиною смерті дітей віком від 5 до 14 років¹.

За питомими показниками аварійності та наслідків дорожньо-транспортних пригод Україна також є одним із лідерів серед європейських країн. Так, у середньому в країнах – членах ЄС (за даними 2015 р.) на 100 тис. жителів припадає 5,1% загиблих у дорожньо-транспортних пригодах, на 100 тис. транспортних засобів – 8 загиблих, тоді як в Україні такі показники становлять (за даними 2016 р.) відповідно 8 і 22,1% осіб².

За даними Світового банку, збитки економіки від ДТП складають 1,5-2,5% ВВП України, а сукупні річні збитки становлять 4,5 мільярди доларів³.

Більш предметне уявлення про кількість потерпілих від правопорушень – дорожньо-транспортних пригод, динаміку процесів та інші параметри, формує така статистична інформація судових і правоохоронних органів:

- *Генеральної прокуратури України*⁴:

Таблиця №6

¹ Про схвалення Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 червня 2017 р. № 481-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/481-2017-p> (дата звернення: 17.12.2019).

² Там само.

³ Україна повинна скоротити рівень смертності на дорогах щонайменше вдвічі до 2020 року, - Володимир Омелян. URL: <https://mtu.gov.ua/news/28788.html> (дата звернення: 03.08.2019).

⁴ Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2013 року. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=104402#; Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2014 року. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=104402#; Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2015 року. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112173&libid=100820; Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2016 року. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112661&libid=100820; Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2017 року. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113281&libid=100820&c=edit&_c=fo; Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2018 року. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113653&libid=100820&c=edit&_c=fo; Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за грудень 2018 року. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113898&libid=100820&c=edit&_c=fo# (дата звернення: 16.08.2019).

Відомості про осіб, які потерпіли від кримінальних правопорушень					
Рік	Загальна кількість	Загинуло	Осіб жіночої статі	Неповнолітніх	Малолітніх (дітей до 14 років)
	Динаміка до попереднього року (%)				
2013	13 610	2 536	4 853	607	510
2014	12 430 (- 8,67%)	2 559 (+ 0,9%)	4 171	549	438
2105	12 430 (0%)	2 481 (- 3,0%)	4 268	573	490
2016	12 833 (+ 3,2%)	2 417 (- 2,57%)	4 361	551	522
2017	12 088 (- 5,8%)	2 395 (- 0,9%)	4 156	516	552
2018	10 260 (- 15,1%)	2 150 (- 10,2%)	3 610	386	500

- Патрульної поліції України (обліковано і адміністративні правопорушення – І. М.)¹:

Таблиця №7

Рік	Усього ДТП	ДТП з постраждалими		
		усього	загинуло	Травмовано
	Динаміка до попереднього року (%)			
2016	158 776	26 782	3 410	33 613
2017	162 526 (+ 2,36%)	27 220 (+ 1,6%)	3 432 (+ 0,6%)	34 677 (+ 3,2%)
2018	150 120 (- 7,6%)	24 294 (- 10,7%)	3 350 (- 2,4%)	30 884 (- 10,9%)

- судів першої інстанції (за розглядом матеріалів кримінального провадження)²:

Таблиця №8

Відомості про потерпілих (Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту, ст.ст. 276-292 КК України)							
Рік	Кількість потерпілих		Кількість фізичних осіб, яким заподіяно шкоди			Кількість юридичних осіб, яким заподіяно	Моральної та матеріальної шкоди
	чоловіки	жінки	життю	здоров'ю	матеріальної та моральної		

¹ Статистика ДТП в Україні за 2017-2018 роки. URL: <http://patrol.police.gov.ua/statystyka/> (дата звернення: 02.08.2019).

² Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження (2014 рік). URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/lkflghkjlh; Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження (2015 рік). URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/Sud_statustuka_Zvit_2015; Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження (2016 рік). URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/2016_zvit; Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження (2017 рік). URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2017; Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження (2018 рік). URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2018 (дата звернення: 02.08.2019).

2.1. Матеріальні наслідки злочинності

					шкоди	шкоду	(усього, грн.)
2014	4338	2230	653	2436	3479	270	114 406 266
2015	3948	2010	589	1877	3492	152	134 760 311
2016	3721	1849	579	1764	3227	167	130 103 613
2017	3650	1903	614	1915	3024	126	347 936 323
2018	3256	1894	566	1990	2594	110	129 984 817

Наведені дані вирізняє певна фрагментарність та розпорошеність, зумовлена об'єктивними чинниками (до прикладу, лише із 20.11.2012 р. розпорядником статистичної інформації стосовно зареєстрованих злочинів виступає Генеральна прокуратура України, Патрульна поліція України розпочала роботу 04.07.2015 р.).

До них також слід ставитися з певними застереженнями, оскільки останні не відображають увесь реальний обсяг втрат для українського суспільства (і людських, і ресурсних) від злочинних порушень правил поведінки відповідними суб'єктами. Приміром, пункти 1, 2, 4-7 постанови КМ України від 30.06.2005 р. (№538), якою був затверджений Порядок обліку дорожньо-транспортних пригод, що визначав процедуру їх єдиного обліку та був обов'язковим для виконання на всій території України, втратили чинність на підставі постанови КМ України від 30.03.2016 р. (№252)¹. Відповідно, правоохоронні органи впродовж тривалого терміну не виконували обов'язків із ведення загальнодержавного обліку дорожньо-транспортних пригод, метою якого було одержання об'єктивних статистичних даних для оцінки стану аварійності на дорогах України, аналізу причин виникнення цих пригод і вжиття заходів до їх запобігання. Ситуація змінилася лише із затвердженням 22.05.2019 р. нової редакції Правил ведення обліку дорожньо-транспортних пригод (постанова КМ України № 424)².

Упродовж тривалого часу через відсутність синхронізації із медичними закладами інформації про ДТП та постраждалих у них осіб вказані дані не потрапляли до відомчої статистики правоохоронних органів. Наслідком чого є

¹ Про визнання такими, що втратили чинність, деяких актів Кабінету Міністрів України: постанова Кабінету Міністрів України від 30.03.2016 р. №252. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/252-2016-п> (дата звернення: 03.08.2019).

² Деякі питання ведення обліку дорожньо-транспортних пригод: постанова Кабінету Міністрів України від 22.05.2019 р. № 424. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/424-2019-п> (дата звернення: 03.08.2019).

суттєві розбіжності із даними МОЗ України, Державної служби статистики України, що, за окремими оцінками, сягають 50%¹.

Висловлені рекомендації щодо необхідності обрахунку загального обсягу втрачених років потенційного життя через передчасну смертність від ДТП в Україні, уніфікації підходів до розрахунку економічного збитку від втрати життя та розроблення єдиної методології оцінки втрат держави згідно з міжнародними стандартами є вкрай актуальними², однак наразі їх реалізація залишається ініціативою здебільшого науковців та активних громадських інституцій.

Науковцями Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. Птухи НАНУ проведено дослідження масштабу смертності у ДТП, а також обсягу втрачених років потенційного життя. На підставі отриманих розрахунків, у 2015 р. усі смертні випадки, пов'язані з транспортом, стали причиною втрат років потенційного життя, які можна оцінити у 108,74 тис. людино-років (у 2013 р. – 128,18 тис.). Переважна більшість смертей – результат загибелі в автодорожній пригоді, на частку нещасних випадків, пов'язаних із залізничним, повітряним, водним або космічним транспортом, припадають лише поодинокі смерті. Загальна кількість втрачених років потенційного життя чоловіків учетверо вища, ніж жінок, формуючи при цьому 80% усіх втрат. Понад половина (56%) смертей до досягнення 65 років припадала у 2015 р. на інтервал 20-44 роки. Наступна конвертація цих втрат у економічному еквіваленті показала, що розрахована величина ВВП, недоотриманого внаслідок передчасної смертності населення України в дорожньо-транспортних пригодах, становила у 2015 р. 5 млрд. грн., або більш як 230 млн. дол. США³.

Експертами Національної програми з попередження дорожньо-транспортного травматизму дітей та молоді «Traffic Challenge», проведено глобальне дослідження оцінки вартості життя та сукупних збитків від ДТП (за статистичними даними 2015 року), з використанням відповідної методики:

1) *перший підхід* – обрахунок економічних втрат і витрат держави, який базується на офіційних даних та обрахунку збитків, недоотриманих доходів держави. Серед прямих витрат виділяються витрати лікарень на лікування потерпілих, виплата пенсій, одноразові виплати на поховання загиблих, збитки служби з експлуатації доріг від ліквідації наслідків ДТП, витрати Управління

¹ Смерть на дорозі: що приховує офіційна статистика про ДТП в Україні. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2018/09/3/640036/> (дата звернення: 03.08.2019).

² Підсумкова резолюція Першого міжнародного Конгресу з питань реформування системи управління безпеки дорожнього руху (22-23 червня 2017 р., м. Київ) URL: https://www.ucci.org.ua/media/filemanager/Resolution_16%2006%2017.pdf (дата звернення: 03.08.2019).

³ Ціна втрат, яким можна запобігти. ДТП в Україні. URL: https://dt.ua/macrolevel/cina-vtrat-yakim-mozhna-zapobigti-dtp-v-ukrayini-262072_.html (дата звернення: 03.08.2019).

безпеки дорожнього руху, Національної поліції і юридичних органів на розслідування ДТП. До непрямих витрат віднесено податки, недоотримані державою у період непрацездатності працівників, недоотримане ВВП, витрати підприємств, співробітники яких потрапили в ДТП, втрати членів сім'ї людини у вигляді недоотриманого доходу. За першим методом вартість життя складає 79 618 долар. США (або 1 736 458 грн.), а загальний річний збиток держави складає 485 млн. долар. США (або 10 млрд. 583 грн., 0,53% ВВП);

2) *другий підхід* – обрахунок економічних втрат та витрат держави і домогосподарств, який базується на офіційних даних, обрахунку збитків, недоотриманих доходів держави, витрат домогосподарств (витрати внаслідок передчасної смерті (недоотримане ВВП, пенсії особам, які були на утриманні померлого; а також витрати домогосподарств у вигляді недоотриманої зарплатні впродовж потенційного життя) або травматизму (державою виплачує лікарняні, недоотримує ВВП протягом лікування потерпілого; витрати домогосподарств обраховувались у вигляді витрат на лікування). За другим методом вартість життя становить 177 тис. 108 долар. США (або 3 862 721 грн.) загальний річний збиток держави складає 1 млрд. 197 долар. США (або 26 млрд. 113 грн., 1,32% ВВП);

3) *третій підхід* – обрахунок соціально-економічних збитків за валовим методом, або європейський обрахунок, який базується на оціночних даних усіх витрат (держави, домогосподарств, моральних збитків). Складовими компонентами виступали: фактичний матеріальний збиток (вартість ремонту автомобіля), адміністративні витрати (вартість пошкодження автомобільної дороги, витрати поліції), медичне обслуговування (надання першої допомоги, виїзд швидкої на місце ДТП, вартість госпіталізації, подальше перебування в лікарні, витрати на хірургію тощо), витрати на ритуальні послуги у випадку смертельних ДТП, людські витрати (біль, горе, страждання). За третім методом вартість життя українця становить 400 тис. 378 долар. США (10 490 840 грн.), а загальний економічний збиток від ДТП – 2 млрд. 074 долар. США (або 45 млрд. 227 грн., 2,5% ВВП)¹.

А. А. Безуглий пропонує при визначенні загальної величини соціально-економічних втрат від ДТП враховувати як прямі, так і непрямі народногосподарські втрати. До прямих витрат науковець, зокрема, відносить: збитки власників рухомого складу автомобільного транспорту; збитки служби з експлуатації доріг від ліквідації наслідків ДТП; витрати ДАІ і юридичних органів на розслідування ДТП; витрати медичних закладів на лікування потерпілих; витрати підприємств, співробітники яких стали жертвами аварій (оплата бюлетенів, видача допомоги); витрати державних органів соціального забезпечення (пенсії) і страхові виплати. Непрямі втрати утворюють втрати народного господарства внаслідок тимчасового або повного вибуття людини зі

¹ Скільки коштує життя українця в ДТП. URL: <https://life.pravda.com.ua/health/2017/01/30/222337/> (дата звернення: 03.08.2019).

сфери матеріального виробництва, порушення виробничих зв'язків і моральні втрати. Соціально-економічні втрати від ДТП, на його думку, включають у себе втрати від загибелі та поранення людей; збитки від пошкодження транспортних засобів; збитки від псування вантажу; збитки від пошкодження автомобільної дороги та її елементів. А. А. Безуглий цілком слушно відносить втрати від загибелі та поранення людей до найбільшої частини втрат від ДТП, включаючи до них такі соціально-економічні показники: економічні втрати через вибуття людини зі сфери виробництва; соціально-економічні втрати держави при виплаті пенсій за інвалідністю та у разі втрати годувальника, а також при оплаті лікування в лікарнях і тимчасової непрацездатності; соціально-економічні втрати через загибель дітей¹.

Чинне законодавство (Закони України «Про зайнятість населення», «Про прожитковий мінімум») послуговується терміном «працездатні особи» та відносить до їх числа осіб віком від 16 років, які проживають на території України, за станом здоров'я здатні до активної трудової діяльності й не досягли встановленого законом пенсійного віку. Право на пенсію за віком мають чоловіки – після досягнення 60 років і при стажі роботи не менше 25 років; жінки – після досягнення 55 років і при стажі роботи не менше 20 років (ст.12 ЗУ «Про пенсійне забезпечення»). Кримінологічна характеристика автотранспортних злочинів підтверджує, що переважну частину потерпілих від вказаної протиправної поведінки становлять особи саме працездатного віку. Узагальнення вироків у справах за статтями 286, 135 КК України, кваліфікованими ознаками яких є заподіяння смерті одному чи декільком потерпілим (ЄДРСР, 50 вироків, 2017-2019 рр.) дало можливість автору встановити середній вік їх жертв: 2017 р. – 44 роки, 2018 р. – 40 років, 2019 р. – 41 рік. Кількість осіб працездатного віку, які загинули у результаті злочинів, передбачених ст.ст. 286, 135 КК України, становить 70%, що можна віднести до числа негативних криміногенних наслідків у питанні збереження та відтворення життєвого потенціалу (див. Додаток Б).

Слід відзначити, що судова практика розгляду справ про злочини, передбачені частинами 2 та 3 ст.286 КК України «Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами», якщо вони спричинили смерть потерпілого чи загибель кількох осіб, налічує непоодинокі випадки більш ніж лояльного ставлення до особи злочинця через застосування ст.75 КК України та подальшого їх звільнення від відбування покарання із встановленням іспитового строку. У 44% проаналізованих автором випадків засуджені особи були звільнені від відбування покарання, з них: у 38% випадків – на підставі ст.75 КК України, 6% випадків – на підставі Закону України «Про амністію».

¹ Безуглий А. О. Оцінка соціально-економічних втрат від дорожньо-транспортних пригод. *Управління проектами, системний аналіз і логістика. Технічна серія*. К.: НТУ. 2013. Вип. 12. С.231.

Практиці відомі й випадки, коли від відбування покарання (як основного, так і додаткового – у виді позбавлення права на керування транспортним засобом), на підставі ст.75 КК України звільняють особу, винну у загибелі 2-ох осіб (ч.3 ст.286 КК України) (див. Додаток Б). Вказана тенденція не співвідноситься із кримінологічною характеристикою, зокрема «ціною» автотранспортних злочинів для суспільства, та не сприяє досягненню декларованої ст.50 КК України мети покарання – кари і запобігання вчинення нових злочинів як засудженими, так й іншими особами.

Слідуючи від одиничного до загального, варто відзначити негативний криміногенний потенціал судової практики «надмірного», за відсутності для цього підстав, застосування ст.75 КК України. М. І. Хавронюк на підставі аналізу даних судової статистики за 2008 р. зауважував, що судова статистика демонструє, що закріплена в КК України надзвичайно широка диференціація кримінальної відповідальності на практиці також застосовується в широких масштабах, а деякі з положень кримінального закону, які мали б розглядатися як винятки, перетворюються в правило. Ця ситуація призводить до забуття принципу невідворотності кримінальної відповідальності і принципу рівності громадян перед законом, поступово стирає межу між принципом справедливості (адекватності) та принципом гуманізму (милосердя) і зводить в абсолют принцип індивідуалізації покарання. Таке застосування ст. 75 КК України фактично призводить до більшої поширеності на практиці винятків із загального правила, ніж самого правила¹.

Наведену тезу підтверджують і результати проведеного Р. Бабанли дослідження даних судової статистики за 2015 рік: з 14 894 осіб, засуджених за злочини невеликої тяжкості, 2 429 було звільнено від покарання з випробуванням (16%); з 49 248 засуджених за середньої тяжкості злочини – 21 257 (43%); з 28 907 засуджених за тяжкі злочини – 16 587 (57%); з 1 749 засуджених за особливо тяжкі злочини – 189 (11%). Схожі тенденції були встановлені автором і у 2014 р. – 42% звільнених від відбування покарання осіб, засуджених за злочини середньої тяжкості; 55% звільнених від відбування покарання осіб, засуджених за тяжкі злочини. Науковець цілком слушно вказує, що окремі виявлені тенденції, наприклад тенденція, згідно з якою імовірність застосування ст. 75 КК України до більш тяжких злочинів є вищою, аніж до менш тяжких, а також статистичні показники, які відображають стовідсоткове звільнення від відбування покарання з випробуванням, їх стійкість, зумовлює необхідність визначення їх об'єктивної обґрунтованості. Остаточо Р. Бабанли підтверджує невиправдано поширене застосування ст. 75 КК України (як за кількістю, так і за відсутністю будь-якого обґрунтування) навіть у тих випадках, коли суспільно небезпечне посягання за своєю правовою природою не допускає умовного відбування покарання. Це стосується випадків

¹ Бабанли Р. Призначення покарання в Україні: теоретико-прикладні засади. Чернігів: Десна Поліграф, 2019. С. 344-345.

застосування ст. 75 КК України до осіб, які вчинили замах на умисне вбивство, зґвалтування, розбещення неповнолітніх, розбій тощо¹.

У контексті зазначеного перспективними для аналізу та подальшої екстраполяції видаються окремі положення кримінального закону Республіки Білорусь, які стосуються спеціальної конфіскації. Ст.46¹ передбачає спеціальну конфіскацію транспортного засобу, яким керувала особа, що вчинила злочин, передбачений ст.317¹ Кримінального кодексу («Керування транспортним засобом особою, яка знаходиться у стані сп'яніння, передача керування транспортним засобом такій особі або відмова від проходження перевірки (освідування)»). Додатково варто виокремити моменти, які, на наше глибоке переконання, містять у собі значний запобіжний потенціал:

- спеціальна конфіскація транспортного засобу є примусовим та безоплатним заходом впливу, який підлягає імперативному застосуванню судом;

- спеціальній конфіскації підлягає транспортний засіб *незалежно від права власності* на нього, достатньо лише факту вчинення особою, яка керувала ним, згаданого вже складу злочину. Видається, що цим самим можна зменшити кількість неконтрольованого та безвідповідального ставлення власників до використання їх транспортних засобів дітьми, особами, з якими власник перебуває у дружніх, родинних чи інших стосунках, недосвідченими водіями, що нерідко є причиною ДТП з відповідними наслідками;

- дане положення не є абсолютним, адже не поширюється на випадки вибуття транспортного засобу із законного володіння власника (його законного користувача) поза межами їх волі чи у результаті протиправної поведінки інших осіб².

Згідно з роз'ясненнями, викладеними у пунктах 20, 21 Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 р. №14 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті», при призначенні покарання за відповідною частиною ст. 286 КК України суди мають враховувати не тільки наслідки, що настали, а й характер та мотиви допущених особою порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, її ставлення до цих порушень та поведінку після вчинення злочину, вину інших причетних до нього осіб (пішоходів, водіїв транспортних засобів, працівників, відповідальних за технічний стан і правильну експлуатацію останніх, тощо), а також обставини, які пом'якшують і обтяжують покарання, та особу винного. У кожному випадку призначення покарання за частинами 1 та 2 ст. 286 КК України необхідно

¹ Бабанли Р. Призначення покарання в Україні: теоретико-прикладні засади. Чернігів: Десна Поліграф, 2019. С.345-346, 353-354, 401.

² Уголовный кодекс Республики Беларусь. URL: <http://pravo.by/document/?guid=3871&p0=hk9900275> (дата звернення: 23.12.2019).

обговорювати питання про доцільність застосування до винного додаткового покарання – позбавлення права керувати транспортними засобами або обіймати посади, пов'язані з відповідальністю за технічний стан чи експлуатацію транспортних засобів, відповідно¹.

При винесенні обвинувальних вироків суди на загал керуються вказаними роз'ясненнями, в абсолютній більшості справ (86% із досліджених) приймаючи рішення про позбавлення особи права керувати транспортним засобом на той чи інший термін. З іншого боку, обґрунтовуючи рішення про наявність підстав для застосування означеного додаткового покарання, суди водночас звільняють від його відбування на підставі ст.75 КК України, що є нелогічним і також не відповідає меті як загальної, так і спеціальної превенції (див. Додаток Б).

Кримінологічна та кримінально-правова політика протидії автотранспортним злочинам повинна відповідати вимогам своєчасності та повноти реагування, чому безумовно сприятиме отримання реальної інформації про їх кількісно-якісні негативні наслідки. Кримінологічно значуща інформація про наслідки автотранспортної злочинності характерна своєю неповнотою та фрагментарністю, не даючи уявлення про справжню «ціну» цього різновиду для українського суспільства. Вважаємо, що у силу неповноти отримуваної інформації застосування судами окремих кримінально-правових норм про злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту не співвідноситься із декларованою КК України метою кари за вчинене, а також превенції².

Криміногенні наслідки виробничого травматизму, пожеж, аварій та катастроф техногенного характеру.

Пожежа у будівлі Одеського коледжу економіки, права та готельно-ресторанного бізнесу (04.12.2019 р. – І. М.), внаслідок якої загинуло 16 та постраждало 30 осіб, вкотре підтвердила незахищеність громадян від різного роду надзвичайних ситуацій та катастроф, виникнення яких стає все більш реальним в умовах неприйнятної державної політики, відсутності ефективного контролю, дієвих механізмів запобігання, бездіяльності контрольно-наглядових органів та корупційними складниками під час проведення перевірок. Злочинні порушення правил безпеки тягнуть за собою масштабні наслідки у вигляді

¹ Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті: Постанова Пленуму ВСУ від 23.12.2005 р. №14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-05> (дата звернення: 23.12.2019).

² Медицький І. Б. Гуманітарні та соціально-економічні наслідки автомобілізації в Україні: криміногенний аспект. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України* [текст] : Збірник наукових статей. Випуск 50. Івано-Франківськ : ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2019. С.73.

втрати людського потенціалу, фізичної шкоди для здоров'я, зменшення економічного і екологічного ресурсу¹.

За офіційними статистичними даними, у 2012 р. у результаті аварій і нещасних випадків в Україні було травмовано понад 9 800 осіб, у тому числі 623 – смертельно. Держгірпромнагляд у 2012 р. зафіксував більш ніж 1,5 млн. порушень вимог законодавчих і нормативно-правових актів з охорони праці і промислової безпеки. Крім того, майже 130 тис. разів тимчасово призупинялися виробництво, виконання робіт або надання послуг, оскільки створювалися загрози життю працівників. До органів прокуратури направлено майже 1,5 тис. матеріалів щодо порушення законодавства про охорону праці. Фондом соціального страхування від нещасних випадків на виробництві і професійних захворювань в Україні виплачено на відшкодування збитку постраждалим 4 937 719,6 тис. грн. або 68,7% усіх витрат Фонду, а на медичну і соціальну реабілітацію – 361 706,7 тис. грн. або 5%. При цьому до кримінальної відповідальності притягується майже в 40 разів менше службових осіб від загальної кількості всіх зафіксованих нещасних випадків. У середньому лише кожен другий випадок смертельного травмування закінчувався обвинувальним вироком суду. При цьому жоден винний не був засуджений до реального відбуття покарання у вигляді позбавлення волі².

З 2014 р., згідно з інформацією Держгірпромнагляду України, кількість нещасних випадків, пов'язаних із виробництвом, та осіб, які отримали травми внаслідок цих випадків, почала зменшуватися: з 6,3 тис. травмованих осіб, у тому числі 548 загиблих, у 2014 р. до 4,2 тис. осіб разом з 373 загиблими у 2015 р. Окремі фахівці відомства пояснюють це зменшенням кількості тих, хто працює, та збільшенням кількості безробітних, але, згідно з даними Федерації профспілок України, близько 4,8 млн. працівників працюють без офіційного оформлення трудових відносин з роботодавцем. А це означає, що більша частина випадків виробничого травматизму щодо таких осіб стають латентними³.

Згідно з даними Державної служби України з питань праці, у 2014 р. було зафіксовано 6 318 випадків виробничого травматизму (з них – 548 смертельних

¹ Медицький І. Б. Криміносмертність в Україні: наслідки надзвичайних ситуацій та катастроф. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України* [текст] : Збірник наукових статей. Випуск 51. Івано-Франківськ : ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2019. С.155.

² Шаблистий В. В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентристське дослідження. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ : Ліра ЛТД, 2015. С.44.

³ Лисодєд О. В. Щодо кримінологічної характеристики злочинів, учинених з необережності. *Сучасні кримінологічні дослідження: методи, напрями, перспективи*: збірник тез між народ. наук.-практ. круглого столу (Київ, 14 лист. 2019 р.). Київ: ДНДІ МВС України, 2019. С.90.

наслідків), у 2015 р. – 4 260 (375), у 2016 р. – 4 428 (400), у 2017 р. – 4 313 (366), у 2018 р. – 4 126 (409)¹.

Найбільш травмонебезпечними галузями економіки України є вугільна, машинобудівна промисловість, агропромисловий комплекс та соціально-культурна сфера. Питома вага травмованих працівників на підприємствах цих галузей становить 62% від усієї кількості травмованих на підприємствах України. Порівняльний аналіз причин виникнення нещасних випадків зі смертельним наслідком за 2018 рік свідчить, що найбільша їх кількість сталася із організаційних причин, загинуло – 303 працівники, або 74% від усієї кількості загиблих унаслідок нещасних випадків зі смертельним наслідком, пов'язаних з виробництвом (за 2017 р. – 279 працівників, або 76% від усієї кількості). До найбільш поширених організаційних причин нещасних випадків зі смертельним наслідком слід віднести: 1) невиконання вимог інструкцій з охорони праці або посадових обов'язків (постраждало 116 осіб, або 28% від усієї кількості загиблих, для порівняння у 2017 р. – 96 осіб, або 26%); 2) порушення правил безпеки руху – 73 особи, або 18% від усієї кількості (у 2017 р. – 64 особи, або 17%); 3) порушення вимог безпеки під час експлуатації обладнання, устаткування, машин, механізмів, транспортних засобів тощо – 52 особи, або 13% від усієї кількості (у 2017 р. – 67 осіб, або 18%); 4) порушення технологічного процесу – 17 осіб, або 4% від усієї кількості (у 2017 р. – 17 осіб, або 5%)².

Офіційні статистичні дані Українського науково-дослідного інституту цивільного захисту вказують на неприйнятність ситуації із забезпеченням протипожежного захисту в державі, запобіганням, локалізацією та усуненням негативних наслідків цього різновиду людської діяльності. Так, у 2001 р. зафіксовано 57 925 пожеж, прямі збитки від яких склали 77 млн. 832 тис. грн., у 2002 р. – 59 679 пожеж, збитки – 88 млн. 956 тис. грн., у 2003 р. – 61 286 пожеж, збитки – 89 млн. 546 тис. грн., у 2004 р. – 47 698 пожеж, збитки – 90 млн. 493 тис. грн., у 2005 році – 49 944 пожеж, збитки – 130 млн. 083 тис. грн., у 2006 р. – 48 084 пожеж, збитки – 201 млн. 930 тис. грн., у 2007 р. – 50 583 пожеж, збитки – 479 млн. 362 тис. грн., у 2008 р. – 46 480 пожеж, збитки – 513 млн. 916 тис. грн., у 2009 р. – 44 015 пожеж, збитки – 483 млн. 098 тис. грн., у 2010 р. – 62

¹ Стан виробничого травматизму за 12 місяців 2015 та 2014 року по областях (осіб). URL : <http://dsp.gov.ua/statystichni-dani-vyrobnychoho-travma-2/>; Стан виробничого травматизму за 12 місяців 2017 та 2016 року по областях (осіб). URL : <http://dsp.gov.ua/statystichni-dani-vyrobnychoho-travma-2/>; Стан виробничого травматизму за 12 місяців 2018 та 2017 року по областях (осіб). URL: <http://dsp.gov.ua/statystichni-dani-vyrobnychoho-travma-2/> (дата звернення: 05.08.2019).

² Аналітичний огляд стану техногенної та природної безпеки в Україні за 2018 рік. К., 2019. С. 223-224. URL: https://www.dsns.gov.ua/files/prognoz/report/2018/AO_2018.pdf (дата звернення: 05.08.2019).

207 пожеж, збитки – 665 млн. 396 тис. грн., у 2011 р. – 60 790 пожеж, збитки – 828 млн. 958 тис. грн., у 2012 р. – 71 443 пожеж, збитки – 860 млн. 70 тис. грн.¹.

За період з 2011 по 2014 роки економічні втрати від пожеж склали 16 млрд. 757 млн. 792 тис. грн. (з них прямі матеріальні збитки становлять 3 млрд. 890 млн. 570 тис. грн., побічні – 12 млрд. 867 млн. 402 тис. грн.), щоденні економічні втрати склали 11 млн. 470 тис. грн.².

Як справедливо зауважує В. В. Шаблистий, прямі матеріальні збитки від пожеж просто нівелюються, порівняно із людськими жертвами та травмами у вигляді шкоди для здоров'я. Так, внаслідок пожеж упродовж 2010 р. загинуло 2 819 людей, у тому числі 95 дітей; 1537 людей отримали травми, з них 132 дитини. Того року в Україні в середньому щодня виникало 170 пожеж, на яких гинули 8 осіб, отримували травми 4 людини; упродовж 2011 р.: унаслідок пожеж загинуло 2 869 людей, у тому числі 92 дитини; 1 525 людей отримали травми, з них 139 дітей. Того року в Україні в середньому виникало щодня 167 пожеж, унаслідок яких гинули 8 осіб, отримували травми 4 людини; упродовж 2012 р. внаслідок пожеж загинуло 2 751 людина, у тому числі 87 дітей, 1 682 людини отримали травми, з них 143 дитини. Того року в Україні в середньому виникало щодня 214 пожеж, унаслідок яких гинули 8 осіб, отримували травми 5 людей. Матеріальні втрати, завдані пожежами протягом 7 місяців 2013 р., склали 1 млрд. 652 млн. 352 тис. грн., з яких прямі збитки становили 384 млн. 261 тис. грн., а побічні – 1 млрд. 268 млн. 91 тис. грн., причому питома вага прямих збитків зменшилася на 35,3%, а побічних – на 22,5%³.

Подальші тенденції вказують на збільшення у 2014-2016 роках кількості пожеж та завданих ними матеріальних втрат. Економічні втрати засвідчують зростання прямих економічних збитків від 710,9 млн. грн. до 1 626,5 млн. грн. упродовж 2013-2016 років, пов'язане з фіскальним стимулюванням, зокрема, підвищенням пенсій, заробітних плат, соціальних виплат та з поступовим підвищенням цін внаслідок інфляційних процесів в економіці держави. Здійснений Українським науково-дослідним інститутом цивільного захисту моніторинг демонструє поступове зниження протягом вказаного періоду кількості загиблих унаслідок пожеж: від 2 494 до 1 872 та травмованих людей: від 1 585 до 1 351. Проте першопрчиною такого результату виступили радше не ефективна політика держави чи діяльність спеціалізованих суб'єктів, а

¹ Шаблистий В. В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентристське дослідження. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ : Ліра ЛТД, 2015. С.46.

² Климась Р. В., Одинець А. В., Якименко О. П. Матвійчук Д. Я. Дослідження стану із пожежами в Україні за період 2011-2014 роки та визначення основних проблем у забезпеченні пожежної безпеки об'єктів. *Науковий Вісник Українського науково-дослідного інституту пожежної безпеки*. 2015. №2 (32). С.123.

³ Шаблистий В. В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентристське дослідження. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ : Ліра ЛТД, 2015. С.47.

демографічні фактори, зокрема, скорочення населення України на 2,7 млн. осіб порівняно із 2013 роком¹.

Більш інформативно динаміку основних показників статистики пожеж в Україні за 2013-2016 роки засвідчує така таблиця²:

Таблиця №9

	2013	2014	2015	2016
Кількість пожеж, од.	61114	68879	79585	74221
+/- до попереднього року, %	-14,5	12,7	15,5	-6,7
у тому числі:				
Прямі матеріальні збитки від пожеж, тис. грн.	710863	1490678	1458141	1626531
Кількість загиблих унаслідок пожеж, людей	2494	2246	1948	1872
+/- до попереднього року, %	-9,3	-9,9	-13,3	-3,9
Кількість травмованих унаслідок пожеж, людей	1585	1450	1357	1351
+/- до попереднього року, %	-5,8	-8,5	-6,4	-0,4
Кількість знищених та пошкоджених будівель і споруд, од.	21825	27309	26446	21277
Кількість знищеної та пошкодженої техніки, од.	3712	4453	3876	3879
Динаміка відносних показників статистики пожеж в Україні за 2013-2016 роки				
Кількість пожеж на 10 тис. населення, од.	14,2	16,0	18,6	17,4
Прямий матеріальний збиток від 1 пожежі, тис. грн.	11,6	21,5	18,2	21,8
Кількість загиблих унаслідок пожеж на 100 тис. населення, людей	5,8	5,2	4,5	4,4
Кількість травмованих унаслідок пожеж на 100 тис. населення, людей	3,7	3,4	3,2	3,2
Кількість загиблих унаслідок пожеж на 1 тис. пожеж, людей	40,6	32,4	24,4	25,1

Підпал займає 4-те (після необережного поводження з вогнем та порушення різноманітних правил безпеки) місце серед основних причин виникнення пожеж у 2013-2016 роки, у результаті чого було завдано прямих матеріальних збитків: у 2013 р. – на суму 81 239 тис. грн., у 2014 р. – 346 046 тис. грн., у 2015 р. – 206 575 тис. грн., у 2016 р. – 331 346 тис. грн.; загинуло людей: у 2013 р. – 19 осіб, у 2014 р. – 40 осіб, у 2015 р. – 34 особи, у 2016 р. – 38 осіб; травмовано людей: у 2013 р. – 24 особи, у 2014 р. – 55 осіб, у 2015 р. – 53 особи, у 2016 р. – 44 особи. Кримінологічно значущим також є показник кількості пожеж із особливо великими збитками, які за невеликої своєї питомої

¹ Статистика пожеж та їх наслідків в Україні за 2013-2016 роки: Статистичний збірник аналітичних матеріалів. За загальною редакцією В. С. Кропивницького. К.: УкрНДІЦЗ, 2018. С.99.

² Там само. С.5, 9.

ваги (0,1%-0,5% від загальної кількості пожеж та загорянь) утворюють від 30 до 44% прямого збитку у загальній їх структурі¹.

Упродовж 2018 р. в Україні зареєстровано 78 608 пожеж, на яких загинуло 1 956 людей (+7,5% порівняно з аналогічним періодом), кількість травмованих осіб збільшилася на 2,8%. Матеріальні втрати склали 8 млрд. 279 млн. 119 тис. грн. (з них прямі збитки становлять 2 млрд. 198 млн. 358 тис. грн., а побічні – 6 млрд. 80 млн. 761 тис. грн.). Унаслідок підпалів виникло 2 995 пожеж (3,8% від їх загальної кількості), загинуло 23 людини. Прямі збитки від підпалів збільшилися на 16,8% і склали 412 млн. 465 тис. грн., що становить 18,8 від загальної кількості прямих збитків².

Протягом 6 місяців 2019 року в Україні зареєстровано 45 913 пожеж, унаслідок яких загинуло 1 009 людей, у тому числі 28 дітей, 772 людини отримали травми, у тому числі 58 дітей. Матеріальні втрати склали 5 млрд. 130 млн. 539 тис. грн. (з них прямі збитки становлять 1 млрд. 72 млн. 672 тис. грн., а побічні – 4 млрд. 57 млн. 867 тис. грн.)³.

За 9 місяців 2019 р. зареєстровано 79,9 тис. пожеж, що на 27,7% більше, ніж за аналогічний період 2018 р. Унаслідок пожеж загинуло 1340 людей, порівнюючи з аналогічним періодом 2018 р., кількість загиблих унаслідок пожеж збільшилася на 6,3%, кількість травмованих зросла на 2,5%. Матеріальні втрати від пожеж склали 8,6 млрд. грн. Порівняно з аналогічним періодом минулого року матеріальні втрати від пожеж збільшилися на 38,0%. У 2018 р. в Україні внаслідок підпалів сталося 2995 пожеж (3,8% від їх загальної кількості). Унаслідок пожеж від підпалів загинуло 23 людини, збитки від цих пожеж постійно збільшуються і вже досягли 18,8% від загальної суми прямих збитків усіх пожеж⁴.

У 2018 р. на території України виникло 128 надзвичайних ситуацій (з них – 48 техногенного характеру), внаслідок яких загинуло 168 осіб (115 – від надзвичайних ситуацій техногенного характеру), 839 людей – постраждало (89

¹ Статистика пожеж та їх наслідків в Україні за 2013-2016 роки: Статистичний збірник аналітичних матеріалів. За загальною редакцією В. С. Кропивницького. К.: УкрНДЦЗ, 2018. С.12, 54.

² Аналітична довідка про пожежі та їх наслідки в Україні. URL: https://undicz.dsns.gov.ua/files/Статистика/2018/AD_12_2018.pdf (дата звернення: 05.08.2019).

³ Статистика пожеж. URL: <https://undicz.dsns.gov.ua/ua/STATISTIKA-POZHEZH.html> (дата звернення: 05.08.2019).

⁴ Пасенченко Я. М. Стан пожеж в Україні та шляхи вдосконалення їх розслідування. *Сучасні кримінологічні дослідження: методи, напрями, перспективи*: збірник тез міжнарод. наук.-практ. круглого столу (Київ, 14 лист. 2019 р.). Київ: ДНДІ МВС України, 2019. С.86-87.

– від надзвичайних ситуацій техногенного характеру), спричинено матеріальних збитків на суму 516 360 тис. грн.¹.

Аналіз динаміки надзвичайних ситуацій за останні 10 років показує, що в цілому їх кількість має тенденцію до зниження, продовжуючи, проте, залишатися для суспільства і держави призвідником втрат людських і матеріальних ресурсів²:

Таблиця №10

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Всього НС*	264	254	221	212	144	143	148	149	166	128
В тому числі:										
техногенного характеру	133	135	134	120	76	74	63	56	50	48
природного характеру	117	108	77	74	56	59	77	89	107	77
соціального характеру	14	11	10	18	12	10	8	4	9	3
Загинуло людей	356	361	355	301	253	287	242	183	172	168
Постраждало людей	1516	753	986	861	864	680	962	1856	892	839
Матеріальні збитки, млн. грн.	594,03	984,70	102,75	249,79	396,33	198,85	532,72	266,31	896,80	516,36
* кількість НС без врахування територіального розподілу НС (окремі НС мали територіальне поширення на декілька регіонів України)										

На даний час в Україні відсутня довгострокова концепція запобігання (профілактики) кримінальним правопорушенням, яка була б деталізована основними напрямками впливу та конкретизована за рахунок шляхів і способів розв'язання виниклих проблем. Єдина Концепція реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень (затверджена розпорядженням КМ України від 30.11.2011 р. за № 1209-р), розрахована на термін до 2015 року, стала документом більш декларативного, ніж реального характеру. До того ж прийнятий на виконання Концепції план заходів (постанова КМ України від 08.08.2012 р. № 767) не містив серед їх переліку заходів, спрямованих на запобігання виникненню, локалізацію та мінімізацію негативних наслідків надзвичайних ситуацій та катастроф.

Втратили чинність директивні документи, що є втіленням кримінологічної політики: Комплексна програма профілактики злочинності на 2001-2005 роки (Указ Президента України від 25.12.2000 р. №1376/2000), Комплексна програма профілактики правопорушень на 2007-2009 роки (постанова КМ України від 20.12.2006 р. №1767), Програма запобігання та реагування на надзвичайні ситуації техногенного і природного характеру на 2000-2005 роки (постанова КМ України від 22.08.2000 р. №1313) та ін.

¹ Аналітичний огляд стану техногенної та природної безпеки в Україні за 2018 рік. К., 2019. С.217-218. URL: https://www.dsns.gov.ua/files/prognoz/report/2018/AO_2018.pdf (дата звернення: 05.08.2019).

² Там само. С.218-219.

Автором здійснено аналіз статистичних даних щодо розслідування органами прокуратури кримінальних правопорушень, суспільно небезпечні наслідки яких у вигляді відповідних аварій та катастроф безпосередньо зумовлені недотриманням спеціальних правил безпеки, у тому числі під час виконання відповідних видів робіт¹:

Таблиця №11

Назва кримінального правопорушення	Обліковано у звітному періоді					Кримінальні правопорушення, за якими провадження направлені до суду з обвинувальними актами				
	2014	2015	2016	2017	2018	2014	2015	2016	2017	2018
Порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки (ст.270 ККУ)	398	350	452	413	468	1	2	2	1	1
Порушення вимог законодавства про охорону праці (ст.271 ККУ)	389	416	425	422	462	17	8	5	6	4
Порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою (ст.272 ККУ)	664	518	757	648	996	96	26	35	40	37
Порушення правил безпеки на вибуховонебезпечних підприємствах або у вибуховонебезпечних	5	23	18	14	69	0	0	0	0	0

¹ Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2014 року. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=104402#; Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2015 року. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112173&libid=100820; Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2016 року. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112661&libid=100820; Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2017 року. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113281&libid=100820&c=edit&_c=fo; Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2018 року. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113653&libid=100820&c=edit&_c=fo; Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за грудень 2018 року. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113898&libid=100820&c=edit&_c=fo# (дата звернення 16.08.2019).

2.1. Матеріальні наслідки злочинності

цехах (ст.273 ККУ)										
Порушення правил, що стосуються безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд (ст.275 ККУ)	23	42	21	45	55	1	0	0	0	0

Вказане підтверджує, що впродовж 2014-2018 рр. за жодним (!) із кримінальних правопорушень, облікованих за ст.273 КК України, до суду не були направлені провадження з обвинувальним актом; протягом цього ж строку по ст.275 КК України до суду направлено 1 кримінальне провадження (із 186 облікованих), по ст.270 КК України – 7 (2 081 облікованих), по ст.271 КК України – 40 (із 2 114 облікованих), по ст.272 КК України – 237 (із 3 583 облікованих).

У 2018 р., порівняно з 2017 р., відбулося значне зростання узятих до аналізу облікованих кримінальних правопорушень, з яких, зокрема, кількість випадків злочинного порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою (ст.272 КК України) збільшилася на 34,9%. Протягом січня-липня 2019 р., порівняно з аналогічним періодом минулого року, при негативній динаміці кримінальних правопорушень, передбачених ст.270 КК України (+ 11,6%), ст.275 КК України (+ 1,6%), спостерігається зменшення кількості правопорушень, передбачених ст.271 КК України (- 8,3%), ст.272 КК України (- 9%), ст.273 КК України (- 74,1%)¹.

У 2018 р. органами прокуратури обліковано 1 583 кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва, у тому числі: 24,4% – тяжких; 4,6% – середньої тяжкості та 70,9% невеликої тяжкості. І тільки у 47 (2,9% від загальної кількості) випадках особам вручено повідомлення про підозру, за 41 кримінальним правопорушенням провадження направлені до суду з обвинувальним актом. За 1 539 кримінальними правопорушеннями на кінець звітного періоду не було прийнято рішення (про закінчення або зупинення)². І це при тому, що ч.2 ст.219 КПК України встановлює 12 місяців строку досудового розслідування з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань до дня повідомлення особи про підозру.

¹ Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за липень 2019 року.
URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113898&libid=100820&c=edit&_c=fo (дата звернення: 16.08.2019).

² Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за грудень 2018 року.
URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113898&libid=100820&c=edit&_c=fo# (дата звернення: 16.08.2019).

Як свідчать дані ДСА України, суди в цілому дотримуються строків відправлення правосуддя у справах про злочини проти громадської безпеки, безпеки виробництва (які стали предметом авторської вибірки. – І. М.), приймаючи рішення за матеріалами, які надійшли до них протягом того чи іншого звітнього періоду¹:

Таблиця №12

Назва кримінального правопорушення	Кількість проваджень, які надійшли за звітний період	Кількість розглянутих проваджень		Кількість засуджених осіб	Кількість фізичних осіб, яким заподіяно шкоди			
		усього	постановленим вирок		життю	здоров'ю	матеріальної та моральної шкоди	
Злочини проти безпеки виробництва (ст.271-275 КК України)*	2014	224	231	159	178	-**	-	-
	2015	129	118	80	88	-	-	-
	2016	102	87	65	69	-	-	-
	2017	148	122	82	86	-	-	-
Порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки (ст.270 ККУ)	2018	12	8	2	2	1	8	2
Порушення вимог законодавства про охорону праці (ст.271 КК України)	2018	24	20	12	12	3	12	-
Порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою (ст.272 ККУ)	2018	174	129	69	83	20	20	12
* Дані про окремі злочини проти безпеки виробництва почали обліковуватися з 2018 року. ** Дані щодо кількості фізичних осіб, яким заподіяно шкоди внаслідок учинення злочинів, передбачених ст.270, 271, 272 КК України, почали обліковуватися з 2018 року.								

¹ Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження (2014 рік). URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/lkflghkjlh; Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження (2015 рік). URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/Sud_statustuka_Zvit_2015; Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження (2016 рік). URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/2016_zvit; Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження (2017 рік). URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2017; Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження (2018 рік). URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2018 (дата звернення: 02.08.2019).

Кількість проваджень, які надійшли до судів України впродовж 2014-2016 рр., демонструє динаміку зменшення за одночасного збільшення кількості облікованих органами прокуратури кримінальних правопорушень відповідної категорії.

Проблема наслідків необережної злочинності, пов'язаної із порушенням відповідних правил безпеки, залишається питанням, життєво необхідним для його подальшого вирішення. Зменшення людського ресурсу, фізична шкода здоров'ю, майнові та інші втрати актуалізують розробку та реалізацію ефективної державної політики протидії. Питанням державної ваги є прийняття довгострокової Концепції запобігання (профілактики) правопорушень та плану заходів, спрямованих на її реалізацію. Сучасний рівень правотворчості не відповідає вимогам системності та взаємозв'язку у плані прийняття нормативно-правових актів законодавчою та виконавчою гілками влади. Правозастосовний рівень як рівень реалізації політики протидії необережній злочинності, пов'язаної із надзвичайними ситуаціями та катастрофами категорично не враховує небезпечності її наслідків. Дані офіційної статистики підтверджують, що діяльність органів прокуратури у частині досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст.270, 271-273, 275 КК України, не має підстав визнати ефективною. Кількість розглянутих судами України справ, як і кількість фізичних осіб, життю, здоров'ю чи матеріальному становищу яких завдано шкоди, явно не відповідають реальному стану необережної злочинності у відповідній сфері у масштабах країни¹.

Криміногенні наслідки наркотизму та алкоголізації населення.

Проблема наркотизму давно вже переросла рамки «локального» захворювання будь-якого суспільства, сягнувши транснаціонального рівня та кинувши по суті виклик глобальному здоров'ю і безпеці людства. На сьогодні уряди більш ніж 170 держав світу протидіють незаконному обігові наркотиків та психотропних речовин; понад 200 млн. осіб є наркозалежними². Зважаючи на надприбутки цього виду злочинного промислу, така ситуація не виглядає аж занадто відірваною від реальності. У Всесвітній доповіді про наркотики, опублікованій Управлінням ООН з наркотиків і злочинності, зазначено, що світові прибутки від їх реалізації сягнули 320 млрд. дол. на рік, що перевищує ВВП майже 90 країн світу³.

¹ Медицький І. Б. Криміно смертність в Україні: наслідки надзвичайних ситуацій та катастроф. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України* [текст] : Збірник наукових статей. Випуск 51. Івано-Франківськ : ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2019. С.164.

² Проблеми протидії транснаціональній організованій злочинності: наук.-практ. посібник / [М. Г. Вербенський, Р. М. Безхлібник, А. І. Берлач та ін.]; за заг. ред. канд. юрид. наук, доц., Засл. юриста України М. Г. Вербенського; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х.: ХНУВС, 2010. С.34.

³ Зелінська Н. А. Международные преступления и международная преступность. М.: «Юридическая литература», 2006. С.218-219.

У всьому світі хоча б один раз заборонені наркотичні речовини вживали 211 млн. осіб, або 4,8% населення у віці від 15 до 64 років. З них – близько 14 млн. осіб вживали наркотичні засоби внутрішньо. За оцінками Європейського моніторингового центру з наркотиків та наркоманії, в Європейському Союзі щодня або майже щодня канабіс вживають близько 4 млн. осіб, 12 млн. осіб хоча б раз у житті вживали кокаїн, 11 млн. – амфетаміни, а 9,5 млн. – екстазі¹.

Наслідки наркотизму для українського суспільства проявляються у численних негативних змінах у різних сферах життєдіяльності людини (соціальной, правовій, економічній, медичній, духовній тощо), на макро- і мікрорівні, проявляють себе одразу чи віддалено в часі, можуть бути обраховані у матеріальному еквіваленті чи ні і т.д.².

Якщо говорити про матеріальні наслідки наркотизму, то мову слід вести про втрати держави у зв'язку із критичним рівнем наркотизму усередині країни. Основними можна назвати такі: спрямування бюджетних коштів не на реалізацію суспільно-корисних програм розвитку країни, а на лікування наркозалежних осіб, програми їх соціальної реабілітації; скорочення матеріального виробництва за рахунок зниження продуктивності праці наркозалежних осіб; неотримані як податки, збори (обов'язкові платежі), оплата державних послуг і товарів кошти, які були спрямовані на придбання наркотичних препаратів; врешті-решт, фінансові видатки на утримання органів кримінальної юстиції, які ведуть боротьбу із наркозлочинністю. Цю характеристику можна підтвердити такими цифрами.

На 01.01.2017 р. в Україні під наглядом перебувало 694 928 осіб із розладами психіки та поведінки через уживання психоактивних речовин (диспансерна і профілактична групи нагляду) або 1 631,6 на 100 тисяч населення (на 0,72% менше, ніж у 2015 році)³.

За спостереженнями І. Іванчук, в Україні станом на 2018 рік налічувалось 346 тисяч осіб, які вживають наркотичні речовини ін'єкційно, – це опіоїди або стимулятори, більшість з яких має синдром залежності від цих речовин. Що ж стосується даних щодо осіб, які вживають наркотичні речовини не ін'єкційним

¹ Назаренко Д. О. Кримінологічний аналіз та протидія фоновим для злочинності явищам : монографія. Харків : Діса плюс, 2013. С.133.

² Медицький І. Б. Криміногенні наслідки наркотизму в Україні. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*: Зб. наук. ст. м. Івано-Франківськ, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2011. Вип. XXVI. С.241.

³ Національний Звіт за 2017 рік щодо наркотичної ситуації в Україні (за даними 2016 року). Поглиблений огляд наркоситуації в Україні для Європейського моніторингового центру з наркотиків та наркотичної залежності. К., 2017. С.71. URL: <http://aph.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/National-report-2017.pdf> (дата звернення: 05.08.2019).

шляхом, то їх кількість наразі невідома через появу нових психоактивних речовин з різними шляхами вживання¹.

За оцінкою В. Г. Пшеничного, близько 75% осіб, що перебували на обліку, не були зайняті у трудовій сфері чи у сфері навчання. По суті всі наркозалежні особи зараховуються до активного населення, 80% з них – у віці до 30 років².

На кінець 2016 р. кількість наркологічних лікарень системи МОЗ України становила лише 2 заклади (для порівняння, за даними МОЗ України, у 2008 р. діяли 4 аналогічних заклади). Кількість наркологічних диспансерів становила 33 заклади, а кількість денних наркологічних – 43 заклади на 1424 місця. Кількість наркологічних кабінетів складала 510, госпрозрахункових наркологічних кабінетів – 159, кабінетів анонімного лікування хворих з наркологічними розладами – 27, підліткових наркологічних кабінетів – 16. У наркологічні і психіатричні стаціонари України у 2016 р. поступили 115 157 осіб з розладами психіки та поведінки через уживання психоактивних речовин або 270,38 на 100 тис. населення (показник 2016 р. зріс на 2,5% у порівнянні з 2015 роком)³.

Медичні наслідки наркотизму полягають у проявах цього захворювання, викликаного залежністю від наркотичної чи психотропної речовини. Небезпека цієї хвороби полягає в тому, що вона дуже швидко і безповоротно руйнує фізичне і моральне здоров'я людини. Смерть здебільшого настає через кілька років інтенсивного вживання наркотиків, їй передуює повна деградація особи.

Середній темп приросту смертей від уживання наркотичних засобів в Україні за період з 1994 по 2008 рік становив 7,2%, середній темп зростання – 1,34 тис. осіб щороку. З 2008 по 2012 рік ці показники становили 6,9% та 1,2 тис. осіб відповідно⁴.

Смертність наркозалежних осіб не обмежується летальними випадками внаслідок «передозування». Україна поміж країн Східної Європи та Центральної Азії є регіоном з високим рівнем поширення ВІЛ. За період 1987-2016 рр. у державі зареєстровано 503 413 випадків ВІЛ-інфекції, з яких у громадян України – 297 424 випадки, у тому числі 92 897 випадків захворювання на СНІД, та 41 710 випадків смерті від захворювань, зумовлених

¹ Блага А. Б. Кримінологічний аналіз злочинності, пов'язаної із незаконним обігом наркотиків, у південному регіоні України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2019. Випуск 56. Том 2. С.55-56.

² Пшеничний В. Г. Запобігання поширенню наркотизму в Україні (кримінологічна та кримінально-правова характеристика) : дис. ... канд. юрид. наук. К., 2005. С.24, 30.

³ Національний Звіт за 2017 рік щодо наркотичної ситуації в Україні (за даними 2016 року). Поглиблений огляд наркоситуації в Україні для Європейського моніторингового центру з наркотиків та наркотичної залежності. К., 2017. С.69-70. URL: <http://aph.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/National-report-2017.pdf> (дата звернення: 05.08.2019).

⁴ Назаренко Д. О. Кримінологічний аналіз та протидія фоновим для злочинності явищам : монографія. Харків : Диска плюс, 2013. С.140.

СНІДом. На початок 2017 р. в Україні мешкало понад 237 тисяч людей з ВІЛ усіх вікових категорій. Під наглядом у закладах охорони здоров'я перебувало 132 945 ВІЛ-інфікованих громадян України (показник 313,3 на 100 тис. нас.), у тому числі 38 730 хворих на СНІД (показник 91,3 на 100 тис. нас.)¹.

За даними Державної установи «Центр громадського здоров'я МОЗ України» у 2016 р. від СНІДу померло 3 253 особи проти 3 032 у 2015 р. та 3 426 – у 2014 р. У 2016 р. від СНІДу серед людей, які вживали ін'єкційні наркотики, померло 42,2 % (2 237 осіб)².

У контексті розгляду біологічного та медичного аспектів наркоманії, природного права громадянина на охорону здоров'я неможливо обійти таку болючу проблему, як збереження генофонду Українського народу, розв'язання якої є обов'язком держави. Погіршення генофонду (збільшення частоти й погіршення структури вроджених захворювань різного ґатунку) призводить до зниження інтелектуального рівня населення, поступової примітивізації потреб, неосвіченості, поширення психічних розладів тощо. На слухне твердження Д. О. Назаренка, у розрізі знань про загальносоціальний рівень протидії злочинності алкоголізація та наркотизація сприймаються як обструктивні фактори фундаментального характеру, поширення яких підриває базовий компонент наукового обґрунтування й механізму реалізації кримінологічної політики держави – людський потенціал³.

Високу ціну наркотизації підтверджують й відповідні розрахунки, для яких Д. О. Назаренком обрано такі критерії:

1) усереднені витрати з державного бюджету, пов'язані із лікуванням особи, яка перебуває на диспансерному обліку. Середньомісячні витрати на лікування одного наркохворого за критерієм вартості ліків становить 398,40 грн.; середній рівень ряду осіб, які перебувають на обліку в наркологічному диспансері та отримують наркологічну допомогу, за останні 10 років становить 151 900 осіб; щорічно з державного бюджету витрати на лікування складають приблизно 60 516 960 грн.;

2) усереднені показники витрат щодо надання грошової допомоги на поховання померлих внаслідок передозування наркотичними засобами та хвороб, пов'язаних із їх вживанням. Дані витрати, зважаючи на середньорічну кількість у 2114 осіб упродовж останніх десяти років, становлять 2 424 758 грн. (із розрахунку допомоги у розмірі прожиткового мінімуму, встановленого на 1 січня 2013 року – 1 147 грн.);

¹ Національний Звіт за 2017 рік щодо наркотичної ситуації в Україні (за даними 2016 року). Поглиблений огляд наркоситуації в Україні для Європейського моніторингового центру з наркотиків та наркотичної залежності. К., 2017. С. 84-85. URL: <http://aph.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/National-report-2017.pdf> (дата звернення: 05.08.2019).

² Там само. С.95-96.

³ Назаренко Д. О. Кримінологічний аналіз та протидія фоновим для злочинності явищам : монографія. Харків : Діса плюс, 2013. С.136.

3) усереднені витрати, пов'язані із наданням допомоги, згідно з положеннями чинного законодавства у сфері страхування, на поховання у разі смерті застрахованої особи від вживання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів;

4) усереднені витрати, пов'язані з виплатами пенсій у зв'язку з втратою годувальника, що призначалися непрацездатним членам сім'ї померлого (потерпілого від вбивства, вчиненого у стані наркотичного сп'яніння або наркоманом поза таким станом) годувальника, які були на його утриманні. Враховуючи рівень прожиткового мінімуму, визначений Законом України «Про державний бюджет України на 2013 рік», ціна наркотизації від вбивств та тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, становила близько 71 241 грн.;

5) усереднені показники прямої майнової шкоди від злочинів загальнокримінальної корисливої спрямованості (крадіжок, грабежів, розбоїв, шахрайств), а також хуліганства, пов'язаного зі спричиненням майнової шкоди. Пряма майнова шкода за вказаним критерієм ціни наркотизації (протягом 10-ти років вчинюваних злочинів відповідних категорій. – І. М.) щорічно становить близько 1 552 084,4 грн. Ціна наркотизації у підсумку складає 736 670 043 грн. щорічно¹.

За оцінками зарубіжних фахівців, Україна посідає сьоме місце у світовому рейтингу за рівнем споживання алкоголю. У нашій країні фактичне вживання алкоголю на душу населення останніми роками становить понад 15 л на рік. У відповідності до даних ВООЗ, коли рівень вживання алкоголю досягає 1 л абсолютного спирту за рік на душу населення, це означає, що суспільство не здатне розуміти і реагувати на процеси, які відбуваються в країні; коли 8 л – це означає виродження та незворотній процес деградації нації².

У світовому вимірі алкоголь є причиною значного числа смертей, яке у 2014 р. досягло 3,3 млн. А число втрачених років життя через нездоров'я, інвалідність та передчасну смертність внаслідок зловживання алкоголем становить 5,1% загального глобального тягаря хвороб. Серед населення у віці 20-39 років приблизно 25% усіх випадків смерті пов'язано з алкоголем. У Європейському регіоні ВООЗ внесок алкоголю у формування глобального тягаря хвороб досягає 10,8%, а питома вага у загальній структурі смертності становить 6,3%. Понад 200 різних захворювань етіологічно пов'язані з нездоровою алкогольною поведінкою. Розміри прямих і побічних економічних втрат внаслідок шкідливого вживання алкоголю населенням оцінюються в

¹ Назаренко Д. О. Кримінологічний аналіз та протидія фоновим для злочинності явищам : монографія. Харків : Діса плюс, 2013. С.151-155.

² Бойко В. В. Алкоголізм і наркоманія як фонові явища тяжкої насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи в особливо великих містах України. *Фонові для злочинності явища: запобігання та протидія* : зб. тез доп. Всеукр. наук.практ. конф. (27 квіт. 2018 р., м. Харків) / МВС України, Харків. нац. унт внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Харків : ХНУВС, 2018. С.21-22.

світовому масштабі в 210-665 млрд. дол. США на рік і досягають в країнах 2-5% ВВП. Так, тільки у США фінансові збитки внаслідок вживання психоактивних речовин оцінюються понад 26 млрд. доларів, а економічні втрати суспільства внаслідок вживання алкоголю оцінюються у 185 26 млрд. доларів¹.

В Україні алкоголь є причиною передчасної смерті майже 30% українських чоловіків. Згідно з статистичними даними Національної ради з питань охорони здоров'я при Президенті України, щорічно в Україні фіксується смертність 40 000 людей внаслідок алкоголізму. Притому, що ці показники не дають абсолютної картини існуючої ситуації в країні².

Для українського бюджету тільки в 2010-2011 рр. прямі фінансові збитки від вживання алкогольних хімікатів становили від 3,22 до 11,37 млрд. грн. Сюди не враховані непрямі втрати (які в десятки разів перевищують прямі): зниження продуктивності праці, прогули, тимчасова непрацездатність, пожежі, травматизм, інвалідність, маргіналізація соціуму, не отримані доходи внаслідок передчасної смерті та інші наслідки. По суті неможливо підрахувати морально-етичні, культурні, інтелектуальні та естетичні збитки від наслідків вживання алкогольних розчинів, тому це може стати предметом окремого дослідження³.

Д. О. Назаренко звертає увагу на високі, однак нестабільні показники смертності від вживання алкоголю. Так, якщо в 2005 р. таких випадків було зафіксовано 25 928, у 2008 р. – 22 714, то у 2010 – 11 907. У структурі смертності переважає алкогольна кардіоміопатія (39,8 %) та випадкові отруєння дією алкоголю (37,8%). Відсоток смерті від алкогольної хвороби печінки становить відповідно 22,4%⁴.

Ідентична, що і при визначенні ціни наркотизації, методика розрахунку дала можливість ученому прийти до висновку, що ціна алкоголізації становить щорічно 1 990 226 285,2 грн. З урахуванням латентності злочинів, рівня розкриття тих з них, які становлять більшість у структурі злочинів, вчинюваних у стані алкогольного сп'яніння, а також витрат на організацію відбування та виконання покарання особами, засудженими за вчинення злочинів у стані алкогольного сп'яніння, Д. О. Назаренко допускає реальні розміри шкоди

¹ Кручаниця В. В. Медико-соціальне обґрунтування наркологічної допомоги в умовах реформування системи охорони здоров'я : дис. ... канд. мед. наук. К., 2019. С.29-30.

² Шейко К. В. Соціальні наслідки незаконного обігу алкогольних напоїв. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Серія ПРАВО. Випуск 49. Том 2. С.143.

³ Стасів Я. В. Алкогольний чинник злочинності в Україні у 1990-2010 роках. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. 2013. Випуск 21. Частина II. Том 3. С.88.

⁴ Назаренко Д. О. Кримінологічний аналіз та протидія фоновим для злочинності явищам : монографія. Харків : Діса плюс, 2013. С.136.

держави і суспільства від процесів алкоголізації у більш, ніж три мільярди гривень щороку¹.

У кримінологічних дослідженнях справедливо вказують на підвищений ризик учинення злочинів у стані алкогольного сп'яніння. За дослідженнями А. М. Бабенка, протягом 2001-2011 рр. найчастіше алкоголь виступав як криміногенний фактор у більшості регіонів, переважно, промислової, високо урбанізованої групи. Фактор алкоголю набував найбільшого значення в Донецькій області, де у стані алкогольного сп'яніння вчинялося в середньому у 118 випадках злочинів на 100 тис. населення. У Луганській області цей показник становив – 106 на 100 тис. населення, в АР Крим – 105, у Запорізькій області – 101, у Сумській – 89, у Миколаївській – 88, у Дніпропетровській – 79, у Волинській – 80. Найменшими коефіцієнтами вчинення злочинів у стані алкогольного сп'яніння характеризувалися регіони, де традиційно спостерігається низький рівень злочинності: Івано-Франківська (30), Львівська (31), Тернопільська (34), Рівненська (35), та Одеська (43) області².

Криміногенні наслідки суїцидальної поведінки.

Вивчення рівня самогубств за кордоном показує, що це явище входить до першої десятки причин загальної смертності населення більшості країн. Самогубства спричиняють 17,6% усіх смертей серед людей у віці 15-29 років у країнах з високим рівнем доходів і є провідною причиною смертності у цій віковій групі. На глобальному рівні самогубства є причиною 8,5% смертей серед молоді³.

За прогнозами ВООЗ, на 2020 рік майже 1 530 000 людей на планеті покінчать із собою та ще в 10-20 разів більше здійснять спроби самогубства⁴.

Кількість самогубств в останні роки постійно зростає, хоча темпи цього в різних державах неоднакові. Так, самогубств у Фінляндії та ФРН стало більше на 21%, у Швейцарії – на 31%, в Данії – на 44%. У США щорічно йдуть з життя в результаті самогубств 50-70 тис. осіб, тобто 25 осіб на 100 тис. населення. Як свідчить статистика, за останні 30 років кількість самогубств серед американських підлітків у віці від 15 до 19 років зросла у 3 рази. Максимальне зростання кількості самогубств зареєстровано в Норвегії (73%), Канаді (65%), Швеції (17%), Франції (16%) та Бельгії (14%). Досить значні коливання

¹ Назаренко Д. О. Кримінологічний аналіз та протидія фоновим для злочинності явищам : монографія. Харків : Діса плюс, 2013. С.183-184.

² Бабенко А. М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір: монографія. Одеса: ОДУВС, 2014. С.246.

³ Рингач Н. О. Втрати, спричинені смертністю в результаті самогубств в Україні. *Статистика України*. 2017. №2. С.70.

⁴ Сюрвачик В. Г. Аспекти запобігання самогубству як соціолого-кримінологічному явищу. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* [Текст] : матеріали міжвузів. наук.-практ. круглого столу (Київ, 22 берез. 2019 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С.222.

відзначені в Англії та Уельсі – 8-12%. Низький рівень самогубств є характерним для держав Азії та Латинської Америки: в Сінгапурі, Новій Зеландії, Сальвадорі він у 3 рази нижчий, ніж у США, в Ізраїлі, Коста-Ріці, Чилі й Таїланді – в 5 разів нижчий. Як наслідок – проблема самогубств у значній більшості країн світу продовжує залишатися однією з найактуальніших¹.

Україна входить до першої десятки країн світу з найвищим рівнем суїцидів. За останні 15 років щорічно в Україні від суїцидів гине приблизно 13 тис. осіб. Упродовж 1985-2005 років загальна кількість смертей унаслідок суїциду перевищила 230 тис. осіб².

Згідно з даними ВООЗ, близько 800 тис. людей померли у 2016 р. через суїцид, що відповідає 10,8 самогубств на кожні 100 тис. населення. Рівень самогубств у європейському регіоні ще вищий – він досягає 13 випадків на 100 тис. осіб обох статей. Примітно, що понад 20 – серед чоловіків (до речі, найбільший цей показник у таких регіонах, як Литва та Російська Федерація, де кількість самогубств серед чоловіків перевищує 40 на 100 000³.

Слід зазначити, що дані ВООЗ та дані національних органів, суттєво відрізняються, що пояснюється здебільшого різними методиками та базами для обрахунку. До прикладу, А. М. Бабенко, аналізуючи інформацію Державної служби статистики та Генеральної прокуратури України, інформує про 6 088 самогубств в Україні протягом 2017 р. (14 на 100 тис. населення)⁴. Тоді як дані ВООЗ, наведені В. В. Сокуреном, свідчать про 15 тисяч актів суїциду протягом 2017 р., із середнім показником для нашої держави 22 самогубства на 100 тисяч населення⁵.

¹ Сокурено В. В. Самогубства в Україні: причини та протидія. *Фонові для злочинності явища: запобігання та протидія* : зб. тез доп. Всеукр. наук.практ. конф. (27 квіт. 2018 р., м. Харків) / МВС України, Харків. нац. унт внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Харків : ХНУВС, 2018. С.8.

² Шаблистий В. В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентристське дослідження. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ : Ліра ЛТД, 2015. С.215-216.

³ Сюравич В. Г. Аспекти запобігання самогубству як соціолого-кримінологічному явищу. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* [Текст] : матеріали міжвузів. наук.-практ. круглого столу (Київ, 22 берез. 2019 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С.221.

⁴ Бабенко А. М. Самогубства, доведення до самогубства, вбивства: кримінологічний вимір та соціальні наслідки. *Фонові для злочинності явища: запобігання та протидія* : зб. тез доп. Всеукр. наук.практ. конф. (27 квіт. 2018 р., м. Харків) / МВС України, Харків. нац. унт внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Харків : ХНУВС, 2018. С.14.

⁵ Сокурено В. В. Самогубства в Україні: причини та протидія. *Фонові для злочинності явища: запобігання та протидія* : зб. тез доп. Всеукр. наук.практ. конф. (27 квіт. 2018 р., м. Харків) / МВС України, Харків. нац. унт внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Харків : ХНУВС, 2018. С.8.

Згідно з позицією В. В. Сокурєнка, реальну картину стану самогубств у країні показує відносний показник – коефіцієнт самогубств населення, старшого за 14 років. Оскільки малолітніх в Україні 96,5 тис. осіб, тобто 18,5% від загальної кількості населення, а усього іншого населення – 40 514,3 тис; реальним показником учинення самогубств в Україні (на 100 тис осіб), наприклад, у 2016 р. буде не 133 самогубства, а 259. За період 2012-2016 рр. середній показник становить 36,1 осіб на 100 тис. населення, старшого за 14 років¹.

Учені, які аналізували кримінологічний аспект проблеми суїцидальності населення (А. М. Бабєнко, Н. О. Рингач, В. В. Сокурєнко, В. В. Шаблістий), підтверджують її домінуюче становище у структурі зовнішніх причин смертності. Аналіз та узагальнення даних Державної служби статистики та Міністерства охорони здоров'я дозволяє В. В. Шкуро стверджувати, що самогубства (22%) випереджають вбивства і тілесні ушкодження, що спричинили смерть (14,5%), дорожньо-транспортні пригоди (12%), окремі види нещасних випадків – отруєння (10%), утоплення (7%), падіння з висоти (6%), задуха (5%), пожежі (4%) електротравми (4%), інші та з невстановлених причин (15,5%)². Н. О. Рингач, порівнюючи смертність унаслідок окремих зовнішніх причин, виявляє понад п'ятиразову надсмертність чоловіків (за наступною за значущістю причиною – транспортні нещасні випадки – перевищення не досягало чотирьох разів)³.

Що стосується інтенсивності самогубств на 100 тис. населення, то п'ятірку «лідерів» формують Кіровоградська, Херсонська, Миколаївська, Київська та Запорізька області. У цих регіонах насиченість територій самогубствами у два рази перевищує загальнодержавні параметри та у чотири рази перевищує ті, що увійшли до групи умовно низької інтенсивності⁴.

Наведені цифри, безумовно, що не відображають реального стану проблеми, встановленню якого перешкоджають чинники як об'єктивного, так і суб'єктивного змісту. По-перше (вказана ремарка уже згадувалася автором і вона рівною мірою стосується проблеми визначення обсягу будь-яких наслідків

¹ Сокурєнко В. В. Самогубства в Україні: причини та протидія. *Фонові для злочинності явища: запобігання та протидія* : зб. тез доп. Всеукр. наук.практ. конф. (27 квіт. 2018 р., м. Харків) / МВС України, Харків. нац. унт внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Харків : ХНУВС, 2018. С.8.

² Шкуро В. В. Кримінологічний аналіз рівня та динаміки суїцидальності як фонового явища злочинності в Україні. *Вісник Кримінологічної Асоціації України*. 2016. №2(13). С.248.

³ Рингач Н. О. Втрати, спричинені смертністю в результаті самогубств в Україні. *Статистика України*. 2017. №2. С.70.

⁴ Бабєнко А. М. Самогубства, доведення до самогубства, вбивства: кримінологічний вимір та соціальні наслідки. *Фонові для злочинності явища: запобігання та протидія* : зб. тез доп. Всеукр. наук.практ. конф. (27 квіт. 2018 р., м. Харків) / МВС України, Харків. нац. унт внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Харків : ХНУВС, 2018. С.15.

злочинності будь-якого виду), до обчислюваного масиву не потрапляють інформаційні дані з Донецької та Луганської областей – цих тимчасово непідконтрольних владі України територій. По-друге, частина випадків із смертельними наслідками та невизначеними намірами (така категорія зустрічається в офіційних статистичних даних. – І. М.) також може виявитися прикладами суїцидальної поведінки. По-третє, як і у інших сферах/областях ведення статистичних даних, не можна не враховувати суб'єктивного ставлення до цього процесу з боку виконавців (недбалість, зловживання, неправильне розуміння інтересів служби чи кар'єристські спонуки тощо), що призводить, у кінцевому підсумку – до фальсифікації та викривлення даних.

Щодо наслідків означеної соціальної проблеми, то, за розрахунками Н. О. Рингач, у 2015 р. 5 813 смертних випадків до досягнення 65 років через самогубства призвели до втрат 133 297,5 потенційних років життя, причому більша їх частина припадала на чоловіків. На кожний смертний випадок унаслідок самогубства до досягнення 65 років припадало в середньому майже 23 (22,9) втрачені роки життя (для порівняння, внаслідок транспортних нещасних випадків – 26,3 року, тобто страждає відносно молодший контингент)¹.

Дослідниця оцінила суспільні економічні збитки, зумовлені передчасною смертністю населення в результаті самогубств, через недовироблений національний продукт, задля чого обрала величину ВВП на одну особу населення як еквівалент вартості року людського життя. У середньому на одну особу населення у 2015 р. припадало 46 210,2 гривні (або 2 115,4 долара США) ВВП. Отже, збитки за рахунок смертності до досягнення 65 років від самогубств лише у 2015 р. можна оцінити сумою, еквівалентною понад 6,16 млрд. гривень, або майже 282 млн. дол. США (у т. ч. для жінок – 992,1 млн. гривень, або 45,4 млн. дол. США, для чоловіків – 5 167,6 млн.²).

Як уже зазначалося, *збройний конфлікт міжнародного характеру*, що триває у нашій державі, вирізняється чисельними масштабними наслідками соціально-криміногенного змісту, оцінку яких необхідно здійснити з метою мінімізації їх негативного впливу. Події в Україні свідчать про її перетворення в об'єкт геополітичного протистояння, вістря цілеспрямованої діяльності міжнародних суб'єктів у досягненні власних амбітних інтересів³. Геополітичні сили визначають наявність або відсутність, загострення інших конфліктних ситуацій – етнічних, політичних, конфесіональних, є поштовхом до розвитку процесів регіоналізації і дезінтегрованості території України шляхом

¹ Рингач Н. О. Втрати, спричинені смертністю в результаті самогубств в Україні. *Статистика України*. 2017. №2. С.73-74.

² Там само. С.74.

³ Медицький І. Б. Політична злочинність: поняття, структура, наслідки для суспільства. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2017. Вип. 33. С.138.

дестабілізації обстановки усередині країни¹. Утвердження України як арени протиборства конкуруючих геополітичних інтересів, ризик перетворення її на «сіру зону» – містить в собі серйозні криміногенні загрози, у структурі яких політична злочинність посідає визначальне інструментальне становище та водночас потужний фактор детермінації загальної (позаполітичної) кримінальної активності.

Соціально-гуманітарні. За даними Управління ООН з координації гуманітарних питань, за період з середини квітня 2014 р. до 27 липня 2015 р. в ході збройного конфлікту на сході України загинуло 6 832 людини, більше 17 тис. було поранено, близько 2,3 млн. залишило свої домівки².

За інформацією Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні за період з 14 квітня 2014 року до 15 лютого 2018 року загинуло щонайменше 2 523 цивільних осіб (не враховуючи 298 цивільних осіб, які загинули внаслідок падіння літака рейсу «МН-17» 17 липня 2014 року). Кількість цивільних осіб, які зазнали поранень у зв'язку з конфліктом, оцінюється на рівні 7-9 тисяч осіб. Щодо офіційних цифр, то в Україні не існує єдиної державної системи або бази загиблих та поранених цивільних осіб³.

Управління Верховного комісара ООН з прав людини нараховує загальну кількість жертв конфлікту в Україні на рівні 40-43 тисяч із 14.04.2014 р. до 31.01.2019 р., включаючи 12 800-13 000 загиблих. Кількість загиблих включає також 4 000 військових українських підрозділів і 5 500 «збройних груп». Загальну кількість поранених Управління Верховного комісара ООН з прав людини вимірює у 27 500 до 30 000 осіб, у тому числі від 7 до 9 тисяч мирних жителів⁴. Близько 1 300 осіб із числа цивільного населення і комбатантів вважаються зниклими без вісті⁵.

У контексті соціально-гуманітарних наслідків йдеться про появу в Україні категорії внутрішньо переміщених осіб, кількість яких, за інформацією Міністерства соціальної політики, станом на 19.08.2019 р. склала 1 401 447

¹ Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2016. С.260.

² Єрмаков А. В. Новели українського законодавства в умовах збройного конфлікту на сході України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. Випуск 38. Том 2. С.56.

³ Правозахисники оприлюднили попередні результати дослідження про порушення прав цивільного населення, постраждалого від війни на сході України, та проблеми його захисту (прес-реліз) <http://khrpg.org/index.php?id=1524470622> (дата звернення: 19.08.2019).

⁴ 13 тисяч: офіційні дані ООН щодо загиблих у війні на Донбасі. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29792144.html> (дата звернення: 10.08.2019).

⁵ Блага А. Б., Мартиненко О. А. Жертви збройного конфлікту в Україні: проблеми компенсації та відшкодування за спричинені збитки. *Право і суспільство*. 2019. №3 частина 2. С.136.

переселенців¹. Проте офіційна статистика не відображає реальних масштабів переселення, оскільки частина громадян покидає зону бойових дій самостійно (переїзд до родичів, знайомих тощо без проходження реєстрації). За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, кількість українських громадян, які звернулися із клопотанням про визнання біженцем у семи країнах, з якими межує Україна (передусім у Російській Федерації, Білорусі та Польщі), становить 353,5 тис. осіб, ще 569,2 тис. осіб перебувають у цих країнах на інших підставах².

Аналізуючи масштаб збитків від збройного конфлікту, А. Б. Блага та О. А. Мартиненко вказують на переміщення у межах та за межі України близько 2,7 млн. громадян, з яких приблизно 60% – пенсіонери, 60% – жінки, 13% – діти і 4% – особи з інвалідністю. Дані свідчать про депортацію більше 1500 осіб із території Автономної Республіки Крим та міста Севастополь за рішеннями органів окупаційної влади, а також примусове переміщення на територію Російської Федерації близько 4 700 осіб, які перебували в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі в місцях позбавлення волі³.

Згідно з даними Міністерства соціальної політики, за період з 2014 до початку 2017 рр. найбільша кількість внутрішньо переміщених осіб була спрямована до: підконтрольної частини Донецької області (567 023 особи), підконтрольної частини Луганської області (292 764 особи), Харківської області (192 179 осіб), міста Київ (154 101 особа), Запорізької області (98 797 осіб), Дніпропетровської області (76 986 осіб), Київської області (56 381 особа), Одеської області (42 013 осіб), Полтавської області (29 765 осіб); Черкаської області (13 899 осіб), Львівської області (12 016 осіб) та Чернігівської області (9 585 осіб)⁴.

Соціально-економічні. Внаслідок бойових дій на території Луганської та Донецької областей, руйнувань транспортної й енергетичної інфраструктури багато підприємств змушені були призупинити або й загалом припинити виробничі процеси. Малі та середні підприємства зменшили економічну активність на 80-90%, а майже 40 тис із них повністю припинили свою діяльність. За інформацією Міністерства економічного розвитку і торгівлі

¹ Обліковано 1 401 447 внутрішньо переміщених осіб. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/17480.html> (дата звернення: 19.08.2019).

² Донбас і Крим: ціна повернення : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна, О. С. Власюка, Е. М. Лібанової, О. М. Ляшенко. К. : НІСД, 2015. С.171.

³ Блага А. Б., Мартиненко О. А. Жертви збройного конфлікту в Україні: проблеми компенсації та відшкодування за спричинені збитки. *Право і суспільство*. 2019. №3 частина 2. С.136.

⁴ Тарасенко Ю. М. Стан злочинності серед внутрішньо переміщених осіб в Україні (за матеріалами анкетування співробітників Національної поліції). *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2018. № 1(10). С.191-192.

України, економічна активність на тимчасово неконтрольованих Україною територіях зменшилася у 5 разів¹.

За даними Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, станом на 01.11.2014 р. у Донецькій та Луганській областях пошкоджено або зруйновано 227 об'єктів освіти, 48 – охорони здоров'я, 56 – культурного і спортивного призначення, 91 – адміністративну будівлю, 14 об'єктів торгівлі та 132 промислових об'єкта на загальну суму 5 млрд. 788 млн. гривень. Без житла залишилось понад 710 тис. осіб. У результаті, загальна сума економічних втрат України через бойові дії на Донбасі склала понад 30 млрд. грн.²

За даними громадської організації «Харківська правозахисна група», у 2016 р. у Луганській області зруйновано близько 90 000 об'єктів, на відновлення яких необхідно понад 8,8 млрд. грн., у тому числі: 1) 7 000 житлових будинків, з яких 794 комунальних, 6206 приватних (750 млн. грн.); 2) 417 доріг (4,4 млрд. грн.); 3) 32 мости (170 млн. грн.); 4) 94 медичних установи (300 млн. грн.); 5) 113 навчальних закладів (330 млн. грн.); 6) 14 промислових об'єктів (1,7 млрд. грн.); 7) 256 об'єктів інженерних мереж (600 млн. грн.); 8) 79 закладів культури і спорту (180 млн. грн.)³.

Тільки на підконтрольній території Донецької області станом на кінець лютого 2018 року, було повністю зруйновано або частково пошкоджено понад 10 тис. об'єктів, а саме: 7 тис. 409 будинків приватної та комунальної власності, 1 тис. 346 об'єктів електропостачання, 62 – теплопостачання, 58 – водопостачання, 848 – газопостачання, 19 – каналізаційного господарства, 70 закладів охорони здоров'я, 176 загальноосвітніх шкіл, 86 дошкільних установ, 28 професійно-технічних, 19 вищих навчальних закладів, 26 об'єктів фізичної культури і спорту, 54 установи культури, 128 об'єктів дорожньо-транспортної інфраструктури, 66 промислових підприємств, 95 підприємств торгівлі, чотири банківські установи та 123 об'єкти інших сфер економіки⁴.

27% промислового потенціалу Донбасу незаконно переміщено до Росії, включно з обладнанням 33 місцевих промислових гігантів. На окупованих територіях залишилося 388 державних підприємств, 4 500 об'єктів державної власності (об'єкти нерухомості) та понад 100 великих підприємств недержавної

¹ Донбас і Крим: ціна повернення : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна, О. С. Власюка, Е. М. Лібанової, О. М. Ляшенко. К. : НІСД, 2015. С. 127-128.

² Ціна війни: економічні і соціальні наслідки конфлікту на Донбасі. URL: <http://mediarnbo.org/2014/09/17/tsina-viyni-ekonomichni-i-sotsialni-naslidki-konfliktu-na-donbasi/> (дата звернення: 01.08.2017).

³ Асеев Ю., Єгорова А., Захаров Є., Пилаєв С., Смелянська Я. Доповідь про втрати цивільного населення, руйнування житла та інфраструктури внаслідок збройного конфлікту на сході України / упоряд. Є.Ю. Захаров; ГО «Харківська правозахисна група». Харків: ТОВ «Видавництво «Права людини», 2018. С.31.

⁴ Там само. С.36.

форми власності. Загалом втрачено близько 50% промислового потенціалу Донбасу¹.

Втрати бюджету внаслідок воєнної агресії обчислюються мільярдами гривень, ліквідація підприємств призвела до зменшення доходів бюджетів усіх рівнів, зростання безробіття, посилення соціального напруження в регіоні. Нестабільність у суспільно-політичній площині та загроза масштабної збройної агресії зумовлюють зростання недовіри до банківської системи, погіршують інвестиційний клімат в Україні, що у коротко- та середньостроковій перспективі призведе до значних опосередкованих збитків. Загальні втрати банківської системи в Донецькій та Луганській областях за період воєнних дій станом на 1 серпня 2015 р. становили 47,0 млрд. грн. залучених коштів та 27,8 млрд. грн. кредитного портфеля².

Напередодні окупації, на кінець березня 2014 р., балансова вартість заборгованості клієнтів Луганської та Донецької областей у кредитах становила 70 млрд. грн. Окупація створила для клієнтів можливість не погашати кредити. Натепер понад 70% кредитів клієнтам з тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях не обслуговуються. Хоч юридично банки і мали можливість отримати судові рішення про стягнення боргів з таких клієнтів, проте механізмів виконання таких рішень у випадку, якщо позичальник і заставне майно знаходилися на окупованій території, не було. Це стало причиною втрат українських банків у розмірі 50 млрд. грн. Загалом окупація спричинила значний дефіцит ліквідності в банківській системі в розмірі 130 млрд. грн., що дало поштовх для розгортання масштабної банківської кризи в Україні у 2014-2015 рр.³.

Загальні масштаби економічних втрат України, за оцінками експертів, суттєво різняться залежно від часу, періоду та методів оцінки. Так, Ю. Касперович оцінює втрати ВВП України внаслідок «гібридної» війни з РФ за 2014-2018рр. від 60,9 дол. США до 203,3 млрд. дол. США, А. Аслунд оцінював загальні економічні втрати від окупації територій у Донецькій та Луганській областях у 71,8 млрд. дол. США, а О. Савченко – вже у 300 млрд. дол. США⁴.

Експерт аналітичного центру Atlantic Council Андерс Аслунд, беручи за основу ВВП України 2013 року, визначає вартість втрачених активів в Україні у понад 100 млрд. дол. США: приблизно 27 млрд. втрачено у Криму та 73 млрд. – на Донбасі. Найбільшими втратами у Криму стали нафтогазові ресурси, запас яких оцінювався у 30-40 млрд. дол. США. Щодо банківської системи, то

¹ Війна на Донбасі: реалії і перспективи врегулювання. К., 2019. С.3, 44. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Donbas.pdf (дата звернення: 19.08.2019).

² Донбас і Крим: ціна повернення : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна, О. С. Власюка, Е. М. Лібанової, О. М. Ляшенко. К. : НІСД, 2015. С. 150.

³ Війна на Донбасі: реалії і перспективи врегулювання. К., 2019. С.44-45. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Donbas.pdf (дата звернення: 19.08.2019).

⁴ Там само. С.43.

Україна втратила 1,8 млрд. дол. США банківських активів у Криму та 4,4 млрд. дол. США на Донбасі¹. У результаті анексії Криму Україна втратила 1,4 млн. га землі вартістю понад 8,1 млрд. дол. США. Втрати України у результаті конфіскації Росією «Крименерго» склали 1 млрд. дол. США. Через бойові дії на Донбасі виявилася зруйнованою більша частина його інфраструктури, за оцінками експертів, збитки складають 9,5 млрд. дол. США, унаслідок зменшення частки торгівлі з Росією Україна втратила ще 14 млрд. дол. США².

Екологічні. У рамках проекту «Визначення шкоди, завданої довкіллю на сході України», реалізованого Координатором проектів ОБСЄ в Україні, сформульовано ряд висновків та резюме з приводу впливу конфлікту на навколишнє середовище, основні з яких зводяться до таких:

➤ військовий конфлікт на сході України призвів до цілого ряду небезпечних впливів на ґрунти та ландшафти, поверхневі і підземні води, рослинність і тваринний світ, бойові дії значно збільшили ризики виникнення аварійних ситуацій на промислових підприємствах та інфраструктурних об'єктах. До початку конфлікту в Донецькій і Луганській областях розташовувалося близько 4 500 потенційно небезпечних промислових об'єктів, на яких за період 2014-2017 роки зафіксовано понад 500 випадків порушень штатної діяльності та аварійних ситуацій;

➤ у ході конфлікту неодноразово були зафіксовані випадки пошкодження інфраструктури та відключення від електропостачання вугледобувних підприємств. 36 шахт регіону підтоплюються або повністю затоплені і не підлягають подальшій експлуатації, 70 шахт знаходиться на стадії ліквідації, частина пошкоджених та зупинених шахт на Донбасі незаконно демонтовано;

➤ за час конфлікту відзначені неодноразові порушення роботи систем і об'єктів водопостачання та водовідведення, у тому числі ті, що супроводжувалися аварійними скидами забруднюючих речовин;

➤ внаслідок проведення бойових маневрів або військових навчань, будівництва фортифікаційних споруд, вибухів та згорання боєприпасів, відбувається порушення поверхневого шару ґрунтів. Використання земель, пошкоджених унаслідок бойових дій, буде ускладнено необхідністю їх рекультивациі, розмінування територій та знешкодження боєприпасів;

➤ внаслідок лісових пожеж, механічних ушкоджень та незаконних вирубок, пов'язаних із триваючим на сході конфліктом, втрачена велика

¹ Аслунд: Україна потеряла \$100 млрд из-за агрессии России. URL: <https://hvylya.net/news/digest/aslund-ukraina-poteryala-100-mlrd-iz-za-agressii-rossii.html> (дата звернення: 20.08.2019).

² В Atlantic Council заявили, что Украина потеряла \$100 млрд из-за аннексии Крыма и войны на Донбассе. URL: <https://gordonua.com/news/war/v-atlantic-council-zayavili-chto-ukraina-poteryala-100-mlrd-iz-za-anneksii-kryma-i-voyny-na-donbasse-250183.html> (дата звернення: 20.08.2019).

частина лісових та лісозахисних насаджень. Постраждало близько 60 об'єктів природно-заповідного фонду Донецької і Луганської областей¹.

За результатами дослідження, проведеного Міжнародною благодійною організацією «Екологія-Право-Людина» (ЕПЛ) про стан довкілля в зоні бойових дій на сході України, заповідним об'єктам завдано збитків щонайменше на 14 млрд. грн. Найбільш масштабним впливом для довкілля стали пожежі, які охопили, 17% лісів та 24% степів в зоні АТО, що становить 297 тис. гектарів. Пожеж сталося у 15 разів більше, ніж за аналогічний період 2013 року, сумарно це близько 3 тис. загорянь. За даними екологів, більшість нових негативних екологічних явищ, які на сьогодні поширилися на Донбасі, є прямим наслідком воєнних дій².

Як зазначають фахівці Центру Разумкова, Донбас є найбільшою у світі за площею та щільністю замінованою територією. Хорватія витратила на розмінування власної території після Балканської війни (1991-1995 рр.) понад 800 млн. дол. США. Вартість розмінування одного га коштує кілька тисяч євро, що дозволяє прогнозувати – витрати на розмінування Донбасу можуть сягати понад 1 млрд. дол. США. Очевидно, що нині українська сторона не в змозі забезпечити фінансування в таких обсягах³.

Техногенна руйнація на Донбасі об'єктів гірничо-промислового комплексу та інфраструктури призводить до кумулятивного негативного екологічного ефекту, який поступово набуває рис катастрофи. Негативні техногенні процеси нарощуються, і площа «зони відчуження» на Донбасі збільшується. Це по суті загрожує катастрофою, подібною до Чорнобильської, коли необхідно буде відселити людей і припинити господарську діяльність на довгі роки. Наслідки цієї катастрофи відчуватиме не лише вся Україна, але й багато сусідніх держав⁴.

Правові. Починаючи з 2013 р., зростає кількість злочинів проти основ національної безпеки та проти встановленого порядку несення військової служби (військових злочинів). У державі збільшилися в рази нелегальний обіг зброї, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. І. О. Кисельов зазначає, що для того, щоб зрозуміти реальний масштаб погіршення ситуації, необхідно поглянути на питому вагу тяжких злочинів в загальній структурі злочинності. Так у 2013 р. було зареєстровано 563 560 злочинів, з яких 156 131 були тяжкі. Їх питома вага сягала 27,7% від загальної

¹ Оцінка екологічної шкоди та пріоритети відновлення довкілля на сході України. К.: ВАІТЕ, 2017. С.88. URL: <https://www.osce.org/uk/project-coordinator-in-ukraine/362581?download=true> (дата звернення: 19.08.2019).

² Через бойові дії 17% лісів і 24% степів у зоні АТО постраждали від пожеж – екологи. URL: <https://www.unian.ua/war/1036356-cherez-boyovi-diji-17-lisiv-i-24-stepiv-u-zoni-ato-postrajdali-vid-pojej-ekologi.html> (дата звернення: 19.08.2019).

³ Війна на Донбасі: реалії і перспективи врегулювання. К., 2019. С.65. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Donbas.pdf (дата звернення: 19.08.2019).

⁴ Там само. С.65.

кількості, що, до речі, вже є доволі тривожним показником. З огляду на статистичні дані 2017 р., протягом якого було зареєстровано 523 911 злочинів (тобто менше, ніж у 2013 р.), з яких 198 074 злочини були тяжкими, їх питома вага становить 37,8%. Наведені дані лише в загальному вигляді демонструють якісно негативні зміни, які відбулися протягом останніх п'яти років у структурі та характері злочинності¹.

З початку внутрішнього переміщення і до 31.12.2016 р. Генеральна прокуратура України не вела облік кримінальних правопорушень, які вчиняли особи із статусом внутрішньо переміщених. У 2017 р. таку інформацію почали вносити до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Згідно з відповіддю Генеральної прокуратури України на запит Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса, особами із статусом внутрішньо переміщених у 2017 р. було вчинено 727 кримінальних правопорушень, найчастіше з яких вчинялися шахрайства, крадіжки та підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів².

Статистична звітність Генеральної прокуратури України, починаючи з 2018 р., містить інформацію щодо учасників АТО/ООС, які вчинили кримінальні правопорушення: у 2018 р. виявлено 1 172 осіб із згаданим статусом, за період з січня по липень 2019 року їх кількість становила 645 осіб³.

Соціально-психологічні. Збройний конфлікт виступив каталізатором появи та підсилення негативних психологічних змін і наслідків на індивідуальному та суспільному рівнях. За різними оцінками, у ньому беруть участь близько 50 тис. українських військовослужбовців, причому істотно збільшилася кількість осіб, які повертаються додому інвалідами не тільки фізичними, а й психічними. Така «інвалідизація» може стосуватися не лише психічних і психологічних станів людини, вона поширюється на стратегії її взаємодії з іншими людьми й державними та суспільними інституціями, викривляє уявлення про ефективні дії щодо проблемних ситуацій у політико-правовій сфері. У цьому контексті не слід ігнорувати й вимушених переселенців чи осіб, які постраждали внаслідок воєнного конфлікту (втрата роботи, розрив зв'язків чи порушення стосунків з

¹ Тарасенко Ю. М. Стан злочинності серед внутрішньо переміщених осіб в Україні (за матеріалами анкетування співробітників Національної поліції). *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2018. № 1(10). С.189.

² Тарасенко Ю. М. Злочинність внутрішньо переміщених осіб в Україні як нове явище кримінальної дійсності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2018. Випуск 50. Том 2. С.94.

³ Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за грудень 2018 року. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113898&libid=100820&c=edit&_c=fo#; Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за липень 2019 року. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113898&libid=100820&c=edit&_c=fo (дата звернення: 16.08.2019).

тими, хто лишився за лінією розмежування, втрата житла чи здоров'я внаслідок бойових дій тощо)¹.

Світова статистика показує, що кожен п'ятий учасник бойових дій при відсутності будь-яких фізичних ушкоджень страждає нервово-психічними розладами, а серед поранених і калік – кожен третій².

За даними Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції станом на 28.02.2018 р. статус учасника бойових дій наданий 328 089 особам. При цьому, за оцінками фахівців Науково-дослідного центру гуманітарних проблем та Соціально-психологічного центру Збройних Сил України, близько 80% учасників АТО отримують психологічні травми, з яких 30-40% можуть бути безповоротні психогенні втрати, тобто психологічні травми переходять у психіатричні. Найбільш яскрава вираженість ознак ПТСР виявляється приблизно у 60% учасників АТО, які потребують додаткового медико-психологічного обстеження та супроводу³. Як зазначає Г. В. Олійников, ПТСР діагностується в 50-80% учасників бойових дій і майже в 98% постраждалих⁴.

За даними В. І. Заворотного, тільки за період з травня по жовтень 2014 р. у Військово-медичному центрі північного регіону (м. Харків) пройшли реабілітацію більше двох тисяч учасників АТО, приблизно у 30% з них спостерігалися ознаки гострої фази ПТСР⁵.

Кількість офіційно зареєстрованих випадків суто психічних розладів серед комбатантів зони АТО станом на 1 січня 2015 р. сягала понад 5 000 осіб⁶.

¹ Духневич В. М. Негативні психологічні наслідки політико-правової ситуації на сході України: проблемне поле дослідження. *Юридична психологія*. 2017. №2(21). С.45-46.

² Михайліна Т., Колотуха К. Комплексна ресоціалізація учасників бойових дій: соціально-правова генералізація проблематики. *Economic and law paradigm of modern society*. 2018. №2. URL: <https://studlib.org.ua/index.php/eprs/article/view/167/160> (дата звернення: 06.01.2020).

³ Коваленко Н. О. Посттравматичні стресові розлади як фонове явище злочинності осіб – учасників АТО. *Фонові для злочинності явища: запобігання та протидія* : зб. тез доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (27 квіт. 2018 р., м. Харків) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Харків : ХНУВС, 2018. С.52.

⁴ Олійников Г. В. Психогенії та протиправна поведінка осіб із посттравматичними стресовими розладами, постраждалих у результаті антитерористичної операції. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 2. Т. 2. С. 125.

⁵ Заворотний В. І. Віддалені посттравматичні стресові розлади як наслідок участі у воєнних діях. *Особистість, суспільство, закон: психологічні проблеми та шляхи їх розв'язання* : зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. С. П. Бочарової (30 берез.2017 р., м. Харків, Україна) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка Нац. акад. пед. наук України ; Консультат. місія Європейського Союзу в Україні. Харків : ХНУВС, 2017. С.99.

⁶ Богомолець О. В., Трінька І. С., Романенко Ю. П., Сергієнко А. В., Сергієнко Т. А., Ричкова Т. Б. Вплив катастроф і війн на психічне здоров'я особистості та суспільства (досвід АТО) (повідомлення перше). *Військова медицина України*. 2015. №1. С.75.

За результатами емпіричних досліджень Н. А. Агаєва та І. О. Пішко (378 військовослужбовців-чоловіків), у військовослужбовців, які брали безпосередню участь у бойових діях, у порівнянні з тими, які участі у бойових діях не брали виявлено: 1) істотно вищий рівень вияву посттравматичного стресового розладу; 2) більший вияв різних ознак порушення психічного стану (насамперед за ознаками «труднощі із засинанням, погіршення сну» та «сильна втомленість, нестача енергії»); 3) вищий рівень вияву таких травм ознак, як «вторгнення», «уникнення» та «фізіологічне збудження»; 4) істотно нижчий рівень самооцінки всіх компонентів психофізіологічного стану (самопочуття, активності, настрою, працездатності, зацікавленості в участі в АТО, бажання виконувати завдання в АТО та впевненості у своїх силах). Ознаки депресії відсутні лише у третини всіх досліджуваних військовослужбовців; 20% мають її легкий ступінь, 32% – середній і 17% – високий ступінь депресії¹.

Узагальнення позицій науковців в аспекті означеної проблеми дало можливість виділити також й інші наслідки ПТСР, які можуть мати при цьому відтермінований характер та починати проявлятися після повернення до нормальних умов життя (і які викликають практичний кримінологічний інтерес. – І. М.):

- низька правосвідомість, спотворення самореалізації, розлади у вольовій та емоційній сферах, злочинні зазіхання, депресії, конфліктність та девіантна поведінка, розуміння сенсів злочину, поділ на «своїх» і «чужих»²;

- безвідповідальність, вірогідність вчиняти протиправні дії, виявляючи схильність до кримінальних правопорушень, негативна агресивність, жорстокість, грубість, зухвалість, цинізм, завищена самооцінка, самовпевненість, самозначимість. До них приєднується довірливість, стан пригніченості, боязні, з різними видами амнезії, «неспроможність», тобто вони можуть виступати і жертвами злочинів. Означені вище особистісні деформації здебільшого стають імпульсом до розвитку агресивних та суїцидальних схильностей: після повернення із зони АТО на тлі означених набутих рис з'являються суїцидальні думки, загострюється почуття безвиході, безперспективності та несправедливості, тривожності. Труднощі із соціальною реінтеграцією, реадаптацією, що з'являються як наслідок розвитку зазначених

¹ Агаєв Н. А., Пішко І. О. Особливості негативних психічних станів військовослужбовців, які брали участь в АТО. *Психологічна допомога особам, які беруть участь в антитерористичній операції* [Текст] : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 30 берез. 2016 р.) : у 2 ч. / [ред. кол.: В. В. Черней, М. В. Костицький, О. І. Кудерміна та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С.63-64.

² Олійников Г. В. Патопсихологічні відхилення та особливості протиправної поведінки громадян України, постраждалих у результаті антитерористичної операції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2017. Випуск 45. Том 2. С. 68-69.

якостей, продукують підвищену агресивність як у відношенні до об'єктів зовнішнього середовища, так і у відношенні до себе¹.

- соціальна дезадаптація, формами прояву є різновиди адикцій, що дозволяють увійти у стан зміни свідомості, «втекти» від реальності в ілюзорний, віртуальний світ за допомогою алкоголю, наркотичних засобів, ігор тощо. Девіантна поведінка військовослужбовців часто проявляється як у насильстві щодо інших, так і в аутоагресії, що може характеризуватися ризикованими діями, суїцидальними спробами та ін. З усіх учасників бойових дій, починаючи з 2014 року, самогубства вчинили 518 осіб²;

- зміна особистості, соціальна та професійна дезінтеграція, алкоголізація і наркотизація, суїциди³;

- нав'язливі спогади, депресія, відсутність інтересу до життя, патологічне почуття провини, емоційні сплески, подразливість, симптоми виснаження центральної нервової системи, психопатоподібні порушення, порушення соціальної адаптації, почуття вкороченої життєвої перспективи, підвищена схильність до самогубства, неспецифічні соматичні скарги⁴;

- часткова, або повна соціальна дезадаптація, адиктивна поведінка (прийом наркотиків, зловживання алкоголем), сексуальні розлади, неконтрольовані спалахи гніву й агресії, постійна підвищена настороженість, думки про самогубство, відчуття «укороченого майбутнього» та нездатність співпереживати іншим людям тощо⁵.

¹ Коваленко Н. О. Посттравматичні стресові розлади як фонове явище злочинності осіб – учасників АТО. *Фонові для злочинності явища: запобігання та протидія*: зб. тез доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (27 квіт. 2018 р., м. Харків) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Харків : ХНУВС, 2018. С.52-53.

² Михайліна Т., Колотуха К. Комплексна ресоціалізація учасників бойових дій: соціально-правова генералізація проблематики. *Economic and law paradigm of modern society*. 2018. №2. URL: <https://studlib.org.ua/index.php/eprs/article/view/167/160> (дата звернення: 06.01.2020).

³ Буряк О. О., Гіневський М. І., Катеруша Г. Л. Військовий синдром «АТО»: актуальність та шляхи вирішення на державному рівні. *Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил*. 2015. Випуск 2 (43). С.177.

⁴ Заворотний В. І. Віддалені посттравматичні стресові розлади як наслідок участі у воєнних діях. *Особистість, суспільство, закон: психологічні проблеми та шляхи їх розв'язання* : зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. С. П. Бочарової (30 берез.2017 р., м. Харків, Україна) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка Нац. акад. пед. наук України ; Консультат. місія Європейського Союзу в Україні. Харків : ХНУВС, 2017. С.99-100.

⁵ Бриндіков Ю. Л. Теорія та практика реабілітації військовослужбовців – учасників бойових дій в системі соціальних служб : дис. ... д-ра пед. наук. Хмельницький, 2018. С.137-138.

Зі слів представника уповноваженого Верховної Ради з прав людини з питань захисту прав військовослужбовців С. Стеценка, у державах – учасницях НАТО прийняті відповідні нормативи, а саме – військовослужбовець не може перебувати в зоні бойових дій, де є загроза його життю, понад 75 діб, бо тоді настають такі наслідки для психіки, які важко потім здолати. В Україні таких нормативів немає. Нам невідомі жодні наукові дослідження, які проводилися з цього приводу, у нас не встановлено єдиних норм, і у нас вважається, що 8 місяців перебування в зоні бойових дій, де є загроза життю бійця, – нормальне явище¹.

Відтворення асоціальної діяльності у поведінці особи з проявами синдрому ПТСР суттєво деформує її особистісні характеристики. Негативні показники останніх, впливаючи на установки особистості, її світоглядні позиції, є об'єктивним підґрунтям для організації життєдіяльності в цілому, в тому числі й на маргінальному рівні з ризиками криміногенного та іншого деструктивного характеру. Таким чином, асоціальна поведінка, яка становить суть фонових для злочинності явищ, є і наслідком, і причиною наростання тривожності особистості, а в решті решт, і в суспільстві в цілому, долучаючись при цьому до процесу криміногенної детермінації. Синдром ПТСР учасників бойових дій як фонове явище злочинності проявляється дуже багатогранно: як на рівні детермінації індивідуальної злочинної поведінки, впливаючи на морально-психологічні якості особи, створення криміногенної ситуації, так і на рівні детермінації злочинності в цілому².

На індивідуальному чи суспільному рівні прояву можна виокремити також такі негативні психологічні аспекти, що позначаються на розв'язанні політико-правових колізій:

- поляризація уявлень як особистісних, так й окремих соціальних груп. За умов економічної та політичної нестабільності актуалізується комплекс мотивацій, пов'язаний із психологією виживання, коли відбуваються спрощення соціальної дійсності, ідентифікація за шкалою «свій-чужий», зокрема на релігійному чи національному підґрунті;
- негативна стереотипізація стосовно окремих соціальних груп;
- загострення націоналістичних настановлень і послаблення толерантності до людей інших національностей;
- радикалізації сценаріїв розв'язання політико-правових конфліктів;

¹ Бриндіков Ю. Л. Теорія та практика реабілітації військовослужбовців – учасників бойових дій в системі соціальних служб : дис. ... д-ра пед. наук. Хмельницький, 2018. С.298.

² Коваленко Н. О. Посттравматичні стресові розлади як фонове явище злочинності осіб – учасників АТО. *Фонові для злочинності явища: запобігання та протидія*: зб. тез доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (27 квіт. 2018 р., м. Харків) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Харків : ХНУВС, 2018. С.53.

➤ воєнний конфлікт посилює розвиток правового нігілізму, нормативні регулятори соціальної життєдіяльності замінюють вузько корпоративними чи індивідуальними інтересами тощо¹.

Приблизно у 800 тис. осіб, які проживають у районі конфлікту, констатовано вразливий психологічний стан, а також у 45-47 тис. осіб, які щодня долають лінію розмежування в Донецькій, Луганській областях та адміністративний кордон з Автономною Республікою Крим; наявність близько 200 тис. дітей, які потребують психологічної та реабілітаційної допомоги як жертви збройного конфлікту, а також не менше 4 900 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що залишилися на окупованих територіях Кримського півострову².

Медичні. Збройний конфлікт на Донбасі висвітлив наявність проблеми немедичного вживання наркотиків у Збройних Силах. Ветеран АТО, військовий психолог А. Козинчук зазначає, що існує декілька категорій бійців, які споживають наркотики: бійці, які почали вживати наркотики ще до служби у Збройних силах через дезадаптацію, нерозуміння, розчарування, відсутність підтримки; бійці, які почали вживати наркотики після гострої стресової ситуації, бажаючи втекти від реальності; люди, які стали залежними від медикаментозного лікування; бійці, які вживають наркотики як допінг, щоб підвищити свою працездатність³. Проте шкода від вживання наркотиків військовими є набагато більшою за вживання наркотиків цивільними особами, оскільки вони створюють небезпеку не тільки для себе, а й для всього підрозділу: у стані наркотичного сп'яніння змінюється свідомість, сповільнюються реакції, або людина може неадекватно відреагувати і травмувати не тільки себе, але й тих, хто її оточує.

На думку В. М. Бесчастного, радикально негативні траєкторії відтворення злочинності можуть розвиватися за такими сценаріями:

I. *Продовження тенденції до «заморожування» конфлікту в окремих районах Донецької та Луганської областей при ускладненні внутрішньополітичної ситуації*, перерозподіл сфер політичного, економічного, кримінального впливу. В цьому разі варто очікувати середньорічний темп приросту злочинності в 25-30%. І надалі переважатимуть злочини корисливої спрямованості. Суттєво активізується організована злочинність, зростатиме загроза бандитизму, торгівлі людьми;

¹ Духневич В. М. Негативні психологічні наслідки політико-правової ситуації на сході України: проблемне поле дослідження. *Юридична психологія*. 2017. №2(21). С.49-50.

² Блага А. Б., Мартиненко О.А. Жертви збройного конфлікту в Україні: проблеми компенсації та відшкодування за спричинені збитки. *Право і суспільство*. 2019. №3 частина 2. С.136.

³ Блага А. Б. Кримінологічний аналіз злочинності, пов'язаної із незаконним обігом наркотиків, у південному регіоні України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2019. Випуск 56. Том 2. С.58.

II. *Перехід конфлікту в окремих районах Донецької та Луганської областей у «гарячу» фазу збройного протистояння при збереженні внутрішньополітичної умовної стабільності*, здатності органів державної влади консолідуватися задля оперативного прийняття важливих для країни політичних та інших рішень. Цей сценарій, залежно від інтенсивності перебігу, передбачатиме: а) відновлення часткової або повної мобілізації населення; б) організаційно-управлінські проблеми на підприємствах, установах, організаціях у зв'язку з мобілізацією; в) зростання соціально-психологічної напруженості, пов'язане з людськими жертвами; г) зростання міграційних потоків, у тому числі з метою ухилення від мобілізації тощо. Окрім середньострокового темпу приросту корисливої злочинності на рівні 35-40%, це сприятиме інтенсифікації військових злочинів, а також злочинів проти громадської безпеки, громадського порядку та моральності, основ національної безпеки. Значно підвищиться ризик терористичної загрози, критична інфраструктура стане об'єктом як терористичних атак, так і актів диверсії.

III. *Перехід конфлікту в окремих районах Донецької та Луганської областей у «гарячу» фазу збройного протистояння при втраті внутрішньополітичної умовної стабільності, блокування функціональної спроможності органів державної влади*. Цей сценарій найнесприятливіший; його розгортання найбільше загрожує національній безпеці, створюються потужні ризики для втрати державності. При цьому можуть бути збережені номінальні атрибути, але з переходом важелів публічного адміністрування під контроль суб'єкта зовнішньополітичного, воєнного, агресивного впливу. Стан злочинності різко погіршиться за всіма показниками, правоохоронні органи повністю втратять контроль за розвитком криміногенної обстановки, суттєво зросте кількість актів державної зради та інших злочинів проти основ національної безпеки. Останні стануть визначальними для всієї соціодинаміки українського суспільства¹.

Триваючий на Сході України збройний конфлікт міжнародного характеру продовжує виступати потужним чинником загострення криміногенної ситуації внаслідок зростання тяжких і особливо тяжких деліктів, неконтрольованого поширення і використання вогнепальної зброї та боєприпасів, збільшення кількості внутрішньо переміщених осіб та ослаблення відповідного соціального контролю, соціально необлаштованих осіб із досвідом ведення бойових дій та супутніми психологічними проблемами тощо. Вочевидь, що подальше формування ефективної державної політики розвитку та забезпечення національних інтересів, у тому числі й через захист основоположних прав та свобод людини і громадянина, не можливе без комплексного аналізу наслідків збройного конфлікту міжнародного характеру на сході України. Незважаючи на

¹ Бесчастний В. М. Прогноз криміногенної ситуації в Україні в середньостроковій перспективі. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2017. Випуск №1. С.199-201.

неповноту та суперечливість даних офіційної статистики, відсутність дієвих алгоритмів обчислення їх «ціни», збір цієї кримінологічно значущої інформації є невід'ємним атрибутом процесу розробки та реалізації програм протидії криміналітету¹.

Смерть людини (не беручи до уваги прямі економічні показники збитків) є одним з основних та найбільш красномовних показників плати суспільства злочинності та ефективності діяльності правоохоронної системи. Однак оцінка «ціни» смерті людини є однією з найбільших проблем оцінки «ціни» злочинності².

Втрата людського життя нерівноцінна жодному з існуючих механізмів компенсації, й це констатовано як вітчизняною правовою доктриною, так і правозастосовною діяльністю. Щодо поняття «відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди» у контексті положень ст. 46 КК України, Велика Палата Верховного Суду приходить до висновку, що позбавлення життя людини є наслідком, який має незворотний характер. Це також впливає із законодавчого визначення смерті відповідно до ст. 52 Закону України від 19.11.1992 р. № 2801-ХІІ «Основи законодавства України про охорону здоров'я», за якою моментом незворотної смерті людини є момент смерті її головного мозку або її біологічна смерть. Втрата життя людини, яке відповідно до ст. 3 Конституції України визнається в Україні найвищою соціальною цінністю та є особливим об'єктом кримінально-правової охорони, не підлягає відшкодуванню. Життя людини не може бути відновлене через незворотність смерті (постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 439/397/17 від 22.01.2019 р.)³.

Попри висловлене, життя людини доцільно розглядати ще й у контексті його матеріального еквіваленту, що дасть змогу наблизитися до вирішення конкретних практичних завдань. При цьому слід певною мірою абстрагуватися від етичності/неетичності міркувань та «економічного» характеру розрахунків, оскільки висловлені зауваження будуть перепорою на шляху до результату – чіткої та обґрунтованої державної політики щодо порядку та системи відповідних виплат.

Як справедливо зауважують, відсутність у державній політиці такого індикатора, як «ціна людського життя», є виправданням бездіяльності держави, роботодавців і громадянського суспільства у вирішенні проблем безпеки виробництва та життєдіяльності, політики охорони навколишнього середовища,

¹ Медицький І. Б. Збройний конфлікт міжнародного характеру на Сході України (кримінологічний вимір наслідків). *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. 1 (volume 2). С.167, 171.

² Ігнатів О. М. Теоретичні та прикладні проблеми протидії загальнокримінальній насильницькій злочинності в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2014. С.124.

³ Постанова Великої Палати Верховного Суду по справі 439/397/17 від 22.01.2019 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79298600> (дата звернення: 05.10.2019).

у системі охорони здоров'я¹. Держава перестає вважати за потрібне інвестувати у зростання рівня безпеки життєдіяльності своїх громадян (транспортної, виробничої і т. ін.), оскільки не несе значних витрат у разі їх смерті². З фінансового погляду, якщо відсутній економічний еквівалент вартості людського життя, закріплений законодавчо у формі суми грошової компенсації за втрату життя і здоров'я громадян, то такі компенсації не закладаються у бюджетах, не враховуються при плануванні та обґрунтуванні заходів з підвищення безпеки й у кінцевому підсумку здійснюються у неадекватно малих сумах, що веде до соціальної незахищеності громадян країни³.

Принагідно варто вказати, що в Україні й досі не існує офіційної методики обрахунку матеріального еквіваленту людського життя.

Означена проблематика цікавить представників кримінологічної науки як у контексті з'ясування «ціни» людських втрат від криміногенних проявів, можливостей відновлення соціальної справедливості, так і фінансування діяльності органів кримінальної юстиції, безпосередньо залучених до боротьби зі злочинністю, передусім насильницького характеру. Однак вона активно досліджується й економістами, математиками, біологами, які обґрунтовують дослідження потребами адекватної державної політики щодо компенсаційних виплат сім'ям загиблих, розробки заходів безпеки на державному рівні, політики у галузі охорони здоров'я та діяльності аварійних служб, функціонування потенційної державної системи страхування життя та здоров'я населення⁴.

У зарубіжних джерелах питанню оцінки вартості життя (*value of statistical life*) приділяють велику увагу. Методологія аналізу ризику, починаючи з другої половини ХХ сторіччя, в переважній більшості розвинених країн світу є теоретичною основою формування державної політики у галузі забезпечення захисту довкілля, екологічної і промислової безпеки та прийняття адекватних рішень у надзвичайних ситуаціях⁵.

¹ Близнюк В. В. Вартість людського життя: теорія та практика вимірювання. *Український соціум*. 2014. № 3(50). С.101.

² Карташова С. С., Щетініна О. К., Канева Т. В. Підходи до оцінки вартості людського життя: світовий досвід та рекомендації використання в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. №1 (35). С.185.

³ Шевчук О. О. Економічний еквівалент вартості життя як стимул розвитку страхового ринку та модернізації економіки України. *Вісник Університету банківської справи Національного банку України*. 2014. № 2(20). С.13.

⁴ Карташова С. С., Щетініна О. К., Канева Т. В. Підходи до оцінки вартості людського життя: світовий досвід та рекомендації використання в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. №1 (35). С.182.

⁵ Канева Т. В., Карташова С. С. Економічний еквівалент оцінки вартості середньостатистичного життя в Україні: методологія, рекомендації. *Статистика України*. 2014. №3. С.31.

Вартість життя середньостатистичної людини в економічно розвинених країнах коливається від 1 до 6 млн. дол. США, наприклад, у США вона становить від 2 до 7,9 млн. дол., у Німеччині та Франції – 1 млн., в Іспанії – 400 тис дол. США¹.

Агентством з охорони довкілля (ЕРА) США розроблено метод визначення вартості людського життя, за яким спрощена ціна життя розраховується як відношення вартості природоохоронного проекту до кількості смертей, яких вдалося уникнути. Вартість життя визначається за витратами на збереження одного життя, при цьому людські життя вважаються абсолютно однаковими – вік, дохід, освіта, стан здоров'я тощо ЕРА не бере до уваги. На основі цього методу розраховано, що вартість середньостатистичного людського життя дорівнює 4,8 млн. дол. у США і 3,7 млн. дол. у ЄС².

Вітчизняне законодавство у частині підстав, умов та порядку виплати відповідних грошових коштів у випадку загибелі (смерті) громадян характерне певним рівнем суперечливості, варіативністю та доволі широким діапазоном при здійсненні розрахунків. Згаданий діапазон виплат безумовно пов'язаний із політичною ситуацією в країні (що тягне за собою прийняття та одномоментне застосування нормативно-правових документів, так би мовити, «точкового» характеру), обумовлений специфікою роботи загиблої особи (виконання нею відповідних службових чи громадських обов'язків), галуззю виробництва / сферою трудової діяльності, наявністю інших чинників, та в цілому засвідчує відсутність уніфікованого (у загальнодержавному масштабі) підходу / методики визначення матеріального еквіваленту втрат людського потенціалу України.

З урахуванням суб'єктного складу та джерел фінансування нормативно-правові акти означеної сфери умовно можна розподілити на дві підгрупи:

1) законодавство, що уособлює реакцію держави на факт передчасної загибелі (смерті) своїх громадян шляхом проведення відповідних компенсаційних виплат за рахунок бюджету. Узагальнено його можна продемонструвати на прикладі такої таблиці:

Таблиця №13

Нормативні підстави для виплат	Матеріальний еквівалент (станом на 01.01.2019 р.)
Одноразова грошова допомога у разі загибелі (смерті): - військовослужбовця під час виконання ним обов'язків військової служби; - військовослужбовця, військовозобов'язаного або	750-кратний прожитковий мінімум для працездатних осіб на 1 січня календарного року (1 440 750 грн.)

¹ Карташова С. С., Щетініна О. К., Канева Т. В. Підходи до оцінки вартості людського життя: світовий досвід та рекомендації використання в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. №1 (35). С.186.

² Близнюк В. В. Вартість людського життя: теорія та практика вимірювання. *Український соціум*. 2014. № 3(50). С.104.

2.1. Матеріальні наслідки злочинності

резервіста в період проходження військової служби чи під час виконання обов'язків військової служби або служби у військовому резерві (ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20.12.1991 р. № 2011-ХІІ; постанова КМ України від 25.12.2013 р. № 975)	500-кратний прожитковий мінімум, для працездатних осіб на 1 січня календарного року (960 500 грн.)
Одноразова грошова допомога у випадку: - загибелі поліцейського під час безпосереднього виконання ним професійних обов'язків; - смерті поліцейського, що настала під час проходження ним служби в поліції (ЗУ «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р. № 580-VIII)	750 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб на 1 січня календарного року (1 440 750 грн.) 250 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб на 1 січня календарного року (480 250 грн.).
Одноразова грошова допомога у разі загибелі (смерті) журналіста під час виконання ним професійних обов'язків (ЗУ «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» від 23.09.1997 р. № 540/97-ВР)	100 прожиткових мінімумів для працездатних осіб на час виплати цієї суми (192 100 грн.)
Одноразова грошова допомога у разі загибелі (смерті): особи начальницького складу або працівника Національного бюро; співробітника кадрового складу розвідувальних органів; особи рядового чи начальницького складу Держспецзв'язку; осіб рядового і начальницького складу органів та підрозділів цивільного захисту; працівника органів рибоохорони під час виконання/ у зв'язку з виконанням службових обов'язків (ЗУ «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14.10.2014 р. № 1698-VII; постанови КМ України: від 21.11.2007 р. № 1331, від 04.06.2008 р. № 605, від 11.07.2007 р. № 908, від 28.08.2013 р. № 638)	<u>десятирічне грошове забезпечення (заробітна плата)</u> загиблого (померлого) за останньою посадою, яку він займав на день настання події
Допомога у зв'язку зі смертю учасника масових акцій громадського протесту в Україні, що розпочалися 21 листопада 2013 року, безпосередньо пов'язаної з участю в масових акціях громадського протесту (ЗУ «Про встановлення державної допомоги постраждалим учасникам масових акцій громадського протесту та членам їх сімей» від 21.02.2014 р. № 745-VII)	1 000 000 грн.
Одноразова грошова допомога членам сімей осіб, смерть яких пов'язана з участю в масових акціях громадського протесту, що відбулися у період з 21 листопада 2013 р. по 21 лютого 2014 р., осіб, яким посмертно присвоєно звання Герой України за громадянську мужність, патріотизм, героїчне відстоювання конституційних засад демократії, прав і свобод людини, самовіддане служіння Українському народові, виявлені під час Революції гідності (постанова КМ України від 01.02.2017 р. № 35)	200-кратний розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб на 1 січня 2017 р. (320 000 грн.)
Одноразова грошова допомога у разі загибелі (смерті) волонтера внаслідок поранення (контузії, травми або каліцтва), отриманого під час надання волонтерської	500 прожиткових мінімумів для працездатних осіб на дату загибелі (960 500 грн.)

допомоги в районі проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, бойових дій та збройного конфлікту (постанова КМ України від 19.08.2015 р. № 604)	
---	--

Видається обґрунтованим дотримуватися єдиного підходу при призначенні та виплаті грошових сум у зв'язку із загибеллю (смертю) осіб у зв'язку із виконанням ними того чи іншого виду діяльності, пов'язаної із професійним ризиком. Це дасть змогу суттєво зменшити кількість нормативно-правових актів відповідного регуляторного законодавства, особливо якщо врахувати, що більшість із них, як впливає із здійсненого вище аналізу, однаково вирішує означене питання (десятирічне грошове забезпечення (заробітна плата). – І. М.);

2) законодавство, що регламентує проведення відповідних компенсаційних виплат державою та суб'єктами господарювання недержавної форми власності у випадку передчасної смерті особи (страхове законодавство). Захист майнових інтересів фізичних та юридичних осіб відбувається за рахунок грошових фондів, сформованих шляхом сплати ними страхових платежів, а також доходів від розміщення коштів цих фондів. Його можна показати у вигляді такої таблиці:

Таблиця №14

Нормативні підстави для виплат	Матеріальний еквівалент (станом на 01.01.2019 р.)
Одноразова допомога у разі смерті потерпілого внаслідок нещасного випадку на виробництві: - сім'ї потерпілого; - кожній особі, яка перебувала на утриманні потерпілого, а також на його дитину, яка народилася протягом не більш як десятимісячного строку після смерті потерпілого (ЗУ «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23.09.1999 р. № 1105-XIV).	100 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на день настання права на страхову виплату (192 100 грн.) 20 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на день настання права на страхову виплату (38 420 грн.).
Страхова сума за шкоду, заподіяну життю та здоров'ю потерпілих (ЗУ «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» від 01.07.2004 р. № 1961-IV)	100 тисяч грн. на одного потерпілого.
Страхова сума у випадку загибелі (смерті) особи унаслідок пожежі (аварії) на об'єктах підвищеної небезпеки (постанова КМ України від 16.11.2002 р. № 1788)	500 000 грн.
Страхова сума у випадку загибелі або смерті застрахованої особи внаслідок нещасного випадку на транспорті (постанова КМ України від 14.08.1996 р. № 959)	6 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (102 000 грн.)

2.1. Матеріальні наслідки злочинності

<p>Страхова сума у випадку загибелі (смерті): спортсменів вищої категорії під час підготовки до змагань та участі в них; посадових осіб інспекцій державного архітектурно-будівельного контролю; медичних працівників та інших осіб від захворювань, зумовлених розвитком ВІЛ-інфекції; працівників відомчої та місцевої пожежної охорони і членів добровільних пожежних дружин (команд) (постанови КМ України: від 31.05.1995 р. № 378, від 31.0.1995 р. № 227; від 16.10.1998 р. № 1642; від 3 квітня 1995 р. № 232)</p>	<p><u>десятирічне грошове утримання (заробітна плата) за останньою займаною посадою</u></p>
<p>Страхова сума у випадку смерті особи внаслідок страхового випадку за договором обов'язкового страхування цивільної відповідальності за ядерну шкоду (постанова КМ України 23 червня 2003 р. № 953)</p>	<p>2000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, установлених на момент винесення судового рішення або укладення договору про відшкодування ядерної шкоди (34 000 грн.)</p>

Згідно з даними Моторного (транспортного) страхового бюро України, середній розмір страхового відшкодування за збитки, завдані життю та здоров'ю потерпілих у результаті ДТП, у першому півріччі 2018 р. склав 24 тис. грн.¹.

Як зазначають фахівці, оцінка вартості людського життя за деякими видами обов'язкового страхування знаходиться у межах від 7 до 250 тис. грн. й залежить від обставин, за яких людина втратила життя. При цьому суми максимальних страхових виплат у випадку смерті людини за різними видами обов'язкового страхування необґрунтовано та радикально відрізняються та у цілому є неприпустимо низькими навіть для сучасних соціально-економічних умов України, не порівнюючи вже з європейськими країнами. Такі суми не переглядалися упродовж останніх 5-15 років.²

Нині існують різноманітні підходи до методики оцінки вартості життя середньостатистичної людини, зокрема демографічний, дохідний, затратний підходи, метод дисконтування майбутніх доходів, підхід на основі теорії корисності людини для суспільства, підхід на основі вартості одиниці ризику і готовності суспільства платити за заподіяний збиток (метод «готовності платити») та інші. Найбільш поширені з них узагальнено можна відтворити у вигляді таблиці:

¹ Страховики виплатили 1 млрд. грн. за договорами ОСЦПВ протягом першого півріччя 2018 року. URL: <http://www.mtsbu.ua/ua/presscenter/news/141091/> (дата звернення: 16.10.2019).

² Шевчук О. О. Методологічні підходи до оцінювання економічного еквіваленту вартості життя в Україні. *Регіональна економіка*. 2014. №2. С.75.

Таблиця №15

Автор (и)	База	Методи дослідження	Вартість людського життя
Близнюк В. В.	Статистичні дані та вибіркові обстеження	Поєднання витратного та демографічного підходів, через надання вартісної оцінки людського капіталу	<u>6 627, 48 тис. грн.</u> , рекомендовано (у тому числі) до використання при проведенні проектних розрахунків збитку, пов'язаного із загибеллю людей (безповоротними втратами) у надзвичайних ситуаціях (2011 р.)
Канева Т. В., Карташова С. С.	Статистична звітність	Теорія корисності, актуарний підхід	<u>1 380 тис. грн.</u> , рекомендовано для виплат сім'ям загиблих у надзвичайних ситуаціях, встановленні страхових сум відшкодування збитку у системі страхування життя при здійсненні професійної діяльності (2013 р.)
Шевчук О. О.	Статистична звітність	Актуарна математика (враховує випадковий час реалізації ризику (смерті)	<u>200-500 тис. грн.</u> , рекомендовано для виплат сім'ям загиблих при надзвичайних ситуаціях, встановлення страхових сум у системі особистого страхування та страхування відповідальності (2013 р.)
Карташова С. С., Щетініна О. К., Канева Т. В.	Демографічні щорічники, статистична звітність, дані Міністерства фінансів України щодо змін облікової ставки НБУ	Теорія людського капіталу та демографічний підхід	<u>3 млн. грн. в середньому.</u> Це значення зіставимо з розмірами можливих компенсацій сім'ям загиблих у нещасних випадках унаслідок надзвичайних ситуацій (2016-2017)
		Актуарна математика (враховує випадковий час реалізації ризику	розмір компенсаційних виплат, пов'язаних зі втратою життя внаслідок надзвичайних ситуацій (аварій, катастроф, терористичних актів тощо),

2.1. Матеріальні наслідки злочинності

		(смерті)	рекомендовано обраховувати на рівні <u>2,6 млн. грн.</u>
Кривошлик Т. Д.	Статистична звітність	Теорія людського капіталу	<u>1 798,4 тис. грн.</u> , рекомендовано при встановленні страхових сум у системі особистого страхування (2018 р.)

У контексті кримінологічного пізнання наслідків злочинності, що знаходять свій вияв у зменшенні людського потенціалу, більш продуктивним видається використання комбінованого підходу – так званої «теорії корисності» (з прив'язкою до показників ВВП у державі) та врахування за необхідності існуючої практики компенсаційних виплат загиблих осіб (наприклад, у результаті аварій чи катастроф). У доповнення до існуючих сформульовано додаткові аргументи на підтримку:

1) здійснений аналіз чинного законодавства засвідчує, що саме на державу покладено основний тягар, основне фінансове навантаження у вигляді фінансової допомоги сім'ям та близьким загиблих осіб (у тому числі через кримінально карані форми людської поведінки). Це видається обґрунтованим. Державне утворення здатне забезпечити відновлення соціальної справедливості та рівноваги, раціонально використовуючи для цього наявні економічні та інші ресурси. Матеріальні можливості громадянського суспільства також є доречними у даному відношенні, однак саме владні органи та інституції покликані забезпечувати одну із найважливіших внутрішніх функцій будь-якої держави – протидію злочинності. У згаданому контексті варто враховувати й шкоду, завдану внаслідок неналежної діяльності національних органів кримінальної юстиції, що підлягатиме компенсації також саме за рахунок бюджетних асигнувань;

2) ВВП є одним із найважливіших показників економічного розвитку держави, головним і найбільш точним його індикатором;

3) показник ВВП не є сталою величиною, демонструючи як своє зростання (супроводжується підвищенням рівня життя, попитом споживання товарів і послуг) так і зниження (спад виробництва в економіці та відповідне зниження життєвого рівня). Тому саме ВВП визначатиме той «рівень», ту «планку» соціальних програм і забезпечення, яку держава реально може реалізувати, водночас не завдаючи шкоди виконанню інших своїх функцій.

Додаткове, до «теорії корисності», врахування існуючої практики компенсаційних виплат у випадку загибелі (настання смерті) слід вважати виправданим, адже не всі категорії осіб залучені до трудової діяльності й у кінцевому підсумку до одиниць створених товарів чи наданих послуг (діти, інваліди).

Автори праці «США: злочинність та політика» відзначали, що у відношенні до вбивств збитки вираховуються на основі середнього заробітку, віку потерпілих та середньої тривалості життя американця¹. Запропонований алгоритм дає всі підстави для його застосування й до вітчизняних даних кримінальної статистики, з'ясувавши, зокрема, економічний розмір втрат у результаті насильницького позбавлення життя. Слід одночасно погодитися із Л. В. Кондратюком та В. С. Овчинським, які пропонують враховувати не середній заробіток жертви, а різницю між ВВП на душу населення та фактичним споживанням².

Вихідні дані для підрахунку (2018 рік)³:

t – середня тривалість життя (обидві статі) – 71 рік;

V – номінальний ВВП у розрахунку на одну особу – 84 190 грн.;

C – фактичне кінцеве споживання у розрахунку на одну особу (за рік) – 75 627 грн.;

t₂ – середній вік жертв злочинів. Статистичні дані Генеральної прокуратури не деталізують кримінологічно вагому інформацію про вік потерпілих від злочинної поведінки осіб, виділяючи проте такі критерії, як: повнолітні та неповнолітні/малолітні особи; особи похилого віку. Дані Державної судової адміністрації характеризують повнолітніх та неповнолітніх потерпілих від злочинів, хоча більшою мірою вони орієнтовані на особу злочинця: у частині притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання; склад засуджених, у тому числі неповнолітніх.

Роль віктимологічних чинників у механізмі злочинного прояву перебуває у призмі досліджень науковців, які формулюють висновки про віковий розподіл потерпілих від: умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень у сімейно-побутовій сфері⁴; корисливих насильницьких злочинів⁵; загальнокримінальних насильницьких злочинів⁶ тощо.

Вибіркове узагальнення автором вироків з ЄДРСР у справах про злочини, передбачені ст.ст. 115, 118, 119, ч.2 ст.121 КК України (2017-2019 роки, 100

¹ Кондратюк Л. В., Овчинский В. С. Криминологическое измерение / Под ред. К. К. Горяинова. М., 2008. С.243.

² Там само. С.245.

³ Таблиці народжуваності, смертності та середньої очікуваної тривалості життя за 2018 рік. Статистичний збірник. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/08/zb_tabl_nar_2018.pdf (дата звернення: 20.11.2019); Валовий внутрішній продукт у I-IV кварталах 2018 року й у 2018 році. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2019/03/38.pdf> (дата звернення: 16.10.2019).

⁴ Головкін Б. М. Криминологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері. Х. : Нове слово. 2004. С.135.

⁵ Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія. Х. : Право, 2011. С.279.

⁶ Ігнатов О. М. Теоретичні та прикладні проблеми протидії загальнокримінальній насильницькій злочинності в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2014. С.166.

вироки) дало можливість визначити середній вік їх жертв – 50 років (див. Додаток В). При цьому варто зазначити, що у значній своїй частині інформація у реєстрі заборонена до оприлюднення на підставі п. 4 ч. 1 ст. 7 ЗУ «Про доступ до судових рішень» у зв'язку із розглядом справи або вчиненням окремих процесуальних дій у закритому судовому засіданні;

N – кількість загиблих від злочинів осіб: 1 961, з них: умисних вбивств – 1214; вбивств з необережності – 85; тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого – 662¹.

Арифметичним шляхом можна вирахувати втрати для суспільства у зв'язку із передчасною смертю особи внаслідок злочинної поведінки. Економічний збиток визначається як різниця між валовим внутрішнім продуктом та фактичним кінцевим споживанням у розрахунку на одну особу: $S = B - C$ (84 190 – 75 627 = 8 563 грн.). Отриману величину втрат множимо на кількість років, які в середньому не доживає жертва злочину (передбачених указаними вище кримінально-правовими нормами), тобто $t - t_2$ (71 – 50 = 21 рік). Далі обраховуємо економічні втрати від смерті однієї особи: $V_{тр} = (t - t_2) S = 21 * 8 563 = 179 823$ грн. Після чого отримуємо сумарну величину економічних втрат від смертей означених осіб у 2018 році: $V_{сп} = V_{тр} N$ (179 823 грн. * 1 961 = 352 млн. 632 тис. грн.). І це дані тільки за один рік. Враховуючи латентність насильницьких злочинів проти життя особи, наведену вище інформацію про кількість зниклих безвісті осіб (частина з яких не потрапила до даних кримінальної статистики у якості деліктів); той факт, що позбавлення життя особи виступає наслідком чисельної кількості злочинів, передбачених й іншими, окрім Розділу II, розділами КК України; їх статистичну поширеність та інші моменти – отримана величина економічних втрат безперечно що підлягатиме кількісному корегуванню у сторону збільшення².

Наведений матеріал свідчить про актуалізацію наукових пошуків щодо розробки та обґрунтування методик оцінки людського життя з економічної точки зору, паралельно підтверджуючи висновок про відсутність одностайності позицій у даному відношенні.

¹ Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за грудень 2018 року. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113898&libid=100820&c=edit&_c=fo#

(дата звернення 16.08.2019); Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження (2018 рік). URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2018 (дата звернення: 02.08.2019).

² Медицький І. Б. Матеріальні наслідки фізичного насильства: кримінологічний аналіз. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2019. №4 (88). С.115-116.

2.2. Нематеріальні наслідки злочинності

Науковці обґрунтовано пишуть про складність визначення нематеріальної шкоди від злочинності. О. Р. Афанасьєва, проте, наголошує, що нематеріальна шкода від насильницької злочинності є такою ж реальною, як і матеріальна шкода. Заподіяна нематеріальними наслідками шкода, порівняно із матеріальною, посилюється тим, що перша за своєю природою є невідною. Душевні потрясіння, стреси тощо залишають свій слід надовго, оскільки мова йде про внутрішні, суто особистісні переживання¹.

На підтвердження того, що посттравматичний стресовий розлад зберігається впродовж значного часу після злочину, Є. Є. Шмерецький наводить приклад із архіву Р. Крукса та К. Баур: «Навіть через 12 років я все ще відчуваю ту брудну ганчірку, якої він закривав мої очі. Напевне, він десь ховався в будинку, бо коли я ввійшла в спальню, він неочікувано накинувся на мене ззаду і попередив, що якщо я хоч пікну, він мене вб'є. Він гвалтував мене двічі. Поліція, лікарі й особливо мій чоловік проявили велику тактовність. Але те, що відбулося, не відпускає мене й досі. Колись незалежна і впевнена в собі, я сьогодні почуваюся дуже вразливою, особливо коли залишаюсь сама»².

Чинне законодавство, практика правозастосування, наукова література містять у своєму лексиконі чимало термінів, що позначають ті негативні для особи наслідки реалізованої у відношенні до неї протиправної поведінки, які носять неуречевлений характер: «біль», «страждання», «стрес», «моральна шкода», «переживання», «погіршення якості життя» тощо.

ЦК України (ст.23) оперує категорією «моральна шкода», ототожнюючи її з: 1) фізичним болем та стражданнями, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 2) душевними стражданнями, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; 3) душевними стражданнями, яких фізична особа зазнала у зв'язку зі знищенням чи пошкодженням її майна; 4) приниженням честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи.

КК України послуговується термінами «психологічні» та «моральні страждання», пов'язуючи їх конститутивно з ознаками складів злочинів «Домашнє насильство» (ст.126¹) та «Катування» (ст.127).

Спричинення кримінальним правопорушенням моральної шкоди, нарівні з фізичною або майновою шкодою, дає підстави для визнання фізичної особи потерпілим у кримінальному провадженні. Потерпілим також може бути юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди

¹ Афанасьєва О. Р. Теоретические основы криминологического исследования и минимизации социальных последствий насильственной преступности : дисс. ... д-ра юрид. наук. Москва, 2014. С.209.

² Шмерецький Є. Є. Юридико-психологічна характеристика зґвалтування : дис. ... канд. юрид. наук. К., 2018. С.130.

(ч.1 ст.55 КПК України). Кримінальний процесуальний закон не містить, проте, розуміння «моральної шкоди», залишаючи це питання на розсуд правозастосувача.

КЗпП України (237¹) пов'язує обов'язок відшкодування власником або уповноваженим ним органом моральної шкоди працівнику у випадку заподіяння останньому моральних страждань, втрати ним нормальних життєвих зв'язків, необхідності додаткових зусиль для організації свого життя.

Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» (ст.4) визначає моральну шкоду як страждання, заподіяні громадянину внаслідок фізичного чи психічного впливу, що призвело до погіршення або позбавлення можливостей реалізації ним своїх звичок і бажань, погіршення відносин з оточуючими людьми, інших негативних наслідків морального характеру¹.

У постанові Пленуму ВСУ від 31.03.1995 р. №4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» моральна шкода трактується як втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань, або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб. Пленум зауважує, що чинне законодавство пов'язує моральну шкоду з: приниженням честі, гідності, престижу або ділової репутації, моральними переживаннями у зв'язку з ушкодженням здоров'я, порушенням права власності (в тому числі інтелектуальної), прав, наданих споживачам, інших цивільних прав, у зв'язку з незаконним перебуванням під слідством і судом, порушенням нормальних життєвих зв'язків через неможливість продовження активного громадського життя, порушенням стосунків з оточуючими людьми, настанням інших негативних наслідків².

У постанові Пленуму ВСУ від 07.02.2003 р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» (п.8.) вказано, що умисне вбивство визнається вчиненим з особливою жорстокістю (п. 4 ч. 2 ст. 115 КК, якщо винний, позбавляючи потерпілого життя, усвідомлював, що завдає йому особливих фізичних (шляхом заподіяння великої кількості тілесних ушкоджень, тортур, мордування, мучення, в тому числі з використанням вогню, струму, кислоти, лугу, радіоактивних речовин, отрути, яка завдає нестерпного болю, тощо), *психічних чи моральних* (шляхом зганьблення честі, приниження

¹ Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду: Закон України від 01.12.1994 р. № 266/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-вр> (дата звернення: 22.08.2017).

² Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: Постанова Пленуму ВСУ від 31.03.1995 р. №4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95/print> (дата звернення: 23.12.2019).

гідності, заподіяння тяжких душевних переживань, глумління тощо) *страждань*, а також якщо воно було поєднане із глумлінням над трупом або вчинювалося в присутності близьких потерпілому осіб і винний усвідомлював, що такими діями завдає останнім особливих психічних чи моральних страждань¹. Вочевидь, що Пленум розрізняє ці поняття, вкладаючи до кожного із них різне змістове наповнення.

Розглядаючи справи у порядку кримінального судочинства, суди вказують на спричинення потерпілим психологічних/моральних/душевних страждань, а саме: «погіршення якості життя, що виразилось у втраті енергійності, втомі, фізичному дискомфорті, втраті повноцінного сну та відпочинку, в тому числі втраті самооцінки, позитивних емоцій та негативних переживаннях»²; «погіршення якості життя, що виразилось в емоційній напрузі, підвищеній ситуативній та особистісній тривожності, невпевненості, відчутті ізольованості та підвищеній сензитивності»³; «порушення звичного ритму життя, нервовий стрес»⁴; «приниження, що викликало у потерпілого побоювання за свою безпеку, емоційна невпевненість, нездатність захистити себе, шкода психічному здоров'ю, що виразилось у формі пониженні самооцінки, втрати позитивних емоцій, безсоння тощо»⁵.

Представники кримінально-правової науки під наслідками злочину нематеріального характеру розуміють: «реальну шкоду, що не піддається точному встановленню й доведенню; наслідки у вигляді небезпеки заподіяння шкоди як небезпечний для життя стан або настання інших суспільно небезпечних наслідків злочину; наслідки у вигляді неотриманої (втраченої) вигоди»⁶; «втрати немайнового характеру внаслідок моральних та (або) фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб»⁷.

¹ Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи: Постанова Пленуму ВСУ від 07.02.2003 р. № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03> (дата звернення: 23.12.2019).

² Вирок Чортківського районного суду Тернопільської області у справі №596/1415/19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86483839> (дата звернення: 24.12.2019).

³ Вирок Першотравневого районного суду м. Чернівців у справі №725/6121/19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86463705> (дата звернення: 24.12.2019).

⁴ Вирок Ленінського районного суду м. Харкова у справі №642/3949/19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86487259> (дата звернення: 24.12.2019).

⁵ Вирок Свалявського районного суду Закарпатської області у справі №306/1873/19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86419516> (дата звернення: 24.12.2019).

⁶ Сергєєва Т. В. Категорія наслідків злочину в кримінальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. С.6.

⁷ Харченко В. Б. Визначення істотної шкоди та тяжких наслідків за новою редакцією примітки до ст.364 КК України. *Форум права*. 2015. №2. С.171.

Необґрунтованими видаються твердження, що нематеріальні наслідки злочину не пов'язані із фізичним впливом на особу¹, адже велика кількість деліктів його спростовує своїм фактом вчинення (злочини проти життя та здоров'я особи, проти статевої свободи та недоторканності тощо).

Більш слушною є аксіома, що фізичний вплив на людину завжди поєднується з психічним, а психічний може призводити до функціональних змін в організмі. Так, О. Ігнатов зазначає: «У зв'язку з тим, що людина – це єдність двох взаємодіючих підструктур: біологічної і надбіологічної (психіки), фізичне насильство над нею може мати як наслідки заподіяння психічних травм. Так само, як наслідками впливу на психіку можуть бути порушення фізіологічних функцій організму, і навіть смерть людини»².

Дослідники, які вважають, що нематеріальна шкода «не піддається точному встановленню»³, «підрахувати нематеріальні наслідки у грошовому вираженні доволі тяжко і, як правило, неможливо»⁴ праві у складності поставленої до вирішення проблематики, її неоднозначності, проте занадто категоричні у своїй думці про неможливість такого кроку. Як приклад, до Реєстру методик проведення судових експертиз Міністерства юстиції України включена Методика психологічного дослідження у справах щодо заподіяння моральних страждань особі та відшкодування моральної шкоди (розробник Харківський НДІСЕ Міністерства юстиції України, державна реєстрація: 18.01.2019 р.). Перелік рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури, що використовується під час проведення судових експертиз, затверджений наказом Міністерства юстиції України від 30.07.2010 р. (№1722/5) містить два підходи до розрахунку моральної шкоди: О. М. Ерделевського та В. П. Паліюка⁵.

¹ Можаяев А. Г. Общественно опасные последствия в преступлениях, предусмотренных ст. ст. 285, 286 УК РФ : дисс. ... канд. юрид. наук. Томск, 2019. С.59. URL: [http://www.ams.tsu.ru/TSU/QualificationDep/co-searchers.nsf/ECFD705E22AD1DFD472584880019B565/\\$file/Можаяев_А.Г._Диссертация.pdf](http://www.ams.tsu.ru/TSU/QualificationDep/co-searchers.nsf/ECFD705E22AD1DFD472584880019B565/$file/Можаяев_А.Г._Диссертация.pdf) (дата звернення: 05.01.2020).

² Ігнатов О. М. Теоретичні та прикладні проблеми протидії загальнокримінальній насильницькій злочинності в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2014. С.72.

³ Сергеева Т. В. Категорія наслідків злочину в кримінальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. С.6.

⁴ Можаяев А. Г. Общественно опасные последствия в преступлениях, предусмотренных ст. ст. 285, 286 УК РФ : дисс. ... канд. юрид. наук. Томск, 2019. С.59. URL: [http://www.ams.tsu.ru/TSU/QualificationDep/co-searchers.nsf/ECFD705E22AD1DFD472584880019B565/\\$file/Можаяев_А.Г._Диссертация.pdf](http://www.ams.tsu.ru/TSU/QualificationDep/co-searchers.nsf/ECFD705E22AD1DFD472584880019B565/$file/Можаяев_А.Г._Диссертация.pdf) (дата звернення: 05.01.2020).

⁵ Про затвердження переліків рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури, що використовується під час проведення судових експертиз: наказ Міністерства юстиції України від 30.07.2010 р. №1722/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1722323-10> (дата звернення: 05.02.2019).

Вочевидь, що нематеріальні наслідки злочинності як кримінологічне поняття за своїм змістовним наповненням володіє більшим обсягом, адже адресатами такого впливу виступають як фізичні та юридичні особи, так і суспільство, держава.

М. М. Бабаєв поділяє нематеріальні наслідки злочинності на особисту нематеріальну (порушення немайнових прав та інтересів громадян) та неособисту нематеріальну шкоду (коли схожого типу збитки спричинені державі, її органам та установам, організаціям, різного роду громадським об'єднанням)¹.

О. Р. Афанасьєва визначає нематеріальні наслідки насильницької злочинності як похідний від неї та невіддільний від завданої нею фізичної і матеріальної шкоди результат негативного впливу на соціально-психологічні процеси у суспільстві та свідомості громадян, пов'язані з правами людей на життя, здоров'я, особисту недоторканість². Зважаючи на висловлену вище ремарку, у контексті пізнання нематеріальних наслідків злочинності загалом, а не якого-небудь їх різновиду, слід досліджувати не тільки індивідуальний, але й суспільний/державний рівні їх прояву.

У рамках даного дослідження під *нематеріальними наслідками злочинності* пропонується розуміти *генеровані злочинністю для особистості, суспільства, держави наслідки не уречевленого характеру, формами прояву яких виступає спричинення психічної (моральної) шкоди індивідам, а також немайнової шкоди юридичним особам публічного та приватного права, інститутам громадянського суспільства, державі.*

З використанням рівневого підходу нематеріальні наслідки злочинності варто розглядати на різних рівнях:

1) *індивідуальному* рівні (посттравматичні і душевні розлади потерпілих від злочинів фізичних осіб; ділова репутація юридичних осіб, якій завдана шкода у результаті злочинної поведінки);

2) *суспільному* рівні (страх перед злочинністю; звикання до злочинності; кримінальна субкультура тощо);

3) *державному* рівні («криза довіри» до органів кримінальної юстиції; зниження міжнародного іміджу держави)³.

Індивідуальний рівень. Посттравматичні і душевні розлади потерпілих від злочинів осіб.

Ґрунтуючись на критеріях, отриманих у сучасних психологічних та медикобіологічних дослідженнях для розрахунку компенсації за моральну

¹ Бабаєв М. М. Социальные последствия преступности : учеб. пособие. М., 1982. С.60.

² Афанасьєва О. Р. Теоретические основы криминологического исследования и минимизации социальных последствий насильственной преступности : дисс. ... д-ра юрид. наук. Москва, 2014. С.207.

³ Медицький І. Б. Нематеріальні наслідки злочинності індивідуального рівня (кримінологічний вимір). *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Випуск 4(29). Том 1. С.125.

шкоду жертвам злочинів, Т. Будякова виокремлює такі ступені моральних страждань:

➤ 1 ступінь – легкі страждання, що знаходять свій вираз у звичайних ситуативних моральних емоціях; короткочасні і які не залишають глибокого сліду;

➤ 2 ступінь – страждання середньої тяжкості, що знаходять свій вираз у сильних афективних переживаннях, котрі виникають у ситуаціях, які викликають спогади про шкідливий вплив, але не призводять до болісних психічних змін;

➤ 3 ступінь – тяжкі страждання із симптоматикою прикордонних психічних розладів, які вимагають спеціального психолого-психіатричного лікування;

➤ 4 ступінь – особливо тяжкі страждання, що призводять до трансформації особистості людини (психічне захворювання із можливими моментами ремісії чи частковим усвідомленням того, що відбулося);

➤ 5 ступінь – страждання заблоковані повним розпадом особистості¹.

У медицині та психології оперують поняттям посттравматичного стресового розладу, діагностичні критерії якого розроблені М. J. Horowitz та прийняті за основу при складанні американської класифікації хвороб DSM-III (1976-1980)². ПТСР вирізняє Міжнародна класифікація хвороб ВООЗ – найбільш повний та систематизований перелік відомих та визнаних доказовою медициною хвороб та станів. З 18.06.2018 р. введено в дію Міжнародну класифікацію хвороб одинадцятого перегляду (МКХ-11, ICD-11), яку заплановано повністю впровадити у 2021 році після погодження з усіма країнами ВООЗ.

Міжнародна класифікація хвороб десятого перегляду (МКХ-10) тлумачить посттравматичний стресовий розлад як запізнілу і / або затяжну реакцію на стресову подію або ситуацію (короткочасну або тривалу) винятково загрозливого або катастрофічного характеру, які по суті можуть викликати загальний дистрес майже у будь-якої людини (наприклад, природні або штучні катастрофи, бойові дії, нещасні випадки, випадкова присутність на місці насильницької смерті інших, у жертви катувань, тероризму, згвалтування або іншого злочину). ПТСР розвивається у 20-25% людей, що піддалися стресовій дії, але ще зберегли своє фізичне здоров'я; серед поранених поширеність цих порушень – близько 40%. В цілому прояви ПТСР спостерігаються у 1-3% всього населення (у жінок приблизно в 1,5 рази частіше), а окремі компоненти цього розладу – у 5-15% населення. Типові ознаки включають епізоди повторюваних переживань травмуючої події в нав'язливих спогадах («кадрах»),

¹ Будякова Т. Возмещение морального вреда жертвам преступлений. *Законность*. 2006. № 10 (864). С. 56.

² Корольчук О. Л. Посттравматичний стресовий розлад як новий виклик сучасній Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. №17. С.106.

думках або жахах, що з'являються на стійкому тлі почуття заціпеніння, емоційної загальмованості, відчуженості від інших людей, уникнення дій і ситуацій, що нагадують про травму. Зазвичай мають місце перезбудження і виражена надмірна настороженість, підвищена реакція на переляк і безсоння. З вищезазначеними симптомами часто пов'язані тривожність і депресія, не поодинокими є ідеї самогубства¹.

Найбільш психотравмуючі наслідки (після злочинних посягань на життя) обґрунтовано стосуються потерпілих від сексуального насильства осіб. Сексуальне насильство завжди супроводжується приниженням, відчуттям ображеної гідності, втратою незалежності, неможливістю ухилитися від ситуації, що має сексуальний підтекст. Таке широке трактування поняття «сексуальне насильство» обумовлено тим, що різні сексуально забарвлені стимули викликають у різних людей психічні травми з різними як за часом, так і за силою впливу, наслідками².

За даними Н. О. Шаповалової, у переважній більшості підлітків, які зазнали сексуального насильства, розвиваються різні форми розладу поведінки. У більшості жінок ($57\pm 3\%$), які зазнали сексуального насильства в дитинстві або підлітковому віці, порушується формування особистості, і в них мають місце специфічні розлади особистості: демонстративний ($37\pm 5\%$), дисоціальний ($29\pm 5\%$), рідше шизоїдний, ананкастний, тривожний, залежний, в окремих випадках – параноїчний. Найпоширеніший наслідок сексуального насильства, що виникає у всіх потерпілих, – порушення сексуального здоров'я, яке проявляється в первинних формах сексуальної дисфункції і сексуальної дезадаптації. Серед форм сексуальної дисфункції найчастіші – невроз очікування неухвалення ($20\pm 3\%$) та коїтофобія ($12\pm 5\%$)³.

Практично всі жертви розглянутих О. О. Зайцевим випадків сексуального насильства (74 особи) перенесли гостру реакцію на стрес – 14,18% або хворіли на посттравматичний стресовий розлад – 73,53%⁴.

У контексті юридико-психологічної характеристики зґвалтування Є. Є. Шмерецький констатує настання у більшості жертв, окрім суто

¹ Зливков В. Л., Лукомська С. О., Федан О. В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях. К. : Педагогічна думка, 2016. 219 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/77241343.pdf> (дата звернення: 25.11.2019).

² Козерацька О. А. Судово-психіатрична оцінка віктимної поведінки потерпілих внаслідок сексуального насильства. *Scientific Journal «ScienceRise: Medical Science»*. 2017. №7(15). С.7.

³ Шаповалова Н. О. Психопатологічні розлади у жінок, які зазнали сексуального насильства в дитячому та підлітковому віці, та їх психотерапевтична корекція : автореф. дис. ... канд. мед. наук. К., 2007. С.11-12.

⁴ Зайцев О. О. Психічна патологія в осіб молодого віку, які скоїли сексуальні злочини (діагностика, клініка, лікування та профілактика) : автореф. дис. ... д-ра мед. наук К., 2005. С. 3-4. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe (дата звернення: 02.01.2020).

фізіологічних, і наслідків психічного характеру (патопсихологічного чи психіатричного). За результатами обстеження зґвалтованих жінок, у 41% з них має місце зафіксований страх повторного насильства, у 40% – неврози різного забарвлення, у 32% – психосоматичні розлади. Приблизно у 1/9 частини жертв виникає комплекс специфічних емоційних розладів (the care trauma syndrome, травматичний синдром зґвалтування), що є різновидом посттравматичного стресового розладу¹.

Жертвам зґвалтувань притаманні такі довготривалі прояви ПТСР, як симптоми вторгнення (нав'язливі думки, згадки, сновидіння, чуттєві образи), уникання, фізіологічної збудливості, тривожності і депресії, а також психологічні проблеми, пов'язані з ними. Наявні деструктивні психологічні і поведінкові механізми, спрямовані на «перепроживання» травматичного досвіду і зменшення його впливу, такі як проституція, зміна сексуальної орієнтації (найчастіше у формі активної гомосексуальності), парасуїцидальна поведінка і вживання психоактивних речовин. Вони загострюються внаслідок впливу на жертву комплексу несприятливих зовнішніх і внутрішніх чинників (пережитого сексуального насильства, відсутності сімейної підтримки, дисфункціональності сім'ї, реакції самообвинувачення)². Автор цілком слушно зазначає, що адекватне оцінювання наслідків сексуального насильства необхідне і для прогнозування ймовірності розвитку посттравматичного стресового розладу та травматичного синдрому зґвалтування, і для розробки необхідних у цих випадках спеціальних профілактичних та реабілітаційних програм.

І. В. Гаврилюк виділяє у жертв насильства в сім'ї чотири клінічні форми (варіанти) невротичних розладів: тривожно-фобічний (51,4% випадків), тривожно-депресивний (29,7 % випадків), сомато-вегетативний (10,8 % випадків) та обсесивно-компульсивний (8,1% випадків). Жінки, що страждають від фізичної агресії з боку сімейного партнера, мають тенденцію до розвитку тривожно-фобічного варіанту невротичних розладів, на відміну від жертв психологічного насильства, у яких найчастіше спостерігаються тривожно-депресивні форми невротичного реагування³.

З'ясувати справжній характер та поширеність психологічних реакцій жертв злочину на застосоване до неї насильство, а також характер психогенних розладів у всіх жертв насильницьких злочинів О. Р. Афанасьєва вважає неможливим завданням, зважаючи на: 1) мізерність статистичних відомостей, що відбивають захворюваність населення на психічні розлади та розлади поведінки; 2) високу латентність показників захворюваності потерпілих, як у зв'язку з відсутністю необхідності встановлення правоохоронними органами

¹ Шмерецький Є. Є. Юридико-психологічна характеристика зґвалтування : дис. ... канд. юрид. наук. К., 2018. С.125.

² Там само. С.131.

³ Гаврилюк І. В. Невротичні розлади, пов'язані зі стресом, у жертв насильства в сім'ї (діагностика, клініка, психокорекція) : автореф. дис. ... канд. мед. наук. К., 2011. С.19.

психологічних реакцій потерпілого на злочин, так і неналежну увагу до отриманих потерпілими психологічним травмам; 3) відсутність системи обліку перенесених психологічних травм очевидцями злочинів і близькими потерпілих осіб¹.

Оцінюючи нематеріальні наслідки злочинності на індивідуальному рівні, необхідно враховувати і ту їх частину, яка припадає на «рикошетні» жертви (членів сім'ї, близькі особи, родичі, утриманці).

Рикошетні жертви відчують ті самі муки й виявляють такі ж симптоми психологічних труднощів, як і первинні жертви. Члени сімей жертв вбивств, партнери і подружжя зґвалтованих жінок, батьки пограбованих підлітків, родичі потерпілих від крадіжок та інших злочинів описують подібні психологічні симптоми від непрямой віктимізації так само, як і прямі жертви. Посттравматичний стрес, гнів, приниженість, страх і депресія є супутниками віктимізації рикошетних жертв так само, як і прямих жертв².

Особливо вразливими у вказаному відношенні є діти, і заходи, вжиті державою на їх захист проти актів насильства, повинні відповідати вимозі ефективності. Ілюстративним у даному контексті є рішення ЄСПЛ (CASE of A. v. Russia, Application no.37735/09, дата прийняття: 12.11.2019 р.), яким констатовано порушення ст.3 Конвенції (заборона катування) у матеріальному аспекті у зв'язку із неспроможністю органів влади запобігти жорстокому поводженню із заявницею. «...Заявниця – дев'ятирічна А., стала свідком жорстокого арешту її батька. 31 травня 2008 р. батька А., на той час офіцера міліції, було затримано під час спецоперації, організованої Федеральною службою з контролю за обігом наркотиків. Операція була проведена за межами школи А., поки вона, збираючись додому, сідала до автомобіля батька. Декілька правоохоронців підбігли до її батька, один з них повалив його з ніг та став завдавати ударів. А. вискочила з автомобіля і почала кричати на осіб, щоб вони припинили бити її батька. Один із правоохоронців крикнув, щоб вона замовкла та негайно сіла у автомобіль. Злякавшись, А. виконала його вимоги. Деякий час вона сиділа в автомобілі, спостерігаючи за тим, як її батька продовжували бити і заарештовували. А. намагалась відчинити двері, проте один із правоохоронців тримав їх. Як тільки працівники міліції відійшли від автомобіля, А. змогла відчинити його двері та побігла додому. А. знайшов в стані шоку її дядько та привів додому. Невдовзі після цього у А. було діагностовано неврологічний

¹ Афанасьєва О. Р. Теоретические основы криминологического исследования и минимизации социальных последствий насильственной преступности : дисс. ... д-ра юрид. наук. Москва, 2014. С.225-226.

² Туляков В. О. Виктимология (социальные и криминологические проблемы). Одесса: Юридична література, 2000. С.116-117.

розлад, енурез та посттравматичний стресовий розлад; зі слів А. її стан покращився лише через кілька років»¹.

Кількість «рикошетних» жертв злочину становить величину, яка суттєво відрізняється від кількості прямих жертв злочинної поведінки у бік збільшення. За результатами узагальнення О. І. Резніковою протоколів слідчих (розшукових) дій, проведених у кримінальних провадженнях, порушених за ст.ст. 115, 116, КК України (50 проваджень), виявлено 39 протоколів допиту рикошетних потерпілих². Однак автором було проаналізовано порівняно невеликий масив кримінальних проваджень, обмежений лише двома видами деліктів. При вчиненні інших деліктів кількість рикошетних жертв злочину є набагато більшою. До прикладу, для злочинів з підвищеним ступенем віктимологічного вираження характерна наявність конкретної жертви – юридичної особи, майну або діловій репутації якої було завдано матеріальної чи моральної шкоди. У цьому випадку опосередковано можуть постраждати трудові колективи підприємств, організацій. До числа злочинів із середнім ступенем віктимологічного вираження (якщо відсутній заявник про злочин. – І. М.) відносять екологічні злочини, коли потерпілим стає все населення певного регіону, території, країни³.

Чинний КПК України, як уже відзначалося, визнає як потерпілого і фізичну, і юридичну особу. Щоправда, є підстави стверджувати про часткове обмеження дії процесуального закону, який не допускає можливості спричинення внаслідок злочину юридичній особі шкоди нематеріального змісту/немайнової шкоди. Відтак у такій ситуації, юридична особа позбавлена можливості виступати стороною у кримінальному провадженні та користуватися процесуальними можливостями щодо захисту порушених немайнових прав.

Обґрунтованою видається позиція науковців, за якої юридичній особі злочином може бути спричинена й немайнова шкода, яка здатна призвести до істотного обмеження її прав і законних інтересів, а надалі також спричинити істотні втрати майнового характеру. КК України містить склади злочинів, вчинення яких може і не заподіювати прямої дійсної шкоди, проте їх об'єктивна сторона передбачає суттєве обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб. Прикладами вказаних деліктів є «Розголошення комерційної або банківської таємниці» (ст.231 КК України), «Протидія законній господарській діяльності» (ст.206 КК України), «Службова недбалість» (ст.367

¹ Огляд рішень Європейського Суду з прав людини. за період з 11.11.2019 по 15.11.2019 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Ogljad_ESPL_11_11_15.pdf (дата звернення: 01.12.2019).

² Резнікова О. І. Віктимологічне пізнання особи у криміналістиці : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2015. С.248. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Reznikova_O/d_Reznikova.pdf (дата звернення: 02.01.2020).

³ Астемиров З. А., Гаджиева А. А. Виктимологическое аспекты преступлений без жертв. *Пробелы в российском законодательстве*. 2013. № 5. С.140-141.

КК України) тощо. Отже, поряд з таким видом немайнової шкоди, як шкода діловій репутації юридичної особи, вчинення деяких злочинів здатне спричинити також інші наслідки немайнового характеру, зокрема створення обстановки й умов, що утруднюють виконання підприємством, установою, організацією своїх функцій¹.

Будучи солідарними у цьому відношенні, все ж вважаємо занадто категоричним висловлювання, що шкоду діловій репутації у майновому еквіваленті визначити неможливо². Чинне законодавство (п.14.1.40 Податкового кодексу України) наводить поняття «гудвілу» (вартості ділової репутації), під яким розуміє «нематеріальний актив, вартість якого визначається як різниця між ринковою ціною та балансовою вартістю активів підприємства як цілісного майнового комплексу, що виникає в результаті використання кращих управлінських якостей, домінуючої позиції на ринку товарів, послуг, нових технологій тощо». Ділова репутація має свою вартість (гудвіл) і є однією із складових ринкової вартості юридичної особи.

ЄСПЛ у своїй практиці розгляду справ щодо порушення права володіння майном поняття «майно», «власність» тлумачить у широкому розумінні, відносячи до їх числа цілу низку економічних інтересів (активів) – як матеріальних, так і нематеріальних. Об'єктом права власності ЄСПЛ визнає і «гудвіл» (goodwill) – накопичені нематеріальні активи підприємства, що включають її найменування, репутацію, ділові зв'язки (в тому числі клієнтуру), товарні знаки та ін.; власність «фірми» («Ван Марле та інші проти Нідерландів» (Van Marle and Others), заяви № 8543/79, 8674/79, 8675/79 та 8685/79, рішення від 3 червня 1986 р.³.

Національній практиці правозастосування також відомі випадки звернення юридичних осіб за судовим захистом порушеного права шляхом відшкодування завданих протиправними діями владних суб'єктів збитків, у тому числі грошового еквівалента завданої шкоди через підрив ділової репутації (гудвіл) та грошового еквівалента завданої шкоди через підрив іміджу, зниження престижу та підрив довіри діяльності (постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 19.12.2018 р. у справі № 910/4014/16). Позовні вимоги обґрунтовані неправомірним порушенням Дніпровським районним управлінням ГУ МВС України в місті Києві кримінальних справ, з їх подальшим закриттям у зв'язку з відсутністю у події складу кримінального правопорушення. «Систематичні протиправні дії, на думку позивача, підірвали його імідж та ділову репутацію, викликали

¹ Ващук Б. Л. Заподіяння немайнової шкоди як підстава для визнання юридичної особи потерпілою в кримінальному процесі. *Порівняльне аналітичне право*. 2016. №1. С.331.

² Там само. С.331.

³ Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві: Науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. К., 2015. С.58-59.

необхідність доводити свою невинуватість, захищати у судах та різних органах виконавчої влади свої інтереси. Як наслідок, позивач не міг виконувати свої зобов'язання перед контрагентами, йому була спричинена значна шкода, оскільки внаслідок обшуку мало місце повне зупинення роботи позивача, позбавлення ліцензії на право здійснення роздрібної торгівлі, розрив ділових відносин, контрактів, недовіра до позивача, як ділового партнера з боку виробників алкогольних напоїв та оптових постачальників напоїв тощо. Інформація про «конфлікт» позивача з органами державної податкової служби, міліції, прокуратури набула широкого розголосу, стала відома широкому колу осіб, оскільки для захисту порушених прав позивач вимушений був звертатись до Президента України, до Генеральної прокуратури України та до Верховної Ради України, проводити публічні мирні мітинги під стінами як Адміністрації Президента України, так і під стінами Генеральної прокуратури України, прокуратури міста Києва, ГУ МВС України в місті Києві, прокуратури, суду, міліції Дніпровського району міста Києва, Департаменту САГ ДПС України»¹.

Підсумовуючи вищевказане, матеріальний еквівалент ділової репутації, втраченої у результаті злочинної поведінки, може і повинен бути з'ясований. Питання виникатиме лише щодо точності тієї чи іншої методики обрахунку, застосованих з цією метою.

Суспільний/державний рівень. Страх перед злочинністю.

Проблематика страху перед злочинністю як її наслідком не може бути визнана абсолютно новою для науки темою. Однак вона є малодослідженою, оскільки й надалі продовжують існувати цілі «прогалини», що цілком можуть стати новим полем для відповідних пошуків. Як правило, автори у своїх дослідженнях аналізують фізичну, майнову, моральну шкоду, завдану потерпілому злочинцем, але при цьому не враховують негативний вплив на більшу частину населення злочинності, навіть у тих випадках, коли люди не були ні жертвами злочинів, ні їх очевидцями.

У той же час за кордоном проблематика страху виступає предметом численних психологічних, соціологічних, геополітичних, політологічних, економічних та кримінологічних досліджень, інтерес до якої викликаний як соціальним, так і політичним та економічними аспектами – визначальними як у формуванні державної політики досягнення максимального рівня безпеки населення, прийнятті кримінально-правових норм, спрямованих на посилення заходів кримінальної відповідальності і т.д., так і розвитку окремих галузей економіки, пов'язаних із забезпеченням особистої безпеки громадян².

¹ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду у справі №910/4014/16 від 19.12.2018 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78750068> (дата звернення: 02.01.2020).

² Афанасьєва О. Р. Теоретические основы криминологического исследования и минимизации социальных последствий насильственной преступности : дисс. ... д-ра юрид. наук. Москва, 2014. С.235-236.

Посилений інтерес науки і практики до проблем соціального контролю над злочинністю пояснюється у тому числі тим, що населення різних країн, з розвитком цивілізаційного процесу, все болючіше відноситься до вірогідності стати жертвами злочинів (fear of crime – страх перед злочинністю). Соціальний же контроль над злочинністю (протидія злочинності), як слушно зауважує Я. І. Гілінський, виступає важливим складником загальної стратегії соціального контролю і служить актуальною темою сучасних дискусій кримінологів, представників кримінально-правової і пенітенціарної науки. Соціальному контролю над злочинністю на 1-ій щорічній європейській кримінологічній конференції в 2001 р. (м. Лозанна) було присвячено 25 доповідей, а на 18-ій конференції у 2018 році (м. Сараєво) – уже близько 200¹.

Приміром, бібліографічний вказівник Національного інституту юстиції США налічує більше двох тисяч найменувань робіт, пов'язаних з дослідженням проблем страху перед злочинністю². Страх перед злочинністю кримінологи розглядають як її соціальні наслідки, оскільки у будь-який момент число наляканих людей набагато перевищує число реальних потерпілих. Згідно з одним із проведених опитувань (K. Maguire and A. Pastore, 1997) близько 10% американців заявили про побоювання стати жертвою убивства, що у 1 000 разів перевищує кількість людей, які справді були позбавлені життя впродовж року³.

Показові дані опитувань населення США, проведені Інститутом Геллапа. Так, у 1982 р. серед проблем, що найбільш тривожать населення США сьогодні, 61% респондентів виділяли безробіття і 3% – злочинність. У 1999 р., з ростом суспільного багатства, поліпшенням ефективності діяльності правоохоронних органів, стабільним зниженням злочинності впродовж усього правління адміністрації Б. Клінтона, тільки 4% респондентів виділяли безробіття серед проблем, що найбільш тривожать населення США, і 17% – злочинність, насильство. Цікаво, що з ростом уваги адміністрації до проблеми досягнення безпеки населення і постійного освітлення цієї проблеми в засобах масової інформації проблема злочинності, насильства вказувалася серед основних 2% респондентів у 1991 р., 5% – у 1992, 9% – у 1993, 52% – у 1994, 27% – у 1995, 25% – у 1996, 23% – у 1997, 20% – у 1998 і 17% американців у 1999 році⁴.

Індикатори страху перед злочинністю і сприйняття особистої безпеки включаються у крос-національні дослідження: Міжнародне опитування жертв злочинів, Євробарометр (1996, 2000 та 2002 рр.), Афробарометр (2002 р.), Європейське соціальне дослідження (з 2002 р.), а також у національні (індекс

¹ Гилинский Я. И. Проблемы социального контроля над преступностью в современном обществе. *Криминалистика*. 2018. № 4 (25). С. 4.

² Васильченко Г. С. Страх перед преступностью в современном обществе. *Правова держава*. 2001. №3. С.116.

³ Криминология / Под ред. Дж. Ф. Шели. СПб.: Питер, 2003. С.59.

⁴ Туляков В. А. Страх перед терроризмом как криминогенный фактор. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. / голов. ред. С. В. Ківалов ; МОН України, ОНЮА. Одеса : Юрид. л-ра, 2001. Вип.10-11. С. 189-190.

персональної безпеки Канадської ради з соціального розвитку, індекс кримінологічної тривоги ФГКУ «ВНИИ Росии») і міжнародні рейтинги (індекс закону і правопорядку служби «Геллап» індекс національної і персональної безпеки Легатум інституту)¹.

Результати стандартного Євробарометру № 76 2011 р. (опитано у 27 країнах понад 26 тис. респондентів) свідчать, що проблема злочинності поступається у масовій свідомості європейців економічним проблемам (безробіттю, економічній ситуації і інфляції). На пропозицію назвати дві найбільші проблеми, з якими стикається країна, 11% населення 27 країн ЄС відзначило злочинність (за важливістю четверта зі списку п'ятнадцяти проблем у країні). Персонально для респондента зростання злочинності складає дев'яту за важливістю проблему (5 респондентів відзначили цю альтернативу з двох можливих). Згідно з результатами Міжнародного опитування жертв злочинів 1992-2001 рр. загальною тенденцією є більша впевненість населення у безпеці нічних прогулянок у країнах Західної Європи та інших індустріальних країнах (США, Канаді, Австралії, Новій Зеландії). Менш захищеним почуває себе населення Центральної і Східної Європи².

Кримінологам слід приділяти більшу увагу дослідженню страху, побоювання злочинності у локальному середовищі. Такі дослідження є надто важливими, зважаючи, що страх перед злочинністю є більш поширеним, ніж реальний ризик опинитися на місці жертви. Чимало чинників, відмінних від самого феномена злочинності, впливають на почуття впевненості, захищеності окремих громадян, й тому не завжди достатнім знизити рівень злочинності, щоб зменшити почуття страху перед нею. Середовище, яке характеризується соціальною невлаштованістю, може підвищити такий страх її мешканців³.

Дослідження страху перед злочинністю, як видається, виступає проблемним завданням насамперед через ефемерність, нематеріальність вказаного суб'єктивного вища, що відображає стан злочинності у суспільній свідомості. Страх перед злочинністю становить собою емоційно-фізичну реакцію індивідів та спільнот на правопорушення та прояви безпорядку. Усвідомлення можливості того, що по суті у будь-який момент особа може стати жертвою злочину, породжує у неї відчуття страху, яке здатне суттєво впливати на її поведінку та спосіб життя. Страх перед злочинністю

¹ Бова А. А. Динамика изменений страха перед преступностью в Украине. *Социология*. 2012. №4. С.81. URL: <http://elib.bs.u.by/bitstream/123456789/58029/1/81-89%20бова.pdf> (дата звернення: 06.05.2019).

² Там само. С.82.

³ Гюннлаугссон Х., Порисдоттир Р. Средства массовой информации и страх перед преступностью в Рейкьявике: изменения в чувстве уверенности в 2001 г. *Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Серия 4: Государство и право. Реферативный журнал*. 2004. №4. С.117. URL: https://elibrary.ru/download/elibrary_8816338_40065133.pdf (дата звернення: 22.10.2015).

розглядається як один із факторів суспільного неблагополуччя, і його наявність чи відсутність впливає на якість життя населення та на відносини в суспільстві.

Проведені дослідження свідчать, що найчастіше страх паралізує волю тієї людини, яка стає жертвою психічного насильства. Так, погрози застосування фізичного насильства змушують потерпілого постійно переживати за своє життя та здоров'я, породжуючи при цьому сильні внутрішні дискомфорт та дисгармонію. Все це негативно впливає на нормальну життєдіяльність особи (сон, приймання їжі, виконання повсякденної роботи тощо). Винний погрожує відібрати найдорожче, що є у людини, – її життя, здоров'я, тому потерпілий від психічного насильства постійно перебуває у стані страху. Іноді внаслідок систематичних дій насильницького характеру шляхом залякування для досягнення своєї злочинної мети завдається непоправна або важка психічна травма, наслідком якої є психічна хвороба або інші розлади психічної діяльності¹.

А. В. Романова пов'язує індивідуальний рівень страху перед злочинністю із оцінкою суб'єктом ймовірності стати жертвою злочину, фізіологічною реакцією на цю загрозу та діями, спрямованими на її уникнення. На соціальному рівні страх перед злочинністю – це емоційна реакція страху на злочинний акт, що виникає та передається у процесі взаємовідносин між людьми; форма, яка визначається існуючими у суспільстві рамками². З позиції автора страх перед злочинністю як певна негативна емоція включає у себе такі компоненти: 1) об'єкт, у відповідності до якого виникло відчуття страху, тобто інформація про злочинність як явище, що характеризується сукупністю злочинів, осіб, які їх вчинили та їх жертв; 2) когнітивний компонент страху, який визначається за допомогою оцінки ризику; 3) фізіологічний компонент страху, тобто різноманітні реакції організму на злочинність та пов'язані з нею символи; 4) поведінковий компонент, який проявляється у сукупності різноманітних заходів, спрямованих на уникнення віктимізації від злочину³.

Питанням остраху перед злочинністю приділяє увагу І. П. Рущенко, який започаткував нову галузь вітчизняної соціології – соціологію злочинності. Острах злочинності перетворився у самостійний та вагомий соціально-психологічний феномен, стресогенний фактор, який поєднує у собі раціональний та ірраціональний складники. Раціональний складник остраху

¹ Шаблистий В. В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентристське дослідження. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ : Ліра ЛТД, 2015. С.214.

² Романова А. В. Социальные последствия страха перед преступностью в современном обществе : автореф. дисс. ... канд. соц. наук. Владивосток, 2005. С.10. URL: <http://www.dissercat.com/content/sotsialnye-posledstviya-strakha-pered-prestupnostyu-v-sovremennom-obshchestve> (дата звернення: 05.09.2013).

³ Афанасьева О. Р. Теоретические основы криминологического исследования и минимизации социальных последствий насильственной преступности : дисс. ... д-ра юрид. наук. Москва, 2014. С.239.

перед злочинністю – це зміни способу життя й вживання заходів щодо особистої безпеки. Говорячи про ірраціональне стосовно злочинності, науковець зауважує, що чимало людей відчують підсвідомий страх, припускаючи можливість будь-якого дня чи ночі перетворитися на жертву злочину (так званий «ефект гада»)¹. Причому громадська думка стосовно злочинності має певний «зсув» у бік песимізму. Пріоритетними факторами, які підсилюють острах перед загрозою злочинного посягання, є, по-перше, розповсюдженість певного виду злочинів, ймовірність стати жертвою, віктимний досвід, по-друге, матеріальна шкода від гіпотетичного злочину, по-третє, сама тяжкість злочинів у кримінально-правому сенсі².

Проблематика страху перед злочинністю для вітчизняної кримінології є занадто соціологічною, адже остання перевантажена юридизацією та орієнтацією на кримінальне право, і їй притаманний, як зазначав свого часу А. Ф. Зелінський, «формально-догматичний підхід» і розвиток в межах «нормативістської парадигми»³.

У сучасній науці кримінології вирізняють три основних підходи до аналізу страху перед злочинністю:

- *соціально-демографічний*, який ґрунтується на вивченні реакції різних соціально-демографічних груп на загрозу злочинності у суспільстві. Кожна група має свій вияв вразливості або чутливості до ризику перетворитися на жертву злочину (враховується стать, вік, національність, рівень матеріального добробуту, освіта тощо);

- *віктимний*, заснований на гіпотезі про зв'язок між попереднім віктимним досвідом людини й рівнем страху перед злочинністю. Це може бути особистий досвід нападу з боку злочинців (пряма віктимізація) або досвід, трансльований близькими, знайомими, через ЗМІ (непряма віктимізація). Згідно з даними німецьких віктимологів, в осіб, які стали жертвами грабежів чи крадіжок з проникненням, спостерігаються: нервовість – 86 і 81%; істеричний плач – 78 і 60%; страх – 75 і 70%; шок – 50 і 38%; проблеми з пам'яттю – 20 і 5%; гнів – 38 і 42%⁴;

- *інвайронментний* (від англ. слова environment – оточення), за якого акцент робиться на тому, що джерелом страху може виступати фізичне або

¹ Рущенко І. П. Соціологія злочинності: Монографія. Харків: Вид-во Націон. ун-ту внутр. справ, 2001. С.246, 248.

² Там само. С.249.

³ Рущенко І. П. Соціологія злочинності : автореф. дис. ... д-ра соц. наук. Харків, 2001. С.39.

⁴ Лунеев В. В. Курс мировой и российской криминологии: учебник. В 2 т. Т.І. Общая часть. М.: Юрайт, 2011. С.767.

соціальне оточення (основні сфери досліджень – соціальна згуртованість, урбанізація, благополучність оточення й створення захищеного простору)¹.

У контексті віктимного підходу безумовно важливим буде акцентувати увагу на ролі засобів масової інформації у процесі донесення об'єктивних та компетентних даних про злочинність до «кінцевого споживача», який супроводжується одночасно наслідками у вигляді поширення чи зниження рівня страху у суспільстві перед криміналітетом.

Висновки досліджень окремих зарубіжних кримінологів щодо впливу ЗМІ на страх перед злочинністю формулюються таким чином: 1) частий перегляд телевізійних програм сам собою не підвищує страх перед злочинністю; 2) вплив ЗМІ опосередковано двома факторами – характером кримінальних повідомлень (частота, сенсаційність, тип програми, міра справедливості її фіналу, локалізація і тип злочину) та особливостями аудиторії (рівні довірливості і тривожності глядача перед переглядом програми, наявність технічної можливості вибору програми)².

Інколи ж науковці є більш категоричними у своїх судженнях. Н. Савінова, аналізуючи вітчизняні реалії пропаганди агресії в Україні, стверджує, що повідомлення у новинах переважної більшості національних телеканалів несуть негативну інформацію, яка пригнічує аудиторію. Позитивна інформація, згідно з проведеними спостереженнями впродовж другого кварталу 2014 – першого кварталу 2015 років, складає в середньому менш ніж 20% від загальної інформації новин. Автор формулює абсолютно правильний висновок, що внутрішні інформаційні негативні впливи вітчизняних ЗМІ сьогодні становлять чи не найвищу загрозу для віктимізації населення держави – пропаганда агресії в країні нині сприяє перетворенню українців на жертву соціальної катастрофи³.

М. О. Д'ячкова, досліджуючи медійний образ злочинності в українському сегменті засобів масової інформації, використала у ході контент-аналізу у якості ключових слів індексні злочини, що використовуються Управлінням з боротьби зі злочинністю та наркотиками ООН як універсальна технологія статистичного аналізу злочинності у різних країнах світу. Виявлено, що 65% згадувань у новинах припадає на вбивства, 13% – тілесні ушкодження, 10% – крадіжки, 6% – згвалтування, 3% – грабіж, 3% – розбій, менше 1% – викрадення автотранспорту. Відповідно, медійний (інформаційний) образ злочинності в Україні постає як переважно насильницький, пов'язаний з позбавленням життя, завданням тілесних ушкоджень, посяганням на статеву свободу та

¹ Лотохова Д. А. Страх перед злочинністю: напрямки зарубіжних досліджень. URL: <http://old.visnyk.univd.edu.ua/?controller=service&action=download&download=29585> (дата звернення: 05.05.2019).

² Там само.

³ Савінова Н. Інформаційна віктимізація населення в Україні в умовах пропаганди агресії. *Юридичний Вісник України*. 22-28 серпня 2015 року. №33 (1050). URL: http://www.savinova.info/wp-content/uploads/3/publications/default/2015_2s.pdf (дата звернення: 05.05.2019).

недоторканність. За таких умов у населення складається враження про поширеність кримінального насильства та його значущість для вирішення тих чи інших соціальних проблем і конфліктів, що формує страх саме перед такими злочинами, хоча більшість із громадян насправді не має власного досвіду насильницької віктимізації. Не суттєве висвітлення проблематики злочинності корисливого типу нівелює її проблематичність, не зважаючи на те, що лише крадіжки як корисливі злочини складають майже 50% у загальній її структурі та 87% у структурі індексних злочинів¹.

Як зауважує В. М. Дрьомін, телебачення, мережеві інформаційні ресурси, кіно, газети, часописи, книги тощо в більшості випадків інформують про тяжкі насильницькі злочини, у результаті чого в населення складається враження про те, що злочинність – це здебільшого вбивства на замовлення, захоплення заручників, терористичні акти, звалтування тощо. Проте в реальному житті кількість таких злочинів не перевищує 1%. У населення формується страх перед злочинністю, а в підлітків через поширеність подібних сюжетів – думка про всесильність і впливовість нових «мафіозі». Складні питання кримінальної поведінки розглядаються журналістами з різним рівнем компетентності, глибини проникнення в причинно-наслідковий механізм злочину, правдивості в зображенні особистості злочинців. Усе це позначається на формуванні ціннісних орієнтаційних установок, поглядів, суджень осіб, які знайомляться з такими творами².

Такий стан речей не можна назвати специфічною особливістю буття винятково українського суспільства, адже докази наведеного обґрунтовуються у працях і зарубіжних кримінологів. Так, автори американського підручника з кримінології (2000) констатують, що дані поліції з приводу конкретних злочинів та повідомлення засобів масової інформації мало відповідають одне одному. ЗМІ, особливо телебачення, приділяють непропорційно велику увагу вбивствам та пограбуванням. Хоча насильницькі злочини становлять тільки 20% від загальної кількості правопорушень, їм присвячені 68-87% кримінальних репортажів у засобах масової інформації³.

М. О. Д'ячкова цілком слушно підкреслює, що засобам масової інформації також властиві драматизація при викладі кримінологічно значимих фактів або крайній варіант заперечення таких фактів. При цьому в обох випадках засоби масової інформації нехтують поглибленим розглядом ситуації зі злочинністю, аналізом її соціального контексту і факторів, які сприяють вчиненню злочинів⁴.

¹ Д'ячкова М. О. Засоби масової інформації як кримінологічний феномен : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2018. 20 с.

² Дрьомін В. М. Ефект «ореолу» в механізмі криміналізації неповнолітніх правопорушників. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. №6. С.290.

³ Кримінологія / Под ред. Дж. Ф. Шели. СПб.: Питер, 2003. С.71.

⁴ Д'ячкова М. О. Засоби масової інформації як кримінологічний феномен : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2018. 20 с.

Російські вчені констатують наявність самостійного наукового напрямку у кримінології – кримінології ЗМІ (формування якого пов'язане із науковими пошуками Г. М. Горшенкова, Д. А. Шестакова та ін.). До предмета означеного напрямку входить вивчення негативних наслідків діяльності ЗМІ, зокрема: а) вчинення суспільно небезпечних діянь шляхом психічного «вторгнення» в особистість або громадську думку (доведення до самогубства за допомогою переслідувань у ЗМІ, пособництво груповому шахрайству); б) формування криміногенних стереотипів поведінки, які виступають факторами конкретних злочинів (пропаганда насильства і ін.); в) використання ЗМІ як засобу вчинення злочинів¹.

Безумовно, масова інформація може як зміцнювати правопорядок, так і спричинювати йому відповідну шкоду. Д. А. Шестаков вирізняє ряд «кримінологічних недугів», притаманних ЗМІ²:

➤ *бездуховність та меркантильність*. Засоби масової інформації, будучи одним із головних каналів трансляції моральних принципів, прийнятих соціумом, і їх подальшої трансформації у моральні установки особи, якщо й реалізують, то лише частково функцію передачі громадської моралі, функцію морально-духовного виховання членів суспільства. М. Ю. Двоєглозова констатує такий факт, характерний для медіаіндустрії країни – функція розваги мас переважає над інформаційною, просвітницькою, ідеологічною, політичного впливу, організаторською, підтримки соціальної спільності³;

➤ *надзвичайне насичення масової інформації насильством*;

➤ *страх злочинності*. Розглядаючи тероризм як фобію та засіб маніпуляції суспільною свідомістю, Н. В. Топоркова зазначає, що його сучасні прояви неможливі без відповідного інформаційного забезпечення з боку ЗМІ, оскільки тероризм потребує каналів передачі інформації, адже одна із цілей терористів – залякування, що повинне вести до підкорення та встановлення контролю. Саме через ЗМІ дії терористів завойовують популярність та привертають увагу населення, що призводить до реалізації однієї з основних цілей терористів – викликати масовий жах у населення на даний момент та страх за майбутнє – фобію тероризму⁴;

¹ Бурлаков В. Н., Горшенков Г. Н., Максина С. В., Шестаков Д. А. Средства массовой информации и преступность (криминология СМИ). *Правоведение*. 2000. №5 (232). С.259.

² Шестаков Д. А. Тень и свет правовой журналистики. *Криминология: вчера, сегодня, завтра*. 2012. №27. С.64-65. URL: <http://elibrary.ru/download/11559731.pdf> (дата звернення: 22.05.2015).

³ Двоєглозова М. Ю. Влияние СМИ на криминализацию общественного сознания и уровень преступности в обществе. *Азимут научных исследований: педагогика и психология*. 2017. Т. 6. № 2 (19). С. 239. URL: https://elibrary.ru/download/elibrary_29655644_29272439.pdf (дата звернення 15.05.2019).

⁴ Топоркова Н. В. Терроризм как фобия и средство манипуляции общественным сознанием. *Гуманитарные науки и образование*. 2011. №1. С.113-114. URL:

➤ *маніпуляція громадською думкою.* У ряді випадків ЗМІ виступають засобом втілення не найкращої кримінально-правової політики. За допомогою керованого потоку поглядів та інформації легко перевести увагу публіки із актуальних проблем злочинності на другорядні проблеми, часто штучного характеру.

О. В. Безруков та О. М. Журавльов, узагальнюючи картину злочинності, якою вона з'являється у ЗМІ, вирізняють такі її характерні особливості:

➤ інформзлочинність майже завжди носить насильницький характер. Злочинець і жертва, як правило, не знайомі один з одним (суб'єктивно-об'єктивні відносини між ними якраз є характерними для насильницьких злочинів: убивств у 80% випадків тілесних ушкоджень та статевих злочинів у 70 %) (Кримінологія, 1998). Насильство у сім'ї, між родичами, друзями, сусідами та знайомими зазвичай не демонструється;

➤ у центрі уваги ЗМІ у більшості випадків – вчинення діяння та його розслідування, процес же формування мотиву злочину, а також подальші долі жертви та злочинця не розглядаються;

➤ у світі інформзлочинності соціальний контроль здійснюється винятково правоохоронними органами: міліцією, судом і у процесі виконання покарання. Неформальний контроль сім'ї, школи, груп дозвілля становить собою для ЗМІ багато менший інтерес. Соціальні причини злочинності не виявляються. Боротьба з нею найчастіше приносить успіх у результаті репресивних дій правоохоронних органів. При цьому ЗМІ не доводять до відома громадян, що формальний соціальний контроль тільки тоді буває ефективним, коли він підкріплений дієвим неформальним контролем різноманітних соціальних інститутів (Шнайдер, 1990);

➤ часто сама якість публікацій та виступів у ЗМІ з приводу проблем злочинності та боротьби з нею не витримують жодної критики. На їх якості позначається як необізнаність журналістів у адміністративній, кримінальній, кримінальній-процесуальній та інших галузях права, так і практична відсутність останнім часом серйозних передач про проблеми злочинності, судових нарисів, ґрунтовних матеріалів про працю правоохоронних органів. Разом з тим неодмінним атрибутом стають журналістські розслідування, які у більшості випадків потребують саме кваліфікованого коментаря юриста¹.

А. А. Бова, аналізуючи динаміку зареєстрованої злочинності та кримінальної віктимізації в Україні, констатує зниження страху перед зростанням злочинності (у 2000 р. такої думки притримувались 71%, у 2012 р. – 45,5%), що поступається першістю страхам, які стосуються розвитку

https://elibrary.ru/download/elibrary_16230025_96527993.pdf (дата звернення: 13.05.2019).

¹ Безруков А. В., Журавлев О. М. Проблемы воздействия СМИ на потенциальных и состоявшихся преступников. *Вестник Мурманского государственного технического университета*. 2001. Т. 4. № 2. С. 339-340. URL: https://elibrary.ru/download/elibrary_9734830_29919259.pdf (дата звернення: 15.05.2019).

економіки. Страх перед злочинністю посів 4-те місце серед 18-ти альтернатив після побоювань зростання цін, безробіття, невиплати заробітної плати та пенсій. Економічні страхи – страх безробіття та зростання цін демонструють тенденцію до збільшення, страх перед злочинністю – до зменшення¹:

Таблиця №16

**Розподіл відповідей на запитання
«Як Ви вважаєте, чого люди побоюються більше усього?»
у 1992-2012 рр. (в % від загальної кількості опитаних)**

Варіанти відповіді	Роки								
	1992	2000	2002	2004	2005	2006	2008	2010	2012
Зростання злочинності	68,0	71,0	61,5	54,9	46,5	43,2	43,1	43,2	45,5
Безробіття	60,3	86,4	73,0	67,9	68,6	64,9	54,4	80,1	79,4
Нападу зовнішнього ворога на Україну	14,2	17,9	16,4	10,5	8,6	6,6	6,7	6,9	6,8
Міжнародних конфліктів	48,9	27,7	17,9	12,8	16,7	19,2	18,5	12,7	10,7
Міжрелігійних конфліктів	–	–	8,0	6,4	6,6	8,4	7,2	6,1	5,6
Збільшення біженців, переселенців та приїжджих	–	–	11,0	7,4	7,4	7,8	10,1	9,2	9,8
Зупинки роботи підприємств	13,2	16,5	39,1	35,3	34,7	34,2	29,9	43,2	35,7
Повернення до старих порядків часів застою	13,2	11,3	7,3	5,2	9,9	7,9	7,4	9,9	7,7
Голоду	50,3	71,8	51,2	45,5	33,8	33,8	31,8	34,7	37,4
Масових вуличних заворушень	21,2	21,4	18,6	16,1	16,2	13,4	16,3	15,9	16,6
Невиплати заробітної плати, пенсій	–	–	64,7	56,5	56,2	55,8	51,6	73,8	65,9
Зростання цін	66,4	77,2	71,3	75,2	77,8	80,8	86,0	84,2	80,6
Встановлення диктатури в країні	11,6	11,8	12,0	10,2	10,7	9,3	10,0	9,9	14,3
Розпаду України як держави	17,2	11,9	14,7	10,8	18,9	22,9	21,9	16,7	11,8
Наслідків катастрофи на Чорнобильській АЕС	46,5	40,3	30,4	24,9	21,0	22,3	18,1	16,3	16,7
Зараження небезпечними для життя інфекціями (туберкульоз, СНІД та ін.)	–	–	40,6	43,0	32,9	38,3	39,2	37,3	34,5
Холоду в квартирі	17,2	45,4	33,4	30,7	26,8	29,9	21,2	17,5	23,7
Чого-небудь ще	2,1	6,7	2,8	3,4	2,4	2,1	2,8	1,6	1,6
По-справжньому нічого не бояться	2,0	0,8	5,0	2,6	3,1	2,6	2,2	1,3	2,7
Не відповіли	0,3	0,1	0,1	0,1	0,0	0,4	0,2	0,0	0,1

Автор констатує поступове зменшення частки осіб, які оцінювали погіршення зміни стану особистої безпеки (на вулиці, у громадських місцях) як значне, та ріст частки осіб, на думку яких, така ситуація залишалася незмінною. У той же час за рівнем сприйняття особистої безпеки Україна поступається іншим європейським державам. У 2010 р. 42% населення відчували себе у безпеці, пересуваючись уночі, а у 2011 р. – 48%. У 2011 р. за цим показником

¹ Бова А. А. Динамика изменений страха перед преступностью в Украине. *Социология*. 2012. №4. С.83-84. URL: <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/58029/1/81-89%20бова.pdf> (дата звернення: 06.05.2019).

Україна зайняла 38-е місце із 40 європейських держав та 145-е місце із 152 держав світу¹.

Статистичні дані зареєстрованої злочинності та результати вибіркового соціологічного дослідження відносно кримінальної віктимізації входять у контраст із сприйняттям злочинних проявів в Україні. За даними опитування 2011 р. Інституту Горшеніна (N = 1000), 78,4% українців вважали, що у країні рівень злочинності дуже високий або високий. За результатами опитування компанії R&V Group у 2011 р. (N = 2075) думки про високий рівень злочинності в Україні дотримувалося 75% населення².

Б. М. Головкін здійснив аналіз й оцінку сучасного стану віктимізації населення України, опрацювавши для цього результати всеукраїнського віктимологічного Інтернет-опитування 3002 громадян за 2015 р., у якому взяли участь різні соціально-демографічні групи. За результатами опитування з'ясувалося доволі відсторонене сприйняття більшістю людей проблеми злочинності в цілому. Так, лише 36% респондентів виявилися дуже стурбованими цією суспільною проблемою, решта заявили про помірковане занепокоєння. Показовими виглядають оцінки криміногенної ситуації за місцем проживання, а саме: трохи більше половини опитаних (53%) вказали на її погіршення, понад третина (31,2%) вважають, що ситуація залишилася без змін. Дехто із опитаних навіть зазначив про зниження рівня злочинності (10%). Науковець зазначає, що свідомість переважної більшості громадян належним чином не сприймає загрозу злочинності, що свідчить про звикання до її проявів і намагання абстрагуватися від імовірності стати жертвою злочину. Ймовірно, що побоювання перед злочинністю існує у тій частині опитаних, які пережили особистий досвід віктимізації. Водночас значна кількість респондентів здебільшого орієнтується у розвитку криміногенної ситуації за місцем проживання. Не останню роль у цьому відіграють відкриті джерела інформації та міжособова комунікація, що формують громадську думку³.

Наступні роки засвідчили поступове зміщення акценту проблем, вивівши на перші місця військові дії на Сході України та питання соціально-економічного характеру:

¹ Бова А. А. Динамика зарегистрированной преступности и криминальной виктимизации в Украине. *Социологический альманах*. 2013. №4. С.399. URL:http://elibrary.ru/query_results.asp (дата звернення: 19.10.2015).

² Бова А. А. Динамика изменений страха перед преступностью в Украине. *Социология*. 2012. №4. С.85. URL: <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/58029/1/81-89%20бова.pdf> (дата звернення: 06.05.2019).

³ Головкін Б. М. Віктимізація населення від злочинності: досвід України. *Сучасна кримінологія: досягнення, проблеми, перспективи* : матеріали Міжнар. наук. конф., присвяч. 50-річчю каф. кримінології та кримінально-виконавчого права, Харків, 9 груд. 2016 р. / за ред. В. Я. Тація, Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2016. С.68.

1) Соціологічне дослідження «Динаміка суспільно-політичних поглядів в Україні» (Соціологічна група «Рейтинг», 2015 р.), під час якого опитано 1 200 респондентів віком від 18-ти років. Серед трьох найважливіших проблем для України респондентами були вказані такі: військові дії на Донбасі (64%), корупція в державних органах (43%), безробіття (30%). Злочинність (6%) посіла 12-те місце, після відносин з Росією (11%) та російської присутності в Криму (7%)¹;

2) Соціологічне дослідження «Українське покоління Z: цінності та орієнтири» (Соціологічна компанія GfK Ukraine, 2017 р.), у рамках якого здійснене загальнонаціональне опитування 2000 респондентів у віці від 14-29 років. За його результатами серед найбільших страхів українців – корупція (37%) та війна у регіоні чи у світі (36%), серйозні проблеми зі здоров'ям (34%) та соціальна несправедливість і безробіття (32%). Відповідно, список вимог української молоді до уряду очолює боротьба зі злочинністю та корупцією – 70% респондентів вважають, що уряд повинен займатися передусім цим. Другу та третю сходинку в списку вимог до уряду посідають економічне зростання та розвиток (68%) і скорочення безробіття (66%)²;

3) Соціологічне дослідження «Україна напередодні Президентських виборів 2019» (Центр соціальних та маркетингових досліджень «Социс», Київський міжнародний інститут соціології та Центр Разумкова, 2019 р.); вибірка 11 000 респондентів віком від 18-ти років. Згідно з отриманими даними, трійку найбільш важливих особистих проблем для українців склали: 1) військовий конфлікт на Сході України (61,2%); 2) питання соціально-економічного змісту: низький рівень зарплати або пенсії (53,7%); підвищення тарифів на комунальні послуги (52,7%); підвищення цін на товари першої необхідності, інфляція (28,9%); нестача робочих місць, безробіття (19,8%); 3) корупція та хабарництво: в органах центральної влади (21,6%); в судах, поліції, прокуратурі (15,4%). Збільшення рівня злочинності та небезпека на вулицях турбують громадян набагато менше (5,2%) (респондент міг обрати кілька варіантів відповіді, тому загальна сума відповідей перевищує 100%)³.

За результатами вивчення Н. В. Сметаніною громадської думки, у 2017 р. громадян України найбільше турбували проблеми корупції в органах влади (65% опитаних), проблеми цін і тарифів (58,7%), можливість працевлаштування (56,7%), стан медицини (55,1%), проведення антитерористичної операції на Сході України (50%), проблеми безпеки і злочинність (46,4%), поширення

¹ Динаміка суспільно-політичних поглядів в Україні. URL: <http://ratinggroup.ua/download.php?id=197> (дата звернення: 17.05.2019).

² Результати загальнонаціонального опитування «Українське покоління Z: цінності та орієнтири». URL: http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Ukr_Generation_ukr_inet-2.pdf (дата звернення: 17.05.2019).

³ Прес-реліз за результатами соціологічного дослідження «Україна напередодні Президентських виборів 2019». URL: <http://socis.kiev.ua/ua/2019-01/> (дата звернення: 17.05.2019).

алкоголізму і наркоманії (36,2%), якість освіти (31,2%), стан судової системи (25,3%), Анексія Автономної Республіки Крим (17,4%). 38,7% опитаних громадян зазначили, що злочинність змушує їх щоденно турбуватися за своє життя і майно, 34,8% вказали, що злочинність заважає нормальному розвитку суспільства, 15,6% переконані, що злочинність загрожує національній безпеці держави, 7,9% стверджують, що злочинність є нормальним явищем у суспільстві, а 2,8% вказали, що, на їхню думку, злочинність є способом заробітку¹.

Розглядаючи проблему страху перед злочинністю, слід відзначити, що він своєю чергою породжує низку вторинних наслідків. Проблема соціальних наслідків страху перед злочинністю – це питання тієї ціни, яку соціум готовий платити за власну безпеку. Часто такою ціною стає порушення громадянських прав та свобод тих прошарків населення, які, за загальною думкою, вважаються криміногенними. Під впливом страху перед злочинністю зростає суспільний попит на «тверду руку» та заклики навести лад, що може призвести до змін у політичній та правовій системі. Страх перед злочинністю дозволяє відволікти увагу громадськості від інших соціальних проблем, перевести її на пошук зовнішніх і внутрішніх ворогів та джерел страху. В той же час страх перед злочинністю може слугувати мобілізаційним цілям, виступаючи поштовхом догуртування суспільства перед спільною небезпекою².

Приходимо до висновку про необхідність «кримінологічного контролю» за масовими комунікаціями. Суперечності між свободою слова та злочинністю масової інформації можуть бути подолані за допомогою юридичної інформації, систематично поширюваної каналами масової інформації, у тому числі кримінально-правової оцінки виступів у друкованих засобах, по радіо, телебаченню і т.д.³. Будь-яка новина негативного змісту для аудиторії повинна коментуватися експертами у відповідній сфері, завдяки чому аудиторія розумітиме, що проблема вирішується компетентними особами або органами, чи підлягає вирішенню за умови певних дій з боку населення чи окремої його групи⁴. Кримінологічний контроль абсолютно не повинен означати тотальне

¹ Сметаніна Н. В. Ціна злочинності для суспільства: результати вивчення громадської думки у 2017 році. *Право і суспільство*. 2018. №5 частина 2. С.204-205.

² Романова А. В. Социальные последствия страха перед преступностью в современном обществе : автореф. дисс. ... канд. соц. наук. Владивосток, 2005. С.20. URL: <http://www.dissercat.com/content/sotsialnye-posledstviya-strakha-pered-prestupnostyu-v-sovremennom-obshchestve> (дата звернення: 05.09.2013).

³ Бурлаков В. Н., Горшенков Г. Н., Максина С. В., Шестаков Д. А. Средства массовой информации и преступность (криминология СМИ). *Правоведение*. 2000. №5 (232). С.259-267.

⁴ Савінова Н. Інформаційна віктимізація населення в Україні в умовах пропаганди агресії. *Юридичний Вісник України*. 22-28 серпня 2015 року. №33 (1050). URL: http://www.savinova.info/wp-content/uploads/3/publications/default/2015_2s.pdf (дата звернення: 05.05.2019).

керування засобами масової комунікації, а лише «спрямовування» їх діяльності із отримання, систематизації та подачі інформації у русло підвищення віктимної безпеки населення. За такого розуміння кримінологічний контроль повинен реалізовуватися на двох рівнях: *роз'яснювально-стимулюючий* (якому слід віддати домінуюче становище) та *заборонний* (мова йде про випадки прямого порушення законодавства із використанням засобів масової інформації, до прикладу, вчинення дій, спрямованих на насильницьке захоплення державної влади чи повалення конституційного ладу)¹.

Доводиться констатувати, що страх злочинності останнім часом достатньо суттєво нівелюється, поступаючись прагненню населення досягнути максимально можливого рівня колективної безпеки, а також необхідністю реалізації (хоча б на більш-менш прийнятному та стабільному рівні) соціально-економічних побажань та інтересів. Зазначена ситуація, як видається, буде мати свою тенденцію до збереження, зважаючи на перманентно триваючий військовий конфлікт міжнародного характеру. Стан речей, який існує, характерний рядом негативних криміногенних виявів: по-перше, населення країни демонструє вкрай небезпечний ефект «звикання» до злочинності, за якого протиправність у міжособистісних відносинах ототожнюється із небажаним, але дійсним/прийнятним/ «від якого нікуди не дінешся» стереотипом, нормою поведінки; по-друге, поінформованість громадян у питаннях дійсної характеристики стану і динаміки злочинності в Україні є далекою від реальності, за великим рахунком через некритичне сприйняття відповідних даних від ЗМІ, матеріали яких та способи висвітлення викликають обґрунтоване занепокоєння з боку кримінологів; по-третє, рівень корупції в Україні давно вже вийшов за рамки локального «захворювання», перетворившись у реальну загрозу для національної безпеки держави².

Звикання до злочинності. Феномен звикання до злочинності, його небезпека, прояви у суспільстві, механізм та засоби ефективної реакції повинні перебувати у фокусі сучасного кримінологічного дослідження тому, що мова йде про національний рівень вказаного соціально-психологічного процесу.

В. М. Дрьомін вказує, що поширеність кримінальних практик у повсякденному житті призводить не тільки до звикання та адаптації населення до злочинності, але і формує особливе морально-правове становище

¹ Медицький І. Б. Засоби масової інформації та страх віктимізації населення. *Особливості формування законодавства України: філософсько-правові, історичні та прикладні аспекти* [текст] : Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (11-12 березня 2016 року, м. Івано-Франківськ). Івано-Франківськ: Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького, 2016. С.237.

² Медицький І. Б. Страх перед злочинністю як один із різновидів її нематеріальних наслідків. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України* [текст] : *Збірник наукових статей*. Випуск 49. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2019. С.70.

суспільства, у якому дотримання правових приписів може вважатися «аномальним» явищем, а вміння обійти закон – життєвим правилом¹.

Українці готові порушувати закон там, де можна ухилитися від відповідальності й обійти його заради своєї вигоди. Таку позицію підтверджує соціологічне опитування про найважливіші характеристики для досягнення людиною високого соціального становища в країні. Так, за результатами опитування, проведеного у 2012 р. Інститутом соціології НАН України відповідно до міжнародного порівняльного проекту «Соціологічний моніторинг «Українське суспільство», на це найбільше впливають родичі (46,5%), походження з родини з високим соціальним статусом (38,6%), хороше здоров'я (38,6%), заможні батьки (37,5%) й уміння іноді йти в обхід закону (33,1%)²:

Таблиця №17

У контексті соціально-психологічних наслідків корисливої насильницької злочинності Б. М. Головкін вирізняє адаптацію великих і малих соціальних груп, окремих спільнот населення до її функціонування та розвитку.

¹ Дремін В. Н. Методологічні питання формування інституціональної кримінології. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Т. 13 / голов. ред. С. В. Ківалов ; МОНмолодьспорт України, НУ ОЮА. Одеса : Юрид. л-ра, 2013. С.112.

² Черних Г. Злочинність та параметри насилля в українському суспільстві. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія*. 2015. Вип. 1. С. 35-36.

Відбувається звикання людей із даним соціальним фактом, вироблення колективної позиції до його сприйняття. Зрештою, негативним соціально-психологічним наслідком корисливої насильницької злочинності вчений констатує існування контингенту злочинців, носіїв злочинного досвіду, ідей і традицій¹.

Як слушно зауважує В. М. Дрьомін, кіно, телебачення, преса, інтернет, аудіо- й відеопродукція – носії та провідники інформації масового споживання – перетворилися на потужний інструмент психологічного впливу, що охоплює майже все населення нашої планети. Сучасні засоби прийому й передачі інформації для багатьох людей стали основними джерелами формування соціально значущих понять, стереотипів поведінки, уявлення про багато явищ. Результатом дії інформації є пропаганда та зміцнення певних духовних цінностей, ідеологічний, політичний, економічний чи організаційний вплив на оцінки, думки й поведінку людей².

Досліджуючи криміногенний потенціал ЗМІ, А. В. Байлов, П. В. Сахута вказують, що продукування феномена звикання до злочинності стає можливим через забезпечення перманентної присутності і перенасиченості відомостями про неї в інформаційному просторі, демонстрацію різних типів агресивної злочинної поведінки. Кримінальна активність розглядається як норма життя, що сприяє розвитку правового нігілізму, знецінення значення інститутів соціального контролю і т.п. Симптоматичним у цьому контексті видається поширення соціально-психологічних станів «негромадянськості», індиферентного ставлення пересічного українця до системних інституційних трансформацій, соціопсихічний феномен гіпертрофованого песимізму. На підтвердження зазначеного, науковці наводять дані соціологічного моніторингу суспільства: 61,2% опитаних вважають, що в Україні не забезпечується дотримання прав та свобод людини; на тому, що не вистачає стабільності в державі та суспільстві, акцентують 72,2% опитаних. Причому такі ментальні особливості межують з правовим негативізмом – скептичним ставленням до права, повною зневірою у його потенційних можливостях, усвідомлене ігнорування вимог закону³.

Насильницький образ злочинності у ЗМІ формує ефект перманентного звикання до застосування насильства. За таких умов спрацьовує закон «насиченості» суспільства злочинністю, коли нетерпимість та небезпечність насильства поступово мігрує до сприйняття її нормальності⁴.

¹ Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія. Х. : Право, 2011. С.117.

² Дрьомін В. М. Ефект «ореолу» в механізмі криміналізації неповнолітніх правопорушників. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. №6. С.288.

³ Байлов А. В., Сахута П. В. Криміногенний потенціал діяльності засобів масової інформації. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. №1(12). С.150.

⁴ Д'ячкова М. О. Засоби масової інформації як кримінологічний феномен : дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2018. С.65.

Звикання до злочинності, у свою чергу, виступає уже першопричиною інших негативних наслідків та процесів. Як слушно зауважує Ю. В. Орлов, звикання до феномена злочинності, тотальна корупціоналізація сфери публічних відносин закладає стратегічні засади деградації такого суспільства, його стагнації на тлі правового, політичного нігілізму, делегітимізації державної влади. Через це під загрозу підпадає й національна безпека; держава як метасоціальний інститут втрачає своє ціннісно-сміслові ядро. Воно розмивається, набуває аморфних, чітко не візуалізованих та не артикульованих ознак¹.

Кризовість суспільної психології турбує і представників соціологічної науки. М. Шульга зазначає, що зло баналізується, сприйняття його прояву притуплюється. «Здається, що вже немає ніяких, навіть найбільш жорстоких і огидних злочинів, які б не скоювалися в Україні з участю тих, хто займає вищі сходинки в структурах влади. Вершиною моральної потворності стала справа про педофілів, фігурантами якої знову виявилися представники і влади, і виховних інститутів. На цьому тлі взаємне потурання, зниження моральних вимог у всіх ланках офіційних і неофіційних відносин, у політичній і економічній сферах, на виробництві і в побуті стає малопомітним і немовби не заслуговує на увагу. Ненормальна, девіантна поведінка стає повсякденною нормою»².

Аналогічні тенденції фактично підтверджують не тільки вітчизняні, але й зарубіжні науковці. З позиції Я. І. Козаченка, небезпека ефекту звикання до злочинності полягає у тому, що він свідомо чи несвідомо розвиває почуття безвідповідальності в окремої категорії людей, тоді як в іншій частини населення підживлює відчуття безкарності, у третьої – безнадійності. Перше насичує злочинну мотивацію поведінки негативними компонентами, знижуючи до межі можливого поріг опірності у боротьбі мотивів «за» і «проти» скоєння злочину, друге розмиває почуття страху за кожний наступний (повторний) злочин, третє прискорює процес втрати віри у справедливість кримінального законодавства та його ефективність. Необхідно враховувати й ту обставину, що до злочинної сфери тяжіє чимала кількість людей; не менш чисельна категорія громадян відчуває себе у злочинному середовищі достатньо комфортно³.

В. В. Лунєєв констатує психологічний процес звикання населення до зростаючої злочинності, у тому числі і до її відносно нових форм – організованої, терористичної і корупційної. Автор зауважує, що росіяни як типове сприймають низку організованого кривавого тероризму, масових захоплень заручників, работоргівлі, безперервних публічних замовних вбивств,

¹ Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності: монографія. Харків: Діс плюс, 2016. С.117.

² Криза в Україні: зони ураження. Погляд соціологів. К.: ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф», 2010. С.23.

³ Козаченко І. Я. Модели противодействия преступности: уголовно-правовой и криминологический аспекты. *Общество и право*. 2018. № 1(63). С.8-9.

багатомільйонних шахрайств, відкритої безпрецедентно цинічної корумпованості вищих державних посадових осіб. І звикання, і інтерес до криміналу, особливо серед молоді, – дуже небезпечні і довгострокові соціально-психологічні тенденції¹.

Р. А. Ільєсова окреслює такі риси, характерні для сучасного російського суспільства:

1) широкого розповсюдження набувають примирливе ставлення до злочинів і громадянська пасивність. Остання також до певної міри зумовлена тим, що все більша кількість громадян тим чи іншим чином потрапляє до сфери злочинності, починає тісніше контактувати з особами, які вчиняють злочини, які входять до злочинних угруповань (члени сім'ї, сусіди, знайомі за дозвіллям і ін.), знайомитися з поглядами, уявленнями, установками, нормами поведінки та спілкування, характерними для осіб, які вчиняють злочини, пасивно приймають ці погляди і норми або погоджуються з ними;

2) усе більша кількість громадян, судячи з даних кримінологічних досліджень, готові винести своє позасудове рішення і виконати розправу особисто або звернутися за відповідною допомогою до найманих виконавців, найманих убивць, причому нерідко основною перешкодою стає відсутність для цього коштів, грошей або ж незнання конкретних «кілерів»;

3) звикання до злочинності, примирення з нею проявляється, судячи з матеріалів кримінальних справ, і серед працівників правоохоронних органів, зокрема, слідчих. Нерідко у поєднанні з невисоким професійним рівнем, стажем та досвідом роботи, об'єктивними труднощами у розслідуванні справ по тяжких злочинах, особливо пов'язаних із організованими злочинними групами, це призводить до прагнення обмежитися розслідуванням найбільш очевидних, конкретних фактів злочинної діяльності або окремих злочинів; невміння або небажання вести боротьбу зі злочинністю як негативним явищем суспільного життя, що деформує економічні, політичні та інші відносини, суспільну свідомість населення, всі сфери суспільного життя².

Кримінальна субкультура.

У країні сформувалася ціла система нелегальних, неправових взаємозв'язків та відносин, що здатні конкурувати з легальною владою, законами та культурою. Характерними особливостями сучасного кримінального світу стало те, що він має власну економіку, ідеологію, неписані, але безперечно виконувані жорстокі і невідворотні «закони кримінального світу», тіньову охорону і механізми соціального захисту. Суспільна небезпека цього феномена підвищується у зв'язку з прагненням злочинного світу

¹ Лунеев В. В. Особенности современной преступности в России. URL: <http://www.demoscope.ru/weekly/2004/0143/analit03.php> (дата звернення: 06.01.2020).

² Ільєсова Р. А. Феномен «привыкания к преступности» и его негативные последствия. Вестник Ессентукского института управления, бизнеса и права. 2013. №7. С.139-140. URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_21453205_12456490.pdf (дата звернення: 09.04.2015).

нав'язати свої закони, правила та субкультуру решті населення. У суспільстві наполегливо культивується особливий тип успішної людини, яка пройшла через тюрми, веде антисуспільний, але забезпечений спосіб життя, сповідує принципи «кримінальної справедливості» та всездозвілля. У цьому, на переконання А. М. Бабенка, запрограмована реальна загроза тотальної криміналізації суспільства¹.

Експансія кримінальної субкультури через проникнення в державний апарат, через засоби масової інформації і художні твори веде до «зараження» суспільства її ідеалами, розширюючи таким чином соціальну базу кримінального середовища, робить її спосіб життя звичним і привабливим². Кримінальна субкультура як примітивний і архаїчний пласт культури виявилася більш життєздатною і адаптивною в умовах різко змінної соціокультурної ситуації. Вона запропонувала ті алгоритми соціальних дій, котрі стали на сьогодні доцільними з точки зору очікуваного результату у сфері задоволення потреб індивіда в новому полі можливостей суспільства. Основна причина їх поширення у тому, що соціально схвалювані засоби задоволення життєво важливих потреб і досягнення цілей виявилися недоступними для основної маси населення³.

Визначаючи кримінальну субкультуру дослідники вказують на її:

- *змістовний*: «сукупність складників, зокрема духовних і матеріальних цінностей, норм, атрибутів, манер поведінки тощо, притаманних злочинному середовищу... своєрідний спосіб життєдіяльності осіб, які об'єдналися в кримінальні групи і дотримуються певних законів і традицій»⁴; «сукупність особливих правил поведінки, звичаїв, моралі, що склалися в злочинному середовищі й відрізняються антисуспільною спрямованістю»⁵; «сукупність

¹ Бабенко А. М. Вплив кримінальної субкультури на злочинність в регіонах України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2013. Випуск 22. Частина II. Том 3. С.14-15.

² Мерзаканов С. А. Криминализационные процессы в кризисном российском обществе. *Теория и практика общественного развития*. 2009. № 3-4. С. 154.

³ Ильясова Р. А. Феномен «привыкания к преступности» и его негативные последствия. *Вестник Ессентукского института управления, бизнеса и права*. 2013. №7. С.140. URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_21453205_12456490.pdf (дата звернення: 09.04.2015).

⁴ Гула Л. Кримінальна субкультура як детермінант злочинності в установах виконання покарання. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2017. № 884. С. 224.

⁵ Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / Відп. ред. Є. М. Моїсеєв, Ю. І. Римаренко, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. К.: Атіка, 2007. Т. IV. Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі засади поліцейської діяльності. С.750.

цінностей, звичаїв, традицій, норм і правил поведінки»¹; «спосіб життя, систему політичних, ідеологічних, правових, моральних, філософських, релігійних, естетичних «норм», манеру поведінки, образ мислення і традиції осіб, що скоїли злочин або відбували (що відбувають) покарання у місцях позбавлення волі, зі своїми відмінними рисами залежно від статі та віку засуджених, режиму виправної установи, тяжкості вчиненого кримінально-правового діяння»²;

- та *функціональний* складник: «...для регламентації й упорядкування діяльності кримінальних співтовариств, що сприяє їхній живучості, згуртованості, кримінальній активності та мобільності, спадкоємності поколінь правопорушників»³; «...для забезпечення досягнення внутрішньої та зовнішньої мети функціонування злочинної організації»⁴; «...спрямованих на найбільш раціональну організацію життєдіяльності, метою якої є вчинення злочинів і їх ухилення від відповідальності»⁵.

Дану категорію розглядають як одну із детермінант або факторів злочинності (Л. Ф. Гула, А. С. Політова та ін.), проте не варто забувати, що й вона, своєю чергою, є її наслідком. Злочинність А. О. Іванова образно називає «родовим гніздилищем» для кримінальної субкультури, де остання виконує функцію самодетермінації. Кримінальна культура, точніше субкультура, сприяє виживанню, згуртованості представників злочинного середовища, підвищенню їх активності, мобільності. Саме кримінальна субкультура служить благодатним ґрунтом для спадкоємності поколінь злочинців, особливо у їх

¹ Орендарчук-Салєєва Л. М. Феномен кримінальної субкультури у сучасному суспільстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2016. Випуск 37. Том 3. С.65.

² Шемякина В. В. Кримінальная субкультура в современной России : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Челябинск, 2010. С.7.

³ Гула Л. Кримінальна субкультура як детермінант злочинності в установах виконання покарання. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2017. № 884. С. 224.

⁴ Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / Відп. ред. Є. М. Моїсеєв, Ю. І. Римаренко, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. К.: Атіка, 2007. Т. IV. Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі засади поліцейської діяльності. С.750.

⁵ Орендарчук-Салєєва Л. М. Феномен кримінальної субкультури у сучасному суспільстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2016. Випуск 37. Том 3. С.65.

професійному середовищі¹. «Злочинності без кримінальної субкультури не буває, так само як і ця субкультура не може існувати без злочинності»².

Я. І. Козаченко справедливо заперечує твердження, що злочинність володіє лише відразливими і страхітливими властивостями. Злочинність – не однополярне примітивне у своїй основі, а багатополярне складне явище. Саме такий погляд на злочинність дозволяє розглядати її не тільки як асоціальний феномен, але і як соціальну реальність, що справляє значний вплив на умови існування і розвитку соціуму. Це обумовлено перш за все тим, що злочинність є творінням людських рук, продуктом соціальної діяльності людей та, нарешті, феноменом соціальної творчості окремої людини і всього людського співтовариства. Злочинність не тільки є своєрідним відображенням соціальної культури суспільства, а й сама формує певну культуру (субкультуру), обумовлюючи її ідентифікуючу специфіку³.

Особливо небезпечні прояви «привабливості» злочинного способу життя, «кримінального романтизму» для молодіжного середовища. Романтика, а часом і захоплення особистостями серійних убивць, терористів, злочинських «авторитетів», «паханів», «міжнародних злодіїв» сприяють формуванню у підлітків позитивної настанови щодо злочинців, що спрацьовує у безпосередньому спілкуванні з останніми. У соціальній психології таке явище називається «ефектом ореолу», сутність якого полягає у формуванні специфічної настанови (створення уявного образу) і спрямованому приписуванню на основі цієї настанови визначених якостей конкретній людині⁴.

Вивчення культурного середовища підлітків і молоді показує, що у більш ніж 80% неповнолітніх злочинців, котрі виховувалися у криміногенних соціально-психологічних умовах, інтерес до фільмів, літератури, публікацій у періодичній пресі обмежувався лише темами, пов'язаними з насиллям, убивством, пограбуванням, порнографією тощо⁵.

Найбільш поширеними способами поширення (які можуть і повинні виступати «полем» для запобіжного впливу. – І. М.) норм кримінальної субкультури серед неповнолітніх осіб Д. Л. Виговський виділяє:

¹ Иванова А. А. Криминальная культура как детерминант преступности. *Всероссийский криминологический журнал*. 2016. Т. 10, № 4. С. 672. URL:https://www.elibrary.ru/download/elibrary_28092891_56859109.pdf (дата звернення: 05.10.2017).

² Пирожков В. Законы преступного мира молодежи (криминальная субкультура). Тверь : ИПШ «Приз», 1994. С.36.

³ Козаченко И. Я. Модели противодействия преступности: уголовно-правовой и криминологический аспекты. *Общество и право*. 2018. № 1(63). С.9.

⁴ Дрьомін В. М. Особливості формування кримінальної субкультури. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 25. С. 501.

⁵ Орендарчук-Салєєва Л. М. Механізми впровадження кримінальної субкультури в загальний культурний простір. *Право і суспільство*. 2016. №3. Частина 2. С.173.

- особистісний (персоніфікований), проявом якого є безпосередній контакт особи або осіб, що поширюють норми кримінальної субкультури і неповнолітнього, який такі норми сприймає;

- пенітенціарний, відповідно до якого неповнолітній, що опиняється у місцях позбавлення волі, найчастіше буває змушений жити за псевдозаконами професійних злочинців, інакше він опиняється у скрутному становищі. Відмовившись від дотримання неписаних норм субкультури, такий неповнолітній тим самим протиставляє себе більшості інших засуджених. Йому

- загрожують зневага, знущання, завдання побоїв, насильницьке мужолозтво, каліцтво, навіть смерть;

- криміногенний вплив на суспільство. Такий вплив, не спрямований на конкретних осіб (зокрема, неповнолітніх), набуває форму реклами злочинного способу життя, пропаганди псевдоцінностей кримінальної субкультури¹.

«Криза довіри» до органів кримінальної юстиції та суду.

Морально-гуманістична, ціннісно-етична категорія «довіра» широко вживається у повсякденній комунікації і науковому обігу для характеристики міжособистісних відносин або соціальних (соціально-правових) інституцій. Довіра тлумачиться у контексті очікування, установки, почуття, процесу соціального обміну, переконаності у чийсь добропорядності, щирості, правильності чогось. Найпоширенішим є визначення довіри як очікування. Наприклад, Ф. Фукуяма розглядає довіру як очікування індивідуума від інших членів суспільства передбачуваної, добросовісної та орієнтованої на потреби оточуючих поведінки, ґрунтованої на загальноприйнятих нормах². Довіра привертає значну увагу економістів як важливий чинник економічного розвитку. Частина авторів ототожнює довіру з соціальним капіталом, визначає її як довготривалий ресурс економічного зростання та таку, що має свою цінність у спрощенні певних дій, зменшення їхньої «ціни» для суб'єкта (Ф. Фукуяма, Дж. Коулман, Р. Путнам)³.

Екстраполюючи вказані вище визначення на сферу кримінальної юриспруденції, довіру до органів кримінальної юстиції пропонується розуміти як переконаність у правильно обраній останніми стратегії та тактиці забезпечення належного стану правопорядку, захисту осіб, суспільства і держави від небезпечних посягань на соціальні цінності, права та інтереси; ефективності, виправданості, економічній обґрунтованості застосовуваних

¹ Виговський Д. Л. Кримінологічна характеристика впливу кримінальної субкультури на злочинність неповнолітніх в Україні. *Університетські наукові записки*. 2007. №4(24). С.348-351.

² Проневич О. С. Довіра населення як критерій оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів. *Форум права*. 2015. №4. С.226.

³ Консультаційна робота: МСП та держава: як відновити взаємну довіру? URL: http://www.ier.com.ua/ua/sme_development/working_papers_sme?pid=5617 (дата звернення: 16.01.2020).

заходів впливу, а також очікування на позитивні результати здійснюваної діяльності й надалі.

Довіра громадян до системи кримінальної юстиції та суду є однією з передумов її ефективності. Так, у Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи 1604 (2003) «Про роль прокурора у демократичному правовому суспільстві» вказано, що будь-яка роль прокурорів у спільному захисті прав людини не повинна створювати підстав для будь-якого конфлікту інтересів і бути перешкодою для осіб, які шукають державного захисту своїх прав. У Рекомендації № R (2000) 19 Комітету міністрів державам-членам Ради Європи «Про роль державного обвинувача в системі кримінального правосуддя» державним обвинувачам пропонується при виконанні своїх обов'язків: (а) виконувати їх чесно, неупереджено й об'єктивно; (б) дотримуватися і здійснювати захист прав людини, встановлених в Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод; (в) забезпечувати роботи системи кримінального правосуддя без тяганини (п. 24). У рекомендації № (2010) 12 Комітету міністрів Ради Європи «Щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки» від 17 жовтня 2010 р. підкреслюється, що неможливо здійснювати правосуддя ефективно без довіри громадськості, яка є частиною суспільства, якому служать судді. Їм треба бути обізнаними щодо очікувань громадськості від судової системи та скарг на її функціонування (п. 20)¹.

Підвищення авторитету судової влади України та довіри громадян до судової гілки влади, відновлення законності і справедливості стало лейтмотивом прийняття Закону України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні»²; Закон України «Про Національну поліцію» визначає рівень довіри населення до поліції як основний критерій оцінки ефективності її діяльності та передбачає проведення оцінки її рівня незалежними соціологічними службами (ч.3, 4 ст.11)³. Порядок проведення оцінки рівня довіри населення до Національної поліції, затверджений постановою КМ України від 07.02.2018 р. №58, передбачає проведення оцінки: на загальнодержавному рівні – не рідше одного разу на рік, на територіальному рівні – у разі потреби (коли і у яких випадках виникає дана потреба, у постанові не йдеться. – І. М.). За загального свого позитивного спрямування дана постанова не позбавлена й недоліків. Найбільш суттєвим з них є той, що саме Національна поліція, а не незалежна соціологічна служба визначає питання, за

¹ Реформування органів кримінальної юстиції України відповідно до європейських стандартів: концептуальний аналіз: монографія / Овчаренко О. М., Сердюк О. В., Мошак Г. Г., Дунаєва Т. Є., Кохан В. П., Шуміло О. О. ; НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса. Харків, 2015. С.131-132.

² Про відновлення довіри до судової влади в Україні: Закон України від 08.04.2014 р. № 1188-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1188-18> (дата звернення: 16.01.2020).

³ Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/print> (дата звернення: 16.01.2020).

якими проводиться дослідження рівня довіри, строки проведення оцінки та міра репрезентативності соціальних груп населення. Враховуючи зацікавленість у позитивних результатах дослідження, дані положення навряд чи сприятимуть його об'єктивності та достовірності.

Прийняття вказаних нормативних документів, як видається, є лише частиною, верхівкою айсберга тієї державної діяльності, результатом якої відносини паритету, діалогу та партнерства між владними суб'єктами та суспільством, довіру якого останні повинні здобути.

Суд. За даними Eurobarometer, найвищий у ЄС рівень довіри до судів характерний переважно для північних країн, а також окремих країн Центральної Європи – Данії (станом на листопад 2018 року – 88%), Фінляндії (84%), Швеції (83%), Нідерландів (80%), Австрії (73%), Німеччини (70%). Найнижчий рівень довіри в ЄС демонструють країни колишнього соціалістичного табору – Болгарія (19%), Словенія (23%), Хорватія (24%). При цьому спостерігається подібне співвідношення між цими країнами і щодо рівня довіри до інших державних інституцій, наприклад, парламенту, уряду, поліції¹.

Україна має слабку та доволі корумповану судову систему з відсутністю достатньої довіри населення та бізнесу. За результатами загальнонаціонального анкетування, проведеного у 2012 р. фондом «Демократичні ініціативи» й Центром Разумкова, серед населення країни частка тих, хто повністю підтримує роботу судів, знизилася більш ніж утричі: з 9,4%, зафіксованих у травні 2010 р., до 2,9% за підсумками квітня 2012 р. Діяльність судів позитивно оцінюють лише 20% респондентів, негативно – 69%. Рівень довіри громадян до органів міліції і прокуратури сягає 26 і 23 % (відповідно)².

Напередодні Революції Гідності (кін. 2013 – поч. 2014 рр.) рівень довіри до судів в Україні був одним з найнижчих у світі і найнижчим у країнах колишнього Радянського Союзу. За індексом сприйняття корупції у 2014 р. Україна була 142-ою зі 175 держав, де проводилися дослідження. У суспільстві домінували й продовжують домінувати переконання щодо корумпованості більшості суддів, залежності від політиків та олігархів, кругової поруки в судовій системі. За індексом сприйняття корупції у 2018 році Україна дещо піднялася – на 120 сходинку зі 180 держав (здебільшого завдяки законодавчим змінам, які ще не впроваджені повноцінно у життя)³.

¹ Інструменти зміцнення довіри до суду в Україні. Аналітична записка. URL: https://pravo.org.ua/img/books/files/156985161binstruments%20for%20strengthening%20confidence%20in%20the%20courts%20in%20ukraine_ukr.pdf (дата звернення: 13.01.2020).

² Реформування органів кримінальної юстиції України відповідно до європейських стандартів: концептуальний аналіз: монографія / Овчаренко О. М., Сердюк О. В., Мошак Г. Г., Дунаєва Т. Є., Кохан В. П., Шуміло О. О. ; НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса. Харків, 2015. С.132.

³ Інструменти зміцнення довіри до суду в Україні. Аналітична записка. URL: <https://pravo.org.ua/img/books/files/156985161binstruments%20for%20strengthening%20c>

Результати соціологічного дослідження «Ставлення громадян України до судової системи» (Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, 2017 р.) вказують на суттєву різницю між ставленням до судової системи населення в цілому та громадян, які мають безпосередній нещодавній досвід спілкування з судами. Про свою недовіру до судів (судової системи в цілому) повідомили 80,9% респондентів, а про довіру – 9,3%. Тоді як серед громадян, які мають нещодавній досвід спілкування з судами, переважає довіра до судової системи: баланс довіри до судової системи в цілому є позитивним, тобто число опитаних, які довіряють судам (47,0%), було вищим, ніж число тих, хто судовій системі не довіряє (41,4%). Ще більшим є рівень довіри громадян, які контактували з судами до місцевих судів: довіру місцевим судам висловили більшість опитаних – 51,5%, недовіру – 37,5%. Автори припускають, що низький рівень довіри до судів є наслідком вкрай низького рівня довіри до державних органів в цілому (не довіряють державному апарату 80,7% опитаних) і низьким рівнем особистого досвіду спілкування з судами¹.

За наслідками аналогічного дослідження Центру Разумкова у 2019 р., про свою недовіру до судів (судової системи в цілому) повідомили 77,7% респондентів, а про довіру – 11,4%. Місцевим судам не довіряють 69,7% опитаних, довіряють – 14,0%, Верховному Суду не довіряють 64,9% громадян, довіряють – 17,5%, Конституційному Суду України не довіряють 61,7% громадян, довіряють – 18,6%. Корупцію у державних органах громадяни оцінили як високу. За п'ятибальною шкалою, де «1» означає повну відсутність корупції, а «5» – що цей орган є повністю корумпованим, для СБУ середня оцінка склала 3,9 бала, для Міністерства юстиції – 4,0 бала, для МВС та прокуратури – по 4,1 бала, для податкової служби та судів – по 4,2 бала, для митної служби – 4,3 бала².

За даними дослідження Центру політико-правових реформ, Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва (червень 2019 р.), ключовими, на думку громадян, є такі проблеми, пов'язані із недоброчесністю та залежністю суддів, а також: поширеність корупції серед суддів (62%), залежність суддів від олігархів (50%), залежність суддів від політиків (49%), ухвалення замовних рішень (38%), кругова порука в судовій системі (34%), низький рівень моральності більшості суддів (32%), незрозумілість і закритість судових процесів (21%), низький рівень професійних знань більшості суддів

confidence%20in%20the%20courts%20in%20ukraine_ukr.pdf (дата звернення: 13.01.2020).

¹ Звіт за результатами соціологічного дослідження «Ставлення громадян України до судової системи» (2017 р.). URL: <http://rsu.gov.ua/uploads/article/final-report-survey-e07f150174.pdf> (дата звернення: 04.01.2020).

² Ставлення громадян України до судової системи. URL: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/stavlenia-gromadian-ukrainy-do-sudovoi-systemy> (дата звернення: 06.01.2020).

(17%), складність і заплутаність судової системи (16%), небажання суддів йти на діалог з громадськістю (14%), погана вмотивованість і незрозумілість судових рішень (14%), низька якість законів, які змушені застосовувати судді (10%), брак інформації у ЗМІ про позитивну діяльність суддів (6%)¹.

Дослідження, проведене соціологічною службою Центру Разумкова у жовтні 2019 р. демонструє недовіру громадян до судової системи загалом (70%), місцевих судів (65%), прокуратури (64%), Верховного Суду (59%), Конституційного Суду України (57%), Національного антикорупційного бюро України (НАБУ) (54%), Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (54%), Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК) (53%), Антикорупційного суду (53%)².

Органи кримінальної юстиції. З вивченого досвіду провідних країн світу О. С. Проневич зазначає, що індекс довіри населення до правоохоронних органів сприяє з'ясуванню їх відповідності законодавчо визначеним правовим стандартам, а також суспільним очікуванням. Як наслідок, сучасна ліберальна парадигма оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів ґрунтується на такому засадничому постулаті: «критеріями результативності повинні бути не кількісні показники, а якість роботи, індикатором якої є зростання довіри громадян»³. Абсолютно правий у даному відношенні М. Г. Колодяжний, на думку якого, одним із головних критеріїв (індикаторів) ефективності правоохоронної системи і, відповідно, професіоналізму керівників силових відомств, мають стати не тільки кількісні параметри (кількість учинених злочинів, чисельність виявлених злочинів). Такими пропонується вважати соціальні наслідки злочинності, включаючи її «ціну» як економічний чинник для оцінки результативності діяльності правоохоронних органів⁴.

Тоді як недовіру до правоохоронних органів у нашій країні можна сприймати як перманентне явище. За результатами Інституту соціології НАН

¹ Довіра до суду в Україні: як переламати негативну тенденцію. URL: <https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2019/09/ДОВІРА-ДО-СУДУ-В-УКРАЇНІ-1.pdf> (дата звернення: 14.01.2020).

² Оцінка громадянами ситуації в країні та діяльності влади, рівень довіри до соціальних інститутів та політиків. URL: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-diialnosti-vlady-riven-doviry-do-sotsialnykh-instytutiv-ta-politykiv> (дата звернення: 06.01.2020).

³ Проневич О. С. Довіра населення як критерій оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів. *Форум права*. 2015. №4. С.228.

⁴ Колодяжний М. Г. Пріоритетність економічного чинника при формуванні сучасної моделі профілактики злочинності в Україні. Матеріали наукової конференції за результатами роботи фахівців Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України за фундаментальними темами у 2018 р. (м. Харків, 26 берез. 2019 р.) / редкол.: В. С. Батиргарєєва, В. І. Борисов, Д. П. Євтеєва та ін. Харків : Право, 2019. С.89-90.

України за 2012 р., на запитання: «Який рівень Вашої довіри до міліції?» лише 0,8% опитаних відповіли: «Повністю довіряю», ще 8% – «В основному довіряю». Цілком відмовили міліції у довірі 30,9% громадян, швидше не довіряли їй – 35,6%. Спільні дослідження Центру Разумкова і Фонду демократичні ініціативи підтвердили закріплення тенденції. Міліції абсолютно не довіряють 39,8% опитаних, в основному не довіряють – 30,2%. Повну довіру цьому силовому органу висловили тільки 3,2%¹.

Науковцями Харківського національного університету внутрішніх справ спільно з Головним управлінням Національної поліції в Харківській області здійснено дослідження громадської думки мешканців Харкова та Харківської області щодо публічної безпеки та довіри до правоохоронних органів (2013-2017 рр.). Повністю та частково довіряють поліції близько 65% мешканців Харківщини (57% у 2016 р., 64% у 2013 р.), прокуратурі – близько 55%, а СБУ, суду та новій патрульній поліції довіряє близько 52%. Серед правоохоронних органів мешканці Харківщини найбільш успішно вважають роботу поліції. Менш успішно, ніж роботу поліції, в м. Харкові вважають роботу нової патрульної поліції. Далі за рівнем задоволеності йде робота СБУ, прокуратури, а найменш успішно опитані вважають роботу суду. Слід відзначити, що показники довіри до правоохоронних органів (окрім поліції) вищі серед мешканців населених пунктів Харківської області. Це скоріше пояснюється тим, що вони менше контактують з прокуратурою та СБУ, ніж їх реальною інформованістю про діяльність цих служб².

Громадяни радше не довіряють правоохоронним органам, аніж довіряють (за даними дослідження Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та Центру Разумкова, негативний баланс довіри/недовіри мають, зокрема, поліція (-46%), Служба безпеки України (-26,5%), патрульна поліція (-19%), Національне антикорупційне бюро України (-12%)³.

На виконання вже згаданої вище постанови КМ України №58, ТОВ «Центр стратегічного розвитку території» у 2019 р. підготовлено Національний звіт «Довіра населення до Національної поліції України. Результати опитування громадської думки». За його результатами, поліції довіряють 48% опитаних

¹ Реформування органів кримінальної юстиції України відповідно до європейських стандартів: концептуальний аналіз: монографія / Овчаренко О. М., Сердюк О. В., Мошак Г. Г., Дунаєва Т. Є., Кохан В. П., Шуміло О. О. ; НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса. Харків, 2015. С.92.

² Сердюк О. О. Публічна безпека та довіра до правоохоронних органів : За результатами досліджень 2013-2017 років, проведених в Харківській області : [монографія / Сердюк О. О., Бугайчук К. Л. ; за заг. ред. Сокурєнка В. В.] ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Голов. упр. Нац. поліції в Харків. обл. Харків : ХНУВС, 2017. С.37, 39, 56.

³ Ермолаєва-Задорожня С. В. Кримінологічна характеристика перешкоджання службовій діяльності працівників правоохоронних органів та його запобігання : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2019. С.110-111.

(серед яких 5% повністю довіряють, а 43% радше довіряють, ніж не довіряють). 28% опитаних вказали, що не довіряють поліції, і серед них 17%, імовірно, що не довіряють, а 11% – зовсім не довіряють. Таким чином, поліція загалом має позитивне сальдо довіри (20,4%) і посідає за рівнем довіри у населення серед державних та соціальних інституцій 7 сходинку. Найнижчі ж показники довіри спостерігаються серед інституцій: суди (судова система в цілому) (рівень довіри 14%, сальдо довіри – 46,4%), прокуратура (рівень довіри 15%, сальдо довіри – 41,4%), Державне бюро розслідувань (ДБР) (рівень довіри 16%, сальдо довіри – 11,1%) та Національне антикорупційне бюро (рівень довіри 18%, сальдо довіри -28,6%)¹.

Серед причин недовіри до правоохоронних органів виділяють:

- високий рівень корумпованості правоохоронних органів, перевищення повноважень окремими їх працівниками, яке проявляється у незаконному застосуванні сили;
- діяльність правоохоронців орієнтована переважно на захист вищих прошарків суспільства та власних відомчих інтересів, що не відповідає суспільному запиту;
- недовіру викликає комерціалізація правоохоронної діяльності;
- пріоритет формальних показників у роботі правоохоронних органів (кількість зареєстрованих кримінальних проваджень), що шкодить якості соціальних послуг, які вони мають надавати громадянам;
- неналежна професійна підготовка працівників правоохоронних органів;
- у суспільній свідомості закріплено стереотип сприйняття правоохоронних органів винятково як мілітаризованих каральних органів;
- відсутність належної комунікації між правоохоронними органами та громадянським суспільством, населенням².

Найбільшим недоліками у роботі поліції опитані у процесі підготовки Національного звіту «Довіра населення до Національної поліції України. Результати опитування громадської думки» (2019 р.) назвали: розповсюдженість корупції (хабарництво, здирництво) (38%), непрофесіоналізм (34%), бездіяльність (26%), несвоєчасність реагування (25%), небажання захистити «просту» людину (24%), безкарність співробітників поліції (18%), слабкий зв'язок з населенням (16%), незаконні зв'язки з кримінальним світом, мафією (15%). Найменшими з недоліків роботи поліції респонденти вважають

¹ Довіра населення до Національної поліції України. Результати опитування громадської думки (НАЦІОНАЛЬНИЙ ЗВІТ). За загал. редакцією А. В. Орлова. Київ, Центр стратегічного розвитку територій (ЦСРТ). 2019. С.51. URL: https://www.npu.gov.ua/assets/userfiles/files/zvity/zvit_opytuvannia_blockV.pdf (дата звернення: 02.01.2020).

² Єрмолаєва-Задорожня С. В. Ставлення громадянського суспільства до діяльності правоохоронних органів. *Науковий Вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2018. Випуск 2. Том 2. С. 33.

неохайний зовнішній вигляд (1%), наявність плану з розкриття злочинів (4%), багато повноважень (5%), низький рівень матеріально-побутового забезпечення (6%), та брак сучасної техніки (7%)¹.

Міжнародний імідж держави та злочинність.

Формування позитивного іміджу України на міжнародній арені та його вплив на політичні, економічні, соціальні процеси є надзвичайно важливим питанням, оскільки позитивний імідж є запорукою доброзичливих партнерських відносин і поліпшення взаємодії на міжнародній арені, створення сприятливого інвестиційного клімату, залучення коштів для розвитку економіки країни, а, отже, і підвищення рівня добробуту населення в цілому².

Україна, позиціонуючи себе як рівноправного партнера у стосунках із міжнародною спільнотою, прийняла на себе чисельні зобов'язання із протидії різновидам злочинності, які визначають її сучасні риси в усьому світі. Безперечно, негативні результати у справі стримування криміналітету будуть мати довготривалі негативні наслідки у вигляді погіршення її міжнародного іміджу, що, врешті-решт, визнається і національними органами влади. Наприклад, Державна програма забезпечення позитивного міжнародного іміджу України на 2003-2006 роки містила у структурі конкретні заходи із поліпшення ділового та інвестиційного іміджу країни, як-от: запровадження міжнародних стандартів регулювання фондового ринку, ринку фінансових послуг, банківського нагляду з урахуванням рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) та Базельського комітету; забезпечення ефективного функціонування системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом³.

Іміджеві заходи юридичного спрямування містяться у цілій низці актів чинного законодавства: Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року, Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року, Стратегії комунікацій у сфері запобігання та протидії корупції, Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до

¹ Довіра населення до Національної поліції України. Результати опитування громадської думки (НАЦІОНАЛЬНИЙ ЗВІТ). За загал. редакцією А. В. Орлова. Київ, Центр стратегічного розвитку територій (ЦСРТ). 2019. С.57. URL: https://www.npu.gov.ua/assets/userfiles/files/zvity/zvit_opytuvannia_blockV.pdf (дата звернення: 02.01.2020).

² Гусєва В. П. Вплив корупції на імідж України в світі. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2012. №2(28). С.113.

³ Про затвердження Державної програми забезпечення позитивного міжнародного іміджу України на 2003-2006 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 15.10.2003 р. № 1609. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1609-2003-p> (дата звернення: 16.01.2020).

2020 року, Стратегії у сфері протидії незаконному виробництву та обігу тютюнових виробів на період до 2021 року¹.

Проте жоден із указаних нормативно-правових документів не досягне свого призначення за відсутності політичної волі до реального виконання запланованих програм та заходів, у тому числі й тих, які стосуються протидії злочинності. Сучасний стан речей свідчить, що криміногенна ситуація у державі продовжує залишатися потужним дестабілізуючим чинником, перепорою на шляху встановлення та розвитку добросусідських стосунків із цивілізованими державами, завдаючи шкоди іміджеві України та тягнучи за собою конкретні несприятливі наслідки у вигляді нереалізованих програм. Нижче наведено дані міжнародних рейтингів, що засвідчують необхідність актуалізації зусиль України у боротьбі з:

- *організованою злочинністю*. Станом на 2019, 2018, 2017 і 2016 роки Україна посідала, відповідно, 150-те, 152-те, 154-те і 156-те місця зі 163 позицій за міжнародним рейтингом найбезпечніших для життя країн Global Peace Index. У цьому рейтингу 2019 р. Україна посіла позицію між Північною Кореєю і Суданом. Для порівняння: 2015 р. наша держава посідала 152-те місце, 2014 року – 144-те, з 2010-го до 2013 року – 120-те, 2009 року – 118-те. Можна констатувати тенденцію до підвищення рівня небезпеки для життя людей в Україні².

¹ Про схвалення Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.12.2015 р. № 1407-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1407-2015-p>; Про схвалення Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.08.2013 р. № 735-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/735-2013-p>; Про схвалення Стратегії комунікацій у сфері запобігання та протидії корупції: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.08.2017 р. № 576-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-2017-p>; Про схвалення Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 червня 2017 р. № 481-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/481-2017-p>; Про схвалення Стратегії у сфері протидії незаконному виробництву та обігу тютюнових виробів на період до 2021 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.08.2017 р. № 570-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/570-2017-p> (дата звернення: 17.01.2020).

² Бусол О. Ю. Організована злочинність в Україні: стан і проблеми реалізації державної політики у сфері протидії цьому явищу. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2019. №2 (18). С.61.

За даними Всесвітнього економічного форуму, Україна у 2017/2018 роках посідала 113 місце із 137 за рівнем впливу організованої злочинності на бізнес (поруч із Угандою та Тринідад і Тобаго)¹;

- *злочинами терористичного спрямування*. У міжнародному рейтингу Global Terrorism Index у 2015 р. Україна посідала 12 місце з індексом 7,2 . П'яте місце за кількістю жертв одного теракту серед найбільш небезпечних країн (Ірак, Нігерія, Сирія, Південний Судан) через збитий літак Malaysia Airlines, де загинули 298 осіб². У 2019 р. Україна поліпшила свої позиції у рейтингу Global Terrorism Index, посівши 24-ту позицію із 163 держав із показником 5,547 бали з 10 (найвища оцінка – 0)³;

- *корупцією*. За результатами дослідження, проведеного аудиторською компанією Ernst&Young, Україна опинилася на першому місці за рівнем корупції серед 41 країни з Європи, Близького Сходу, Індії та Африки (ЕМЕІА). 51% респондентів, які брали участь у дослідженні EY Fraud Survey, досі вважають проблему хабарництва та корупції актуальною. 27% опитаних заявляють, що в бізнес-середовищі їхніх країн хабарництво є прийнятним засобом для отримання контрактів, включаючи 14% респондентів із Західної Європи⁴.

Високий рівень корупції та недостатній рівень незалежності судів значним чином вплинули і на оцінку рівня демократії Freedom House, у рейтингу якого Україна у 2014-2015 рр. оцінена як «частково вільна» країна⁵.

За даними міжнародної організації Transparency International, позиції України у сфері протидії корупції повільно поліпшуються – з 26 балів із 100 можливих у 2014 р. до 32 балів у 2018 р. та 120 місця серед 180 країн. Україна з-поміж своїх сусідів змогла обійти лише Російську Федерацію (28 балів, 138 місце). Натомість решта мають вищі оцінки: Польща – 60, Словаччина – 50, Румунія – 47, Угорщина – 46, Білорусь – 44, Молдова – 33 бали. Попри часткове виконання рекомендацій організації за 2018 р., Трансперенсі Інтернешнл Україна констатує, що більшість з них все-таки були проігноровані владою: не відбулося посилення ролі Національного антикорупційного бюро України, продовжено протистояння між правоохоронними органами України,

¹ Безпалова О. І. Мінімізація проявів організованої злочинності як важливий крок у напрямі реалізації правоохоронної функції держави. URL: <http://univd.edu.ua/science-issue/issue/3651> (дата звернення: 17.01.2020).

² Щурко О. М. Динаміка образу України в міжнародних рейтингах (2014-2016 рр.). *Гілея: науковий вісник*. 2016. Вип. 109. С. 383.

³ Global terrorism Index 2019. Measuring the impact of terrorism. URL: <http://visionofhumanity.org/app/uploads/2019/11/GTI-2019web.pdf> (дата звернення: 17.01.2020).

⁴ Україна очолила міжнародний рейтинг корупції. URL: <https://tyzhden.ua/News/189755> (дата звернення: 07.01.2020).

⁵ Щурко О. М. Динаміка образу України в міжнародних рейтингах (2014-2016 рр.). *Гілея: науковий вісник*. 2016. Вип. 109. С. 383.

СБУ та Національна поліція не позбулися функції боротьби з економічними злочинами тощо¹;

- *відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом*. За даними Базельського індексу протидії легалізації (AML), розробленого Базельським інститутом управління, можна з'ясувати ризики відмивання коштів та фінансування тероризму 129 країн світу. Так 64% країн (83/129) у рейтингу 2018 р. мають оцінку ризику 5,0 або вище. Ці країни визначають як такі, що мають значний ризик відмивання коштів та фінансування тероризму. Середній рівень ризику у 2018 р. становить 5,63. Україна, згідно з вказаним рейтингом, належить до держав з високим рівнем ризиків у відмиванні грошей. Як стверджують експерти Базельського інституту управління, за останні сім років країни з високим рівнем ризику відмивання коштів та фінансування тероризму мають деякі особливості: слабкі державні інститути, політичні права та верховенство права; низький рівень фінансової/політичної прозорості; обмеження свободи преси; відсутність ресурсів для управління фінансовою системою; переважно готівкові економіки; високий рівень контрабанди та нелегальної торгівлі (наркотики, люди, продукція тваринного світу тощо)²;

- *порушенням інтелектуальної власності*. У Спеціальних Звітах 301 (The Special 301 Report) за 2013 та 2014 рр., що розробляються Офісом торгового представника США, Україна була визнана «Пріоритетною Зарубіжною Країною» (Priority Foreign Country), в якій відбувається значне поширення піратства та іншого порушення права інтелектуальної власності. Констатовано невиконання Україною міжнародних зобов'язань щодо протидії широкомасштабним порушенням авторських прав, масове використання органами державної влади та приватними організаціями неліцензійного програмного забезпечення, а також відкритий продаж контрафактних товарів у торговельних мережах. У категорії «Пріоритетних Зарубіжних Країн» Україна виявилася першою і єдиною країною з 2001 р. Навіть такі країни, як Алжир, Аргентина, Чилі, Китай, Індія, Індонезія, Пакистан, Росія та Венесуела у цих звітах були віднесені до країн із підвищеним рівнем спостереження (Priority Watch List). З 2015 р. і до сьогодні Україна перейшла і залишається в списку країн із підвищеним рівнем спостереження, де наявні істотні проблеми у сфері захисту прав інтелектуальної власності³. Країни, що потрапили до цього списку, можуть бути виключені із «Загальної системи привілеїв» (GSP) –

¹ Індекс сприйняття корупції-2018. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-sprujnyattu-a-koruptsiyi-2018/> (дата звернення: 17.01.2020).

² Венгерська Н. С., Удодова Я. В., Куценко В. І. Особливості боротьби з відмиванням грошей: міжнародний та національний рівні. *Економіка і суспільство*. 2018. Випуск №19. С.43.

³ Новіков О. В. До питання про основні тенденції вчинення злочинів проти інтелектуальної власності. *Сучасні кримінологічні дослідження: методи, напрями, перспективи*: збірник тез міжнарод. наук.-практ. круглого столу (Київ, 14 лист. 2019 р.). Київ: ДНДІ МВС України, 2019. С.92.

програми американського уряду з підтримки економічного зростання країн. У зв'язку з цим українські економіка буде втрачати більше 100 млн. дол. щороку. Таким чином, поширена у світі думка про Україну як країну з найбільшим порушенням права інтелектуальної власності шкодить міжнародному іміджу держави та призводить до відтоку інвестицій¹.

Згідно з даними Business Software Alliance, у 2017 р. 37% програмного забезпечення, встановленого на комп'ютерах по всьому світу, все ще було не ліцензованим, що спричинило \$46,3 млрд. глобальних комерційних втрат. Україна перебуває в ТОП-25 країн із найвищим рівнем цифрового піратства: чотири з п'яти (80%) програмних компонентів на українських комп'ютерах встановлені нелегально².

Як зазначено у Звіті Європейської комісії щодо захисту та забезпечення прав інтелектуальної власності, Україну включено до переліку держав, які порушують права інтелектуальної власності та завдають цим шкоду економічним інтересам Євросоюзу. За доповіддю EUIPO-OECD (OECD – Організація економічного співробітництва та розвитку) від 2018 року, Україна продовжує залишатися одним із чотирьох основних пунктів транзиту підроблених товарів на ринок ЄС у таких секторах, як харчова промисловість, годинникові вироби, ювелірні прикраси, іграшки, одяг, фотографічне та медичне обладнання. Деякі піратські сайти, які пропонують таку продукцію, відкрито діють в Україні, кількість таких сайтів навіть збільшується, що пояснюється недосконалістю та слабкістю чинного законодавства³.

¹ Новіков О. В. Негативні соціальні наслідки злочинності у сфері інтелектуальної власності. *The Journal of Eastern European Law / Журнал східноєвропейського права*. 2019. №69. С.182. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2019/11/novikov_69.pdf (дата звернення: 08.01.2020).

² Білоус К. Чому піратство збільшує експорт фільмів. URL: <https://voxukraine.org/uk/chomu-piratstvo-zbilshuye-eksport-filmiv/> (дата звернення: 17.01.2020).

³ Україну внесли до списку країн-порушників інтелектуальної власності. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2852491-ukrainu-vnesli-do-spisku-krajinporusnikiv-intelektualnoi-vlasnosti.html?fbclid=IwAR1r5yoIhTtg_zhU2PiWudxVzePQfC8bhSk_5i0p3ngN6WwBRr0NzhIcsJM (дата звернення: 10.01.2020).

РОЗДІЛ 3. ВПЛИВ ДЕРЖАВИ НА ЗЛОЧИННІСТЬ У СТРУКТУРІ ЇЇ НАСЛІДКІВ

3.1. Кримінально-правове законотворення у структурі наслідків злочинності: стан, ефективність, собівартість

Будь-яка політика, втілювана державою, переслідує своїм завданням наближення максимально можливого рівня ефективності, кінцевого результату її реалізації за певний період у визначеній сфері. Ефективність кримінально-правової політики «базується на ефективності кримінально-правового закону і залежить від ефективності кримінально-правових норм та інститутів»; полягає у досягненні «найбільшого із запланованих при формуванні кримінального закону наслідків»¹. З позицій кримінально-правової охорони суспільних відносин, благ та інтересів від злочинних посягань ефективність кримінально-правової політики реалізується на рівні кримінально-правового забезпечення, яке є застосуванням кримінально-правових заходів, спрямованих на відтворення соціальної справедливості шляхом притягнення до кримінальної відповідальності осіб, що вчинили злочини, протидію злочинним посяганням та їх попередження при наявності загроз їх вчинення методами матеріального кримінального права².

Як зазначає Н. О. Лопашенко, ефективність кримінального закону складається з трьох обов'язкових компонентів: 1) кримінологічної і політичної обґрунтованості кримінально-правової норми; 2) якісного формулювання кримінально-правової норми; 3) властивості її застосування – реалізації на практиці. Іншими словами, ефективність кримінального закону (ЕКЗ) – це ефективність криміналізації (у широкому розумінні разом з пеналізацією) (ЕК), ефективність законотворчості (включаючи диференціацію відповідальності) (ЕЗ) і ефективність правозастосування (включаючи індивідуалізацію кримінальної відповідальності) (ЕП) разом узяті, що може бути виражено в такій формулі: $ЕКЗ = ЕК + ЕЗ + ЕП$ ³.

Формулюючи основні критерії ефективності кримінально-правової політики держави, М. П. Федоров відносить до їх числа: стабільність кримінального закону, його норм та інститутів; стан, структуру та динаміку злочинності у державі; результати діяльності правоохоронних органів; стан

¹ Фріс П. Л. Кримінально-правова політика української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. Київ: Атіка, 2005. С.223.

² Савінова Н. А. Кримінально-правова політика та убезпечення інформаційного суспільства в Україні: монографія. К.: Ред. журн. «Право України»; Х.: Право, 2013. С.85.

³ Лопашенко Н. А. Уголовная политика. М.: Волтерс Клувер, 2009. С.465.

дотримання прав і свобод людини; усю сукупність об'єктивних та суб'єктивних умов, у яких вона реалізується¹.

У даному відношенні, проте, не варто обмежуватися лише врахуванням кримінологічно значущої інформації про стан, структуру й динаміку означеного явища, але й брати до уваги увесь комплекс кількісно-якісних показників злочинності, принагідно не забуваючи прогнозованих тенденцій її подальшого розвитку. Справедливо буде зауважити, що серед числа показників злочинності невивраджено низьку цікавість адресовано їй *наслідкам*, які по суті системно не вивчалися та не вивчаються, не узагальнюються і математично (статистично) не оцінюються, а, отже, і не враховуються при розробці правових основ боротьби із злочинністю².

Аналіз сучасних тенденцій злочинності в Україні засвідчує посилення їх негативного впливу на криміногенну обстановку у нашій державі за соціально-економічним, воєнно-політичним та культурно-ідеологічним напрямками; зростання кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень у стабільно криміногенних областях та колись «спокійних» західних регіонах, а також зниження цього показника у східних областях України; відсутність позитивних змін у динаміці розвитку рецидивної злочинності; суттєві обмеження кримінологічної характеристики стану організованої злочинності, складеної на базі офіційної звітності, що обумовлено надзвичайно високим рівнем її латентності³.

Інформаційна довідка №1. Криміногенна ситуація в Україні характеризується динамічною, із маятниковим ефектом, зміною показників.

¹ Федоров М. П. Критерії ефективності кримінально-правової політики держави. *Науковий вісник Львівської комерційної академії: Серія Юридична*. Збірник наукових праць. 2015. Випуск №2. С.302. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvlkau_2015_2_31 (дата звернення: 12.01.2020).

² Медицький І. Б. Кримінологічні складові ефективності кримінально-правової політики держави. *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності*: матеріали між нар. наук.-практ. конф., м. Харків, 18-19 жовт. 2018 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2018. С.467.

³ Див.: Безчастний В. Кримінологічний аналіз сучасних тенденцій злочинності в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. №2. С.207-213; Баганець О. Криміногенна ситуація в Україні: як змінився її стан протягом 2016 року (в порівнянні з минулими роками)? *Юридичний Вісник України*. Лютий 25, 2017. URL: <http://yvu.com.ua/kryminogenna-sytuatsiya-v-ukrayini-yak-zminyvsya-yiyi-stan-protyagom-2016-roku-v-porivnyanni-z-mynulymy-rokamy/> (дата звернення: 22.08.2018); Чернишов Г. М. Кримінологічна характеристика рецидивної злочинності в Україні: аналіз сучасного стану. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. №6. Т.1. С.156-160. URL: http://apnl.dnu.in.ua/6_tom_1_2017/39.pdf (дата звернення: 22.08.2018); Шостко О. Ю. Сучасний стан організованої злочинності в Україні. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 135. С. 136-146. URL: <http://oaji.net/articles/2017/3229-1484730886.pdf> (дата звернення: 22.08.2018).

Згідно з статистичними даними, протягом 2017 р. правоохоронними органами було зареєстровано 523 911 кримінальних правопорушень (у 2016 р. – 592 604, у 2015 р. – 565 182, у 2014 р. – 529 139). *Динаміка злочинів за ступенем тяжкості.* У 2017 р. відбулося статистичне зменшення кількості вчинених особливо тяжких злочинів – 16 586, порівняно з 2016 р. – 19 021 (-12,8%), з 2015 р. – 21 513 (-22,9%), з 2014 р. – 25 872 (-35,6%). Кількість тяжких деліктів у 2017 р. демонструє позитивну динаміку у порівнянні з 2016 р.: 198 074 проти 213 521 (-7,2%), проте продовжує залишатися вищою за показники попередніх років величиною: 2015 р. – 177 855 (+10,2%), 2014 р. – 154 216 (+22,1%). *Динаміка злочинів за їх видами.* За ступенем своєї поширеності делікти можна розподілити таким чином: 1) *Злочини проти власності.* 2017 р. – 335 910, у порівнянні з 2016 р. – 405 549 (-17,2%); з 2015 р. – 362 213 (-7,3%); з 2014 р. – 311 342 (+7,3%); 2) *Злочини проти життя та здоров'я особи.* 2017 р. – 38 274, у порівнянні з 2016 р. – 45 979 (-16,8%); з 2015 р. – 53 794 (-28,9%); з 2014 р. – 61 760 (-38%); 3) *Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення.* 2017 р. – 29 010, у порівнянні з 2016 р. – 23 029 (+20,6%); з 2015 р. – 25 908 (+10,7%); з 2014 р. – 30 494 (-4,9%); 4) *Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та злочини проти журналістів.* 2017 р. – 24 116, у порівнянні з 2016 р. – 23 156 (+4%); з 2015 р. – 23 647 (+1,9%); з 2014 р. – 24 197 (-0,3%); 5) *Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту.* 2017 р. – 22 090, у порівнянні з 2016 р. – 26 170 (-15,6%); з 2015 р. – 24 035 (-8%); з 2014 р. – 24 700 (-10,6%). У порівнянні з 2016 р. посилюються негативні тенденції, пов'язані із злочинами проти громадської безпеки – збільшилася кількість деліктів, передбачених ст.255 КК України «Створення злочинної організації» – до 19 (+57,9%), ст. 257 КК України «Бандитизм» – до 24 (+58%), ст. 263 КК України «Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами» – до 7 677 (+22,2%), ст.263¹ «Незаконне виготовлення, переробка чи ремонт вогнепальної зброї або фальсифікація, незаконне видалення чи зміна маркування, або незаконне виготовлення бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв» – до 184 (+41,8%)¹.

¹ Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2014 року. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=104402#; Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2015 року. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112173&libid=100820; Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2016 року. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112661&libid=100820; Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2017 року. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113281&libid=100820&c=edit&_c=fo (дата звернення: 20.08.2019).

Наведені дані підтверджуються й іконографікою ДСА України щодо загальної кількості кримінальних справ (проваджень), розглянутих судами першої інстанції у 2017-2018 рр.¹:

Таблиця №18

Види злочинів	Знаходилося на розгляді кримінальних проваджень				
	2017	питома вага, %	2018	питома вага, %	темпи приросту (+/-)
проти власності	81 204	45,4	90 322	46,0	11,2
проти життя та здоров'я особи	27 956	15,6	30 496	15,5	9,1
у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші проти здоров'я населення	21 252	11,9	21 244	10,8	0,0
проти безпеки руху та експлуатації транспорту	12 716	7,1	13 507	6,9	6,2
проти громадської безпеки	8 127	4,5	8 649	4,4	6,4
у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг	4 948	2,8	6 271	3,2	26,7
проти встановленого порядку несення військової служби (військові)	4 849	2,7	5 287	2,7	9,0
проти громадського порядку та моральності	3 811	2,1	4 346	2,2	14,0
проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян	3 021	1,7	3 561	1,8	17,9
проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина	2 219	1,2	2 855	1,5	28,7
у сфері господарської діяльності	2 602	1,5	2 819	1,4	8,3
проти правосуддя	2 634	1,5	2 798	1,4	6,2
у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації	541	0,3	825	0,4	52,5
проти основ національної безпеки України	536	0,3	686	0,3	28,0
інші злочини	2 469	1,4	2 855	1,5	15,6

Суттєвою вадою законодавчого «продукту» парламенту є те, що останній не ґрунтується на кримінологічній інформації про параметри злочинності (навіть офіційної, до якої слід ставитися із відповідною пересторогою та

¹ Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження (2017 рік). URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2017; Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження (2018 рік). URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2018 (дата звернення: 02.08.2019).

критичним осмисленням), що негативно впливає на якість кримінально-правового закону, а, відтак – й кримінально-правової політики у цілому.

За розрахунками В. А. Мисливого, станом на жовтень 2019 р. до КК України було внесено 808 змін та доповнень, причому багато положень змінювалися неодноразово, а деякі статті – 9-10 разів. Учений резюмує, що кримінальний закон досяг певної точки «біфуркації», тобто потреби його заміни новою моделлю. У цьому сенсі вбачається певний «борг» кримінологічної науки, теоретичні, емпіричні та футурологічні дослідження якої мають слугувати більш надійними орієнтирами для формування стабільної, дієвої та ефективної системи кримінального законодавства щодо забезпечення кримінально-правової охорони і регулювання найбільш важливих суспільних відносин і запобігання злочинності¹.

В. Голіна обґрунтовує, що для отримання об'єктивної інформації щодо характеру і ступеня суспільної небезпечності явищ, подій, фактів необхідний кримінологічний моніторинг, кримінологічні дослідження під кутом зору кримінально-правових інтересів стосовно, зокрема: кримінологічної їх характеристики (рівень, структура, динаміка), причин і умов виникнення та поширення, даних про особу порушника, наявності різних за тяжкістю наслідків, рівня латентності, неспроможності інших, наприклад, правових галузевих заходів і засобів впливу на зазначені явища, події, факти та ін. Відсутність кримінологічного супроводження процесу криміналізації/декриміналізації може суттєво позначитися на їх об'єктивності і своєчасності, що навряд чи матиме позитивний соціально-правовий результат². Інформаційну незабезпеченість, яка може полягати і у покладенні в основу правового регулювання застарілої інформації про параметри криміногенної обстановки Ю. В. Орлов та Д. М. Миронюк визнають уніфікованим критерієм кримінологічної неефективності правового регулювання суспільних відносин у сфері протидії злочинності³. Повноту відображення у нормі кримінального права особливостей злочинності сучасного періоду відносять до складових елементів ефективності норм кримінального права у попередженні злочинів Ю. В. Нікітін, І. О. Рощина⁴.

¹ Мисливий В. А. Кримінологічна футурологія. *Сучасні кримінологічні дослідження: методи, напрями, перспективи*: збірник тез між народ. наук.-практ. круглого столу (Київ, 14 лист. 2019 р.). Київ: ДНДІ МВС України, 2019. С.11.

² Голіна В. Проблема кримінологічного забезпечення криміналізації і декриміналізації у кримінальному праві України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. №3(82). С.113.

³ Орлов Ю. В., Миронюк Д. М. Ефективність правового регулювання у сфері протидії злочинності: політико-кримінологічний аспект. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2014. №8. С.82.

⁴ Нікітін Ю. В., Рощина І. О. Ефективність норм кримінального права у попередженні злочинів : Монографія. К.: ВНЗ «Національна академія управління», 2014. С.45.

Як впливає із вказаних вище статистичних даних, першу п'ятірку найбільш поширених деліктів у 2017 р. становили злочини: 1) проти власності; 2) проти життя та здоров'я особи; 3) у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення; 4) проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та злочини проти журналістів; 5) проти безпеки руху та експлуатації транспорту.

У той же час аналіз автором 82 законопроектів (зареєстрованих протягом 2017-2018 років, станом на липень 2018 р.), які перебували на опрацюванні у Комітеті з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності ВРУ, демонструє зовсім інший фокус зацікавленості. Найбільш питому вагу займають законопроекти, присвячені кримінально-правовій протидії злочинам: 1) проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (11/13,4% від загального числа); 2) проти довкілля (9/11%); 3) проти власності (8/9,8%); 4) у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг; проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування об'єднань громадян та проти журналістів (7/8,5%); 5) у сфері господарської діяльності; проти основ національної безпеки України; проти життя та здоров'я особи (5/6,1%). До цього переліку (знову ж таки за ступенем поширеності. – І. М.) не потрапили взагалі законопроекти, розгляд й прийняття яких обумовлений існуючою криміногенною ситуацією у державі – що стосуються злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту (4/4,9%) та злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я населення (3/2,43%). Спостерігаємо ситуацію, коли кримінологічна інформація про стан, структуру, динаміку, наслідки злочинності (навіть в офіційно закріпленому виді, до якого слід ставитися із відповідними застереженнями та критичним осмисленням) не знаходить свого повноцінного відображення у відповідних законопроектах, що, безперечно, негативно впливає на якість кримінально-правового закону, а, отже, й кримінально-правової політики в цілому. Навряд чи існуючими потребами правозастосовної практики можна обґрунтувати доцільність пропонованої криміналізації недбалого виконання своїх обов'язків плавцями-рятувальниками (матросами-рятувальниками) пляжу (законопроект №7013 від 01.08.2017 р.) чи посилення відповідальності за порушення законодавства у галузі бджільництва (законопроект №7379 від 07.12.2017 р.)¹. Доводиться й надалі констатувати, що більшість сучасних ініціатив парламенту має за мету розширення сфери дії кримінального закону та посилення кримінальної відповідальності.

¹ Медицький І. Б. Кримінологічні складові ефективності кримінально-правової політики держави. *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності*: матеріали між нар. наук.-практ. конф., м. Харків, 18-19 жовт. 2018 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2018. С.470.

Зведення правотворчих процесів до посилення покарання та прийняття декларативних норм, що фактично не застосовуються на практиці, породжує законодавчі помилки. Перш за все, як зазначає А. Е. Жалінський, нерозумне підвищення репресивної дії закону тягне за собою нераціональні соціальні затрати. Суспільство оплачує невиконану роботу. У подальшому – символічне, ілюзорне законодавство підриває довіру до кримінального закону та, відповідно, до держави. Надлишкові зміни кримінального закону у ряді випадків посилюють корупцію, ускладнюють працю правоохоронних органів¹.

Позиція законодавця (у бік збільшення «суворості» кримінально-правових заходів впливу) здійснює екстраполяцію на громадську думку. Згідно з даними моніторингу населення України, проведеного школою «Інтелект», більшість опитаних підтримують розширення арсеналу засобів кримінально-правового впливу на правопорушників, висловлюють думку про повернення до смертної кари, виступають за ізоляцію злочинців й не поділяють застосування до осіб, які вчинили тяжкі й особливо тяжкі злочини, альтернативних видів покарань. Застосування останніх, на думку опитаних, не стимулює та не спонукає винного до суспільно корисної, правильної поведінки, адже він не бажає стати на шлях виправлення².

Здійснене науковцями Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка опитування експертів демонструє, що 80% із них вважають негативним чинником кримінально-правового регулювання його необґрунтоване розширення³.

Інформаційна довідка №2. Станом на 17.11.2016 р. на опрацюванні Комітету ВРУ з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності (головний виконавець) перебувало 326 законопроектів, з яких 134 – стосувалися змін до КК України. Останні можна поділити на декілька різновидів: 1) посилення кримінально-правового впливу – 110 (82%), з яких: нова редакція статей – 47; криміналізація суспільно небезпечної поведінки – 35; зміна санкцій – 18, інше – 10; 2) гуманізм кримінально-правового впливу (заміна покарання більш м'яким, звільнення від кримінальної відповідальності, гуманізація системи покарань, запровадження кримінальних проступків та ін.) – 12 (9%); законопроекти змішаного та нейтрального характерів – 12 (9%)⁴.

¹ Жалинский А. Э. Об экономическом подходе к уголовному правотворчеству. *Государство и право*. 2007. №10. С.61.

² Богатирьев І., Савченко А. Кримінальна відповідальність як сучасна проблема кримінального права України. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. №2. С.136.

³ Карчевський М. В. Ефективність кримінально-правового регулювання в Україні: інформаційно-аналітичні матеріали за результатами опитування експертів. URL: https://it-crime.at.ua/_ld/0/20_efficiency2015.pdf (дата звернення: 11.01.2020).

⁴ Медицький І. Б. Гуманізм кримінально-правового впливу у законопроектній роботі вітчизняного парламенту. *Гуманізація кримінальної відповідальності та демократизація кримінального судочинства*: матеріали Міжнародного науково-

Виконаний автором цієї праці аналіз діяльності парламенту у сфері кримінального законотворення (2016-2019 роки) показує, що за вказаний період до Особливої частини КК України внесено 150 змін, з яких: 72 зміни (48% від загальної кількості) спрямовані на посилення кримінальної репресії (наприклад, криміналізація, пеналізація), 14 змін (9% від загальної кількості) спрямовані на зменшення кримінальної репресії (приміром, обмеження сфери дії кримінального закону) і 64 зміни (43% від загальної кількості) стосуються інших питань (у своїй більшості – технічного характеру, скажімо, термінологічні корегування з метою забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених, заміна поняття «мінімальна заробітна плата» на «прожитковий мінімум для працездатних осіб» тощо) (див. Додаток Г).

Як справедливо зауважують Н. А. Орловська і О. М. Шинкарук, очевидним є те, що репресивні можливості кримінального закону майже вичерпані. Навіть більше, приходиться розуміння, що кримінально-правова репресія у тому обсязі, в якому вона існує, і в тих руках, які її реалізують, перетворюється в дестабілізуючий фактор. Тому у контексті гуманізації як можливої тенденції розвитку Кримінального кодексу України заохочувальні кримінально-правові приписи мають сприйматися як прямий наслідок функціонування соціальної системи, що орієнтована на підтримку свого балансу, на рішення соціальних завдань не за будь-яку ціну, а з урахуванням доцільності застосування певних засобів запобігання злочинності¹.

На аналогічну реакцію російського законодавця вказують і М. М. Бабаєв та Ю. Є. Пудовочкін. Що б не трапилося, необхідно негайно відреагувати на це силами кримінального закону. З'явилася пара нетверезих дебоширів у літаках – потрібно посилити кримінальну відповідальність за хуліганство; скоєно напад на лікарів швидкої допомоги – необхідна самостійна стаття про це у законі; співробітник служби евакуації транспорту неналежним чином виконав свої обов'язки – треба внести зміни до кримінального закону; з'явилася інформація про «демонстративне ухиленні від покарання засуджених впливових осіб» (дослівна фраза з пояснювальної записки) – потрібно ввести статтю про відповідальність за підміну засудженого до позбавлення волі іншою особою; виникають складнощі при управлінні багатоквартирними будинками – необхідна кримінальна відповідальність за фальсифікацію рішень власників приміщень у багатоквартирному будинку. Відтак наростає тенденція спокусливої підміни складного (вирішення реальних життєвих проблем)

практичного симпозіуму (м. Івано-Франківськ, 18-19 листопада 2016 року). Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2016. С.160.

¹ Орловська Н. А., Шинкарук О. М. Принцип гуманізму в контексті антропоцентричної парадигми кримінального права України. *Захист прав людини: міжнародний та вітчизняний досвід*: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції (16 травня 2019 року). Київ: Національна академія прокуратури України, 2019. С.459.

простим – прийняттям чергового, а якщо дуже хочеться, то і позачергового кримінального закону; по-друге, у свідомості законотворців усе більше зміцнюється уявлення, ніби його прийняття є не надзвичайно відповідальним висловлюванням держави, що зачіпає інтереси великої кількості громадян, а зовсім тривіальною, пересічною подією, яка не вимагає яких-небудь особливих або хоча б мінімально значущих підстав і приводів¹.

Висновки про критичність стану сучасної кримінально-правової політики, неефективність здійснюваного кримінально-правового впливу, непослідовність законодавця та прийняття ним поспішних рішень, посилення карального складника покарання, відсутність кримінологічного аналізу навколишньої дійсності та адекватної оцінки суспільної небезпечності діяння підтверджуються й іншими російськими дослідниками².

Водночас чимало як учених, так і практиків небезпідставно вказують на законодавчі недоліки у сфері кримінального нормотворення. У контексті помилкової криміналізації М. І. Мельник пов'язує їх із причинами, що зводяться до: 1) неправильного розуміння сутності кримінального закону, а, отже, і його ролі та значення у правовій системі держави; 2) недостатнього науково-теоретичного рівня тих, хто готує законопроекти про криміналізацію; 3) недотримання (або ж витримання лише форми) процедури ухвалення кримінального закону (ініціювання криміналізації (внесення законопроекту) – його експертизи – розгляду у профільних комітетах – розгляду на парламентській сесії у першому читанні з обов'язковим обговоренням за повною процедурою – підготовки до другого (третього) читання з дотриманням встановленого регламенту терміну внесення пропозицій – розгляду у другому (третьому) читанні з обов'язковим голосуванням кожної внесеної до порівняльної таблиці проекту пропозиції)³. Погоджуючись із наведеним

¹ Бабаев М. М., Пудовочкин Ю. Е. Репрессивное решение социальных проблем: причины и последствия. *Всероссийский криминологический журнал*. 2016. Т. 10. № 3. С.424. URL: www.elibrary.ru/download/elibrary_273224965_57025277.pdf (дата звернення: 13.05.2019).

² Див.: Рарог А. И. Уголовная политика и уголовно-правовые амбиции. *Всероссийский криминологический журнал*. 2016. Т. 10. № 3. С. 470-479; Номоконов В. А. О криминогенности российской политики в сфере борьбы с преступностью. *Всероссийский криминологический журнал*. 2016. Т. 10. № 3. С. 438-446; Бабаев М. М., Пудовочкин Ю. Е. Репрессивное решение социальных проблем: причины и последствия. *Всероссийский криминологический журнал*. 2016. Т. 10. № 3. С. 419-430; Квашиш В. Е. К проблеме культуры противодействия преступности. *Вестник Краснодарского университета МВД России*. 2016. № 2 (32). С.13-20; Гишинский Я. И. Проблемы социального контроля над преступностью в современном обществе. *Криминалист*. 2018. № 4 (25). С.4-9.

³ Мельник М. І. Вступне слово / Швець В. Д., Грицак В. М., Василькевич Я. І. та ін. // Законодавча реалізація кримінально-правової політики: аналіз законопроектної

науковцем баченням проблеми, хотілося б зауважити, що вказані групи причин (принаймні окремі із них) рівною мірою справляють свій негативний вплив і у процесах декриміналізації, пеналізації та депеналізації злочинів.

До інших першопричин та умов ситуації, що склалася, дослідники відносять: відсутність алгоритму імплементації загальноновизнаних міжнародних стандартів з прав людини і громадянина (В. Я. Тацій); невідповідність прийнятих нормативно-правових актів правилам законодавчої техніки, ігнорування пропозицій та рекомендацій кримінально-правової науки (С. І. Кравченко, О. П. Рябчинська); «необов'язковість» статусу правової/наукової експертизи законопроектів (попереднього кримінологічного моніторингу) (В. Я. Тацій, В. І. Борисов, Є. Л. Стрельцов).

Найбільш очевидними недоліками законодавчої техніки кримінального закону Н. О. Лопашенко називає: 1) термінологічну невтриманість і надлишковість; 2) велику кількість невиправданих оціночних ознак; 3) використання надмірно складних конструкцій і таких, що не викликані необхідністю законодавчих конструкцій; 4) порушення логіки у викладенні окремих кримінально-правових норм та положень закону; 5) неузгодженість між собою окремих положень закону і кримінального законодавства з іншими законодавчими актами¹.

Велика частина змін до КК України зумовлена прагненням законодавця наблизити національний кримінальний закон до вимог і стандартів ратифікованих ВРУ міжнародних конвенцій (до прикладу, Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією та Цивільної конвенції про боротьбу з корупцією Ради Європи, а так само Конвенції ООН проти корупції). Політичним керівництвом окреслено завдання стати повноправним членом ЄС, у самій нашій державі плануються і реалізуються широкомасштабні проекти у європейському напрямі. Такого роду законодавча діяльність, окрім позитиву, нерідко тягне за собою й серйозні неконструктивні наслідки. Необхідність імплементації міжнародно-правових норм у цій сфері є безперечною, однак ми повинні уникати випадків «механістичного» запозичення міжнародного досвіду, без урахування особливостей та вимог вітчизняної правової доктрини, що формувалася десятиліттями. «...Постійне внесення змін і доповнень до закону негативно впливає на стабільність законодавства в цілому і правову передбачуваність, зокрема, а копіювання нормативних розробок інших держав без відповідної адаптації нерідко привносить у нашу правову систему норми і принципи, нехарактерні для неї, що загрожують блокуванням інших положень...»².

діяльності Верховної Ради України V скликання з питань кримінального права. К.: Атіка, 2008. С.11-12.

¹ Лопашенко Н. А. Уголовная политика. М.: Волтерс Клувер, 2009. С.55-56.

² Швець В. Д. Практика внесення змін і доповнень до КК України: здобутки та прорахунки. *10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством*

Одним із прикладів вищезазначеного стало прийняття 14.05.2015 р. Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів», унаслідок чого Розділ XV КК отримав нову назву та збільшив свій обсяг за рахунок ряду кримінально-правових норм (ст.ст. 345¹, 347¹, 348¹, 349¹). В основу обґрунтування законопроекту покладено Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи №R (96) 4 «Про захист журналістів за умов конфліктів і тиску», згідно з якими держави-члени Ради Європи зобов'язані надавати журналістам необхідні та достатні захист і допомогу, розслідувати інциденти з порушенням фізичної недоторканості журналістів та застосовувати всі необхідні засоби для притягнення до відповідальності винуватих у вказаних порушеннях осіб. Однак, як і у випадку багатьох інших міжнародних договорів та домовленостей, мова йде саме про рекомендації, які залишають можливість Україні діяти у рамках власного правового поля, дотримуючись вимог системності і продуманості та переслідуючи мету мати не тільки якісний, а й стабільний кримінальний закон¹. Поява у чинному КК України згаданих деліктів викликала дискусію серед науковців, з яких значна частина поставилася до них доволі критично. Висловлені позиції щодо популістських мотивів такого кроку законодавця (С. Я. Лихова), помилкової криміналізації у вигляді її надмірності; порушення системності кримінально-правових зв'язків, що призвело до диспропорції в обсягах покарання, встановленого за злочини із однаковим характером суспільної небезпеки (Є. О. Письменський).

Особливої ціни коштують суспільству законодавчі зміни, продиктовані політичною доцільністю та міркуваннями, а не вимогами вдосконалення кримінального закону з огляду на потреби правозастосовної практики чи наближенням кримінального закону до європейських стандартів.

Як зауважує А. Е. Жалінський, політика нерідко посилює репресію в інтересах влади або у відповідь масової катастрофічної свідомості, а інколи, навпаки, економить репресію з певних раціональних міркувань. І не випадково у різних країнах зазначають про небезпеку прийняття передвиборного популістського кримінального законодавства, як і про політичні можливості влади проводити непопулярні закони. Так чи інакше політичні фактори у їх

європейських країн: матеріали між нар. наук.-практ. конф., 13-14 жовт. 2011 р. / редкол. : В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х.: Право, 2011. С.35-36.

¹ Медицький І. Б. Реалізація кримінально-правової політики законодавцем: допущені недоліки та їх наслідки. *Протидія злочинності в Україні: кримінально-правові та кримінологічні аспекти* : матер. Все-укр. наук.-практ. семінару (м. Миколаїв, 26 травн. 2016 р.) ; упоряд. д.ю.н., доц. Є. О. Письменський. Миколаїв : Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка, 2016. С.109-110.

позитивній чи негативній дії достатньо простежуються у кримінальному правотворенні¹.

Окремі з них (й достатньо обґрунтовано) уже можна віднести до категорії «хрестоматійних».

Законом України від 21.02.2014 р. «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції» (№ 746-VII) ст.365 КК України викладено у новій редакції. Обґрунтовуючи необхідність прийняття проекту, автори й не приховували, що пов'язують її з бажанням делегітимізувати політичні переслідування за допомогою КК України, звільнивши лише одну особу, яка «...несе покарання за перевищення влади, нікого не вдаривши і нічого не вкравши. Єдина провина якої полягає у сумлінному виконанні службових обов'язків всупереч бажанням тих, хто пізніше дістав владу»². У Резолюції №1862 від 26.01.2012 р. Парламентська Асамблея Ради Європи дійшла висновку, що ст.ст.364 та 365 КК України є занадто широкими у застосуванні та по суті дозволяють як постфактум криміналізацію звичайних політичних рішень. Асамблея закликала владу України невідкладно внести зміни у ці статті відповідно до стандартів РЄ та зняти обвинувачення проти колишніх членів уряду, включаючи Міністра внутрішніх справ Ю. Луценка та прем'єр-міністра Ю. Тимошенко³.

Прийнявши Резолюцію, Асамблея жодним чином не конкретизувала, на які саме зміни очікує міжнародна спільнота, логічно припустивши, що це питання є винятково прерогативою українського законодавця. Останній же скористався шляхом найменшого спротиву – не через удосконалення конструкції ст.365 КК України (до прикладу, у контексті розуміння понять «охоронювані інтереси» чи «істотної шкоди» або «тяжких наслідків», якщо вони не проявляються через спричинення матеріальних збитків), а шляхом поширення заборони винятково на працівників правоохоронних органів. І хоча більшість засуджених за ст.365 КК вчинили злочин, перебуваючи у статусі такого працівника, це не є достатньою аргументацією позиції, за якої перевищення влади або службових повноважень з боку, до прикладу, медичного працівника, є менш суспільно-небезпечною поведінкою.

¹ Жалинский А. Э. Об экономическом подходе к уголовному правотворчеству. *Государство и право*. 2007. №10. С.60.

² Пояснювальна записка від 16.01.2013 р. до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексу України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45474 (дата звернення: 12.01.2020).

³ Резолюция 1862 (2012) Парламентской Ассамблеи Совета Европы «Функционирование демократических институтов в Украине». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a57 (дата звернення: 12.01.2020).

Спеціалісти Головного науково-експертного управління ВРУ цілком слушно вказували, що сформульована пропозиція призведе до фактичної безкарності та безвідповідальності посадових осіб за переважну більшість вчинених ними службових зловживань незалежно від їх наслідків. А можливі випадки притягнення осіб до кримінальної відповідальності за ст. 364 і 365 КК України винятково з політичних мотивів будуть не наслідком «неправильності» кримінально-правових норм, а результатом їх неправильного застосування правоохоронними органами та судами¹.

Переслідуючи мету зменшення строків утримання в слідчих ізоляторах громадян, які знаходяться під слідством і судом, а також приведення у відповідність до міжнародних стандартів умов утримання під вартою було прийнято так званий «закон Савченко» (Закон України від 26.11.2015 р. «Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо удосконалення порядку зарахування судом строку попереднього ув'язнення у строк покарання», № 838-VIII), яким ч. 5 ст. 72 КК України викладено у новій редакції.

Окремі законопроекти у сфері кримінального правотворення вступають у конфронтацію із міжнародними стандартами, досягнутими домовленостями та угодами, щодо чого можна навести ряд прикладів. Так, ПАРЄ у прийнятій Резолюції 1577(2007) «До декриміналізації наклепу» закликає переглянути існуюче національне законодавство про наклеп, вважаючи плюралізм медіа необхідною умовою плюралістичного суспільства та плюралістичної політичної системи². Натомість законопроектом №5034 від 19.08.2016 р. пропонується доповнити КК України статтями 151¹ та 151² й закріпити кримінальну відповідальність за наклеп та образу. ПАРЄ закликає законодавчі органи держав-учасниць, чиє кримінальне законодавство, як і раніше, включає в себе надто широкі положення щодо зловживання службовим положенням, розглянути питання про їх скасування або зміну з метою обмеження сфери застосування; наголошує на необхідності відокремлення політичної та кримінальної відповідальності (Резолюція 1950 (2013))³, тоді як вітчизняні парламентарі, обґрунтовуючи кримінальну відповідальність за неособисте

¹ Висновок Головного науково-експертного управління на проект Закону України від 02.04.2013 р. «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексу України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45474 (дата звернення: 12.01.2020).

² Резолюція 1577(2007) Парламентской Ассамблеи Совета Европы «На пути к отмене уголовной ответственности за диффамацию». URL: [https://www.coe.int/t/r/parliamentary_assembly/\[russian_documents\]/\[2007\]/\[Oct2007\]/Res1577_rus.asp#TopOfPage](https://www.coe.int/t/r/parliamentary_assembly/[russian_documents]/[2007]/[Oct2007]/Res1577_rus.asp#TopOfPage) (дата звернення: 22.05.2016).

³ Резолюція 1950 (2013) Парламентської Асамблеї Ради Європи «Відокремлення політичної та кримінальної відповідальності». URL: [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz2/docs/1789_rez_1950_\(2013\).htm](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz2/docs/1789_rez_1950_(2013).htm) (дата звернення: 22.05.2016).

голосування народними депутатами України, визначають наслідком вказаної поведінки кримінальну відповідальність за ст.364-2 КК України.

Інший аспект державного впливу – через гуманізацію кримінальної відповідальності, – має за мету забезпечити за допомогою кримінального закону права, свободи та законні інтереси людей – як законслухняних громадян, так і злочинців, шляхом позитивного їх включення до системи суспільних відносин. Розв'язання вказаної дилеми є можливим лише у тому випадку, коли гуманне ставлення до злочинця буде найбільш ефективним засобом протидії злочинності.

Як слушно з цього приводу зазначає В. В. Мальцев, порушення такого співвідношення, з одного боку, може потягти за собою застосування жорстоких покарань, а з іншого – призвести до зниження забезпечення кримінально-правової охорони інтересів громадян, до невинувато м'яких видів покарань, зневаги щодо сутності самого поняття покарання¹.

Парадокс, але законодавець, декларуючи мету позитивного ефекту через посилення кримінально-правового впливу, використовує для цього конструкції, реалізація яких призводить на практиці до ФАКТИЧНОГО застосування необґрунтовано м'яких видів покарань. Такий дисбаланс (заявлена підвищена суспільна небезпека ↔ «м'яке» покарання) ослаблює рівень кримінальної правоохорони, запобіжного потенціалу кримінально-правових норм і т.д.

І для таких тверджень є достатньо переконливі приклади. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження українських лісів та запобігання незаконному вивезенню необроблених лісоматеріалів» (№2531-VIII від 06.09.2018 р., набрав чинності з 01.01.2019 р.), КК України доповнено ст.201¹, а ст.246 викладено у новій редакції. Законодавець криміналізував переміщення через митний кордон України заборонених до вивозу лісо- або пиломатеріалів (цінних та рідкісних порід дерева, необроблених, а також інших, заборонених до вивозу за межі митної території України, лісоматеріалів), віднісши основний склад до злочинів середньої тяжкості. Навіть переміщення декількох одиниць указаних предметів є підставою для безальтернативного призначення судом покарання у вигляді позбавлення волі, на строк від трьох до п'яти років. У той же час розуміння істотної шкоди як необхідної умови відповідальності за незаконну порубку або перевезення, зберігання, збут лісу зазнало суттєвого корегування. На відміну від попередньої редакції ст.246 КК України (оціночна категорія), істотною слід вважати шкоду, яка, зокрема, у дві тисячі і більше разів перевищуватиме неоподатковуваний мінімум доходів громадян (станом на 2018 р., з урахуванням п.п.169.1.1. ПК України, ст.7 ЗУ «Про державний бюджет України на 2018 рік» – від 1 млн. 762 тис. грн.). Відсутність шкоди у вказаному вимірі означатиме відсутність складу злочину у діях винного суб'єкта, у цьому

¹ Грек Б. М., Грек Т. Б. Гуманізація кримінальної відповідальності як напрям кримінально-правової політики в Україні. *Адвокат*. 2012. №7(142). С.47.

відношенні зміни до кримінального закону фактично свідчать про гуманність означеного кримінально-правового впливу. Інший різновид істотності шкоди (...завдана навколишньому природному середовищу у частині забезпечення ефективної охорони, належного захисту, раціонального використання та відтворення лісів) є настільки розмитим та неконкретизованим поняттям, що зумовить труднощі у правозастосуванні, у тому числі – дасть можливість штучно «підтягувати» під кваліфікацію чималу кількість випадків аналізованої протиправної поведінки. Важливо буде зауважити, що спричинення реальної шкоди у розмірі 1 млн. 762 тис. грн. тягнула для винного суб'єкта відповідальність, зокрема, у вигляді штрафу від тисячі до тисячі п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (17 000 грн. – 25 500 грн.). Отримання злочинних надприбутків під загрозою такого невинувато «м'якого» покарання, робить завдання запобігти злочинам абсолютно ефемерним сподіванням¹. Необґрунтованість прийнятої норми змусила законодавця після проходження 5-місячного строку внести зміни до ст.246 КК України, знизивши поріг «істотності» шкоди у 100 (!) разів – з 2 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян до 20-ти. Розмір тяжких наслідків був зменшений із 5 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян до 60-ти – у понад, ніж 80 (!) разів.

Як слушно зауважує В. Я. Тацій, абсолютно невинуватими є прагнення законодавця в актах про внесення змін до КК розв'язати засобами кримінального права «болючі» проблеми сучасного українського суспільства. Як це не прикро, але ВРУ, очевидно, перебуває під впливом буденної суспільної правосвідомості, не оцінюючи її критично².

Слушною видається позиція тих криміналістів, за якої, законотворча робота у галузі кримінально-правового законодавства має здійснюватися перманентно. Проте масове внесення змін до кодексу повинно бути рідкістю. Щоб дотримуватися законодавства, зокрема, й новел, громадянам потрібен час на ознайомлення з ними й усвідомлення їх суті. Судячи з усього, в основу абсолютної більшості законодавчих ініціатив у сфері кримінального права покладено розуміння кримінально-правових засобів як найбільш ефективних правових засобів впливу на поведінку людей. Насправді, дія кримінально-

¹ Медицький І. Б. Посилення кримінальної відповідальності «ог» фактична гуманізація: «ідеальний» дисбаланс законодавця. *Гуманізація кримінальної відповідальності: матеріали II Міжнародного науково-практичного симпозиуму* (м. Івано-Франківськ, 16-17 листопада 2018 року). Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2018. С. 162-163.

² Тацій В. Я. Десять років чинності кримінального кодексу України: здобутки та шляхи вдосконалення. *10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн: матеріали між нар. наук.-практ. конф., 13-14 жовт. 2011 р. / редкол. : В.Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х.: Право, 2011. С.34.*

правових засобів є досить обмеженою, а самі вони за своєю природою можуть застосовуватися як засоби крайньої необхідності¹.

Приходимо до висновку про негативний (у тому числі криміногенний) потенціал окремих результатів законодавчої діяльності. Наслідки непродуманої кримінально-правової політики віднаходять свій прояв як на мікро- (наявність помилок у слідчо-судовій практиці), так і на макрорівнях (відсутність стабільності кримінального законодавства; неможливість планування перспективних, довгострокових заходів, спрямованих на протидію злочинності; нігілістичне ставлення громадян до вимог закону)².

Сам правотворчий процес є доволі затратним для держави. Як справедливо зауважує М. М. Бабаєв, зростання витрат тут активно провокують такі негативні чинники, як непрофесійний рівень законотворчої техніки, дефекти процедури, тривалість шляху від виникнення законопроекту до його ухвалення і набрання ним чинності, завзяте ігнорування вимог про всесторонню, особливо кримінологічну експертизу проєктів. Позначається нерідко відсутня об'єктивна оцінка прямих і непрямих матеріальних та інших наслідків прийняття і застосування правового акта³. Звідси і втрати, пов'язані із появою скоростиглих, «сирих» законів, що суперечать один одному, які потрібно корегувати і знову запускати все більш дороговартісний правотворчий процес⁴.

С. І. Мінченко розкриває такі взаємозв'язки законотворчості та ціни злочинності:

- кримінально-процесуальне законодавство може передбачати механізми щодо скорочення ціни на процесуальні процедури, які складають близько 21% витрат, покладених на протидію злочинності. Вдосконалені механізми, пов'язані з примиренням із потерпілим, співпрацею з органом досудового розслідування тощо, для зниження ціни злочинності вносять свою лепту. Однак у законопроектній роботі часто не надають фінансового документа, який би відображав прогноз можливого зниження витрат на злочинність у цій частині;

¹ Мельник М. І. Вступне слово / Швець В. Д., Грицак В. М., Василькевич Я. І. та ін. Законодавча реалізація кримінально-правової політики: аналіз законопроектної діяльності Верховної Ради України V скликання з питань кримінального права. К.: Атіка, 2008. С.11-12.

² Медицький І. Б. Кримінально-правова політика та ризики, що тягне за собою «політична доцільність». *Вдосконалення правового регулювання прав та основних свобод людини і громадянина* [Текст] : Матеріали щорічної Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених і аспірантів (13-14 травня 2016 р.). Івано-Франківськ, 2016. С. 127.

³ Бабаєв М. М. Роль государства в снижении тяжести социальных последствий преступности. *Современные проблемы уголовной политики: V Международная научно-практическая конференция*. Под редакцией А. Н. Ильяшенко. 2014. С.49. URL: https://elibrary.ru/download/elibrary_23377744_44103982.pdf (дата звернення: 04.12.2019).

⁴ Бабаєв М. М. Социальные последствия преступности : учеб. пособие. М., 1982. С.7.

- до 60% витрат на злочинність пов'язані з фінансуванням роботи поліцейських органів. Декриміналізація зменшує витрати на досудове розслідування й судові витрати, проте залишаються витрати на адміністративну юстицію, і таке зниження ціни передбачається, але не відома різниця в такій ціні;

- ціна злочинності включає також потенціал втрачених можливостей, пов'язаних, зокрема, із незайнятістю делінквентів. Зміни та доповнення до кримінального законодавства, що подовжують строк обмеження певних прав та одночасно зменшують призонізацію населення, виглядають гуманно. Однак вони припускають, що особа, яка скоїла загальнокримінальний злочин, і яку змушують на тривалий час відмовитись від своєї легальної професії, повинна буде отримувати іншу освіту, або переходити на низько кваліфіковану роботу, весь цей час вона буде обмежена або виключена із сектора економічно активного населення. Це створюватиме додаткові ризики, що виражаються в її подальшій криміналізації, і з випадкового злочинця велика ймовірність переходу у клас звичних або професійних злочинців¹.

До проблематики кримінальної політики М. М. Бабаєв відносить й інші фактори, здатні як підсумок міняти в ту чи іншу сторону ціну злочинності:

- сукупність обставин, здатних детермінувати інтенсивність злочинних проявів або, іншими словами, потенціал кримінальних загроз. Так, логіка речей підказує, що чим більша ймовірність настання кримінальної події й чим вищий розмір можливої шкоди, тим більші витрати потрібні і від потенційної жертви і від суспільства в цілому;

- далеко не завжди оптимальні межі демократизму передбачених законом процедур, пов'язаних з порушенням кримінальних справ, розшуком, збором доказів і викриттям злочинців (розкриттям злочинів), судовим розглядом кримінальних справ, пенітенціарної практикою. «Процесуальні» витрати збільшуються, коли розширюються права обвинувачених, потерпілих, свідків та інших учасників процесу, більше справ слухається за участю присяжних засідателів;

- ступінь поширеності неправомірних дій співробітників правоохоронних органів, з корупційних міркувань різними способами протидіючих нормальному ходу процесів (порушення термінів розгляду, невиправдане розширення числа свідків, штучне створення передумов повернення справи судом для проведення додаткових слідчих дій і т. п.);

- професіоналізм співробітників правоохоронної системи, від рівня якого залежить ефективно чи вхолосту використовуються її сили, засоби, фінансові та інші ресурси, скільки цих співробітників загине або одержить поранення у

¹ Мінченко С. І. Законотворчість і ціна злочинності. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення*: матеріали міжвузів. наук.-практ. круглого столу (Київ, 22 берез. 2019 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. С.91-92.

збройних зіткненнях із злочинцями, наскільки розумно виявляться організованими і чітко здійсненими операції, неминуче супроводжувані завданням тієї чи іншої шкоди законослухняним громадянам (іншими словами, мова йде про заподіяння шкоди правомірними діями, наприклад, поліції) і багато інше;

- рівень правосвідомості та психологічної підготовки співробітників, достатній для того, щоб вони поважали закон і діяли відповідно до його вказівок; їх уявлення про свій обов'язок перед суспільством і громадянами, які шукають у них захисту, панівна у їх середовищі система моральних, культурних та інших соціальних цінностей і пріоритетів;

- характеристика злочинності і злочинців з точки зору таких критеріїв, як озброєність, сучасна технічна оснащеність, кримінальний професіоналізм, використання прийомів, що ускладнюють роботу в розшуку злочинців, розкриття злочинів, збору доказів;

- ступінь насиченості правоохоронної системи технічними засобами захисту від злочинних посягань на життя, здоров'я, майно громадян, на безпеку об'єктів державної і недержавної власності¹.

Із вказаного вище випливає теза про важливість економічного аналізу, який, зі слів А. Е. Жалінського, зможе дати необхідну інформацію про реальну потребу зміни кримінального закону, механізм впливу кримінального закону, тобто його адресатів, пропоновану поведінку, ресурс застосування та виконання приписів, які вводяться у дію, а також пов'язаних з цим різноманітних, прямих та побічних наслідках². У контексті кримінального правотворення предмет економічного аналізу, на його думку, повинні утворювати такі питання, що пов'язані з оптимізацією цільової функції кримінального закону:

- поняття та зміст попиту на законодавчі новели;

- ознаки та природа корисності, раціональності та ефективності проектів кримінального закону;

- межі, можливості та методики раціонального вибору проектних варіантів;

- ресурсність реалізації нових моделей поведінки;

- економічний зміст виниклих наслідків (ефектів), включаючи трансакційні та альтернативні затрати, а також перерозподіл владного ресурсу;

- введення у практику нових кримінально-правових інститутів, можливість їх закріплення, реалізації та ін., їх переносимість та опортуністичну поведінку³.

¹ Бабаев М. М. Роль государства в снижении тяжести социальных последствий преступности. *Современные проблемы уголовной политики: V Международная научно-практическая конференция*. Под редакцией А. Н. Ильяшенко. 2014. С.50-51. URL: https://elibrary.ru/download/elibrary_23377744_44103982.pdf (дата звернення: 04.12.2019).

² Жалинский А. Э. Об экономическом подходе к уголовному правотворчеству. *Государство и право*. 2007. №10. С.58.

³ Там само. С.60-61.

Елементами ефективності кримінального права М. Ю. Дворецький пропонує вважати такі системоутворювальні елементи:

1) об'єкт, тобто певний процес впливу на суспільні відносини засобами кримінального закону, який здійснюється у соціальній інфраструктурі у теперішніх межах та у цей час;

2) ресурси, які включаються у процес діяльності та витрачаються у ньому, а саме: бюджетні асигнування, виконана праця, витрати адресатів кримінального закону;

3) отримані результати, тобто соціально значущий продукт, створюваний кримінальним правом у його фактичній статистиці і реальній динаміці та конкретизований через зміни у суспільних інститутах, сфері поведінки та міжособистісної комунікації (наприклад, перерозподіл влади, зниження або підвищення інтенсивності інноваційної поведінки в економіці та інших об'єктивних показниках життєдіяльності суспільства)¹.

У контексті попиту на законодавчі новели кримінально-правового змісту ми говоримо про адресовану від суспільства до парламенту пропозицію, сформульовану ініціативу отримати певну кількість законодавчого «продукту». Характер та якість бажаного продукту, безумовно, визначається об'єктивно існуючими чинниками – станом злочинності в країні, її кількісними та якісними параметрами, суспільними почуттями страху, звикання, толерантності чи, навпаки, нетерпимості до злочинних форм поведінки тощо. Сучасні події свідчать, що механізм задоволення попиту у ряді випадків переломлюється через призму дії негативних чинників та процесів (спотворене розуміння політичної «доцільності»; неналежна кримінологічна обґрунтованість; недостатній науково-теоретичний рівень парламентарів; нерідкісні випадки грубого порушення законодавчої процедури: відсутність експертизи нормативно-правових документів, попередніх обговорень у профільних комітетах, неврахування висновків міжнародних інституцій тощо; необов'язковість «статусу» експертизи законопроектів, реалізованих науковцями, практиками, громадськістю; «пасивність» законодавця у питаннях врахування рішень та рекомендацій за наслідками проведених науково-практичних конференцій, діяльності науково-дослідних інститутів, лабораторій тощо), що в кінцевому підсумку перетворюється на небажаний для споживача продукт. Додатковим наслідком реалізованого процесу виступає неможливість суспільства, врешті-решт, придбати/перенести/стерпіти/погодитися із отриманими змінами кримінального законодавства, через відсутність прорахунків їх наслідків.

¹ Дворецкий М. Ю. Оптимальные уголовно-правовые ограничения использования и структура категории «эффективность» в уголовном правотворчестве и оценке непосредственной реализации норм уголовного закона. *Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки*. 2011. № 3 (95). С. 229. URL: www.elibrary.ru/download/elibrary_15607618_70605752.pdf (дата звернення: 05.01.2020).

Системний аналіз звітності щодо виконання бюджетних програм показує постійне збільшення собівартості законотворчої діяльності ВРУ, яка становила: у 2016 р. – 334 млн. 795 тис. грн.; у 2017 р. – 517 млн. 994 тис. грн. (+ 183 млн. 199 тис. грн. (54,0%) порівняно з минулим роком); у 2018 р. – 755 млн. 125 тис. грн. (+ 237 млн. 131 тис. грн. (45,7%) порівняно з минулим роком); у 2019 р. – 871 млн. 73 тис. грн. (15,3%) порівняно з минулим роком)¹.

Одночасно із цим кількісно-якісні показники ефективності та раціональності (у тому числі й економічного змісту) вітчизняного парламенту не корелюють із остаточною собівартістю законодавчої «продукції». У 2018 р. замість затвердженої (планованої) у паспорті бюджетної програми кількості законопроектів у 1350 одиниць було зареєстровано 1102 (відхилення – 248), із 359 запланованих до прийняття законопроектів прийнято 161 (відхилення – 198), частка прийнятих законів у загальній кількості зареєстрованих законопроектів склала 14,6% проти 26,6% запланованої (відхилення – 12). І у той же час відбувається здорожчення середніх витрат на один зареєстрований законопроект – із запланованої суми у 583 900 грн. до фактичної у 685 200 грн. (101 300 грн.). У 2019 р. замість затвердженої (планованої) у паспорті бюджетної програми кількості законопроектів у 1350 одиниць було зареєстровано 1089 (відхилення – 261), із 359 запланованих до прийняття законопроектів прийнято 143 (відхилення – 216), частка прийнятих законів у загальній кількості зареєстрованих законопроектів склала 13,1% проти 26,6% запланованої (відхилення – 13,5). Здорожчення середніх витрат на один зареєстрований законопроект становило 116 900 грн., із запланованої суми у 679 100 грн. до фактичної у 796 000 грн. (див. Додаток Д).

Тенденція зростання собівартості законотворення спостерігається і у проектах документів на наступні звітні періоди. Так, згідно з бюджетним запитом на 2020-2022 роки, за планованої кількості законопроектів у 1350 одиниць, середні витрати на один законопроект у 2021 р. прогножуються у сумі 791 700 грн., у 2022 р. – 831 500 грн. Причому планована кількість зареєстрованих законопроектів, як і запланована частка прийнятих законів,

¹ Звіт про виконання паспорта бюджетної програми «Здійснення законотворчої діяльності Верховної Ради України» за 2016 рік. URL: https://www.rada.gov.ua/documents/gosp_fin_dij_doc/p_bd_pr/150234.html; Звіт про виконання паспорта бюджетної програми «Здійснення законотворчої діяльності Верховної Ради України» за 2017 рік. URL: https://www.rada.gov.ua/documents/gosp_fin_dij_doc/p_bd_pr/150235.html; Звіт про виконання паспорта бюджетної програми «Здійснення законотворчої діяльності Верховної Ради України» за 2018 рік. URL: https://www.rada.gov.ua/documents/gosp_fin_dij_doc/p_bd_pr/150236.html; Звіт про виконання паспорта бюджетної програми «Здійснення законотворчої діяльності Верховної Ради України» за 2019 рік. URL: https://www.rada.gov.ua/documents/gosp_fin_dij_doc/p_bd_pr/167148.html (дата звернення: 03.01.2020).

залишається на рівні попередньої діяльності за 2016-2019 роки – 1350 одиниць та 26,6% відповідно¹.

Про нестабільність законодавства красномовно свідчать такі цифри: з 885 прийнятих Верховною Радою III скликання (1998-2002 рр.) законодавчих актів 443 були присвячені внесенню змін до законів. У наступних каденціях це співвідношення ще гірше: Верховна Рада IV скликання (2002-2006 рр.) – 1140 і 638; Верховна Рада VI скликання (2007-2012 рр.) – 1319 і 898 законодавчих актів відповідно².

У сфері кримінального законотворення (2016-2019 роки) із 150-ти змін до Особливої частини КК України, 76 (51%) із них змінили існуючу редакцію норми / частини норми закону (див. Додаток Г).

Наявність матеріальних ресурсів для реалізації кримінально-правової заборони дослідники справедливо відносять до обов'язкових соціально-економічних підстав її закріплення³. Цілком правильно Ю. В. Орлов, Д. М. Миронюк зазначають, що одним із принципів правового регулювання, який неодмінно має бути дотриманий, є його реальність та фінансова обґрунтованість. В іншому разі матиме місце і порушення прав та свобод громадян через нездатність правоохоронних органів повною мірою виконати покладені на них обов'язки, і службові зловживання як реакція на протиріччя між правовими завданнями та легальними можливостями їх виконання⁴.

До числа загальних особливостей формування норм кримінального права слід віднести і врахування наслідків, що можуть виникнути у суміжних (з регульованими) суспільних відносинах; те, як новоприйнятий кримінально-правовий акт (норма права) вплине на їх стан та розвиток. Наприклад, як він буде впливати на такі процеси, як латентизація, корупціогенність, рецидивність злочинності, а також на рівень розкриття передбачених ним злочинів⁵.

¹ Бюджетний запит на 2020-2022 роки (Форма 2020-2). URL: https://www.rada.gov.ua/documents/gosp_fin_dij_doc/bd_zap/181894.html (дата звернення: 03.01.2020).

² *Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування*: зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Київ, 5 груд. 2012 р.) / за ред. О. М. Рудневої, д. ю. н., проф. К. : НІСД, 2013. С.12.

³ Фріс П. Л. Криміналізація і декриміналізація у кримінально-правовій політиці. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. №1(2). С.25-26; Голіна В. Проблема кримінологічного забезпечення криміналізації і декриміналізації у кримінальному праві України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. №3(82). С.110; Балобанова Д. О. Загальні засади теорії криміналізації. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 47. С.147; Полный курс уголовного права: в 5 т. / под ред. А. И. Коробеева. Т. 1. СПб., 2008. С. 106-107.

⁴ Орлов Ю. В., Миронюк Д. М. Ефективність правового регулювання у сфері протидії злочинності: політико-кримінологічний аспект. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2014. №8. С.81.

⁵ Румянцев М. Б. *Правотворчество в Российской Федерации: монография*. Чебоксары: ИД «Среда», 2019. С.296.

Згідно ст.91 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України», одним із супровідних документів до внесеного законопроекту є пояснювальна записка, яка має містити: 1) обґрунтування необхідності прийняття законопроекту, цілей, завдань і основних його положень та місця в системі законодавства; 2) обґрунтування очікуваних соціально-економічних, правових та інших наслідків застосування закону після його прийняття; 3) інші відомості, необхідні для розгляду законопроекту. У разі внесення законопроекту, проекту іншого акта, прийняття якого призведе до зміни показників бюджету (надходжень бюджету та/або витрат бюджету), суб'єкт права законодавчої ініціативи зобов'язаний (виділення моє. – І. М.) додати фінансово-економічне обґрунтування (включаючи відповідні розрахунки). Якщо такі зміни показників бюджету передбачають зменшення надходжень бюджету та/або збільшення витрат бюджету, до законопроекту, проекту іншого акта подаються пропозиції змін до законодавчих актів щодо скорочення витрат бюджету та/або джерел додаткових надходжень бюджету для досягнення збалансованості бюджету¹.

Поряд із зазначеним, існуюча практика вітчизняного кримінального законотворення свідчить, що ініціатори законодавчих змін не обґрунтовують та не конкретизують вказану підставу, зазначаючи, що «...реалізація законопроекту не потребує додаткових витрат з Державного бюджету України».

Пояснювальні записки недостатньо мотивовані, у них переважно містяться загальні фрази і не наводяться чіткі та зрозумілі обґрунтування на підставі переконливих фактів та аргументів, а відсутність чітких критеріїв це призводить до того, що пояснювальні записки не виконують своєї функції. До прикладу, ч. 3 ст. 135 «Вимоги до проекту, який вноситься на реєстрацію» Статуту Сейму Литовської Республіки від 17.02.1994 р. № 1-399 передбачає розгорнутий перелік вимог до пояснювальної записки, яка подається разом із законопроектом, у тому числі: 1) причини, які зумовили підготовку проекту; 2) передбачені нові положення (новели) правової регламентації, позитивні якості по-новому врегламентованих питань та очікувані позитивні результати; 3) можливі негативні наслідки прийняття закону і заходи, до яких слід вдатися задля уникнення цих наслідків; 4) вплив, який закон матиме на криміногенну ситуацію і корупцію; 5) вплив реалізації закону на умови в сфері підприємництва і його розвитку; 6) відповідність законопроекту положенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також документам Європейського Союзу; 7) потреба у бюджетних засобах чи можлива їхня економія внаслідок реалізації закону (наводиться оцінка на найближчі роки і на подальшу перспективу); оцінки і висновку фахівців, що надійшли в ході розробки законопроекту. Якщо для реалізації закону вимагаються засоби, пов'язані з коригуванням державного бюджету, це вимагає

¹ Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10.02.2010 р. № 1861-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17/print> (дата звернення: 22.10.2019).

від ініціаторів відповідних пропозицій, а також висновку Комітету з бюджету і фінансів і Уряду про можливі джерела цих коштів, а також внесення законопроекту про зміни в закон про державний бюджет (ч. 1 ст. 145 Статуту Сейму)¹.

Упродовж 2016-2019 років на підставі 47-ми законів до Особливої частини КК України внесено 150 змін. Пояснювальні записки до 28-ми з них (60%) не містять належного статистичного чи соціологічного обґрунтування необхідності їх прийняття; у 33-ох із них (70,2%) відсутній аналіз можливостей бюджетних витрат; у 34-ох із них (72,3%) відсутній прогноз можливого впливу на криміногенну ситуацію та корупцію. До 6-ти (12,7%) законів є відсутні пояснювальні записки. За вказаний строк структура Особливої частини збільшилася за рахунок прийняття 10 (десяти) нових складів (ст.ст.126-1, 146-1, 151-2, 201-1, 332-2, 351-2, 364-2, 368-5, 389-2, 390-1), причому у пояснювальних записках до законопроектів зазначалося, що криміналізація тих чи інших видів поведінки не зумовить витрат із Державного бюджету України (див. Додаток Г).

При цьому автори законопроектів, спрямованих на збільшення обсягу кримінально-правової репресії, не враховують кореляційних зв'язків як наслідків їх прийняття: введення до структури КК України нового складу злочину тягне за собою збільшення кількості засуджених за вчинення делікту осіб, що матиме вияв у збільшенні затрат на реалізацію кримінально-виконавчої політики; прийняття такого роду новел вимагає додаткових затрат на кримінальне судочинство у справах про «нові» делікти (тобто, витрати на реалізацію кримінальної процесуальної політики).

Законопроекти, спрямовані на гуманізацію кримінального законодавства та лібералізацію кримінальної відповідальності, також повинні були б враховувати «затратність» кримінального судочинства у частині перегляду постановлених судових вироків, що відбувається в силу правила про зворотність дії кримінального закону, який скасовує злочинність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи (ч. 1 ст.5 КК України).

Проте цього не спостерігаємо. Як приклад наведемо Закон України №101-ІХ від 18.09.2019 р. «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо зменшення тиску на бізнес», яким із закону про кримінальну відповідальність виключено ст.205 ККУ «Фіктивне підприємництво». У пояснювальній записці до законопроекту вказується, що його реалізація не вимагатиме додаткових витрат із Державного бюджету України. Варто відзначити сумнівне з точки зору наведених аргументів обґрунтування необхідності прийняття вказаного акту. Автори, констатуючи численні факти «використання аналізованої статті як інструмента

¹ Розробка проектів нормативно-правових актів відповідно до методики вирішення проблем. К., ФОП Москаленко О.М., 2012. С.21-22.

для зловживань під час притягнення осіб до відповідальності», «поширеної практики використання контролюючими органами матеріалів досудового розслідування та вироку суду у кримінальному провадженні за ст. 205 КК України для обґрунтування донарахування грошових зобов'язань платникам податків», «хибності підходу судів до оцінки доказів, наданих контролюючими органами» єдино можливим та необхідним засобом зменшення тиску на бізнес визначили не протидію зловживанням у судовій та правоохоронній сферах, а технічно більш просту та менш затратну у часово-фінансовому розумінні декриміналізацію згаданого виду протиправної поведінки.

Проте наслідки такого кроку законодавця, прямо передбачені ст.58 Конституції України, ч.1 ст.5 КК України, у матеріальному еквіваленті є доволі значними та безумовно, що потягнуть за собою витрати державного бюджету. Зросло навантаження на суди України, якими за період з 25.09.2019 р. (набрання чинності закону № 101-IX) до 01.03.2020 р. винесено понад 90 ухвал, про закриття на підставі п.4 ч.1 ст.284 КПК України кримінальних проваджень щодо підозри у злочині, передбаченому ст.205 КК України, у зв'язку із декриміналізацією діяння (інформація взята із вільного доступу до Єдиного державного реєстру судових рішень). У ряді випадків, зважаючи на декриміналізацію поведінки, передбаченої ст.205 КК України, суди реагують на недбалість та зловживання з боку працівників прокуратури – відмовляючи у задоволенні клопотань про затвердження угоди про визнання винуватості, про звільнення особи у зв'язку із закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності. За наслідками розгляду кримінальні провадження повертають для продовження досудового розслідування, що впливає, відповідно, на час та «собівартість» кримінального процесу.

На «собівартість» процесу безумовно вплине розгляд судами заявлених на підставі ст.74 КК України, ст.ст.537, 539 КПК України подань від Державної установи «Центр пробації» про звільнення від відбування покарання осіб, засуджених за вчинення делікту, передбаченого ст.205 КК України. Зважаючи на дані ДСА України за 2019 р. про кількість засуджених за ч.1 і 2 ст.205 КК України – 81 особу, витрати на здійснення регламентованої КПК України процедури зростуть¹.

Зазначеним Законом України №101-IX від 18.09.2019 р. «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо зменшення тиску на бізнес» суттєво збільшено поріг кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) (ст.212 ККУ). Фактично, внесеними змінами до КК України декриміналізовано усі діяння з ухилення від сплати податків у розмірі до: 1) 3-ьох та більше тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ч.1 ст.212 КК України) (станом на 01.01.2019 р. – 2 881 500 грн.); 2) 5-ти та

¹ Звіт про склад засуджених за 2019 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2019 (дата звернення: 09.01.2020).

більше тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ч.2 ст.212 КК України) (4 802 500 грн.); 3) 7-ми та більше тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ч.3 ст.212 КК України) (6 723 500 грн.). Зменшення кримінальної репресії у цій частині знову таки сприятиме збільшенню кількості розглянутих судами України клопотань про закриття кримінальних проваджень на підставі п.4 ч.1 ст.284 КПК України.

Абсолютно виправданими видаються у досліджуваному контексті висновки М. Б. Кострової, яка пропонує:

1) переглянути існуючі підходи до виявлення дійсної потреби у широкомасштабній правотворчій діяльності з «новелізації» кримінального та антикримінального законодавства в цілому, пам'ятаючи при цьому, що сама по собі діяльність законодавчих і представницьких органів влади у цій сфері є фінансово затратною, причому такі витрати є досить суттєвими;

2) при фінансово-економічному обґрунтуванні законопроектів у сфері кримінальної політики слід прораховувати бюджетні асигнування на реалізацію усіх взаємопов'язаних складових частин кримінальної політики, враховуючи при цьому не тільки явні, але й непрямі витрати;

3) будь-які кроки, спрямовані на скорочення (збільшення) витрат на боротьбу зі злочинністю, вимагають попереднього розрахунку їх впливу на ефективність цієї боротьби¹.

3.2. Діяльність суду та органів кримінальної юстиції у структурі наслідків злочинності: стан, ефективність, собівартість

У нинішній час суспільству не байдуже, за рахунок яких зусиль і коштів, якою ціною досягається результат, яка ефективність праці. Тому слід здійснювати поставлені завдання економно, з найменшими витратами і найбільшою віддачею для суспільства. Виходячи з цього, економічність, чинник розумного вибору (з числа дозволених законом) найбільш раціональних, економічно вигідніших, менш збиткових для держави засобів і способів досягнення правової мети слід розглядати як ознаку, що характеризує ефективність правозастосовної діяльності. Звідси – чим менше витрат і більше позитивних результатів за даних умов, тим ефективніша ця діяльність².

У контексті характеристики «ціни» кримінально-правової політики мову слід вести про матеріальні, фінансові, трудові та інші ресурси, задіяні у процесі формування та реалізації політики протидії злочинності. Правоохоронні органи постійно скаржаться на брак коштів та матеріального забезпечення. Разом з

¹ Кострова М. Б. Возможности уголовного права и уголовной политики в преодолении экономического кризиса. *Российский журнал правовых исследований*. 2016. № 3 (8). С. 40-41. URL: www.elibrary.ru/download/elibrary_29861904_4022306.pdf (дата звернення: 15.02.2018).

² Нікітін Ю. В., Рощина І. О. Ефективність норм кримінального права у попередженні злочинів : Монографія. К.: ВНЗ «Національна академія управління», 2014. С.36.

тим, відсутня інформація, наскільки ефективно використовуються кошти, виділені з державного бюджету на їх утримання. Як свідчить статистика, правоохоронні органи, що покликані боротися зі злочинністю, водночас є й найбільш корумпованими структурами в державі. Тут має дотримуватися розумне співвідношення «ціна-якість». Неможливо до безконечності збільшувати число правоохоронців, необхідно підвищувати якість, ефективність їх праці. Нагальною в сучасних умовах є необхідність реформування усєї системи правоохоронних органів, у тому числі суду, прокуратури, органів внутрішніх справ. Метою такої реформи, поряд із підвищенням ефективності функціонування правоохоронних органів, має стати економія коштів за рахунок кращої їх організації, широкого впровадження інформаційних технологій, усунення дублювання окремих функцій, передачі від органів внутрішніх справ органам місцевого самоврядування функцій, не пов'язаних з охороною громадського порядку та боротьбою зі злочинністю¹.

Домінанта обґрунтованої економії спостерігається у позиціях широкого кола науковців.

Як слушно зауважує О. В. Грачев, результатом правоохоронної діяльності виступає правоохоронна послуга, яка нарівні з іншими товарами та послугами володіє такими характеристиками, як ціна та якість. Оцінюючи діяльність правоохоронної системи для суспільства, що виступає в ролі споживача, однаково неприйнятною буде і низька якість правоохоронної послуги, відтворена у високому рівні криміналізації, і забезпечення низького рівня криміналізації за рахунок занадто високої ціни за це. Чим менш ефективними є органи внутрішніх справ, тим менше залишається стимулів у платників податків до їх сплати, оскільки ці затрати є даремними, а цілі, які повинні бути реалізовані за рахунок податкових відрахувань, залишаються нереалізованими. Висока ціна правоохоронної послуги, відповідно, вимагає високих затрат держави на утримання органів внутрішніх справ, джерелом яких виступає бюджет, сформований за рахунок сплати податків організаціями та громадянами².

Казахські науковці визнають за державою три групи можливостей зміни бюджетного фінансування правоохоронних органів. По-перше – залишити все як є, нічого не змінюючи. По-друге – йти на пошук нових варіантів фінансування. По-третє, вибрати шлях оптимальної економії. При цьому вони погоджуються у тому, що суспільству потрібен пошук шляхів найбільш

¹ Федоров М. П. Критерії ефективності кримінально-правової політики держави. *Науковий вісник Львівської комерційної академії: Серія Юридична*. Збірник наукових праць. 2015. Випуск №2. С.301. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvfkau_2015_2_31 (дата звернення: 12.01.2020).

² Грачев А. В. Экономическая наука на службе правоохранительной деятельности органов внутренних дел. *Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России*. 2010. №4(48). С.131. URL: https://elibrary.ru/download/elibrary_15512091_41855904.pdf (дата звернення: 04.03.2019).

раціональної економії та оптимізації витрат на правоохоронні цілі, і він, мабуть, повинен починатися з пошуку різних альтернатив використанню цього правила¹.

До основних суспільних (державних) витрат і витрат, пов'язаних з реакцією суспільства на факт вчинення конкретних злочинів, прийнято відносити:

- витрати на утримання органів, що займаються виявленням та розслідуванням злочинів;
- витрати на утримання органів (осіб), які беруть участь у розгляді кримінальних справ у суді;
- витрати, пов'язані з виконанням кримінальних покарань;
- витрати на здійснення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі;
- витрати на здійснення прокурорами нагляду за дотриманням закону при виявленні і розслідуванні злочинів, розгляді кримінальних справ у суді та виконанні кримінальних покарань;
- бюджетні витрати на оплату процесуальних витрат;
- витрати на захист потерпілих, свідків та інших учасників кримінального судочинства;
- компенсаційні виплати потерпілим від злочину з боку держави (за рахунок коштів бюджету і позабюджетних державних фондів)².

У даному підрозділі увага зосереджена на діяльності суду та органів кримінальної юстиції у структурі наслідків злочинності. Ефективність реалізації кримінально-виконавчої політики у сфері виконання кримінальних покарань, стану впровадження інституту ресоціалізації особи, а також суспільні витрати на забезпечення населення від кримінальних ризиків будуть досліджені у наступних підрозділах дослідження.

Факт наявності системних проблем у діяльності суду та органів кримінальної юстиції знайшов свою констатацію на державному рівні. Так, у Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки відзначається, що система правосуддя не виконує поставлені перед нею завдання на належному рівні. Основними чинниками, з поміж інших, визнаються: недосконалість кадрового планування в системі судової влади; недосконалість методик визначення оптимального кількісного

¹ Нурғалиев Б. М., Уалиев К. С., Кусаинова А. К. Результативность деятельности полиции как показатель экономической эффективности ассигнований. *Современные тенденции развития науки и технологий*. 2015. № 8-6. С. 85. URL: https://elibrary.ru/download/elibrary_25024054_62577493.pdf (дата звернення: 15.05.2019).

² Долотов Р. О. Проблемы оценки издержек, связанных с реакцией общества на преступность. *Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права*. 2014. № 2. С.28. URL: https://elibrary.ru/download/elibrary_21978578_27893655.pdf (дата звернення: 15.05.2019).

складу суддів та чисельності працівників апаратів судів відповідно до навантаження; непропорційне робоче навантаження на суддів і працівників апарату судів та відсутність механізмів оперативного вирівнювання навантаження на суддів, що знижує якість правосуддя; недосконалість бюджетного планування й управління в системі судової влади та відсутність єдиних методологічних підходів у плануванні видатків судів. До основних проблем функціонування прокуратури та кримінальної юстиції як суміжних правових інститутів Стратегія відносить:

- недостатню структурну незалежність прокуратури у поєднанні з безкарністю та низьким рівнем підзвітності, невідповідність функцій прокуратури європейським стандартам;

- відсутність стратегічного планування, належного бюджетного і фінансового управління, низькі комунікаційні можливості;

- недостатній рівень функціональної незалежності та добросовісності прокурорів, потребу у більш розвинених інструментах управління ефективністю, значно жорсткіших етичних вимогах і дисциплінарних правилах;

- малорозвинені інструменти внутрішнього та зовнішнього контролю у рамках боротьби з корупцією;

- перешкоди для структурної автономії слідчих органів;

- недостатній рівень формальних і практичних каналів комунікації (у тому числі мереж обміну даними) між виконавчими органами та прокуратурою, а також між органами державної влади та європейськими й міжнародними партнерами;

- відсутність належної IT-інфраструктури та можливостей використання інформаційних систем і системи електронного правосуддя;

- недостатній рівень дотримання принципу змагальності в кримінальному провадженні, відсутність професійної відповідальності за порушення прав людини й ігнорування принципу змагальності;

- розбіжності між новими процесуальними повноваженнями та реальними інституційними функціями суб'єктів досудового та судового етапів слідства;

- непослідовне застосування процесуальних норм прокуратурою;

- відсутність індивідуалізованого, заснованого на доказах підходу до попередження злочинів, реабілітації та ресоціалізації. Обмежене застосування альтернативних видів покарання та відсутність позитивного досвіду застосування механізмів пробації¹.

Стратегія розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року серед пріоритетів у протидії злочинності називає подолання таких викликів, як-от: низький рівень ефективності превентивних заходів у сфері протидії злочинності; низький рівень використання аналітичних

¹ Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки: Указ Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015/print> (дата звернення: 20.08.2019).

інструментів у протидії злочинності і прогнозуванні відповідних загроз; низька ефективність проведення досудового розслідування як наслідок недосконалості відповідних правових механізмів, надмірного навантаження на органи досудового розслідування та їх неукомплектованості та ін.¹

Підвищення ефективності правосуддя, ефективності роботи судових і правоохоронних органів у боротьбі з організованою злочинністю та випадками корупції; ефективності попередження злочинів і реабілітації засуджених та вдосконалення системи виконання покарань визнано серед основних напрямів реформування системи судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів.

Ефективність відправлення правосуддя стосовно кримінальних справ має особливе значення у контексті забезпечення основних прав людини, особливо щодо кримінальних справ про тяжкі злочини, коли існує загроза позбавлення волі. За оцінками фахівців, в середньому по Європі коефіцієнт вирішених справ становить трохи вище, ніж 100%. Тобто, суд, що розглядає кримінальні справи, може впоратись з обсягом справ без відставання, і середній термін вирішення справ становить 142 дні для всіх кримінальних справ і 189 днів для справ стосовно тяжких злочинів. Для 13 держав проблема ефективності суду не видається значною у галузі кримінального права, і так як коефіцієнт вирішених справ та термін вирішення справ можна вважати позитивним, це означає, що справи можуть бути вирішені у прийнятний термін: Албанія, Австрія, Азербайджан, Бельгія, Чеська Республіка, Данія, Німеччина, Монако, Норвегія, Польща, Росія, Україна, Англія й Уельс (Сполучене Королівство). Україну відносять до числа продуктивних кримінальних судових систем, які не зазнають відставання у роботі (коефіцієнт вирішених справ дорівнює або вище 100%) і можуть швидко вирішити справу, що надійшла (менше 100 днів)².

У доповіді «Організація правоохоронної системи у деяких федеративних країнах світу», підготовленому російським Комітетом громадянських ініціатив, виділені ключові напрямки, за якими може бути дана оцінка ефективності діяльності правоохоронної системи держави. До них, зокрема, відносяться:

- 1) кримінальна статистика (число вбивств та інших злочинів на душу населення, рівень розкриття злочинів тощо);
- 2) статистика звернень до поліції, структура цих звернень та ін.;
- 3) кількість співробітників силових відомств і їх співвідношення з чисельністю населення;

¹ Про схвалення Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.11.2017 р. №1023-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-2017-p/print> (дата звернення: 20.01.2020).

² Звіт Європейської комісії з ефективності правосуддя (CEPEJ) «Системи правосуддя в Європі – Видання 2014 р. (на основі даних за 2012 р.): Ефективність і якість правосуддя». URL: <https://vkksu.gov.ua/userfiles/doc/cepej/Systema-pravosuddya-v-evropi-2012.pdf> (дата звернення: 16.10.2018).

- 4) система фінансування, співвідношення витрат на забезпечення діяльності правоохоронних органів і розмірів відвернених та відшкодованих за допомогою поліцейських матеріальних збитків;
- 5) економічний фактор: максимальне зниження злочинності при заданому рівні бюджетних витрат на захист правопорядку;
- 6) рівень корупції у правоохоронних органах;
- 7) результати контролю наглядових органів;
- 8) результати громадського контролю;
- 9) результати опитувань громадської думки;
- 10) звіти уповноваженого з прав людини;
- 11) кількість приватних охоронних структур та їх співвідношення з чисельністю співробітників правоохоронної системи;
- 12) система заміщення посад у правоохоронних органах – призначення або виборність¹.

Дослідження засад кримінологічної діяльності органів прокуратури дало підстави для формулювання О. С. Іщуком висновків про зниження ефективності роботи правоохоронних органів у сфері протидії: 1) кримінальним правопорушенням, пов'язаним із хабарництвом та одержанням неправомірної вигоди; 2) організованій злочинності, у тому числі із корумпованими зв'язками; 3) корупційним кримінальним правопорушенням, у тому числі тим, що вчиняються посадовими особами вищих рангів. Науковець відзначає системність проблем у сфері розслідування кримінальних проваджень, констатує: сталу тенденцію до зменшення кількості кримінальних правопорушень, де особам вручено повідомлення про підозру; зменшення кількості кримінальних проваджень, скерованих до суду; збільшення кількості кримінальних проваджень, у яких не прийнято рішення; зростання кількості осіб, незаконно притягнутих до кримінальної відповідальності; зниження відсотку розкриття кримінальних правопорушень, відсотку відшкодування збитків у кримінальних справах слідчими прокуратури².

В. В. Назаров відзначає непоодинокість практичних випадків, коли слідство намагається зменшити кількість кримінальних проваджень шляхом невнесення відомостей до реєстру відповідно до ст. 214 КПК України. Прокурори щороку виявляють та вносять до ЄРДР тисячі раніше необлікованих кримінальних правопорушень. Так, упродовж 2015 року прокурорами виявлено та внесено до ЄРДР відомості про 2 708 вчинених кримінальних правопорушення, раніше не облікованих; у 2016 році – 3 250; у 2017 році ця цифра збільшилася майже вдвічі – до 6,4 тис. Водночас помилка, допущена на

¹ Быковская Ю. В. Критерии оценки эффективности деятельности полиции зарубежных стран. *Национальные интересы: приоритеты и безопасность*. 2014. № 11(248). С.51-52. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kriterii-otsenki-effektivnosti-deyatelnosti-politsii-zarubezhnyh-stran/pdf> (дата звернення: 29.02.2017).

² Іщук О. С. Теоретико-методологічні та практичні засади кримінологічної діяльності органів прокуратури : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2016. С.56-65.

цьому етапі досудового розслідування, може призвести у подальшому до необґрунтованого арешту, притягнення до кримінальної відповідальності невинуватої особи або до залишення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, без покарання¹.

Л. В. Гаврилюк акцентує увагу на негативних наслідках роботи слідчих, на які вказують такі чинники, як: наявність виявлених раніше не облікованих кримінальних правопорушень; значна кількість скасованих постанов про закриття кримінальних проваджень; наявність винесених прокурором постанов про відновлення досудового розслідування; скарги на дії чи бездіяльність слідчих та ін. Під час здійснення нагляду за законністю проведення досудового розслідування прокурорами у 2017 р.:

- виявлено та внесено до Реєстру відомості про вчинені кримінальні правопорушення, раніше не обліковані, всього 6 439, з них – 6 427 кримінальних проваджень слідчих поліції і з числа укритих від обліку надіслано до суду 478 кримінальних проваджень слідчих поліції;

- винесено 277 постанов про відновлення досудового розслідування, з яких 205 за кримінальними провадженнями слідчих поліції;

- дано 179 117 письмових вказівок, з яких 169 840 за кримінальними провадженнями слідчих поліції;

- взято участь 10 316 раз у розгляді слідчим суддею скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора, з них 5 516 раз за кримінальними провадженнями слідчих поліції, у тому числі 4 797 раз щодо невнесення до Реєстру відомостей про кримінальні правопорушення, з них слідчими поліції – 2 111².

У 2019 р., при здійсненні нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність та досудове слідство, прокурорами виявлено та внесено до Єдиного державного реєстру досудових розслідувань відомості про 7 381 вчинених кримінальних правопорушень, раніше не облікованих. У 41 112 провадженнях скасовано постанови про їх закриття. У 171 кримінальному провадженні винесено постанови про відновлення досудового розслідування. Окрім цього, прокурори взяли участь у розгляді слідчими суддями 6 943 скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або

¹ Назаров В. В. Сучасні проблеми дотримання конституційних прав і свобод людини в кримінальному провадженні. *Захист прав людини: міжнародний та вітчизняний досвід*: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції (16 травня 2019 року). Київ: Національна академія прокуратури України, 2019. С.426.

² Гаврилюк Л. В. Роль органів досудового розслідування Національної поліції України в протидії злочинності. *Сучасні кримінологічні дослідження: методи, напрями, перспективи*: збірник тез між народ. наук.-практ. круглого столу (Київ, 14 лист. 2019 р.). Київ: ДНДІ МВС України, 2019. С.128.

прокурора, 1 992 (проти 1 802 торік, або +10,5) апеляційних скарг прокурора на судові рішення з питань досудового розслідування¹.

Важливою обставиною в оцінці ефективності роботи поліцейських органів є фактор строків розслідування. Відповідно до ст. 208 КПК України, затримання особи у порядку зазначеної статті (затримання на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення) зобов'язує повідомити про підозру впродовж 24 год. (ч. 2 ст. 278 КПК України). Причому якщо наявним буде звільнення особи внаслідок невмотивованого затримання, то це негативно позначиться на рейтингу тієї поліцейської групи, яка здійснювала затримання. Важливо пам'ятати, що строк досудового розслідування обчислюється саме з моменту вручення особі повідомлення про підозру. Таким чином, навіть у разі виявлення помилковості арешту поліції більш вигідно все ж таки знайти, що приписати особі, щоб не отримати негативну відмітку, внаслідок чого всі зусилля слідча група спрямовує на те, щоб якимось чином притягти особу (цілком імовірно, що абсолютно невинну) до кримінальної відповідальності².

Розмір відвернених та відшкодованих за допомогою правоохоронних органів матеріальних збитків від злочинної діяльності справедливо вважати одним із ключових критеріїв у процесі оцінки ефективності їх діяльності. Варто зауважити, що стан виконуваної правоохоронними органами України праці у означеній області є далеким від бажаного рівня, що підтверджується відповідними статистичними даними.

Спостерігається стійка динаміка фіксації більших сум матеріальних збитків від злочинної діяльності: у 2019 р. – 46 138 955,54 тис. грн. (проти 18 572 335,44 тис. грн. – у 2017 р. та 8 800 246,75 тис. грн. у 2018 р.) за одночасного зниження ефективності роботи органів кримінальної юстиції у напрямку їх відшкодування. Так, у 2019 р. було відшкодовано збитків у розмірі 2 660 453,24 тис. грн. (5,7% від загальної суми), накладено арешт на майно на суму 7 584 880,64 тис. грн. (16,4% від загальної суми), пред'явлено цивільні позови (без моральної шкоди) на суму 4 937 066,90 тис. грн. (10,7% від загальної суми). Стосовно діяльності кожного із спеціалізованих суб'єктів протидії відшкодовано: органами прокуратури – 108 512,72 тис. грн. із встановленої суми матеріальних збитків у розмірі 38 507 355,90 тис. грн. (0,28%); органами Національної поліції – 1 343 315,29 тис. грн. із встановленої суми матеріальних збитків у розмірі 3 921 389,22 тис. грн. (34,25%); органами безпеки – 1 069,27 тис. грн. із встановленої суми матеріальних збитків у розмірі

¹ Звіт про виконання паспорта бюджетної програми (Здійснення прокурорсько-слідчої діяльності, підготовка та підвищення кваліфікації кадрів прокуратури) станом на 1 січня 2020 року. URL: https://www.gp.gov.ua/userfiles/Zviti_pro_vikonannja_pasportiv_byudjetnih_program_po_KPKVK_0901010_0901030_0901040.PDF (дата звернення: 05.01.2020).

² Коваленко А. В. Кримінологічний вимір поліцейської діяльності в Україні : монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. С.251-252.

765 700,28 тис. грн. (0,13%); органами, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства – 1 097 391,65 тис. грн. із встановленої суми матеріальних збитків у розмірі 1 328 649,80 тис. грн. (82,59%); Державним бюро розслідувань – 3 432,87 тис. грн. із встановленої суми матеріальних збитків у розмірі 71 701,42 тис. грн. (4,78%); Національним антикорупційним бюро – 106 731,44 тис. грн. із встановленої суми матеріальних збитків у розмірі 1 544 158,92 тис. грн. (6,91%)¹. Узагальнений аналіз діяльності органів кримінальної юстиції з відшкодування завданих злочинами матеріальних збитків (за закінченими розслідуванням провадженнями) за період 2015-2019 рр. див. у Додатку Е.

Важливо розуміти, що обороти «конфісковано/вилучено майна, цінностей, грошових коштів», «накладено арешт на майно», які зустрічаються у відповідних звітах про виконану роботу, абсолютно не відповідають змістові поняття «компенсація збитків». Інформацію про вилучене майно не має підстав зіставляти ні з реальною картиною спричинених злочинами збитків, ні з реальним рівнем їх відшкодування.

Оцінка ефективності органів кримінальної юстиції може бути проведена й за іншими показниками їх діяльності. У 2019 р. за результатами виконання бюджетної програми «Здійснення прокурорсько-слідчої діяльності, підготовка та підвищення кваліфікації кадрів прокуратури» результативні показники органів прокуратури були зведені до такого:

- чисельність працівників органів прокуратури: із запланованих 14 930 штатних одиниць фактичні показники склали 13 821,5 (відхилення: - 1 108,5);
- кількість звернень до органів прокуратури: із запланованих 443 626 фактичні показники склали 305 510 (відхилення: -138 116);
- кількість проваджень (справ), у розгляді яких прокурори прийняли участь у судах: із запланованих 314 342 фактичні показники склали 294 612 (відхилення: -19 730);
- кількість громадян, прийнятих прокурорами на особистому прийомі: із запланованих 85 000 фактичні показники склали 65 396 (відхилення: -19 604);
- сума, на яку захищено інтереси держави прокурорами у суді (млн. грн.): із запланованих 16 732 фактичні показники склали 19 422 (відхилення: + 2 690);
- кількість документів прокурорського реагування, пов'язаних із забезпеченням функцій прокуратури щодо обмеження особистої свободи громадян: із запланованих 8 000 фактичні показники склали 8 073 (відхилення: +73)².

¹ Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2019 року. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113897&libid=100820&c=edit&_c=fo (дата звернення: 05.01.2020).

² Звіт про виконання паспорта бюджетної програми (Здійснення прокурорсько-слідчої діяльності, підготовка та підвищення кваліфікації кадрів прокуратури) станом на 1 січня 2020 року. URL: <https://www.gp.gov.ua/userfiles/228>

Наявні розбіжності між запланованими та фактичними показниками діяльності органів прокуратури пояснюються різними факторами: оптимізацією численності прокурорів; тривалістю розгляду справ судами внаслідок судової реформи; зменшенням кількості звернень (у тому числі на особистому прийомі); зменшенням численності прокурорів. До даної аргументації, проте, слід ставитися із відповідною долею критичності, враховуючи неузгодженості між внутрішніми показниками усередині системи, існуючу практику неналежного виконання працівниками прокуратури своїх посадових обов'язків тощо.

Приміром, у 2019 р. із 27,9 проваджень (справ), запланованих на одного (1) прокурора, розгляд яких потребує його обов'язкової участі у суді, показник виконання склав 29 (відхилення: + 1,1), що, відповідно, свідчить про зростання ефективності праці. У той же час, як уже зазначалося, впродовж вказаного періоду істотно зменшилася кількість проваджень (справ), у розгляді яких прокурори взяли у судах фактичну участь – на цілих 19 730 одиниць (!). Із вказаного обґрунтовано сформулювати декілька висновків: або при розгляді 19 730 проваджень (справ) у судах участь прокурора була не обов'язковою (й таке рішення повинне бути мотивоване саме процесуальними підставами, а не власним, суб'єктивним баченням питання), або зазначена ефективність роботи з огляду на такий критерій, як присутність, є сумнівною¹.

Чимало нарікань викликає затягнута у часі процедура судового розгляду справ, і це є об'єктивним чинником, що не викликає заперечень. Проте у даному розрізі доцільно й необхідно вказувати на супутні чинники суб'єктивного змісту – випадки нехтування прокурорськими працівниками виконанням своїх обов'язків. Зазначене переконливо засвідчила ситуація, що склалася у зв'язку із ухвалою Київського районного суду м. Полтави від 10.08.2018 р. про закриття кримінального провадження по обвинуваченню Г. А. Кернеса та інших осіб у справі №638/4399/15-к, яка була обґрунтована передусім порушенням розумних строків судового розгляду внаслідок систематичної неявки прокурора у судові засідання, та, як наслідок – висновком суду про відмову сторони обвинувачення від його підтримання у справі. У згаданому рішенні судом констатовано: «...таким чином, прокурор не лише самоусунувся від виконання своїх процесуальних обов'язків, а і позбавив інших учасників судового процесу можливості виступити у судових дебатах та останньому слові обвинувачених, а суд можливості винести рішення по суті обвинувачення. Участь у дебатах це не тільки право, це обов'язок прокурора.»

Zviti_pro_vikonannja_pasportiv_byudjetnih_program_po_KPKVK_0901010_0901030_0901040.PDF (дата звернення: 05.01.2020).

¹ Звіт про виконання паспорта бюджетної програми (Здійснення прокурорсько-слідчої діяльності, підготовка та підвищення кваліфікації кадрів прокуратури) станом на 1 січня 2020 року. URL: https://www.gp.gov.ua/userfiles/Zviti_pro_vikonannja_pasportiv_byudjetnih_program_po_KPKVK_0901010_0901030_0901040.PDF (дата звернення: 05.01.2020).

«...повідомленням на ім'я Генерального прокурора України від 02.07.2018 року суд звернувся до Генерального прокурора України з проханням про забезпечення одного із 19 прокурорів Генеральної прокуратури України для участі у судових дебатах по кримінальному провадженню, яке розглядається судом четвертий рік поспіль та прокурорам було запропоновано підтвердити своє бажання підтримати пред'явлене обвинувачення, оскільки ухилення прокурорів від участі у судових дебатах може бути розцінене судом як відмова від обвинувачення.», «... в судові засідання 02.07.2018, 03.07.2018, 04.07.2018, 05.07.2018, 06.07.2018, 09.07.2018, 10.07.2018 група прокурорів Генеральної прокуратури України, які підтримують державне обвинувачення, у кількості 19 чоловік (виділення моє. – І. М.) не прибула для участі у судових дебатах. ...Зрив судових засідань приводить до втрати суті визначення групи прокурорів, які підтримують державне обвинувачення»¹.

Економічний складник ефективності відіграє важливе значення для досягнення сформульованих започаткованими реформами судоустрою та органів кримінальної юстиції завдань. Основним компонентом державних затрат на судову та правоохоронну діяльність було і залишається фінансування конкретних адресатів реалізації, причому більша частина бюджетних асигнувань припадає на питання регулювання чисельності їх складу. Аналіз національного становища у даному контексті обґрунтовано розпочати із організаційно-управлінського та матеріально-фінансового аспектів забезпечення судових і правоохоронних органів окремих зарубіжних держав.

Охорону правопорядку в *США* забезпечують «майже 18 000 управлінь поліції на федеральному рівні, рівні штату, місцевому та муніципальному рівнях», у яких налічується приблизно 1 млн. кадрових співробітників поліції². Правоохоронна спрямованість США відрізняється динамічністю, технологічністю і відображенням концептуальності – підтримання громадського правопорядку у рамках реалізації демократичних прав і свобод в громадянському суспільстві. Місцева поліція лінійного рівня є найбільш численною (60%) і безпосередньо взаємодіє з населенням, становлячи собою основу поліцейської системи³. У поліції США немає єдиної організації, кожна територіально-адміністративна одиниця може створювати власне поліцейське

¹ Ухвала Київського районного суду м. Полтави від 10.08.2018 р. у справі № 638/4399/15-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75812065> (дата звернення: 23.07.2019).

² Системи освіти та підготовки поліції в регіоні ОБСЄ / Автори: Хатія Деканоїдзе, Мадлен Хелашвілі. К., 2018. С.33. URL: <https://www.osce.org/uk/project-coordinator-in-ukraine/423404?download=true> (дата звернення: 15.03.2019).

³ Майоров В. И., Севрюгин В. Е. Противодействие преступности на основе современных концепций взаимодействия полиции и общества: опыт зарубежных стран и России. *Вестник Пермского университета. Юридические науки*. 2017. Вып. 35. С. 100. URL: https://elibrary.ru/download/elibrary_29112324_89559914.pdf (дата звернення: 12.09.2018).

утворення з відповідними особливостями. Основне навантаження лягає на поліцію муніципалітетів та округів (округ – адміністративна одиниця з населенням від 100 тис. осіб). Найбільші поліцейські управління мають великі міста: поліція Нью-Йорка є найчисленнішою в США. Вона складається зі 120 ділянок і нараховує близько 40 тис. осіб. Управління шерифа Лос-Анджелеса – 17 тис. осіб. Поліція в США (у будь-якому штаті) передусім підзвітна населенню, а не певній структурі, що за ієрархією є вищою¹. Кількість співробітників поліції на 100 тис. населення у США складає 227 осіб. До 2020 р. за оцінками Бюро статистики праці, загальна кількість поліцейських має зрости до 853 100 співробітників².

Правоохоронну функцію у *Канаді* виконують державні поліцейські формування, що підпорядковуються муніципальному, провінційному або федеральному уряду. Більшості міст було надано повноваження відповідними провінціями на утримання власної поліції. Зі свого боку усі провінції Канади, за винятком двох, на договірних засадах передають виконання правоохоронних функцій Канадській королівській поліції, що є національним поліцейським органом, підпорядкованим уряду федерального рівня. Крім того, більшість резервацій корінних народів має власну поліцію, створену відповідно до угод, укладених між радою племені, провінцією та федеральним урядом. У 2016 р. в Канаді нараховувалося 68 773 поліцейських, що становить 190 працівників на 100 тис. жителів (зменшення на 1%, якщо порівнювати з попереднім роком)³. Кількість співробітників поліції на 100 тис. населення у Канаді складає 204 особи⁴.

У *Великій Британії* поліція підзвітна Міністерству внутрішніх справ та координується ним. У плануванні діяльності поліції беруть участь представники місцевої влади та громада, які доводять свої думки до поліції через констеблів у кожному відповідному районі. Оцінка ефективності відбувається за такими критеріями: зниження показника злочинності; оцінка роботи поліції населенням; злочини, які доведено безпосередньо до суду;

¹ Коваленко А. В. Кримінологічний вимір поліцейської діяльності в Україні : монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. С.253.

² Быковская Ю. В. Критерии оценки эффективности деятельности полиции зарубежных стран. *Национальные интересы: приоритеты и безопасность*. 2014. № 11(248). С.53-54. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kriterii-otsenki-effektivnosti-deyatelnosti-politsii-zarubezhnyh-stran/pdf> (дата звернення: 29.02.2017).

³ Системи освіти та підготовки поліції в регіоні ОБСЄ / Автори: Хатія Деканоїдзе, Мадлен Хелашвілі. К., 2018. С.47. URL: <https://www.osce.org/uk/project-coordinator-in-ukraine/423404?download=true> (дата звернення: 15.03.2019).

⁴ Быковская Ю. В. Критерии оценки эффективности деятельности полиции зарубежных стран. *Национальные интересы: приоритеты и безопасность*. 2014. № 11(248). С.53. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kriterii-otsenki-effektivnosti-deyatelnosti-politsii-zarubezhnyh-stran/pdf> (дата звернення: 29.02.2017).

економічна доцільність роботи поліції тощо¹. Кількість співробітників поліції на 100 тис. населення у Англії та Уельсі складає 252 особи².

Структурно та політично поліція **Нідерландів** підпорядковується Міністерству юстиції і поділяється на 25 регіональних підрозділів та Агентство національної поліції Нідерландів, яке має різні спеціалізовані й допоміжні департаменти. Регіональна поліція несе відповідальність за поліцейську діяльність на певній території – «поліцейському районі». Розмір і характер підрозділу регіональної поліції залежать від таких факторів, як чисельність населення, рівень злочинності та урбанізація. Найбільший підрозділ, за яким закріплено переважно міську місцевість, на території якої проживає понад 900 000 жителів, нараховує більш ніж 6 000 працівників³. Кількість співробітників поліції на 100 тис. населення у Нідерландах складає 224 особи⁴.

Поліція **Франції** історично об'єднує два централізованих інститути зі схожими повноваженнями: 1) національна поліція (підпорядковується Міністерству внутрішніх справ) – громадянське формування, яке функціонує у містах та населених пунктах з населенням понад 16 тис. чол.; 2) національна жандармерія (підпорядковується Міністерству оборони), виконує поліцейські функції у сільській місцевості та невеликих поселеннях, а у Франції це 90% території країни, на якій проживають близько 50% всього населення. Історично жандармерія посідає більш високий соціальний статус, створюючи ефект конкуренції між двома структурами⁵. Кількість співробітників поліції на 100 тис. населення у Франції складає 333 особи⁶.

¹ Коваленко А. В. Кримінологічний вимір поліцейської діяльності в Україні : монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. С.254-255.

² Быковская Ю. В. Критерии оценки эффективности деятельности полиции зарубежных стран. *Национальные интересы: приоритеты и безопасность*. 2014. № 11(248). С.53. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kriterii-otsenki-effektivnosti-deyatelnosti-politsii-zarubezhnyh-stran/pdf> (дата звернення: 29.02.2017).

³ Системи освіти та підготовки поліції в регіоні ОБСЄ / Автори: Хатія Деканоїдзе, Мадлен Хелашвілі. К., 2018. С.99. URL: <https://www.osce.org/uk/project-coordinator-in-ukraine/423404?download=true> (дата звернення: 15.03.2019).

⁴ Быковская Ю. В. Критерии оценки эффективности деятельности полиции зарубежных стран. *Национальные интересы: приоритеты и безопасность*. 2014. № 11(248). С.53. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kriterii-otsenki-effektivnosti-deyatelnosti-politsii-zarubezhnyh-stran/pdf> (дата звернення: 29.02.2017).

⁵ Майоров В. И., Севрюгин В. Е. Противодействие преступности на основе современных концепций взаимодействия полиции и общества: опыт зарубежных стран и России. *Вестник Пермского университета. Юридические науки*. 2017. Вып. 35. С. 101. URL: https://elibrary.ru/download/elibrary_29112324_89559914.pdf (дата звернення: 12.09.2018).

⁶ Быковская Ю. В. Критерии оценки эффективности деятельности полиции зарубежных стран. *Национальные интересы: приоритеты и безопасность*. 2014. № 11(248). С.53. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kriterii-otsenki-effektivnosti-deyatelnosti-politsii-zarubezhnyh-stran/pdf> (дата звернення: 29.02.2017).

У **ФРН** органи поліції поділяються на федеральні та регіональні (поліція земель). Поліція ФРН працює у складі міністерства внутрішніх справ. Федеральна кримінальна поліція як спільна служба федерації і земель створена для боротьби з кримінальною злочинністю на території федерації. Вона може сама провадити кримінальне переслідування на прохання земельної влади або за розпорядженням федерального міністра внутрішніх справ, при цьому Федеральна кримінальна поліція є центром інформації та зв'язку між усіма поліцейськими службами Німеччини із запобігання злочинам. За обсягом виконуваних повноважень поліція земель поділяється на державну (земельну), окружну, повітову і міську (муніципальну). Уся поліція землі підпорядкована міністерству внутрішніх справ, за винятком міської поліції, яка перебуває у віданні органів міського самоврядування і фінансується з міського бюджету¹. У всіх поліцейських структурах нараховується приблизно 260 000 кадрових офіцерів (з урахуванням цивільного персоналу кількість працівників поліції становить 330 000 осіб). 80% від загальної кількості офіцерів поліції працюють у земельній поліції 16 федеральних земель, 20% офіцерів поліції проходять службу у федеральній поліції². Кількість співробітників поліції на 100 тис. населення у ФРН складає 296 осіб³.

Загальна кількість співробітників Міністерства внутрішніх справ **Австрії** становить 32 700 осіб, зокрема 25 500 офіцерів поліції. Тут існує тільки федеральна поліція, яка підпорядкована Генеральному директорату II Міністерства внутрішніх справ. У дев'яти федеральних землях/провінціях Австрії є регіональні директорати поліції, які несуть відповідальність за організацію служби поліції у провінціях. Ці поліцейські директорати зі свого боку поділяються на поліцейські округи / управління поліції у містах, які відповідають за організацію роботи поліцейських дільниць. Усього нараховується 800 поліцейських дільниць і понад 80 спеціалізованих дільниць⁴.

¹ Реформування органів кримінальної юстиції України відповідно до європейських стандартів: концептуальний аналіз: монографія / Овчаренко О. М., Сердюк О. В., Мошак Г. Г., Дунаєва Т. Є., Кохан В. П., Шуміло О. О. ; НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса. Харків, 2015. С.36.

² Системи освіти та підготовки поліції в регіоні ОБСЄ / Автори: Хатія Деканоїдзе, Мадлен Хелашвілі. К., 2018. С.105. URL: <https://www.osce.org/uk/project-coordinator-in-ukraine/423404?download=true> (дата звернення: 15.03.2019).

³ Быковская Ю. В. Критерии оценки эффективности деятельности полиции зарубежных стран. *Национальные интересы: приоритеты и безопасность*. 2014. № 11(248). С.53. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kriterii-otsenki-effektivnosti-deyatelnosti-politsii-zarubezhnyh-stran/pdf> (дата звернення: 29.02.2017).

⁴ Системи освіти та підготовки поліції в регіоні ОБСЄ / Автори: Хатія Деканоїдзе, Мадлен Хелашвілі. К., 2018. С.88-89. URL: <https://www.osce.org/uk/project-coordinator-in-ukraine/423404?download=true> (дата звернення: 15.03.2019).

Кількість співробітників поліції на 100 тис. населення у Австрії складає 328 осіб¹.

Поліція *Японії* є самостійною державною установою, підпорядкованою уряду, не входячи до складу жодного міністерства чи відомства. У столиці та у префектурах юрисдикція поліції поділяється на округи і райони, у кожному з яких функціонує традиційна система поліцейських «стаціонарних будок» («Кобан»). Так, у 9-мільйонному Токіо діють близько 110 відділень поліції, на кожне з яких «замикаються» 10-15 «Кобан». Поліцейські пункти, розташовані по всій території країни та інтегровані у навколишні квартали (у великих містах діють 6200 «Кобан» – 3-5 співробітників; а у нечисленних населених пунктах – 6600 «Chuzaisho» з 1 співробітником) виконують основну роль у підтриманні громадського порядку та громадської безпеки на первинному рівні. Основна робота з попередження і припинення правопорушень зосереджена на лінійному рівні, де працюють понад 40% усього особового складу поліції, але саме на них припадають 60-65% усіх затриманих злочинців². Кількість співробітників поліції на 100 тис. населення у Японії складає 204 особи³.

У *Російській Федерації* в цілому витрати на поліцію за три роки збільшилися у 2,3 рази, на внутрішні війська – у 1,7 рази. У 2014 р. витрати на медицину склали 3,9% бюджету, на освіту – 4,2%, на фізкультуру і спорт – 0,2%. Поліція і армія є рекордсменами за видатками – відповідно 14,3% і 8,7% бюджетних грошей. Тому не дивно, що з усіх країн СНД найбільшою за численністю поліції є Росія – 1234 співробітників на 100 000 населення⁴. Кількість співробітників поліції на 100 тис. населення у Росії складає 546 осіб⁵.

¹ Быковская Ю. В. Критерии оценки эффективности деятельности полиции зарубежных стран. *Национальные интересы: приоритеты и безопасность*. 2014. № 11(248). С.53. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kriterii-otsenki-effektivnosti-deyatelnosti-politsii-zarubezhnyh-stran/pdf> (дата звернення: 29.02.2017).

² Майоров В. И., Севрюгин В. Е. Противодействие преступности на основе современных концепций взаимодействия полиции и общества: опыт зарубежных стран и России. *Вестник Пермского университета. Юридические науки*. 2017. Вып. 35. С. 102. URL: https://elibrary.ru/download/elibrary_29112324_89559914.pdf (дата звернення: 12.09.2018).

³ Быковская Ю. В. Критерии оценки эффективности деятельности полиции зарубежных стран. *Национальные интересы: приоритеты и безопасность*. 2014. № 1(248). С.53. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kriterii-otsenki-effektivnosti-deyatelnosti-politsii-zarubezhnyh-stran/pdf> (дата звернення: 29.02.2017).

⁴ Нургалиев Б. М., Уалиев К. С., Кусаинова А. К. Результативность деятельности полиции как показатель экономической эффективности ассигнований. *Современные тенденции развития науки и технологий*. 2015. № 8-6. С. 85. URL: https://elibrary.ru/download/elibrary_25024054_62577493.pdf (дата звернення: 15.05.2019).

⁵ Быковская Ю. В. Критерии оценки эффективности деятельности полиции зарубежных стран. *Национальные интересы: приоритеты и безопасность*. 2014. № 11(248). С.53. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kriterii-otsenki-effektivnosti-deyatelnosti-politsii-zarubezhnyh-stran/pdf> (дата звернення: 29.02.2017).

Численність поліції *Литовської, Латвійської та Естонської* Республік мають тенденцію до скорочення. Так, наприклад, у період з 2005 по 2011 роки загальна кількість литовської поліції скоротилася з 12 936 до 11 077 осіб. За цей же період щільність поліції на 100 тисяч населення також скоротилася з 377 до 341 поліцейського. Загальна численність естонської поліції в 2013 році склала 5000 осіб, щільність поліції на 100 тисяч населення – 239 поліцейських¹. Поліція Латвії складається з державної поліції, поліції безпеки, муніципальної поліції та портової поліції. Державна поліція Латвії підпорядковується Міністерству внутрішніх справ. Кількість поліцейських, які склали присягу, становить приблизно 7 000 співробітників. Найбільшою державною структурою в *Естонії* є Департамент поліції та прикордонної охорони, який розпочав роботу у 2010 році після злиття Департаменту поліції, Центральної кримінальної поліції, Поліції громадського порядку, Департаменту прикордонної охорони та Департаменту міграції громадян. Департамент має у своєму штаті 5 000 працівників, бюджет на 2017 р. становив 165 млн. євро². Кількість співробітників поліції на 100 тис. населення у Литві складає 323 особи, Латвії – 432 особи, Естонії – 338 осіб³.

Грузія. У 2004 р. за рішенням Президента Грузії М. Саакашвілі були відправлені у відставку всі керівники правоохоронних органів, увесь особовий склад ДАІ (майже 15 тис. осіб), переатестацію пройшли всі професійні судді та державні службовці. Особовий склад органів міліції скорочено майже втричі (із 85 до 26 тис.), 355 поліцейських на 100 тисяч населення. Заробітна плата поліцейського збільшена в десять разів (у середньому вона складає 700 дол. США), заробітна слідчого сягає 2 000 дол. США, судді першої інстанції – 1 500 дол. США при середній зарплаті в країні близько 200 дол. США⁴.

Загальносвітовий показник – 300 поліцейських на 100 тис населення. ООН рекомендує 222 поліцейські (міліціонери) на 100 тисяч жителів країни. У Фінляндії та Норвегії – 146-160 поліцейських, в США – 270, у Німеччині – 321. Максимальною нормою в країнах Центральної та Східної Європи вважається

¹ Фільштейн М. В. Поліцейські органи прибалтійських держав – членів Європейського союзу (Латвія, Литва, Естонія): організація та правове забезпечення діяльності в сфері внутрішніх справ : дис. ... канд. юрид. наук. К., 2016. С.97-98.

² Системи освіти та підготовки поліції в регіоні ОБСЄ / Автори: Хатія Деканоїдзе, Мадлен Хелашвілі. К., 2018. С.63, 75. URL: <https://www.osce.org/uk/project-coordinator-in-ukraine/423404?download=true> (дата звернення: 15.03.2019).

³ Быковская Ю. В. Критерии оценки эффективности деятельности полиции зарубежных стран. *Национальные интересы: приоритеты и безопасность*. 2014. № 11(248). С.53. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kriterii-otsenki-effektivnosti-deyatelnosti-politsii-zarubezhnyh-stran/pdf> (дата звернення: 29.02.2017).

⁴ Реформування органів кримінальної юстиції України відповідно до європейських стандартів: концептуальний аналіз: монографія / Овчаренко О. М., Сердюк О. В., Мошак Г. Г., Дунаєва Т. Є., Кохан В. П., Шуміло О. О. ; НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса. Харків, 2015. С.114-115, 199.

450 поліцейських. Суддів у деяких державах припадає на 100 тис. жителів: в Англії та Уельсі – 5, США – 7, Молдові – 9, Швеції, Італії – 10, Росії, Румунії – 15¹. Найбільша кількість прокурорів (20 або більше прокурорів на 100 тис. жителів) у країнах Східної Європи (Болгарія, Литва, Латвія, Республіка Молдова, Російська Федерація, Україна), так само як і в Ісландії. 7 держав (Англія та Уельс (Великобританія), Австрія, Франція, Греція, Ірландія, Італія та Нідерланди) мають найменшу кількість прокурорів (менше ніж 5 на 100 тис. жителів). Держави з найбільшою кількістю справ, що надходять на одного прокурора (Австрія, Франція і Німеччина) мають найнижчу кількість прокурорів. Держави з найнижчою кількістю справ на одного прокурора здебільшого є державами Східної Європи, які, однак, мають найвищу кількість прокурорів на 100 тис. жителів (зокрема, Литва, Латвія, Російська Федерація, Республіка Молдова)².

За даними фахівців Європейської комісії з ефективності правосуддя (СЕРЕЈ), кошторис судової влади може включати в себе бюджет пенітенціарної системи, діяльність Міністерства юстиції або будь-яких інших установ, як наприклад, Конституційний Суд або Рада Юстиції, судовий захист молоді тощо. Серед «інших» елементів, які формують загальний бюджет судової системи, можна зазначити *inter alia* конституційні суди (Латвія, Республіка Молдова, Туреччина), національні судові органи управління (Республіка Молдова), державну правову допомогу (Албанія), служби примусу (Албанія, Фінляндія, Республіка Молдова), служби громадського правосуддя (Сполучене Королівство – Шотландія), нотаріат (Республіка Молдова), центри гармонізації законодавства та установи правосуддя (Республіка Молдова), органи офіційного видавництва (Албанія), органи судової медицини та судової експертизи (Албанія, Республіка Молдова, Швеція, Туреччина), виборчі витрати (Фінляндія, Туреччина), страхові та соціальні фонди для співробітників судових органів (Латвія) або інші установи, на які покладена діяльність, до прикладу, пов'язана із усиновленням (Албанія), захистом інформації (Фінляндія), реституцією майна (Албанія), запобіганням злочинам (Фінляндія, Швеція), а також установи, діяльність яких пов'язані із обігом наркотичних речовин (Сполучене Королівство – Шотландія), установи, які здійснюють відшкодування шкоди постраждалим з відповідних фондів (Швеція, Сполучене Королівство-Шотландія). У деяких державах-членах частина бюджету, що

¹ Реформування органів кримінальної юстиції України відповідно до європейських стандартів: концептуальний аналіз: монографія / Овчаренко О. М., Сердюк О. В., Мошак Г. Г., Дунаєва Т. Є., Кохан В. П., Шуміло О. О. ; НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса. Харків, 2015. С.198-199.

² Звіт Європейської комісії з ефективності правосуддя (СЕРЕЈ) «Системи правосуддя в Європі – Видання 2014 р. (на основі даних за 2012 р.): Ефективність і якість правосуддя». URL: <https://vkksu.gov.ua/userfiles/doc/cepej/Systema-pravosuddya-v-evropi-2012.pdf> (дата звернення: 16.10.2018).

призначена для правоохоронних органів, також включена до загального бюджету (Швеція, Сполучене Королівство-Шотландія)¹.

З урахуванням щорічних державних витрат на судову систему у 2012 р. Україна посіла достатньо високий, 7-ий щабель серед 43 держав-респондентів, із показником у 3,2% (середній показник – 2,2%), залишивши позаду такі держави, як: Швеція (2,2%; 17-те місце), Нідерланди (2,0%; 22 місце), Франція (1,9%; 24 місце), Італія (1,5%; 31 місце), Бельгія (0,7%; 41 місце). При цьому частина бюджету, виділеного на систему правосуддя у складі, власне, судової системи (суди, органи прокуратури та правової допомоги) склала 52,3%, трохи вище за середній показник у 49,2%. Загалом судовій системі в Україні (суди, органи прокуратури та правова допомога) було виділено 668 млн. 136 тис. 539 євро, з яких 257 млн. 763 тис. 148 євро (38,58%) – на систему прокуратури. Україна належить до числа держав, в яких бюджетний пріоритет надають саме органам прокуратури, із часткою ВВП на душу населення у 0,188%².

За результатами Звіту «Системи правосуддя у Європі: ефективність та якість правосуддя – 2018 рік» (на основі даних за 2016 рік), на судову систему в Україні (суди, органи прокуратури та правова допомога) було виділено 343 млн. 727 тис. 529 євро, проти 405 млн. 287 тис. 184 євро у 2014 р. Частина бюджету судової системи у бюджеті всієї системи правосуддя склала 9,3%, на решту елементів бюджету всієї системи правосуддя (в Україні – 15 елементів) припадало 90,7%. На суд у складі судової системи (суди, органи прокуратури та правової допомоги) було відведено 64% бюджету. У відсотках до ВВП бюджет для судової системи у 2016 році становив 0,40%. В Україні частина затвердженого державного бюджету для органів прокуратури у межах загального державного бюджету судової системи на 2016 рік становила 34%. Для порівняння, бюджет, затверджений для прокуратури в Україні, становив: у 2010 р. – 105 млн. 519 тис. 414 євро, у 2012 р. – 257 млн. 763 тис. 148 євро, у 2014 р. – 157 млн. 624 тис. 921 євро, у 2016 р. – 116 млн. 282 тис. 491 євро³.

Фактична чисельність суддів у місцевих загальних та господарських судах щороку зменшувалася в результаті звільнення суддів у відставку, а саме в порівнянні з 2016 роком (4247 од.), у 2017 році – 3935 од., у 2018 році – 3711 од., станом на 01.04.2019 р. – 3659 од., тобто з 01.04.2019 р. фактична чисельність суддів першої інстанції зменшилась на 588 одиниць. При цьому рішень щодо зменшення штатних одиниць зазначених судів не приймалось. Сформований на 15.05.2019 р. резерв кандидатів на посаду судді (722 од.), не

¹ Звіт Європейської комісії з ефективності правосуддя (CEPEJ) «Системи правосуддя в Європі – Видання 2014 р. (на основі даних за 2012 р.): Ефективність і якість правосуддя». URL: <https://vkksu.gov.ua/userfiles/doc/cepej/Systema-pravosuddya-v-evropi-2012.pdf> (дата звернення: 16.10.2018).

² Там само.

³ European judicial systems Efficiency and quality of justice. CEPEJ Studies No. 26. 2018 Edition (2016 data). URL: https://vkksu.gov.ua/userfiles/Rapport_avec_couv.pdf (дата звернення: 17.12.2019).

задовольняє існуючі потреби системи правосуддя, створює ризики невиконання стратегічних цілей – формування ефективної системи правосуддя та підвищення якості правосуддя через не укомплектування посад суддів вказаних судів¹.

На забезпечення здійснення правосуддя місцевими, апеляційними судами та вищими спеціалізованими судами, впродовж 2015-2019 рр. було скеровано такі розміри бюджетних асигнувань²:

Таблиця №19

Рік	Вид видатків	Розмір бюджетних асигнувань (тис. грн.) / Динаміка до попереднього року
2015	Забезпечення здійснення правосуддя місцевими та апеляційними судами	3 597 676,8
	Здійснення правосуддя ВСУ	94 741,5
	Здійснення правосуддя ВССУ	106 152,6
	Здійснення правосуддя ВГСУ	120 795,9
	Здійснення правосуддя ВАСУ	84 666,0
2016	Забезпечення здійснення правосуддя місцевими та апеляційними судами	5 079 536,8 / + 41,1%
	Здійснення правосуддя ВСУ	106 551,5 / +12,4%
	Здійснення правосуддя ВССУ	121 989,5 / +14,9%
	Здійснення правосуддя ВГСУ	127 938,3 / +5,9%
	Здійснення правосуддя ВАСУ	96 490,4 / +13,9%
2017	Забезпечення здійснення правосуддя місцевими, апеляційними судами та вищими спеціалізованими судами	8 627 128,1 / +69,8%
	Здійснення правосуддя ВСУ	1 012 901,8 / +850,6%
	Здійснення правосуддя ВССУ	138 050,2 / +13,1%

¹ Звіт про результати аудиту ефективності використання бюджетних коштів на забезпечення діяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. К., 2019. С.9 URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2019/14-3_2019/Zvit_14-3_2019.pdf (дата звернення: 06.01.2020).

² Про Державний бюджет України на 2015 рік: Закон України від 28.12.2014 р. № 80-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80-19/print>; Про Державний бюджет України на 2016 рік: Закон України від 25.12.2015 р. № 928-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/928-19/print>; Про Державний бюджет України на 2017 рік: Закон України від 21.12.2016 р. № 1801-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1801-19/print>; Про Державний бюджет України на 2018 рік: Закон України від 07.12.2017 р. № 2246-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-19/print>; Про Державний бюджет України на 2019 рік: Закон України від 23.11.2018 р. № 2629-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2629-19/print> (дата звернення: 22.12.2019).

	Здійснення правосуддя ВГСУ	148 944,2 / +16,4%
	Здійснення правосуддя ВАСУ	96 053,3 / - 0,4%
2018	Забезпечення здійснення правосуддя місцевими, апеляційними судами та вищими спеціалізованими судами	13 482 337,2 / +56,2%
	Здійснення правосуддя ВС	1 733 100,9 / +71,1%
	Здійснення правосуддя ВАКС	36 926,1
	Здійснення правосуддя ВСПВ	29 486,4
2019	Забезпечення здійснення правосуддя місцевими, апеляційними судами та вищими спеціалізованими судами	14 107 265,5 / +4,6%
	Здійснення правосуддя ВС	2 110 238,7 / +21,7%
	Здійснення правосуддя ВАКС / Апеляційною палатою ВАКС	241 181,9
		76 948,1
	Здійснення правосуддя ВСПВ / Апеляційною палатою ВСПВ	17 549,2
12 450,8		

Р. О. Долотовим пропонується декілька варіантів вирішення питання – яку саме частину державних затрат на здійснення правосуддя можна віднести саме на витрати, пов'язані зі злочинністю, тобто, включити у розрахунки ціни злочинності? Перший з них полягає у простому кількісному порівнянні результатів діяльності судів за видами процесуального судочинства (цивільного, адміністративного, кримінального) і подальшому розподілі коштів пропорційно встановленим співвідношенням видів процесуальної діяльності. Виходячи з того, що більша частина роботи судів пов'язана з розглядом конкретних справ, як основної змінної для порівняння враховується число розглянутих справ. Згідно з іншим підходом, як основну змінну до уваги слід брати час, витрачений судами на розгляд справ (матеріалів), а не їх кількість¹.

Згідно з ч.1 ст.151 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Державна судова адміністрація України є державним органом у системі правосуддя, який здійснює організаційне та фінансове забезпечення діяльності органів судової влади у межах повноважень, встановлених законом. У 2018 р. ДСА України виступило розпорядником 13 млрд. 482 млн. 337 тис. 200 грн., скерованих на забезпечення здійснення правосуддя місцевими, апеляційними судами та вищими спеціалізованими судами. На здійснення правосуддя Верховним Судом було передбачено 1 млрд. 733 млн. 100 тис. 900 грн. (див. Таблицю №18).

¹ Долотов Р. О. Проблемы оценки издержек, связанных с реакцией общества на преступность. *Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права*. 2014. № 2. С.29. URL: https://elibrary.ru/download/elibrary_21978578_27893655.pdf (дата звернення: 15.05.2019).

Огляд даних про стан здійснення правосуддя у 2018 році містить таку інформацію щодо кількості розглянутих справ (матеріалів) у рамках того чи іншого виду процесуального судочинства¹:

Таблиця №20

Вид процесуального судочинства	Кількість розглянутих справ (матеріалів)				
	кримінальні	цивільні	господарські	адміністративні	про адміністративні правопорушення
суди першої інстанції	1196 826	956 960	87 363	62 663	757 763
апеляційні суди	206 069	73 522	19 923	83 687	22 077
Вищий антикорупційний суд України розпочав роботу 05.09.2019 р., Вищий суд з питань інтелектуальної власності станом на 2018 р. створений ще не був					
	1 402 895	1 030 482	107 286	146 350	779 840
Усього:	3 466 853				

Пропорційний метод дає можливість встановити, що із загальної кількості коштів на забезпечення здійснення правосуддя у 2018 р., витрати, власне, на кримінальне судочинство склали біля 5,5 млрд. грн. (13 482 337,2 тис. грн. * 1402895 / 3 466 853 = 5 455 755,8 тис. грн.). Однак його важко сприйняти як єдино можливий, зважаючи на трудомісткість розгляду справ у порядку кримінального, цивільного, господарського чи адміністративного судочинства, яка відрізняється, і то доволі суттєво.

Правила внутрішнього трудового розпорядку, згідно з ст.50 Кодексу законів про працю України, визначають тривалість робочого часу для суддів 40 годин на тиждень, за наявності двох вихідних днів. Згідно з листом Міністерства соціальної політики України від 19.10.2017 р. №224/0/103-17/214 «Щодо норми тривалості робочого часу», тривалість робочого часу при 40-годинному робочому тижні становила 1 994 години. За інформацією ДСА України, у 2018 р. кількість суддів місцевих і апеляційних судів в Україні, які мали повноваження щодо розгляду судових справ, склала 4 673, при визначеній потребі у 6 993 штатних одиниць².

Зважаючи на зазначене, у 2018 р. на здійснення правосуддя судьями місцевих та апеляційних судів було затрачено 9 317 962 годин (1 994 * 4 673). При цьому потрібно враховувати, що означена цифра є все ж-таки наближеною до достовірної, зважаючи на перебування суддів на лікарняному, у

¹ Огляд даних про стан здійснення правосуддя у 2018 році. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/media/ogl_2018.pdf (дата звернення: 14.03.2019).

² Там само.

відрядженнях, непоодинокі випадки збільшеного, ненормованого часу їх роботи тощо.

На даний момент залишаються чинними затверджені рішенням Ради суддів України від 09.06. 2016 р. №46 «Рекомендовані показники середніх витрат часу на розгляд справ та коефіцієнтів складності справ за категоріями»¹. Водночас рішенням XVII позачергового з'їзду суддів України від 30.10.2019 р. ДСА України рекомендовано вжити невідкладних заходів щодо завершення започаткованої роботи із розрахунку науково обґрунтованих нормативів навантаження на суддів. Так, середні часові витрати на розгляд кримінальної справи, пов'язаної із умисним вбивством, складають 20 год. (5,31 коефіцієнта складності), умисним тяжким тілесним ушкодженням – 13 год. (3,58 коефіцієнта складності), згвалтуванням – 16 год. (4,26 коефіцієнта складності), «фальшивомонетництвом» – 16 год. (4,40 коефіцієнта складності). Окрім цього, нормативами передбачені часові затрати на розгляд: скарг на дії і рішення правоохоронних органів (3 год., 0,89 коефіцієнта складності), скарг потерпілих, що надійшли до суду в порядку статті 27 КПК України (2 год., 0,51 коефіцієнта складності), справ про застосування до неповнолітніх примусових заходів виховного характеру (2 год., 0,56 коефіцієнта складності).

З використанням вказаних нормативів можна визначити суму бюджетних коштів, затрачених на здійснення судочинства при розгляді справ по конкретних деліктах. До прикладу, у 2018 р. на розгляді судів першої інстанції перебувало 3 641 проваджень по ст.115 КК України «Умисне вбивство»². На розгляд даних справ судді повинні були затратити 72 820 годин (3 641 * 20 год. = 72 820). З урахуванням загальної кількості затрачених на здійснення у 2018 р. правосуддя годин пропорційно можна визначити «вартість» розгляду судами справ за ст.115 КК України, яка складає 105 млн. 364 тис. 649 грн. (72 820 * 13 482 337 200 / 9 317 962).

На забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції, протягом 2015-2019 рр. було скеровано такі розміри бюджетних асигнувань³:

¹ Щодо визначення коефіцієнтів навантаження на суддів: Рішення Ради суддів України від 09.06.2016 р. №46. URL: <http://www.rsu.gov.ua/en/events/risenna-rsu-no-46-vid-09062016-sodo-viznacenna-koeficientiv-navantazenna-na-suddiv> (дата звернення: 14.05.2018).

² Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження (2018 рік). URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2018 (дата звернення: 02.08.2019).

³ Про Державний бюджет України на 2015 рік: Закон України від 28.12.2014 р. № 80-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80-19/print>; Про Державний бюджет України на 2016 рік: Закон України від 25.12.2015 р. № 928-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/928-19/print>; Про Державний бюджет України на 2017 рік: Закон України від 21.12.2016 р. № 1801-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1801-19/print>; Про Державний бюджет України на 2018 рік: Закон України від 07.12.2017 р. № 2246-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-19/print>;

Таблиця №21

Рік	Вид видатків	Розмір асигнувань (тис. грн.) / Динаміка до попереднього року
2015	ГПУ Здійснення прокурорсько-слідчої діяльності, підготовка та підвищення кваліфікації кадрів прокуратури Забезпечення функцій САП	2 919 373,9 2 919 373,9 –
	МВС України Апарат МВС України Забезпечення захисту від протиправних посягань, охорона громадського порядку та протидія незаконній міграції	33 771 154,7 16 420 372,0 14 672 007,1
	Забезпечення діяльності НАБУ	247 882,0
	Забезпечення діяльності ДБР	--
	Забезпечення діяльності органів системи СБУ	4 116 470,8
2016	ГПУ Здійснення прокурорсько-слідчої діяльності, підготовка та підвищення кваліфікації кадрів прокуратури Забезпечення функцій САП	3 306 748,4 (+13,2%) 3 231 859,5 (+ 10,7%) 74 888,9
	МВС України Апарат МВС України Забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, участь у міжнародних миротворчих операціях	44 145 598,0 (+30,7%) 4 831 260,8 (-70,5%) 15 127 671,3 (+3,1%)
	Забезпечення діяльності НАБУ	488 565,8 (+97,0%)
	Забезпечення діяльності ДБР	--
	Забезпечення діяльності органів системи СБУ	5 127 035,6 (+24,5%)
2017	ГПУ Здійснення прокурорсько-слідчої діяльності, підготовка та підвищення кваліфікації кадрів прокуратури Забезпечення функцій САП	5 825 858,3 (+76,1%) 5 706 431,6 (+76,5%) 119 426,7 (+59,4%)
	МВС України Апарат МВС України Забезпечення діяльності Національної поліції України	54 835 304,8 (+24,2%) 5 508 098,0 (+14,0%) 19 174 636,2 (+26,7%)
	Забезпечення діяльності НАБУ	773 556,8 (+58,3%)
	Забезпечення діяльності ДБР	640 684,9 (-)
	Забезпечення діяльності органів системи СБУ	6 265 372,0 (+22,2%)
	ГПУ Здійснення прокурорсько-слідчої діяльності, підготовка та підвищення кваліфікації кадрів прокуратури Забезпечення функцій САП	7 168 863,4 (+23,0%) 7 052 730,6 (+23,5%) 116 132,8 (-2,7%)

Про Державний бюджет України на 2019 рік: Закон України від 23.11.2018 р. № 2629-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2629-19/print> (дата звернення: 22.12.2019).

2018	МВС України	68 487 881,6 (+24,8%)
	Апарат МВС України	9 637 772,5 (+74,9%)
	Забезпечення діяльності Національної поліції України	23 778 515,9 (+24,0%)
	Забезпечення діяльності НАБУ	857 091,7 (+10,7%)
	Забезпечення діяльності ДБР	651 567,3 (+1,6%)
	Забезпечення діяльності органів системи СБУ	7 737 058,0 (+23,4%)
2019	ГПУ	7 269 784,4 (+1,4%)
	Здійснення прокурорсько-слідчої діяльності, підготовка та підвищення кваліфікації кадрів прокуратури	7 160 985,4 (+1,5%)
	Забезпечення функцій САП	99 542,5 (-14,2%)
	МВС України	86 150 397,6 (+25,7%)
	Апарат МВС України	14 383 428,2 (+49,2%)
	Забезпечення діяльності Національної поліції України	28 771 369,0 (+20,9%)
	Забезпечення діяльності НАБУ	867 541,4 (+1,2%)
	Забезпечення діяльності ДБР	1 111 261,1 (+70,5%)
	Забезпечення заходів діяльності органів системи СБУ	9 649 298,5 (+24,7%)

Звертає на себе увагу та викликає сумніви у своїй економічній обґрунтованості (тим більше, у сучасних криміногенних умовах. – І. М.) динаміка росту бюджетних асигнувань на утримання апарату МВС України, особливо у контексті паралельних витрат на «практичну» діяльність органів внутрішніх справ. У 2015 р. мала місце особлива небезпечно-державна фінансова диспропорція: із загального бюджету МВС України у 33 млрд. 771 млн. грн. 48,6% (або 16 млрд. 420 млн. грн.) були віднесені на утримання апарату, що на 10,6% більше здійснених витрат на забезпечення захисту від протиправних посягань, охорони громадського порядку та протидії незаконній міграції у масштабах країни (14 млрд. 672 млн. грн.). Вказана практика отримала своє продовження і у наступний період. Так, у 2018 р. асигнування на апарат були збільшені на 74,9%, порівняно з попереднім роком, у 2019 р. – на 49,2%, порівняно з 2018 р. Тоді як динаміка витрат на інші статті була значно «скромнішою» чи взагалі носила від’ємний характер: 1) забезпечення діяльності підрозділів, установ та закладів Національної поліції України (+24,0% у 2018 р., +20,9% у 2019 р.); 2) здійснення прокурорсько-слідчої діяльності, підготовка та підвищення кваліфікації кадрів прокуратури (+23,5% у 2018 р., +1,53% у 2019 р.); 3) забезпечення функцій САП (-2,7% у 2018 р., -14,2% у 2019 р.); 4) забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України (+10,7% у 2018 р., +1,2% у 2019 р.); 5) забезпечення діяльності ДБР (+1,6% у 2018 р., +70,5% у 2019 р.); 6) забезпечення заходів у сфері безпеки держави та діяльності органів системи СБУ (+23,4% у 2018 р., +24,7% у 2019 р.).

Виділення на забезпечення діяльності ДБР у 2019 р. 1 111 261,1 тис. грн. (+70,5% порівняно з попереднім роком) не повною мірою співвідноситься із ефективністю діяльності цього нового правоохоронного органу за результатами року. Згідно зі Звітом про діяльність ДБР у 2019 р., до суду направлено 3 017 обвинувальних актів, набрало законної сили 1 012 судових рішень. Загальна

сума завданої злочинами збитків і шкоди декларується на рівні 4,3 млрд. грн., з яких відшкодовано 4,6 млн. грн., 750 тис. грн. повернуто в Україну з-за кордону¹. Виходить, що результативність діяльності ДБР у економічному, вартісному вираженні (у вигляді повернення до бюджету завданої деліктами шкоди) у 2019 р. склала усього лише 0,11% (!). До того ж, до зазначених у звіті ДБР показників слід ставитися доволі обережно. За статистичними даними Генеральної прокуратури України, у 2019 р., за наслідками роботи ДБР встановлена сума матеріальних збитків склала 71 млн. 701 тис. грн. (проти 4,3 млрд. указаних ДБР. – І. М.), відшкодовано збитків на суму 3 млн. 432 тис. грн., накладено арешт на майно на суму 30 млн. 100 тис. грн., пред'явлено цивільний позов (без відшкодування моральної шкоди) на суму 2 млн. 145 тис. грн. (див. Додаток Е).

Економічно недоцільною слід визнати підтримку у 2019 р. організації та проведення фізкультурно-спортивним товариством «Динамо» України роботи з розвитку фізичної культури і спорту серед працівників та військовослужбовців правоохоронних органів у розмірі 22 млн. 939 тис. грн., тоді як на наукове та інформаційно-аналітичне забезпечення заходів по боротьбі з організованою злочинністю і корупцією передбачено коштів у 5 (!) разів менше (4 млн. 289 тис. грн.)².

Водночас, про що вже згадувалося, наявна штатна чисельність слідчих органів Національної поліції України не сприяють ефективній реалізації прав потерпілого та загалом здійснення якісного досудового розслідування. Як зазначає С. Є. Абламський, незважаючи на збільшення у 2013 р. штатної чисельності слідчих на 1,2 тис. осіб (+16,7%), за останні декілька років навантаження на одного слідчого збільшилось вчетверо, зокрема у 2018 році в середньому одним слідчим розслідувалось 350 проваджень. Відтак суттєве зменшення обсягу роботи інших служб органів Національної поліції, які здебільшого передають зібрані матеріали до слідчих підрозділів, а в подальшому лише виконують доручення слідчих, стало однією з причин значного збільшення навантаження на слідчі підрозділи³.

У результаті структурних перетворень, які відбулися впродовж 2016-2017 років, загальна кількість підрозділів Національної поліції, що утримуються за

¹ Звіт про діяльність Державного бюро розслідувань за 2019 р. URL: <https://www.slideshare.net/DBRPress/2019-231275352> (дата звернення: 18.01.2020).

² Про Державний бюджет України на 2019 рік: Закон України від 23.11.2018 р. № 2629-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2629-19/print> (дата звернення: 22.12.2019).

³ Абламський С. Є. Реалізація прав потерпілого у досудовому провадженні. *Захист прав людини: міжнародний та вітчизняний досвід*: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції (16 травня 2019 року). Київ: Національна академія прокуратури України, 2019. С.21-22.

рахунок коштів державного бюджету, зменшилася на 14 050 штатних одиниць (з 130 287 до 128 837)¹.

Відповідно до п. 5 ст. 13 Закону України «Про Національну поліцію» загальна чисельність поліції, що утримується за рахунок коштів Державного бюджету України, до 01.01.2018 року не може перевищувати 140 тисяч осіб. Штатна чисельність поліцейських, які утримуються за рахунок Державного бюджету, на 01.01.2020 р. становила 118,5 тисячі осіб².

Співвідношення «ціна-якість».

За результатами аудиту Рахунковою палатою України ефективності використання бюджетних коштів на забезпечення діяльності Верховного Суду (2018 р. – 9 місяців 2019 р.) сформульовано такі висновки:

- зважаючи на незалежні від ВС причини (особливий конституційний порядок призначення та звільнення суддів, гальмування працівниками ВСУ процесів ліквідації), непродуктивно витрачено кошти у сумі 164 841,4 тис. грн. оскільки фактичного результату – завершення ліквідації судів та державних підприємств, не досягнуто. Існують також реальні ризики непродуктивного використання і у 2019 р. коштів (93 441,8 тис. грн.) за цим же напрямом;

- довготривала процедура ліквідації судів гальмує судову реформу та спричиняє значне фінансове навантаження на державний бюджет, створюючи надлишкові та непродуктивні витрати, зокрема, на виплату суддівської винагороди суддям, що фактично не здійснюють правосуддя (82 337,2 тис. грн.), на оплату праці помічників цих суддів, які не виконують своїх обов'язків (13 390,2 тис. грн.), та відповідних працівників апаратів судів, що ліквідовуються. Зменшення максимальної чисельності суддів ВС до 100 (при фактичній чисельності 192 судді) створює ризики непродуктивного використання бюджетних коштів у подальшому;

- через неукомплектованість суддівського корпусу в 2018 р. результативний показник якості «Частка розглянутих Верховним Судом справ і матеріалів у їх загальній кількості» виконано на 55,2%, що призвело до накопичення нерозглянутих матеріалів, збільшення терміну їх розгляду та додаткового навантаження на суддів, на 01.10.2019 р. залишок нерозглянутих процесуальних звернень та справ становив 60 464. На розгляді Касаційного кримінального суду впродовж 2018 року перебувало 15 720 процесуальних звернень (касаційних скарг, подань, клопотань, заяв) та кримінальних проваджень (справ). Середнє навантаження на одного суддю у 2018 році – 629

¹ Звіт про результати аудиту ефективності використання бюджетних коштів, виділених на забезпечення діяльності підрозділів, установ та закладів Національної поліції України: рішення Рахункової палати від 11.04.2018 р. №10-2. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2018/10-2_2018/zvit_10-2_2018.pdf (дата звернення: 23.04.2019).

² Штатна чисельність Національної поліції України. URL: <https://www.npu.gov.ua/about/struktura/shtat-ta-chiselnist.html> (дата звернення: 08.01.2020).

од., що перебували на розгляді, із них касаційних скарг, заяв про перегляд судового рішення – 388. На 01.10.2019 р. цей показник становив 357 справ, нерозглянутими залишилися 5 419 справ і матеріалів, або 41% загальної кількості справ і матеріалів, що перебували на розгляді¹.

Основними недоліками, що супроводжували процес реформування Національної поліції України у 2016-2017 рр. доцільно вважати:

- розтягнуту у часі процедуру вирішення питань створення універсальної служби детективів, реформування служби дільничних офіцерів, формування підрозділів з патрулювання і контролю дорожнього руху на трасах, які мали кардинально підвищити рівень правопорядку, поліпшити криміногенну ситуацію в державі та забезпечити безпеку дорожнього руху;

- прорахунки в системі внутрішнього контролю та необґрунтовані управлінські рішення, які ухвалювалися керівниками різного рівня органів і підрозділів Національної поліції, у 2016-2017 роках з недотриманням чинного законодавства витрачено 71091,7 тис. грн., неефективно – 9193,6 тис. гривень;

- прийняття під час утворення Національної поліції непослідовних управлінських рішень, які позначались на результативності та ефективності її діяльності. До прикладу, через рік після утворення Департаменту протидії наркозлочинності (кінець 2015 року) було прийнято рішення його ліквідувати (грудень 2016 року). Разом з ним ліквідовані і його 10 територіальних (відокремлених) підрозділів;

- недосконалу систему управління матеріально-технічними ресурсами; прийняття необґрунтованих управлінських рішень, які ухвалювалися керівниками різних рівнів при їх закупівлі, у результаті чого частина придбаного обладнання і техніки не використовувалася і зберігалася на складах;

- недовіра існує у Національній поліції системи внутрішнього контролю².

Собівартість зловживань та порушень законності органами кримінальної юстиції та суду.

Недоліки діяльності органів кримінальної юстиції обґрунтовано відносять до числа соціальних наслідків злочинності³, зловживання представників

¹ Звіт про результати аудиту ефективності використання бюджетних коштів на забезпечення діяльності Верховного суду: рішення Рахункової палати від 03.12.2019 р. №36-1. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2019/36-1_2019/Zvit_36-1_2019.pdf (дата звернення: 23.12.2019).

² Звіт про результати аудиту ефективності використання бюджетних коштів, виділених на забезпечення діяльності підрозділів, установ та закладів Національної поліції України: рішення Рахункової палати від 11.04.2018 р. №10-2. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2018/10-2_2018/zvit_10-2_2018.pdf (дата звернення: 23.04.2019).

³ Холыст Б. Криминология. Основные проблемы. М.: Юридическая литература, 1980. С.255.

правоохоронних і судових органів пропонують включати до непрямого збитку від злочинності¹.

У ст. 3 Конституції України проголошено, що держава відповідає перед людиною за свою діяльність, а в ст. 56 Основного Закону України встановлено, що кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень. Відповідно до ст. 62 Конституції України у разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням. На реалізацію відповідних конституційних норм спрямоване положення ст. 1176 ЦК України, яким на державу покладається обов'язок відшкодувати шкоду, завдану незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду. Порядок відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю відповідних органів регламентований Законом України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду»².

У 2017 році рівень незаконного насильства в поліції практично зрівнявся з аналогічними показниками 2010 року. Оціночна кількість людей, які ставали жертвами умисного завдання працівниками поліції побиття, страждань чи катувань, зросла з 409 080 осіб у 2015 році до 641 326 осіб у 2017 році. Оціночна кількість тих, що стали жертвами катувань, також зросла з 62 935 осіб у 2015 р. та становить майже 96 тис. осіб у 2017 році³.

Згідно з п.1 ч.1 ст.1 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду», підлягає відшкодуванню шкода, завдана громадянинові, у тому числі внаслідок: незаконного засудження, незаконного повідомлення про

¹ Голіна В. В. «Ціна» злочинності: що ми про неї знаємо? / В. В. Голіна, Н. В. Сметаніна. *Голос України*. 2013. № 127 (12 липня). С.10.

² Вовк М. З. Проблеми реалізації права на відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду. *Захист прав людини: міжнародний та вітчизняний досвід: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції (16 травня 2019 року)*. Київ: Національна академія прокуратури України, 2019. С.127.

³ Назаров В. В. Сучасні проблеми дотримання конституційних прав і свобод людини в кримінальному провадженні. *Захист прав людини: міжнародний та вітчизняний досвід: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції (16 травня 2019 року)*. Київ: Національна академія прокуратури України, 2019. С.426.

підозру у вчиненні кримінального правопорушення, незаконного взяття і тримання під вартою, незаконного проведення в ході кримінального провадження обшуку, виїмки, незаконного накладення арешту на майно, незаконного відсторонення від роботи (посади) та інших процесуальних дій, що обмежують права громадян.

За даними Рахункової палати, розмір потреби в бюджетних коштах на 2016-2017 та 2018 роки за бюджетною програмою «Відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду, відшкодування громадянинуві вартості конфіскованого та безхазяйного майна, стягнутого в дохід держави, відшкодування шкоди, завданої фізичній чи юридичній особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, їх посадових і службових осіб» був таким: у 2016 р. – 145 000,0 тис. грн. та одне рішення – 5 180 264,2 дол. США; у 2017 р. – 45 000,0 тис. грн.; у 2018 р. – 33 651,9 тис. грн.¹.

Автором проведений аналіз судової практики розгляду справ у спорах про недоговірні зобов'язання (відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду), період ухвалення (постановлення): 01.01.2019-31.12.2019 рр. Сума до стягнення за рахунок бюджетних асигнувань становить понад 15 млн. грн. (див. Додаток Є). Вагому питому вагу серед допущених порушень законності із постановлених 64 рішень утворюють незаконне повідомлення про підозру та перебування під слідством/судом – 87,5%, далі йдуть: інші процесуальні дії, що обмежують права громадян – 18,75%, незаконне взяття і тримання під вартою – 14%, бездіяльність органів досудового розслідування – 10,9%, незаконне проведення в ході кримінального провадження обшуку – 9,3%, незаконне накладення арешту на майно – 7,8% (зазначені відсотки пояснюються поєднанням у рішеннях декількох різновидів порушень. – І. М.).

Серед 7 160 985,4 тис. грн., виділених, до прикладу, у 2019 р. на здійснення прокурорсько-слідчої діяльності, підготовка та підвищення кваліфікації кадрів прокуратури сума у 15 млн. грн. видається часткою, не вартою уваги. Однак це тільки на перший погляд. Оцінка описаної поведінки працівників органів кримінальної юстиції та суду повинна здійснюватися не тільки з огляду на абсолют недопустимості порушень принципу законності, але й враховувати економічну складову. По-перше, звертає на себе увагу високий середній показник виплат за кожним випадком судового захисту – 234 тис. 617 грн. По-

¹ Звіт про результати аудиту стану використання бюджетних коштів на відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам органами державної влади, та на забезпечення виконання рішень суду, що гарантовані державою: рішення Рахункової палати від 31.05.2018 р. №13-2. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2018/13_2_2018/zvit_13-2_2018.pdf (дата звернення: 22.07.2019).

друге, середньомісячні витрати на заробітну плату прокурорсько-слідчого працівника (крім військовослужбовця) у 2019 р. склали 33 622,3 грн. (403 467,6 грн. на рік. – І. М.), при відхиленні їх чисельності у -967 працівників проти затвердженої у паспорті бюджетної програми кількості¹. Компенсаційні виплати держави могли б слугувати еквівалентом річної заробітної плати (виділення мос. – І. М.) ще 37 прокурорсько-слідчих працівників або ж матеріальним підґрунтям для заохочення за високу якість досудового розслідування тощо. По-третє, до авторської добірки потрапила лише частина випадків захисту громадянами порушених незаконними діями органів кримінальної юстиції і суду прав та інтересів. У багатьох інших захист не відбувається, через недотримання положень ч.1 ст.11 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду», згідно з якими орган, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, слідчий, прокурор або суд, у разі виникнення права на відшкодування завданої шкоди, зобов'язані (виділення мос. – І. М.) роз'яснити особі порядок поновлення її порушених прав чи свобод та відшкодування завданої шкоди. Уповноважений суб'єкт, одночасно з повідомленням про закриття справи в стадії дізнання і попереднього слідства або з копією виправдувального вироку, що набрав законної сили, або постановою (ухвалою) суду (судді) направляє громадянина повідомлення, в якому роз'яснює, куди і протягом якого терміну можна звернутися за відшкодуванням шкоди і поновленням порушених прав (п.6 Положення про застосування Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду»)².

Чинний КПК України не передбачає законодавчого регулювання компенсації моральної шкоди реабілітованому. За даними дослідження А. О. Наумової, 96% опитаних засуджених вважає, що слідчий, прокурор повинні нести юридичну відповідальність за незаконне і необґрунтоване кримінальне переслідування, а суддя – за незаконне засудження особи, не винуватої у вчиненні злочину. У зв'язку з цим науковець пропонує такі нематеріальні форми усунення наслідків моральної шкоди: 1) письмове

¹ Звіт про виконання паспорта бюджетної програми (Здійснення прокурорсько-слідчої діяльності, підготовка та підвищення кваліфікації кадрів прокуратури) станом на 1 січня 2020 року. URL: https://www.gp.gov.ua/userfiles/Zviti_pro_vikonannja_pasportiv_byudjetnih_program_po_KPKVK_0901010_0901030_0901040.PDF (дата звернення: 05.01.2020).

² Про затвердження Положення про застосування Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду»: наказ Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України, Міністерства фінансів України від 04.03.1996 р. №6/5/3/4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/z0106-96#o13> (дата звернення: 04.004.2018).

вибачення прокурора від імені держави за незаконне кримінальне переслідування; 2) письмове вибачення судді за незаконне засудження невинуватої особи; 3) письмове повідомлення прокурора, судді про реабілітацію особи за місцем її роботи, навчання, мешкання; 4) письмове повідомлення прокурора, судді в засобах масової комунікації про реабілітацію особи, якщо в них була поширена інформація про кримінальне переслідування чи засудження особи; 5) письмове повідомлення прокурора (судді) про реабілітацію померлого членам його сім'ї, близьким родичам. Пропозицію щодо унормування положення про відшкодування моральної шкоди реабілітованому підтримали 75% опитаних співробітників правозахисних організацій України та 73% – прокурорів¹.

У сфері кримінального судочинства можна зустріти факти, коли з різних необ'єктивних причин допускаються повторні допити свідків, пов'язані з їх відривом від виробництва, огляди, відтворення, обшуки, дорогі експертизи і навіть провадження додаткового розслідування та повторний судовий розгляд кримінальних справ, зважаючи на помилки і недоліки при первинному їх розгляді. З такими фактами завжди пов'язуються зайві матеріальні, трудові та моральні витрати. І це, як правило, трапляється з вини працівників, що здійснюють кримінальне судочинство².

Незабезпечення «якості» кримінального судочинства тягне за собою чисельні звернення громадян України до міжнародних юрисдикційних органів – Європейського Суду з прав людини та рішення, за якими до державного бюджету включаються статті відповідних компенсаційних витрат.

У ч. 1 ст. 318 КПК України встановлено, що судовий розгляд має бути проведений і завершений упродовж розумного строку. Право бути судимим без невинуватої затримки тісно пов'язане з іншими правами, в тому числі правом на свободу, правом вважатися невинуватим і правом захищати себе. ЄСПЛ наголосив, що воно встановлено для того, щоб не посилювати невизначеність, у якій перебуває обвинувачений, а також збиток, який неминуче буде завдано його репутації, незважаючи на презумпцію невинуватості («Макфарлейн проти Ірландії» (31333/06) Велика палата Європейського суду (2010) § 155). Крім того, невинувата затримка може негативно позначитися на якості або прийнятності доказів («Мессі проти Сполученого Королівства» (14399/02), Європейський суд (2004) § 27). Гарантія невідкладного розгляду справи служить інтересам правосуддя, а, отже, – інтересам обвинувачених, потерпілих і суспільства в цілому («Сельмуні проти Франції» (25803/94), Велика палата (1999) § 107–118). Порухення ж цієї гарантії характеризується таким правовим

¹ Наумова А. О. Актуальні питання усунення наслідків моральної шкоди особі, яка не винувата у вчиненні злочину. *Захист прав людини: міжнародний та вітчизняний досвід*: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції (16 травня 2019 року). Київ: Національна академія прокуратури України, 2019. С.436-437.

² Нікітін Ю. В., Рощина І. О. Ефективність норм кримінального права у попередженні злочинів : Монографія. К.: ВНЗ «Національна академія управління», 2014. С.36.

принципом – «затримка у відправленні правосуддя дорівнює відмові в правосудді»¹.

Суттєві та регулярні затримки у відправленні правосуддя є предметом особливого занепокоєння та можуть підірвати впевненість громадськості в ефективності судової системи, а також, що у виняткових випадках необґрунтована відсутність рішення суду впродовж особливо тривалого періоду може на практиці бути розцінена як відмова у здійсненні правосуддя (Гліканиці проти Греції (№ 40150/09)). Що стосується права на здійснення правосуддя, ЄСПЛ заявив, що забезпечення «права на суд» було б «ілюзорним, якби національна правова система держави-учасниці дозволяла, щоб остаточне, обов'язкове судове рішення залишалось нечинним на шкоду одній зі сторін». Таким чином, виконання рішення, винесеного будь-яким судом, «має розглядатися як невід'ємна частина «судового процесу» для цілей статті 6 [Конвенції] (Хорнсбі проти Греції, 19 березня 1997 року). Справи, подані до ЄСПЛ, що стосуються тривалості судового розгляду, складають більше 10% від кількості усіх справ, що мають розглядатися Судом (99 900 справ станом на 31.12.2013 р.). Якщо взяти до уваги випадки, що стосуються невиконання судових рішень, дві вказані категорії представляють 25% всіх справ, що мають бути розглянуті. Серед держав, проти яких подано найбільшу кількість позовів (приблизно з 500 або більше справ): Італія (з приблизно 10 000 справ, пов'язаними з недосконалістю національних засобів правового захисту), Україна (приблизно з 10 000 справ, пов'язаних в першу чергу з проблемою невиконання), Туреччина (яка нещодавно ввела внутрішні засоби правового захисту, що були визнані Судом ефективними), Росія, Греція та Румунія. Дані, що відносяться до порушень розумного тимчасового критерію, встановленого Судом, демонструють, що ряд держав напряду зіштовхується із проблемою надмірної тривалості судового розгляду: у період між 2011 і 2013 рр., 5 держав були 50 разів звинувачені у зв'язку з цим: Україна, Греція, Туреччина, Угорщина і Росія Федерація².

Статистика ЄСПЛ щодо звернень українців за захистом своїх прав має стійку тенденцію до збільшення. З кожним роком Суд виносить все більшу кількість рішень по суті у справах проти України: якщо у 2002 р. Судом було ухвалено 1 рішення по суті, у 2003 – 8 таких рішень, то у 2004 р. – 14, у 2005 р. – вже 120. У 2010 р. Судом було постановлено 109 рішень по суті проти

¹ Лапкін А. В. Деякі проблеми забезпечення судом розумних строків судового розгляду у кримінальному провадженні. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 листоп. 2018 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Консультація. місія Європейського Союзу. Харків, 2018. С.146.

² Звіт Європейської комісії з ефективності правосуддя (CEPEJ) «Системи правосуддя в Європі – Видання 2014 р. (на основі даних за 2012 р.): Ефективність і якість правосуддя». URL: <https://vkksu.gov.ua/userfiles/doc/cepej/Systema-pravosuddya-v-evropi-2012.pdf> (дата звернення: 16.10.2018).

України, у 2011 – 105, у 2012 – 71, у 2013 – 69 відповідних рішень. З 1997 по 2013 р. Україна програла 962 справ у цьому суді. Із загальної кількості порушень Україною Конвенції 477 – це визнані Судом порушення права особи на справедливий суд, передбаченого п. 1 ст. 6 Конвенції, 185 – це порушення права на свободу та особисту недоторканність, визначену ст. 5 Конвенції й 105 – це порушення заборони катування, визначеної ст. 3 цього документа. Заяви проти України, які розглядає Суд, здебільшого стосуються порушень таких прав: право на свободу та особисту недоторканність, у тому числі застосування тортур на досудовому слідстві, неправомірне тримання особи під вартою; право на мирне володіння своїм майном; право на справедливий судовий розгляд в частині права на виконання рішення суду (передусім щодо виплати заборгованості по заробітній платі, пенсіям), перевищення розумних строків розгляду справ судами. Така статистика свідчить про потребу вжиття системних заходів на державному рівні для поліпшення ситуації¹.

За даними судді цього Суду від України Г. Юдківської, у 2011-2013 рр. наша держава посідала місця у першій п'ятірці держав-лідерів за кількістю скарг громадян. У 2012 р. українцями було подано близько 10 тис. скарг (у 2011 р. ця цифра склала 5,5 тис.). На кінець 2013 року на розгляді Європейського суду знаходилося 13 тис. 284 заяви, подані проти України, що складає 13,3% від загальної кількості заяв у Суді (майже 100 тис.). Переважна більшість цих клопотань (до 98 %) відхиляється уже Судом на перших етапах, тобто вони визнаються неприйнятними. Однак у справах за якими Євросуд ухвалює рішення по суті, фіксуються структурні проблеми української правової системи, пов'язані, як правило, з недоліками роботи судових установ і правоохоронних органів. Це виражається передовсім у значних сумах компенсацій, що присуджуються громадянам України, постраждалим від дій державних органів або їх посадових осіб¹⁷⁴. Наприклад, за 211 рішеннями, оприлюдненими Євросудом у січні 2013 р., ця сума сягнула «рекордних» 1,1 млн. євро, що становить 11,7 млн. грн. Усі ці кошти мають бути виплачені з Держбюджету. У 2013 р. Суд зобов'язав Україну виплатити компенсацій на загальну суму 113,6 млн. грн. Найбільші суми отримують громадяни, постраждалі від катувань і нелюдського поводження в органах міліції. Так, у справі Б. Савицького, який став інвалідом через побиття в райвідділі міліції, куди він прийшов подати заяву про крадіжку власного велосипеда, загальна сума компенсації склала 154 тис. євро (із них 100 тис. – моральна компенсація, 51 тис. – матеріальні збитки і 3 тис. – судові витрати)².

Зобов'язання держави у частині правоохорони права на життя має тісний зв'язок із її процесуальним аспектом – обов'язком забезпечити ефективне

¹ Реформування органів кримінальної юстиції України відповідно до європейських стандартів: концептуальний аналіз: монографія / Овчаренко О. М., Сердюк О. В., Мошак Г. Г., Дунаєва Т. Є., Кохан В. П., Шуміло О. О. ; НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса. Харків, 2015. С.73.

² Там само. С.73-74.

розслідування факту смерті за підозрілих обставин, причому висновки слідства повинні ґрунтуватися на ретельному, об'єктивному та безсторонньому аналізі усіх відповідних елементів. Автором проведено контент-аналіз 43 рішень ЄСПЛ (2006-2019 роки), за висновками яких констатоване порушення Україною процесуального аспекту ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Найбільш типовими недоліками у роботі правоохоронних органів, допущення яких стало підставою для присудження заявникам 647 694 євро компенсації, стали такі: надмірна тривалість кримінального розслідування та його недоліки (неодноразові відмови порушенні кримінальних справ; неодноразові повернення справи для проведення додаткового розслідування; несвоєчасність проведення експертиз; їх чисельність, яка свідчить про відсутність комплексного підходу до збору доказів на стадії досудового слідства; неодноразовість призначення експертиз одного виду одним слідчим; відсутність належної швидкості та сумлінності, що призвело до втрати важливих доказів та зниження ймовірності успішності слідства; неодноразове невиконання працівниками міліції вказівок вищестоящих органів та несистемний підхід до збирання доказів; відсутність можливості виправити недоліки розслідування), постійне відкладення судових засідань під час судового розгляду справи, тривалість періоду розслідування та судового розгляду справи (див. Додаток Ж).

Нескінченні порушення прав учасників кримінального провадження під час досудового розслідування та в судовому провадженні в майбутньому неминуче будуть використані в позовах до ЄСПЛ, що завдасть значних матеріальних й іміджевих збитків для України. Прикладом цього є прецедентне рішення Європейського суду з прав людини, який задовольнив разом усі позови, подані українськими громадянами зі скаргами на невиконання судових рішень українських судів, а це 12 тис. справ. До того ж позови були задоволені без розгляду – за принципом схожості. Європейський суд з прав людини зазначив, що Україна все одно рішень суду фактично не виконує, тому суд уже «заливає» зверненнями з цієї країни і далі так тривати не може¹.

За висновками Рахункової палати, впродовж 2016 – I кварталу 2018 року Державною казначейською службою України на виконання бюджетних програм «Відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду, відшкодування громадянинуві вартості конфіскованого та безхазяйного майна, стягнутого в дохід держави, відшкодування шкоди, завданої фізичній чи юридичній особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, їх посадових і службових осіб», «Заходи щодо виконання рішень суду, що

¹ Назаров В. В. Сучасні проблеми дотримання конституційних прав і свобод людини в кримінальному провадженні. *Захист прав людини: міжнародний та вітчизняний досвід*: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції (16 травня 2019 року). Київ: Національна академія прокуратури України, 2019. С.427.

гарантовані державою» в межах бюджетних призначень використано 723 494,9 тис. грн., що відповідно до законодавства є збитками державного бюджету. Водночас незабезпечення фінансовими ресурсами потреби в бюджетних коштах на відшкодування шкоди громадянам та виконання рішень суду, що гарантовані державою, призводить до щорічного збільшення заборгованості держави з виконання рішень судів перед громадянами і підприємствами, підвищує соціальну напругу, зменшує кредит довіри до інституцій держави та ефективного правосуддя¹.

Фінансові компенсації порушених прав громадян збільшують видатки бюджету, змушуючи державу вживати відповідних заходів. Згідно зі ст.19 Закону України «Про державний бюджет України на 2019 рік» Кабінету Міністрів України надано право реструктуризувати фактичну заборгованість обсягом до 7 544 562 370 грн. за рішеннями судів, виконання яких гарантовано державою, а також за рішеннями Європейського суду з прав людини, прийнятими за наслідками розгляду справ проти України, шляхом видачі фінансових казначейських векселів строком обігу до семи років з відстроченням платежів за такою заборгованістю на один рік та відсотковою ставкою 9,3 відсотка річних. Для забезпечення захисту прав та інтересів України під час урегулювання спорів, розгляду у закордонних юрисдикційних органах справ за участю іноземного суб'єкта та України, а також забезпечення представництва України у ЄСПЛ передбачено 762 406,2 тис. грн. Платежі на виконання рішень закордонних юрисдикційних органів, прийнятих за наслідками розгляду справ проти України, складають 594 422,7 тис. грн.².

Зважаючи на існуючу заборгованість у розмірі 7 544 562,37 тис. грн. та за умови затвердження у подальшому бюджетних призначень не менше, ніж 594 422,7 тис. грн., остаточне погашення може відбутися орієнтовно через 12 (дванадцять) років (!).

3.3. Інститут виконання покарання у структурі наслідків злочинності: стан, ефективність, собівартість

Кризовість існуючої системи покарань та необхідність негайного проведення її структурованої реформи вже тривалий час визнається на державно-політичному та нормативному рівнях, як і вимушена необхідність

¹ Звіт про результати аудиту стану використання бюджетних коштів на відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам органами державної влади, та на забезпечення виконання рішень суду, що гарантовані державою: рішення Рахункової палати від 31.05.2018 р. №13-2. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2018/13_2_2018/zvit_13-2_2018.pdf (дата звернення: 22.07.2019).

² Про Державний бюджет України на 2019 рік: Закон України від 23.11.2018 р. № 2629-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2629-19/print> (дата звернення: 22.12.2019).

залучення все більшої кількості бюджетних коштів на реалізацію задекларованих завдань.

У контексті оцінки діяльності виправних установ та служб пробації доцільно звернути увагу на міжнародний досвід фінансового планування у вказаній сфері. До прикладу, для оцінки діяльності Тюремної Служби Її Величності у Великобританії використовуються своєрідні індикатори, орієнтовані на досягнення заявлених основних цілей поточного бюджетного фінансування кримінально-виконавчої системи. Серед них, наприклад, вказані:

а) захист суспільства від злочинців шляхом ізоляції засуджених у безпечних, пристойних та здорових умовах;

б) скорочення злочинності за допомогою конструктивного підходу, що поєднує протидію порушенням режиму;

в) підвищення освітнього та професійного рівня ув'язнених і заохочення законослухняної поведінки в ув'язненні та після звільнення особи. Крім того, на короткострокову перспективу заявлені цілі Служби, розвинені у переліку пріоритетних завдань на цей період:

- забезпечувати безпеку (в установах Служби) і запобігати втечам;
- впроваджувати (спільно зі Службою пробації) гнучкий режим виконання покарань, включаючи більш широке застосування умовно дострокового звільнення та звільнення на поруки;
- забезпечувати безпечне управління ув'язненими;
- покращувати систему охорони здоров'я у місцях позбавлення волі;
- налагодити взаємодію з Радою у справах ювенільної юстиції;
- збільшити місткість і потенціал (УІС);
- підвищити ефективність Служби;
- поновити діяльність Служби, включаючи реалізацію програм RESPOND (програма забезпечення расової рівноправності для персоналу та ув'язнених) та Quantum (програма інформатизації Служби)¹.

У Великобританії ефективність діяльності приватних організацій у сфері пробації безпосередньо пов'язана з економічним чинником. Наприклад, у м. Свонсі у разі досягнення зменшення рецидиву на 3% впродовж певного періоду зберігається або ж збільшується бюджет фінансування на цей же період. Якщо цей показник не виконується, то 10% бюджету буде перерозподілено на інші організації, які надають більш якісні послуги з реабілітації правопорушників. В Уельсі запроваджується експеримент з оплати праці організацій пробації «за результатом», тобто у разі відсутності змін у показниках рецидиву, вони фактично залишатимуться без оплати своєї роботи,

¹ Нурғалиев Б. М., Кусаинова А. К. Цена и эффективность системы правоохранительной деятельности республики Казахстан. *Евразийский союз ученых*. 2015. №10-6 (19). С.85-86. URL: https://elibrary.ru/download/elibrary_25008992_37736031.pdf (дата звернення: 04.03.2018).

що додатково посилить конкуренцію та відповідальність працівників цих установ¹.

В Україні недостатність фінансування неодноразово виступає чинником зменшення обсягу та згорання уже розпочатих програм, що негативно позначається на стабільності й послідовності державного впливу й очікуваних результатах. Так, Державна цільова програма реформування Державної кримінально-виконавчої служби на 2013-2017 роки, затверджена постановою КМ України від 29.04.2013 р. №345, залишалася чинною менше року, до прийняття 05.03.2014 р. постанови КМ України №71 «Деякі питання оптимізації державних цільових програм і національних проектів, економії бюджетних коштів та визнання такими, що втратили чинність, деяких актів Кабінету Міністрів України».

До основних проблем, що потребують розв'язання, Концепція реформування (розвитку) пенітенціарної системи України², затверджена розпорядженням КМ України від 13.09.2017 р. №654-р, відносить:

- необхідність оптимізації існуючої мережі кримінально-виконавчих установ та слідчих ізоляторів, їх організаційно-штатної структури. Із прийняттям рішення про ліквідацію Державної пенітенціарної служби (постанова Кабінету Міністрів України від 18.05.2016 р. № 343) до сфери управління Мін'юсту було віднесено 148 установ виконання покарань та слідчих ізоляторів (113 кримінально-виконавчих установ; 12 слідчих ізоляторів; 17 установ виконання покарань з функцією слідчих ізоляторів, шість виховних колоній), 90 промислових і 11 сільськогосподарських підприємств установ виконання покарань, 18 закладів охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби, інші установи і заклади. Впродовж 2015 року – I кварталу 2017 р. чисельність осіб, які відбували покарання в установах виконання покарань, зменшилася в 1,4 рази (з 57 396 до 41 800 осіб), а чисельність осіб, які трималися у слідчих ізоляторах, навпаки, збільшилася з 16 035 до 18 821 особи, або в 1,2 рази. Внаслідок зменшення чисельності засуджених установи виконання покарань стали напівпорожніми (станом на 1 квітня 2017 р. планова наповненість становила 88 807 осіб, фактична – 41 800 осіб, або 47,1%), а деякі з них майже – порожніми. При суттєвому зменшенні кількості засуджених чисельність персоналу колоній практично не змінилася, а в деяких з них стала перевищувати кількість осіб, які в них утримуються;

¹ Яковець І. С. Англійський досвід застосування пробації. *Державна пенітенціарна служба України: історія, сьогодення та перспективи розвитку у світлі міжнародних пенітенціарних стандартів та Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, затвердженої Указом Президента України від 8 листопада 2012 року №631* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 28-29 берез. 2013 р.). К. : Державна пенітенціарна служба України, 2013. С.316.

² Автором поняття «пенітенціарна», «кримінально-виконавча» система/служба у дослідженні використовуються як слова-синоніми.

- вирішення питання плинності кадрів, пов'язаної із низькою заробітною платою персоналу органів і установ виконання покарань, низьким рівнем соціального захисту персоналу та пенсіонерів Державної кримінально-виконавчої служби;

- низький рівень технічної оснащеності установ виконання покарань та слідчих ізоляторів засобами охорони (понад 90% наявних комплексів технічних засобів охорони периметрів та 33% інших типів інженерно-технічних засобів охорони та нагляду установ виконання покарань і слідчих ізоляторів перебувають у незадовільному технічному стані внаслідок багатократного перевищення граничного строку експлуатації, морального і фізичного зношення);

- невідповідність існуючої системи виконання кримінальних покарань та попереднього ув'язнення принципам гуманізму та поваги до прав і свобод людини. Умови тримання засуджених та осіб, узятих під варту, потребують приведення у відповідність з європейськими стандартами. В експлуатації залишаються будівлі слідчих ізоляторів, які побудовані більш як 200 років тому, – 12 % (від загальної кількості слідчих ізоляторів), від 100 до 200 років тому, – 58%, від 50 до 100 років тому, – 14%, від 10 до 50 років тому, – 14%;

- неможливість повноцінного забезпечення засуджених та ув'язнених якісною медичною допомогою: організація лікування осіб, які є хворими на туберкульоз або інші небезпечні інфекційні хвороби, недостатня укомплектованість медичних установ кваліфікованими кадрами, низький рівень забезпечення медичним обладнанням, 70% якого застаріле, технічно зношене або не функціонує взагалі, тощо¹.

Фінансове забезпечення реалізації Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України передбачає додаткову потребу у фінансуванні (виділення моє. – І. М.) Державної кримінально-виконавчої служби: у 2017 р. – 730 млн. гривень; у 2018 р. – 6451,1 млн. гривень, у 2019 р. – 7921,5 млн. гривень, у 2020 р. – 8498,1 млн. гривень від потреб, передбачених в основних напрямках бюджетної політики на відповідні роки².

Підвищення ефективності попередження злочинів і реабілітації засуджених та вдосконалення системи виконання покарань передбачає Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки, включаючи:

- розробку та практичне застосування сучасних підходів до управління пенітенціарними установами. Вирішення проблеми переповненості установ виконання покарань, удосконалення тюремної інфраструктури і залучення приватного сектора;

¹ Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 р. № 654-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-p/print> (дата звернення: 13.04.2019).

² Там само.

- вдосконалення етичних та дисциплінарних правил і механізмів внутрішнього контролю в пенітенціарних установах;
- вдосконалення системи відбування покарання неповнолітніми із забезпеченням їм права на продовження освіти й професійного навчання;
- впровадження індивідуалізованого підходу до відбування покарання, поліпшення заходів безпеки в пенітенціарних установах; розробка механізмів боротьби і попередження жорстокого поводження у пенітенціарних установах шляхом здійснення зовнішнього нагляду та незалежного моніторингу;
- удосконалення нормативно-правової бази щодо призначення покарання; зменшення кількості покарань, пов'язаних із позбавленням волі;
- розробку нормативної та інституційної бази для надання послуг пробації;
- перепрофілювання та навчання співробітників пенітенціарної служби для створення повноцінної сучасної служби пробації; забезпечення технічної бази для функціонування служби пробації¹.

Необхідність докорінних перетворень та системних змін у пенітенціарній системі зафіксована й на законодавчому рівні, хоча вона не трансформована і досі у вигляді прийнятих законів (проекти законів «Про пенітенціарну систему» від 24.11.2017 р. №7337, «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо ліквідації корупційної схеми в пенітенціарній системі шляхом вилучення статті 391 Кримінального кодексу України)» від 06.09.2019 р. №2079).

Вкотре звертаємо увагу на відсутність належного фінансово-економічного обґрунтування прийняття пропонованих законопроектів. Пояснювальна записка до проекту закону «Про пенітенціарну систему» зазначає, що його реалізація не потребує виділення додаткових коштів з Державного бюджету України чи з місцевих бюджетів. Натомість висновок Головного науково-експертного управління ВРУ у цій частині спростовує зазначене, зважаючи на відсутність відповідного кошторису як такого. Справедливо зазначається, що законопроектом передбачено реалізацію ряду заходів із створення нових органів, що безперечно потребуватиме відповідного фінансування через суттєве збільшення видаткової частини Державного бюджету: у структурі центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань – обсерваторії рецидивної злочинності; у складі територіальних органів з питань виконання кримінальних покарань – територіальні (міжрегіональні) воєнізовані формування спеціального призначення; державної установи, у структурі якої функціонують філії та

¹ Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки: Указ Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015/print> (дата звернення: 20.03.2019).

уповноважені органи з питань пробації; Єдиного реєстру засуджених та осіб, узятих під варту¹.

Теоретико-прикладні проблеми реалізації кримінально-виконавчої політики, реформування пенітенціарної системи України, оптимізації діяльності та підвищення діяльності її структурних елементів, забезпечення дотримання основоположних прав і свобод людини та громадянина, кадрового забезпечення, запобігання деліктам та протидія кримінальній ідеології, ресоціалізації засуджених осіб – ці та інші моменти є предметом наукових досліджень І. Г. Богатирьова, Т. А. Денисової, Ю. В. Кернякевич-Танасійчук, О. Г. Колба, В. О. Меркулової, Г. О. Радова, А. Х. Степанюка, В. М. Трубникова, О. О. Шкути, Д. В. Ягунова, І. С. Яковець, М. М. Яцишина та інших науковців, авторські пропозиції та рекомендації яких мають значний теоретично-практичний потенціал.

Згідно з позицією І. Г. Богатирьова, на пенітенціарну систему України покладено завдання:

– забезпечення реалізації положень Конституції України, вимог чинного законодавства, рішень органів державної влади з питань пенітенціарної діяльності;

– створення в органах і установах пенітенціарної системи підґрунтям дотримання верховенства права, справедливості й гуманізму, що дасть змогу засудженому відчувати захист з боку держави і суспільства;

– утілення в практику корекції поведінки засуджених новітніх психолого-педагогічних технологій, сучасних наукових методів і методик впливу на особистість;

– залучення до психолого-педагогічного процесу всього національного потенціалу, включаючи людські ресурси, кошти й матеріали, створення фондів за рахунок добровільних відрахувань і пожертвувань приватних компаній, підприємств, організацій, окремих громадян;

– забезпечення соціального й правового захисту пенітенціарного персоналу відповідно до об'єктивних потреб доброякісного виконання ним своїх службових обов'язків;

– сприяння пенітенціарному персоналу в розв'язанні проблем соціального, комунально-побутового, юридичного, психолого-педагогічного, матеріального і методичного характеру у зв'язку з виконанням ним своїх службових обов'язків².

Ю. В. Кернякевич-Танасійчук, серед інших завдань кримінально-виконавчої політики України (обґрунтовано вважаючи, що дане поняття є

¹ Висновок Головного науково-експертного управління на проект Закону України від 24.11.2017 р. «Про пенітенціарну систему». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62965 (дата звернення: 13.04.2019).

² Богатирьов І. Г. Доктринальна модель побудови пенітенціарної системи України нового типу (інноваційний проект). К., 2014. С.17-18. URL: <https://kvs.gov.ua/zmi/DoktrynalnaModel12032014.pdf> (дата звернення: 13.04.2019).

ширше за обсягом, ніж кримінально-виконавча система) виокремлює потребу в удосконаленні: діяльності кримінально-виконавчої системи шляхом її оптимізації; механізмів та порядку виконання-відбування покарань з метою виправлення та ресоціалізації засуджених, а також з метою запобігання вчинення засудженими нових злочинів; порядку звільнення від відбування покарання, надання допомоги особам, які звільнені від відбування покарання, а також порядку контролю і нагляду за ними; взаємодії кримінально-виконавчої системи з іншими органами і установами, які беруть участь у боротьбі зі злочинністю, у тому числі з інститутами громадянського суспільства¹.

Алгоритм реформування Державної пенітенціарної системи України О. О. Шкута пов'язує із: розробкою заходів із модернізації системи інженерно-технічних засобів охорони й нагляду за засудженими з метою створення багаторівневої системи централізованої охорони та відеомоніторингу, забезпеченням установ виконання покарань і слідчих ізоляторів сучасним медичним обладнанням, спеціальними санітарними автомобілями для транспортування хворих на туберкульоз тощо; розробкою проектів сучасної інфраструктури органів та установ виконання покарань, пошуком донорів на їх викуп і будівництво нового зразка; модернізацією підприємств установ виконання покарань у зв'язку з їх збитковістю та вдосконаленням системи професійної підготовки засуджених².

Серед основних напрямів розвитку (модернізації) вітчизняної кримінально-виконавчої системи на сучасному етапі С. І. Скоков вказує на: 1) удосконалення організаційно-функціональної структури та системи управління кримінально-виконавчою службою шляхом відновлення системи централізованого управління та структури її територіальних органів на обласному рівні; 2) законодавче закріплення підстав для створення пенітенціарних установ муніципальної та приватної форм власності, а також упровадження децентралізації управління та перехід до змішаного типу управління органами й установами виконання покарань, слідчими ізоляторами (центральний та територіальний); 3) оптимізацію організаційно-штатної структури установ виконання покарань шляхом закріплення як основних видів кримінально-виконавчих установ виправних колоній мінімального рівня безпеки (напіввідкритих), та установ виконання покарань закритого типу (відповідно із секторами різних рівнів безпеки та дільницями слідчих ізоляторів); 4) реорганізацію підприємств установ виконання покарань у майстерні, погашення (реструктуризація) безперспективної заборгованості цих підприємств; 5) внесення законодавчих змін щодо мотивації засуджених до

¹ Кернякевич-Танасійчук Ю. В. Кримінально-виконавча політика України : монографія. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2019. С.52.

² Шкута О. О. Алгоритм реформування Державної пенітенціарної служби України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2016. Випуск 36. Том 2. С.115-116.

суспільно корисної праці та відшкодування збитків, заподіяних злочином (обов'язкове врахування при прийнятті рішення про дострокове звільнення та наданні інших передбачених законом заохочувальних норм); б) прийняття на державному рівні рішення про стовідсоткове фінансування витрат на утримання кримінально-виконавчої служби з бюджету¹.

Кризу пенітенціарної системи Д. В. Ягунов характеризує такими тенденціями: 1) небезпечно великою кількістю в'язничного населення (завеликою кількістю осіб під контролем національної служби пробації); 2) небезпечним переповненням пенітенціарних установ; 3) незадовільними умовами тримання ув'язнених та незадовільними умовами роботи в'язничного персоналу; 4) недобором в'язничного персоналу; 5) розчаруванням в'язничного персоналу у своїй роботі; 6) низьким рівнем в'язничної безпеки; 7) «токсичним» міксом ув'язнених та засуджених до тривалих строків покарання та/або до довічного ув'язнення, а також ув'язнених та засуджених, які мають психічні розлади; 8) бунтами, масовими заворушеннями та іншими формами безпорядків у пенітенціарних установах². Оцінку пенітенціарної реформи дослідник пропонує здійснювати через призму таких критеріїв, як: результативність: ймовірність досягнення очікуваного результату; ефективність: чи не буде ця політика занадто витратною (співвідношення між затратами та результатом)?; неочікувані результати: чи взяті до уваги ймовірні негативні (неочікувані) результати політики?; вплив; технічну та соціальну здійсненність; прийнятність; стратегічний ефект³.

Для успішного виконання завдання реформування кримінально-виконавчої політики Є. І. Огородник пропонує реалізувати: 1) конвергенцію кримінально-виконавчої та соціальної політики; 2) демілітаризацію кримінально-виконавчої системи; 3) запровадження камерної системи в УВП закритого типу; 4) подальшу інтеграцію пенітенціарної системи з інститутами громадських зв'язків та контролю; 5) розвиток системи органів та установ, що виконують покарання, не пов'язані з позбавленням волі; 6) забезпечення засудженим трудової зайнятості та рівного доступу до загальної середньої, професійно-технічної, вищої та післядипломної освіти; 7) удосконалення методик індивідуальної роботи із засудженими з метою їх ресоціалізації; 8) покращення системи медичного обслуговування та психологічного супроводу; 9) удосконалення правової бази та організаційно-управлінської основи забезпечення безпеки засуджених під час відбування покарань; 10) реформування кадрової політики органів та установ виконання покарань;

¹ Скоков С. І. Реформування кримінально-виконавчої системи України: ретроспективний погляд. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2018. №4(6). С.160.

² Ягунов Д. В. Криза в пенітенціарній системі України: спроба системного аналізу. URL: <http://www.yagunov.in.ua/?p=1159> (дата звернення: 17.04.2019).

³ Кернякевич-Танасійчук Ю. В. Кримінально-виконавча політика України : монографія. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2019. С.265.

- 11) нарощування обсягів фінансування реформи кримінально-виконавчої системи до меж, необхідних для виконання поставлених завдань;
- 12) підвищення кваліфікації та професійних навичок працівників УВП¹.

Оптимізація діяльності пенітенціарної системи України: економічний аспект.

Станом на 01.02.2016 р. до сфери управління Державної пенітенціарної служби України належало 148 установ (з них 29 установ перебували на територіях Донецької й Луганської областей, що тимчасово не контролюються українською владою), 12 слідчих ізоляторів та 17 установ виконання покарань із функцією слідчих ізоляторів, а також 589 підрозділів кримінально-виконавчої інспекції, які виконують покарання, не пов'язані з позбавленням волі². В установах виконання покарань і слідчих ізоляторах утримувалося 69 148 осіб, а на обліку кримінально-виконавчої інспекції перебувало 80 510 засуджених (з них 2 064 неповнолітні)³.

Наказом Міністерства юстиції України від 13.09.2017 р. №2865/5 «Про оптимізацію установ виконання покарань» визначено 13 державних установ виконання покарань, які будуть законсервовані. Як зазначила під час засідання уряду перший заступник міністра юстиції України Н. І. Севостьянова: «Для економії бюджетних коштів ми пропонуємо законсервувати 13 установ, які наповнені від 8% до 44%. Це рішення дасть можливість уже наступного року зекономити понад 70 млн. грн. бюджетних коштів»⁴.

Згідно з офіційними даними, у структурі Кримінально-виконавчої служби України налічується 182 установи виконання покарань, 29 з яких розташовані на території Донецької та Луганської областей, де органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, 5 – на тимчасово окупованій території АР Крим. У 27 установах виконання покарань засуджені не утримуються у зв'язку із здійсненням оптимізації їх діяльності, а саме: 1) у виховних колоніях – 3; 2) у колоніях максимального рівня безпеки – 1; 3) у колоніях середнього рівня безпеки для неодноразово засуджених – 5; 4) у колоніях середнього рівня безпеки для вперше засуджених – 3; 5) у колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами (чоловіки) – 3; 6) у колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами (жінки) – 3; 7) у виправних центрах – 8; 8) у лікувальних закладах – 1. Станом на 01.02.2020 р. в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах утримувалося 52 566 осіб, з яких:

¹ Кернякевич-Танасійчук Ю. В. Кримінально-виконавча політика України : дис. ... д-ра юрид. наук. Івано-Франківськ, 2019. С.304-305.

² До цього переліку дослідником не включені установи виконання покарань, які перебувають на тимчасово окупованій території АР Крим. – І. М.

³ Шкута О. О. Алгоритм реформування Державної пенітенціарної служби України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2016. Випуск 36. Том 2. С.113.

⁴ Кернякевич-Танасійчук Ю. В. Кримінально-виконавча політика України : дис. ... д-ра юрид. наук. Івано-Франківськ, 2019. С.316-317.

18 919 осіб – у 17 слідчих ізоляторах та 12 установах виконання покарань, що виконують функцію слідчого ізолятора; 33 561 особа – у 92 діючих установах виконання покарань; 86 осіб – у 2 виховних колоніях та 1 – у відповідному секторі¹.

Попри необхідність реформування пенітенціарної системи України не варто забувати, що впроваджені заходи, крім позитивних моментів, можуть і будуть мати негативне кримінологічне забарвлення при відсутності, звичайно, їх належного прорахунку та запобігання. Ю. В. Кернякевич-Танасійчук пов'язує негативні наслідки консервації установ покарань із майбутнім як їх персоналу (мінімальний шанс на подальше працевлаштування, критична матеріальна ситуація із забезпечення життєздатності сімей тощо), так і засуджених осіб (адаптація до нових умов і нового персоналу установи виконання покарань, ускладнення процедури дострокового звільнення у запланований термін у разі переведення в іншу установу, продовження ведення щоденника індивідуальної роботи із засудженим і якість реалізації заходів, передбачених у ньому, ускладнення транспортної доступності місць відбування покарання для родичів засуджених тощо)².

Концепція реформування (розвитку) пенітенціарної системи України співробітництво держави із приватними суб'єктами передбачає у таких напрямках: будівництво нових слідчих ізоляторів та установ виконання покарань у великих містах України; передача у користування земельних ділянок та майна установ виконання покарань, що не використовуються (проведення поточного і капітального ремонту орендарем, оплата комунальних послуг, зменшення витрат держави на утримання майна). Процес посилення ролі державно-приватного партнерства у сфері функціонування пенітенціарної системи має як своїх прибічників, так і противників, може супроводжуватися і позитивними, і негативними рисами.

Позитивними моментами залучення можливостей приватного сектора (на прикладі приватних в'язниць) визнають: 1) ефективність їх діяльності, яка, на відміну від державної, полягає в меншій затраті коштів на обслуговування – від 5% до 15%. Швидка та економніша побудова нових тюрем, що є досить важливим у країні зі зростаючою кількістю ув'язнених; поява великої кількості робочих місць, збільшення бюджету держави за рахунок оплати податку³; 2) можливість здійснити будівництво у найбільш стислий термін, запропонувати велику кількість реабілітаційних програм, використовувати приватизацію для

¹ Загальна характеристика системи Державної пенітенціарної служби України. URL: <https://kvs.gov.ua/2020/harakteristika/01.02.2020.pdf> (дата звернення: 01.02.2020).

² Кернякевич-Танасійчук Ю. В. Оптимізація кримінально-виконавчої політики на стадії її реалізації. *Право і суспільство*. 2018. №2 частина 2. С.170.

³ Автухов К. А., Корчака В. В. До питання перспективи приватних установ виконання покарань в Україні. *The Journal of Eastern European Law / Журнал східноєвропейського права*. 2018. № 51. С.121.

відновлення економічно неблагополучних районів, залучати безробітне населення регіону до обслуговування тюрем¹.

У той же час залучення «бізнесу» загалом, існування приватних виправних установ, піддається критиці з боку держави і суспільства, зокрема, у частині: 1) мети приватних тюремних корпорацій – отримання максимально можливого прибутку. Вочевидь, що корпорації здійснюватимуть діяльність, спрямовану на недопущення скасування державних програм щодо посилення державного контролю над «проблемними категоріями» населення²; 2) кінцевої неефективності та некомпетентності приватних установ у багатьох сферах, як-то управління, канцелярія, нагляд, медицина; відсутності у працівників приватних охоронних компаній досвіду роботи з тюремним насиллям та наркоманією; експлуатація праці засуджених³.

І. С. Яковець вважає тенденції максимально можливого залучення коштів інвесторів недоцільними та загрозовими. Інвестування завжди має на увазі отримання прибутку в майбутньому, проте система органів і установ виконання покарань за своєю суттю не є суб'єктом доходу, а точніше – не повинна ним бути. Отож, фінанси до неї мають надходити винятково з коштів бюджетів різних рівнів або як благодійна допомога. Інших джерел фінансування (включаючи й кредит як спосіб тимчасової передачі грошових коштів, товарів та інших цінностей на умовах повернення) у процесі виконання покарань не повинно бути⁴. В позиції дослідниці вбачаємо деяку логічну суперечливість, зважаючи на те, що оптимізацію процесу виконання кримінальних покарань вона все ж-таки пов'язує із цивільно-правовими методами регулювання господарських відносин⁵, а інвестування суб'єктів підприємництва у сферу надання закладам пенітенціарної системи послуг лікування, харчування, навчання, клінінгу і т.д. є не чим іншим, як прикладом їх безпосереднього застосування.

Н. В. Топчий справедливо зауважує, що реформуванню органів кримінальної юстиції за вказаним напрямом перешкоджають такі чинники, як:

а) необхідність суттєвих фінансових впливів у модернізацію правоохоронної інфраструктури;

б) труднощі трансформації суспільної думки щодо необхідності вказаних видатків з Державного бюджету на тлі незначних витрат на соціальне забезпечення населення, а також пов'язана з цим складність у формуванні

¹ Топчий Н. В. Органи кримінальної юстиції у механізмі правоохоронної діяльності : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. С.148-149.

² Там само. С.148-149.

³ Автухов К. А., Корчака В. В. До питання перспективи приватних установ виконання покарань в Україні. *The Journal of Eastern European Law / Журнал східноєвропейського права*. 2018. № 51. С.121.

⁴ Яковець І. С. Загальні підходи до визначення методів оптимізації процесу виконання кримінальних покарань. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2014. Випуск 27. С.170.

⁵ Там само. С.173.

політичної волі під час ухвалення (видання) відповідних нормативно-правових актів тощо;

в) традиційні елементи кримінальної субкультури, в яких законсервовано характеристики агресивності, схильності до насильства, згуртованості, окремих рис інертної національної ментальності¹.

В умовах реформування кримінально-виконавчої системи одним із пріоритетних завдань є підвищення соціальної та економічної ефективності її функціонування, що потребує своєчасного та якісного управління змінами, які проводяться в пенітенціарному відомстві країни. В сучасних умовах розвитку держави і функціонування її виконавчих органів залишається майже не дослідженою тема результативності та ефективності функціонування правоохоронних органів, в тому числі й кримінально-виконавчої системи. О. Г. Гончаренко ставить цілком слушне запитання – що слід розуміти під загальними, суспільно і соціально значущими результатами діяльності кримінально-виконавчої системи і чи мають вони вартісний вимір? На думку ученого, економічна ефективність діяльності кримінально-виконавчої системи виступає мірою реалізації функцій управління даною соціально-економічною системою, а результативність досягається сукупністю ресурсів, які дана система може мобілізувати для досягнення її стратегічних цілей. Економічна та соціальна ефективність діяльності кримінально-виконавчої системи полягає в зниженні суспільних соціально-економічних витрат від злочинної діяльності з врахуванням витрат бюджету на фінансування правоохоронних органів. Виправлення засудженого слід розглядати як умову та інструмент зниження соціально-економічних витрат суспільства від злочинності².

Оптимізацію процесу виконання кримінальних покарань І. С. Яковець, в контексті й інших, обґрунтовано пов'язує із економічними методами, за допомогою яких здійснюється вплив на економічну сторону процесу виконання покарань та суб'єктів його безпосередньої реалізації. Цей вплив здійснюється матеріальним стимулюванням окремих напрямів функціонування органів і установ виконання покарань та їх персоналу. Саме за допомоги економічних методів створюється підґрунтя для перетворень процесу виконання покарань, установлюється такий режим роботи і такі стимули, які об'єктивно спонукають і зацікавлюють працівників зазначених структур до ефективної реалізації покладених функцій і завдань. Вони також дозволяють здійснити необхідний вплив і безпосередньо на засуджених, скерувавши їх поведінку у потрібне

¹ Топчий Н. В. Органи кримінальної юстиції у механізмі правоохоронної діяльності : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. С.149-150.

² Гончаренко О. Г. Концептуалізація параметрів результативності діяльності кримінально-виконавчої системи. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2018. №2(201). С. 8, 10-11.

русло (довго-, середньо- та короткострокові плани; економічні стимули; податки; фінанси; бюджет тощо)¹.

Ресурси, витрачені на функціонування кримінально-виконавчої системи (економічний фактор), П. В. Тепляшин відносить до критеріїв ефективності кримінально-виконавчої системи разом із постпенітенціарним і пенітенціарним рецидивом (фактор ризику кримінально-правової політики); 3) ступенем суспільного схвалення результатів її функціонування (фактор суспільного схвалення); 4) коефіцієнтом неправомірного поведіння (насильство, знущання тощо) із засудженими/ув'язненими (фактор захищеності). Із вказаними рекомендаціями погоджується і О. О. Шкута, зауважуючи, що останні мають бути враховані при оцінюванні ефективності функціонування кримінально-виконавчої системи з урахуванням національних особливостей². Однак, навряд чи можна вважати обґрунтованим віднесення ним слідчих функцій у кримінально-виконавчій системі, особливо із перспективою створення Головного слідчого управління Міністерства юстиції України до критеріїв ефективності пенітенціарної системи, зважаючи на автоматичне і суттєве збільшення затрачених у цьому випадку економічних ресурсів, дублювання функцій, персоналу і т.д.³. До того ж критерієм ефективності виступає не сама можливість здійснення того чи іншого різновиду діяльності, а їх матеріалізований результат.

Співвідношення «ціна-якість».

За результатами аудиту Рахунковою палатою України ефективності використання Міністерством юстиції України бюджетних коштів, виділених на забезпечення функцій у сфері виконання кримінальних покарань та пробації (2016 рік та перший квартал 2017 р.) сформульовано такі висновки:

- реформа пенітенціарної системи України, запроваджена Урядом у 2016 р. за ініціативою Міністерства юстиції України, не мала чіткого та системного плану дій, який би визначав цілі, завдання і пріоритетні напрями реформування з належним фінансово-економічним обґрунтуванням запроваджених заходів. Як наслідок, заходи з реформування здійснювалися безсистемно, що призводило до розпорошення зусиль, неекономного і непродуктивного витрачання бюджетних коштів. Суттєвих змін у механізмі виконання кримінальних покарань не відбулося. Скорочення чисельності засуджених осіб в установах виконання покарань останніми роками відбувалося внаслідок законодавчих змін. Не реалізовано такі заходи, як зменшення кількості установ виконання покарань до економічно обґрунтованого рівня, будівництво нових і переміщення існуючих слідчих ізоляторів та установ виконання покарань за

¹ Яковець І. С. Загальні підходи до визначення методів оптимізації процесу виконання кримінальних покарань. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2014. Випуск 27. С.168-169.

² Шкута О. О. Теоретико-прикладні засади функціонування кримінально-виконавчої системи України. : дис.. ... д-ра юрид. наук. Запоріжжя, 2017. С.361-362.

³ Там само. С.362.

межі міст, підвищення операційної ефективності державних підприємств у системі пенітенціарної служби за рахунок створення єдиного виробничого холдингу. Не сприяли запроваджені Мін'юстом заходи з реформування й економії бюджетних ресурсів;

- через відсутність системного підходу до впровадження заходів щодо реформування пенітенціарної системи та управління фінансовими і матеріальними ресурсами, необґрунтовані управлінські рішення, які ухвалювали керівники різного рівня, у 2016 р. – I кварталі 2017 р. з порушенням чинного законодавства витрачено 951,5 тис. грн., неекономно – 5 022,8 тис. грн. і непродуктивно – 11 287,8 тис. гривень. Крім того, у 2016 р. Мін'юстом не були освоєні асигнування загального фонду державного бюджету на загальну суму 3 155,4 тис. грн., з яких внаслідок неефективного управління – 1000,0 тис. гривень;

- із виділених Мін'юстом у 2016 р. – I кварталі 2017 р. на забезпечення функцій у сфері виконання кримінальних покарань та пробації 4,2 млрд. грн. лише незначна частина – 1,6% (66187,7 тис. грн.) – використана на розвиток Державної кримінально-виконавчої служби України (придбання обладнання, капітальний ремонт, будівництво та реконструкцію приміщень тощо). У зв'язку з такими обставинами більшість проблем у сфері виконання кримінальних покарань не розв'язана, незважаючи на суттєве скорочення чисельності засуджених (майже на 15,5 тис. осіб), що відбулося останнім часом внаслідок законодавчих змін;

- Мін'юст, ліквідувавши ДПтС, утворив у своєму апараті ряд самостійних структурних підрозділів (департамент ДКВС, департамент пробації, департамент ресурсного забезпечення, управління медичного забезпечення, відділ інспектування дотримання прав людини в пенітенціарних закладах), на кожного з яких поклав власні повноваження керівництва і контролю за діяльністю органів і установ ДКВС в окремих напрямках. Однак структурного підрозділу, який би забезпечував загальне керівництво органами і установами ДКВС та пробації, а також координував їх діяльність, не було визначено. При цьому утворені структурні підрозділи протягом півроку працювали при відсутності визначених у відповідних положеннях функцій і завдань;

- незважаючи на те, що впровадження системи пробації розпочалося ще в 2016 році, мета і заходи з її реформування визначено майже через рік, що позначилось на якості їх виконання та системності дій;

- система внутрішнього контролю Мін'юсту не забезпечила належного використання бюджетних коштів. Навіть за обмеженості фінансових ресурсів кошти використовувалися неекономно і непродуктивно, а прорахунки та непослідовність у прийнятті управлінських рішень посадовими особами різного

рівня призводили до використання їх із порушенням бюджетного законодавства¹.

На забезпечення діяльності пенітенціарної системи протягом 2015-2019 рр. було скеровано такі розміри бюджетних асигнувань²:

Таблиця №22

Рік	Вид видатків	Розмір бюджетних асигнувань (тис. грн.) / Динаміка до попереднього року
2015	Керівництво та управління у пенітенціарній сфері	170 533,1
	Виконання покарань установами і органами пенітенціарної служби	2 788 767,2
	Підготовка робітничих кадрів у професійно-технічних закладах соціальної адаптації при установах виконання покарань	3 033,7
2016	Керівництво та управління у пенітенціарній сфері	264 991,1 (+55,3%)
	Виконання покарань установами і органами пенітенціарної служби	3 254 276,6 (+16,6%)
	Підготовка робітничих кадрів у професійно-технічних закладах соціальної адаптації при установах виконання покарань	3 408,4 (+12,3%)
2017	Виконання покарань установами і органами Державної кримінально-виконавчої служби України	3 984 454,3 (+22,4%)
	Забезпечення діяльності органів пробації	325 187,7
	Підготовка робітничих кадрів у професійно-технічних закладах соціальної адаптації при установах виконання покарань	3 793,2 (+11,2%)
2018	Виконання покарань установами і органами Державної кримінально-виконавчої служби України	5 455 538,4 (+36,9%)
	Забезпечення діяльності органів пробації	564 977,7 (+73,7%)
	Підготовка робітничих кадрів у професійно-технічних закладах соціальної адаптації при установах виконання покарань	4 191,0 (+10,4%)
	Виконання покарань установами і органами Державної	6 162 230,7 (+12,9%)

¹ Звіт про результати аудиту ефективності використання Міністерством юстиції України бюджетних коштів, виділених на забезпечення функцій у сфері виконання кримінальних покарань та пробації: рішення Рахункової палати від 27.06.2017 р. №13-3. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2017/13-3_2017/Zvit_13-3_2017.pdf (дата звернення: 17.04.2019).

² Про Державний бюджет України на 2015 рік: Закон України від 28.12.2014 р. № 80-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80-19/print>; Про Державний бюджет України на 2016 рік: Закон України від 25.12.2015 р. № 928-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/928-19/print>; Про Державний бюджет України на 2017 рік: Закон України від 21.12.2016 р. № 1801-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1801-19/print>; Про Державний бюджет України на 2018 рік: Закон України від 07.12.2017 р. № 2246-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-19/print>; Про Державний бюджет України на 2019 рік: Закон України від 23.11.2018 р. № 2629-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2629-19/print> (дата звернення: 14.03.2019).

2019	кримінально-виконавчої служби України	
	Забезпечення діяльності органів пробації	624 094,3 (+10,4%)
	Підготовка робітничих кадрів у професійно-технічних закладах соціальної адаптації при установах виконання покарань	4 436,5 (+5,8%)

Як показує аналіз, асигнування на пенітенціарну систему щорічно збільшуються. Так, у 2016 р. видатки на виконання покарань установами і органами пенітенціарної служби, порівняно з 2015 р., збільшилися з 2 788 767,2 тис. грн. до 3 254 276,6 тис. грн., або на 16,6%, у 2017 р. порівняно з 2016 р. – із 3 254 276,6 тис. грн. до затверджених 3 984 454,3 тис. грн., або на 22,4%. Суми коштів на виконання покарань установами і органами пенітенціарної служби та забезпечення діяльності пробації у 2018 р., порівняно з 2017 р., збільшилися з 4 309 642 тис. грн. до 6 020 516,1 тис. грн. (+39,6%), у 2019 р., порівняно з 2018 р. – збільшилися з 6 020 516,1 тис. грн. до 6 786 325 тис. грн. (+12,7%).

Станом на 01.01.2020 р., за результатами виконання паспорта бюджетної програми станом за КПКВК 3601020 «Виконання покарань установами і органами Державної кримінально-виконавчої служби України», фактичні видатки у 2019 р. склали 6 578 659,9 тис. грн. (заплановано 6 528 950,8 тис. грн., відхилення + 49 709,1 тис. грн.). Найбільшу питому вагу загальних видатків на забезпечення функцій у сфері виконання кримінальних покарань (фактичних. – І. М.) становили поточні видатки на забезпечення діяльності органів і установ:

- утримання та соціальний захист персоналу кримінально-виконавчої служби, забезпечення оперативно-службової діяльності та видатки на виплату одноразової грошової допомоги особам, звільненим з місць виконання покарань – 4 755 045,4 тис. грн.;

- лікування засуджених та осіб, узятих під варту, що утримуються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах – 121 264,8 тис. грн.;

- забезпечення харчування засуджених та осіб, узятих під варту – 523 262,0 тис. грн.;

- забезпечення здійснення службових відряджень персоналом органів, установ, слідчих ізоляторів та інших організацій кримінально-виконавчої служби – 9 955,9 тис. грн.;

- матеріально-технічне забезпечення діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України, оплата спожитих комунальних послуг та енергоносіїв, оплата навчання та інші видатки – 902 744,6 тис. грн.;

- виплата одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності – 23 437,5 тис. грн., що сумарно склало суму 6 335 710,2 тис. грн. або 96,3%¹.

¹ Звіт про виконання паспорта бюджетної програми станом на 1 січня 2020 року за КПКВК 3601020 «Виконання покарань установами і органами Державної

У той же час видатки на розвиток, а саме вони виступають квінтесенцією проголошеного курсу реформування пенітенціарної системи України (розроблення та проведення комплексної державної експертизи робочих проектів на проведення капітального ремонту об'єктів УВП, СІЗО, навчальних закладів та інших установ ДКВС України; проведення капітального ремонту об'єктів та реконструкції УВП, СІЗО, навчальних закладів та інших установ ДКВС України; здійснення заходів у сфері інформатизації; придбання обладнання та устаткування, у тому числі медичного призначення) становили 231 070,4 тис. грн. або 3,5%¹.

Отже, бюджет установ та органів ДКВС України, як і раніше, продовжує залишатися проблемою «утримання в існуючих рамках», мало що нагадуючи бюджет розвитку. Хоча позитивність тенденцій все-таки прослідковується, зважаючи на те, що у 2016 р. – I кварталі 2017 р. ті ж самі видатки на розвиток склали усього лише 1,6% від здійснених видатків².

До законів про бюджет, окрім видатків на виконання покарань установами і органами ДКВС України, додатково включені кошти на реалізацію уже розпочатих державних інвестиційних проектів у пенітенціарній сфері, проте означена практика є нестабільною, будучи пов'язаною із макроекономічними показниками фінансового розвитку держави. Так, у 2020 р. на проекти «Будівництво режимного корпусу для засуджених до довічного позбавлення волі у державній установі «Вільнянська установа виконання покарань (№ 11)» у Запорізькій області», «Будівництво лікувального корпусу в Голопристанській виправній колонії № 7 у Херсонській області» передбачено 32 964,4 тис. грн. та 17 470,3 тис. грн. відповідно; у 2019 р. на проекти «Будівництво системи водопостачання у державній установі «Коломийська виправна колонія (№ 41)» в Івано-Франківській обл.», «Реконструкція режимного корпусу для тримання засуджених до довічного позбавлення волі у Полтавській установі виконання покарань № 23» передбачено 2 609,3 тис. грн. і 10 019,5 тис. грн. відповідно; у 2017 р. на створення слідчого ізолятора в Київській області передбачено 23 605,8 тис. грн. У 2015, 2016, 2019 рр. кошти аналогічного призначення у бюджеті не передбачалися.

кримінально-виконавчої служби України». URL: <https://minjust.gov.ua/uk/m/2019-rik-6595> (дата звернення: 15.01.2020).

¹ Там само.

² Звіт про результати аудиту ефективності використання Міністерством юстиції України бюджетних коштів, виділених на забезпечення функцій у сфері виконання кримінальних покарань та пробації: рішення Рахункової палати від 27.06.2017 р. №13-3. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2017/13-3_2017/Zvit_13-3_2017.pdf (дата звернення: 17.04.2019).

ДОДАТКИ

Додаток А

Аналіз судової практики розгляду справ, пов'язаних із стягненням витрат на стаціонарне лікування потерпілих від злочинів осіб (січень – серпень 2019 р.)

№ справи	Назва суду	Кваліфікація	Сума, запропонована до стягнення	Строк лікування	Сума, призначена до стягнення
1.	Прилуцький міськрайонний суд Чернігівської області	ч.1 ст. 122 ККУ	4 767,36 грн.	01.01.2018 – 17.01.2018 р.	4 767,36 грн.
2.	Дрогобицький міськрайонний суд Львівської області	ч. 1 ст. 286 ККУ	13 179 грн.	21.07.2018 – 13.08.2018 р.	13 179 грн.
3.	Чортківський районний суд Тернопільської області	ч.1 ст. 122 ККУ	9 386 грн.	27.05.2018 – 18.06.2018 р.	9 386 грн.
4.	Ставищенський районний суд Київської області	ч.2 ст.125 ККУ	13 978, 36 грн.	08.01.2017 – 30.01.2017 р.	13 978, 36 грн.
5.	Балаклійський районний суд Харківської області	ч.1 ст.286 ККУ	9 637,56 грн.	14.10.2018 – 31.10.2018 р.	9 637,56 грн.
6.	Білоцерківський міськрайонний суд Київської області	ч.2 ст. 125 ККУ	1 345,12 грн.	14.10.2016 – 18.10.2016 р.	1 345,12 грн.
7.	Сихівський районний суд м. Львова	ч. 1 ст. 286 ККУ	5 695,55 грн.	10.11.2017 – 30.11.2017 р.	5 695,55 грн.
8.	Дрогобицький міськрайонний суд Львівської області	ч.1 ст.286 ККУ	10 590 грн.	07.06.2018 – 06.07.2018 р.	10 590 грн.
9.	Ужгородський міськрайонний суд Закарпатської області	ч. 2 ст. 286 ККУ	9 256,75 грн.	26.03.2017 – 20.04.2017 р.	9 256,75 грн.
10.	Ужгородський міськрайонний суд Закарпатської області	ч. 2 ст. 286 ККУ	1 565,92 грн.	26.11.2016 – 27.11.2016 р.	1 565,92 грн.
11.	Рівненський міський суд	ч. 1 ст. 286 ККУ	7 340,68 грн.	28.10.2017 – 17.11.2017 р.	7 340,68 грн.
12.	Волоцький районний суд Хмельницької області	ч. 1 ст.286 ККУ	4 522,29 грн.	27.06.2018 – 12.07.2018 р.	4 522,29 грн.
13.	Згурівський районний суд Київської області	ч.2 ст.286 ККУ	12 999,60 грн.	10.05.2016 – 31.05.2016 р.	12 999,60 грн.

Додатки

14.	661/446/19	Новокаховський міський суд Херсонської області	ч. 1 ст. 286 ККУ	3 443,40 грн.	30.04.2018 – 18.05.2018 р.	3 443,40 грн.
15.	743/10/19	Ріпкинський районний суд Чернігівської області	ч. 2 ст. 121 ККУ	38 590,86 грн.	06.11.2017 – 21.11.2017 р.	38 590,86 грн.
16.	357/634/19	Білоцерківський міський районний суд Київської області	ч.2 ст. 125 ККУ	2 336,76 грн.	20.09.2016 – 26.09.2016 р.	2 336,76 грн.
17.	127/2642/19	Вінницький міський суд Вінницької області	ч. 1 ст. 286 ККУ	2 261,49 грн.	03.08.2018 – 10.08.2018 р.	2 261,49 грн.
18.	310/343/19	Бердянський міський районний суд Запорізької області	ч. 2 ст. 125 ККУ	4 285,26 грн.	19.06.2018 – 29.06.2018 р.	4 285,26 грн.
19.	671/219/19	Волочеський районний суд Хмельницької області	ч. 2 ст. 125 ККУ	2 205,36 грн.	08.07.2017 – 17.07.2017 р.	2 205,36 грн.
20.	587/154/19	Сумський районний суд Сумської області	ч. 2 ст. 125 ККУ	2 311,96 грн.	12.03.2017 – 16.03.2017 р.	2 311,96 грн.
21.	378/121/19	Ставищенський районний суд Київської області	ч. 2 ст. 286 ККУ	19 056,26 грн.	14.03.2016 – 10.04.2016 р., 12.05.2016 – 05.06.2016 р., 16.12.2016 – 25.12.2016 р.	19 056,26 грн.
22.	378/122/19	Ставищенський районний суд Київської області	ч. 2 ст. 286 ККУ.	7 406,66 грн.	18.02.2017 – 14.03.2017 р.	7 406,66 грн.
23.	357/641/19	Білоцерківський міський районний суд Київської області	ч.1 ст. 286 ККУ	16 833,35 грн.	27.12.2016 – 31.01.2017 р.	16 833,35 грн.
24.	548/613/19	Хорольський районний суд Полтавської області	ст. 121 ч.1 ККУ	4 695 грн.	10.11.2018 – 12.11.2018 р., 12.11.2018 – 21.11.2018 р.	4 695 грн.
25.	376/216/19	Сквирський районний суд Київської області	ч.2 ст.125 ККУ,	5 584,15 грн.	27.02.2018 – 12.03.2018 р.	5 584,15 грн.
26.	376/218/19	Сквирський районний суд Київської області	ч.2 ст.125 ККУ	4 295,50 грн.	26.08.2017 – 05.09.2017 р.	4 295,50 грн.
27.	345/590/19	Калузький міський районний суд Івано-Франківської області	відмова від обвинувачення з боку потерпілого	6 360,10 грн.	31.01.2018 – 01.02.2018 р.	6 360,10 грн.
28.	127/7231/19	Вінницький міський суд Вінницької області	ч. 1 ст. 286 ККУ	2 200,80 грн.	19.07.2017 – 27.07.2017 р.	2 200,80 грн.
29.	551/64/19	Шишацький районний суд Полтавської області	ч.1 ст.272 ККУ	8 105,43 грн.	08.02.2017 – 23.02.2017 р.	8 105,43 грн.

Додаток А

30.	727/1665/19	Шевченківський районний суд м. Чернівці	ч.1 ст.286 ККУ	30 638 грн.	25 ліжко-днів	30 638 грн.
31.	706/384/19	Христинівський районний суд Черкаської області	ч. 1 ст.122 ККУ	1 254,09 грн.	03.12.2018 – 20.12.2018 р.	1 254,09 грн.
32.	699/274/19	Корсунь-Шевченківський районний суд Черкаської області	ст.128 ККУ	6 352,63 грн.	25.07.2018 – 18.08.2018 р.	6 352,63 грн.
33.	286/505/19	Овруцький районний суд Житомирської області	ч.1 ст.286 ККУ	7 437,22 грн.	16.07.2018 – 30.07.2018 р.	7 437,22 грн.
34.	299/791/19	Виноградівський районний суд Закарпатської області	ч.1 ст.286 ККУ	3 167,66 грн.	11.10.2017 – 27.11.2017 р.	3 167,66 грн.
35.	537/1136/19	Крюківський районний суд м. Кременчука Полтавської області	ч.2 ст. 125 ККУ	2 102,28 грн.	09.06.2018 – 15.06.2018 р.	2 102,28 грн.
36.	345/1516/19	Калузький міськрайонний суд Івано-Франківської області	ч. 1 ст. 286 ККУ	22 001,72 грн.	08.10.2015 – 03.11.2015 р.	22 001,72 грн.
37.	611/199/19	Барвінківський районний суд Харківської області	ст. 121 ч. 1 ККУ	6 614,10 грн.	23.08.2018 – 10.09.2018 р.	6 614,10 грн.
38.	647/377/19	Бериславський районний суд Херсонської області	ч. 1 ст. 122 ККУ	5 705,37 грн.	06.05.2016 – 23.05.2016 р.	5 705,37 грн.
39.	212/2745/19	Жовтневий районний суд міста Кривого Рогу Дніпропетровської області	ч.2 ст. 286 ККУ	10 624 грн.	01.07.2017 – 26.07.2017 р.	10 624 грн.
40.	304/8/19	Перечинський районний суд Закарпатської області	ч. 1 ст. 121 ККУ	2 246 грн.	21.11.2015 – 30.11.2015 р.	2 246 грн.
41.	734/760/19	Козелецький районний суд Чернігівської області	ч.1 ст. 286 ККУ	3 440,64 грн.	12.01.2018 – 24.01.2018 р.	3 440,64 грн.
42.	718/764/19	Кіцманський районний суд Чернівецької області	ч.1 ст. 286 ККУ	8 938,41 грн.	02.07.2017 – 21.07.2017 р.	8 938,41 грн.
43.	608/190/19	Чортківський районний суд Тернопільської області	ч. 1 ст. 286 ККУ	5 806,20 грн.	06.07.2018 – 24.07.2018 р.	5 806,20 грн.
44.	464/564/19	Сихівський районний суд міста Львова	ч. 1 ст. 286 ККУ	2 152,00 грн.	22.06.2017 – 29.06.2017 р.	2 152,00 грн.
45.	562/630/19	Здолбунівський районний суд Рівненської області	ч.1 ст.119 ККУ	3 074,72 грн.	05.09.2018 – 13.09.2018 р.	3 074,72 грн.
46.	135/215/19	Ладичинський міський суд Вінницької області	ч. 2 ст. 286 ККУ	8 795,57 грн.	07.03.2017 – 07.04.2017 р.	8 795,57 грн.
47.	740/1372/19	Ніжинський міськрайонний суд Чернігівської області	ч. 1 ст. 286 ККУ	9 395,40 грн.	06.10.2017 – 30.10.2017 р., 06.10.2017 – 24.10.2017 р.	9 395,40 грн.

Додатки

48.	307/900/19	Тячівський районний суд Закарпатської області	ч.1 ст.286 ККУ	12 427,32 грн.	12 427,32 грн.	12.08.2018 – 15.08.2018 р., 12.08.2018 – 30.08.2018 р.	12 427,32 грн.
49.	500/224/19	Ізмайльський міськрайонний суд Одеської області	ч.1 ст.286 ККУ	7 485,25 грн.	7 485,25 грн.	31.01.2018 – 19.02.2018 р.	7 485,25 грн.
50.	751/1501/19	Новозаводський районний суд м. Чернігова	ч.2 ст.345 ККУ	38 880,19 грн.	38 880,19 грн.	09.06.2018 – 02.07.2018 р., 05.11.2018 – 19.11.2018 р.	20 366,47 грн.
51.	699/184/19	Корсунь Шевченківський районний суд Черкаської області	ч. 1 ст.125 ККУ	943,22 грн.	943,22 грн.	01.07.2017 – 06.07.2017 р.	943,22 грн.
52.	307/918/19	Тячівський районний суд Закарпатської області	ч.1 ст.121 ККУ	2 635,90 грн.	2 635,90 грн.	07.01.2018 – 12.01.2018 р.	2 635,90 грн.
53.	360/801/19	Бородянський районний суд Київської області	ч.1 ст.286 ККУ	2 462,89 грн.	2 462,89 грн.	19.06.2018 – 25.06.2018 р.	2 462,89 грн.
54.	307/1444/19	Тячівський районний суд Закарпатської області	ч.1 ст.286 ККУ	10 214,64 грн.	10 214,64 грн.	05.11.2017 – 10.11.2017 р., 05.11.2017 – 10.11.2017 р., 06.11.2017 – 14.11.2017 р.	10 214,64 грн.
55.	557/508/19	Гоцанський районний суд Рівненської області	ч.1 ст.122 ККУ	3 312,96 грн.	3 312,96 грн.	17.09.2018 – 25.09.2018 р.	3 312,96 грн.
56.	729/340/19	Бобровицький районний суд Чернігівської області	ч.1 ст.122 ККУ	1 486,92грн.	1 486,92грн.	11.06.2017 – 15.06.2017 р.	1 486,92грн.
57.	147/332/19	Тростянецький районний суд Вінницької області	ч.1 ст. 122 ККУ	3 615,52 грн.	3 615,52 грн.	23.05.2017 – 31.05.2017 р.	3 615,52 грн.
58.	428/1317/19	Северодонецький міський суд Луганської області	ч. 1 ст. 286 ККУ	2 579,74 грн.	2 579,74 грн.	30.04.2018 – 04.05.2018 р.	2 579,74 грн.
59.	308/494/19	Ужгородський міськрайонний суд Закарпатської області	ч.1 ст.286 ККУ	21 702,25 грн.	21 702,25 грн.	30.03.2018 – 16.05.2018 р.	21 702,25 грн.
60.	708/607/19	Чигиринський районний суд Черкаської області	ч. 1 ст. 122 ККУ	2 090,24 грн.	2 090,24 грн.	06.03.2019 – 11.03.2019 р.	2 090,24 грн.
61.	715/1123/19	Глибоцький районний Чернівецької області	ч.1 ст.286 ККУ	1 961,86 грн.	1 961,86 грн.	20.01.2017 – 27.01.2017 р.	1 961,86 грн.
62.	715/1098/19	Глибоцький районний Чернівецької області	ч.1 ст.286 ККУ	58 733,39 грн.	58 733,39 грн.	30.03.2018 – 17.04.2018 р.	58 733,39 грн.

Додаток А

63.	715/1095/19	Глибоцький районний Чернівецької області	ч.1 ст.286 ККУ	14 149,02 грн.	07.07.2018 – 08.08.2018 р.	14 149,02 грн.
64.	715/1094/19	Глибоцький районний Чернівецької області	ч.1 ст.286 ККУ	8 301,62 грн.	07.10.2017 – 30.10.2017 р.	8 301,62 грн.
65.	715/915/19	Глибоцький районний Чернівецької області	ч. 2 ст.296 ККУ	6 988,37 грн.	03.05.2016 – 13.05.2016 р.	6 988,37 грн.
66.	671/866/19	Волочеський районний суд Хмельницької області	ч. 1 ст.122, ч. 4 ст.296 ККУ	1 992,05 грн.	01.09.2017 – 06.09.2017 р.	1 992,05 грн.
67.	127/7236/19	Вінницький міський суд Вінницької області	ч. 1 ст. 286 ККУ	5 057,80 грн.	20.07.2016 – 11.08.2016 р.	5 057,80 грн.
68.	709/219/19	Чорнобаївський районний суд Черкаської області	ч. 2 ст. 125 ККУ	4 331,60 грн.	13.01.2018 – 23.01.2018 р.	4 331,60 грн.
69.	303/3323/19	Мукачівський міський районний суд Закарпатської області	ч. 1 ст. 121 ККУ	937,20 грн.	8 ліжко-днів.	937,20 грн.
70.	715/1172/19	Глибоцький районний Чернівецької області	ч. 1 ст. 286 ККУ	5 765,52 грн.	02.09.2018 – 14.09.2018 р.	5 765,52 грн.
71.	360/803/19	Бородянський районний суд Київської області	ч.1 ст.121 ККУ	2 607,34 грн.	02.06.2018 – 07.06.2018 р.	2 607,34 грн.
72.	442/3495/19	Дрогобицький міський районний суд Львівської області	ч.1 ст.122 ККУ	10 887 грн.	17.08.2018 – 05.09.2018 р.	10 887 грн.
73.	461/2648/19	Галицький районний суд м. Львова	ч.2 ст. 286 ККУ	18 098,98 грн.	21.08.2017 – 23.08.2017 р., 17.08.2017 – 21.08.2017 р.	18 098,98 грн.
74.	357/4441/19	Білоцерківський міський районний суд Київської області	ч.1 ст.121 ККУ	3 285,10 грн.	09.01.2017 – 16.01.2017 р.	3 285,10 грн.
75.	750/4880/19	Деснянський районний суд м. Чернігова	ч. 1 ст. 286 ККУ	6 318 грн.	13 ліжко-днів	6 318 грн.
76.	729/706/19	Бобровицький районний суд Чернігівської області	ч.1 ст.286 ККУ	2 931,46 грн.	04.05.2017 – 18.05.2017 р.	2 931,46 грн.
77.	715/1096/19	Глибоцький районний Чернівецької області	ст. 128 ККУ	5 617,55 грн.	27.11.2017 – 12.12.2017 р.	5 617,55 грн.
78.	428/2193/19	Северодонецький міський суд Луганської області	ч.1 ст.286 ККУ	3 720,23 грн.	04.08.2018 – 10.08.2018 р.	3 720,23 грн.
79.	400/786/19	Петрівський районний суд Кіровоградської області	ч.2 ст. 121 ККУ	3 511,17 грн.	09.03.2017 – 10.03.2017 р.	3 511,17 грн.
80.	396/647/19	Новоукраїнський районний суд Кіровоградської області	ст.124 ККУ	7 135,37 грн.	16.07.2018 – 27.07.2018 р.	7 135,37 грн.
81.	742/1705/19	Прилуцький міський районний суд Чернігівської області	ч.1 ст. 121 ККУ	5 326,56 грн.	05.01.2019 – 21.01.2019 р.	5 326,56 грн.

Додатки

82.	214/2393/19	Горностаївський районний суд Херсонської області	ч.2 ст.286 ККУ	25 787,22 грн.	24.07.2017 – 16.09.2017 р.	25 787,22 грн.
83.	376/377/19	Сквирський районний суд Київської області	ч.2 ст.125 ККУ	9 450,10 грн.	23.07.2018 – 14.08.2018 р.	9 450,10 грн.
84.	357/4431/19	Білоцерківський міський районний суд Київської області	ст. 124 ККУ	9 440,32 грн.	11.06.2017 – 27.06.2017 р.	9 440,32 грн.
85.	136/93/19	Вінницький міський суд Вінницької області	ч. 2 ст. 125 ККУ	1 210,79 грн.	24.11.2016 – 01.12.2016 р.	1 210,79 грн.
86.	734/882/19	Козелецький районний суд Чернігівської області	ч.1 ст.286 ККУ	7 755,15 грн.	16.08.2018 – 14.09.2018 р.	7 755,15 грн.
87.	671/1126/19	Волочиський районний суд Хмельницької області	ч. 2 ст. 125 ККУ	484,00 грн.	03.10.2018 – 08.10.2018 р.	484,00 грн.
88.	307/901/19	Тячівський районний суд Закарпатської області	ч.1 ст. 286 ККУ	5 191,46 грн.	25.07.2018 – 6.08.2018 р.	5 191,46 грн.
89.	428/1318/19	Северодонецький міський суд Луганської області	ч. 1 ст. 286 ККУ	30 261,94 грн.	27.12.2017 – 30.01.2018 р.	30 261,94 грн.
90.	151/456/19	Чечельницький районний суд Вінницької області	ч.1 ст. 125 ККУ	3 335,78 грн.	18.09.2017 – 25.09.2017 р.	3 335,78 грн.
91.	715/1370/19	Глибоцький районний суд Чернівецької області	ч. 1 ст. 125 ККУ	2 888,49 грн.	04.03.2019 – 15.03.2019 р.	2 888,49 грн.
92.	734/777/19	Козелецький районний суд Чернігівської області	ч.2 ст. 125 ККУ	8 669,10 грн.	03.05.2018 – 25.05.2018 р.	8 669,10 грн.
93.	299/1907/19	Виноградівський районний суд Закарпатської області	ч.2 ст.296, ч.1 ст.121 ККУ	10 072,53 грн.	29.05.2018 – 11.06.2018 р.	10 072,53 грн.
94.	186/815/19	Першотравенський міський суд Дніпропетровської області	ч.1 ст.121 ККУ	10 114,25 грн.	04.08.2018 – 13.08.2018 р.	10 114,25 грн.
95.	585/1672/19	Роменський міський районний суд Сумської області	ч. 1 ст. 122 ККУ	2 115,72 грн.	27.07.2017 – 02.08.2017 р.	2 115,72 грн.
96.	273/1050/19	Баранівський районний суд Житомирської області	ч. 1 ст. 296 ККУ	5 692,31 грн.	22.12.2018 – 14.01.2019 р.	5 692,31 грн.
97.	159/2118/19	Ковельський міський суд Волинської області	ч. 1 ст. 121 ККУ	2 279,44 грн.	13.07.2016 – 21.07.2016 р.	2 279,44 грн.
98.	716/953/19	Заставнівський районний суд Чернівецької області	ч.1 ст. 122 ККУ	6 021,04 грн.	22.04.2018 – 14.05.2018 р.	6 021,04 грн.
99.	186/815/19	Першотравенський міський суд Дніпропетровської області	ч.1 ст.121 ККУ	10 114,25 грн.	04.08.2018 – 13.08.2018 р.	10 114,25 грн.
100.	461/4392/19	Галицький районний суд м. Львова	ч. 1 ст. 286 ККУ	13 337,38 грн.	29.01.2018 – 19.02.2018 р.	13 337,38 грн.

Додаток Б

Аналіз судової практики розгляду справ про злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту, кваліфікованими ознаками яких є заподіяння смерті одному чи декільком потерпілим (01.01.2017 – 01.11.2019 р.)

2019 рік						
№ справи	Назва суду	Кримінально-правова кваліфікація	Вік потерпілого (станом на момент вчинення злочину)	Позбавлення права керувати транспортним засобом (ст.55 ККУ)	Звільнення від відбування покарання	
1.	Кам'янка-Бузький районний суд Львівської області	ч.3 ст.286 ККУ	2000 р.н., 19 років 1999 р.н., 20 років	так	ні	
2.	Садгірський районний суд м. Чернівці	ч. 2 ст. 286 ККУ	1983 р.н., 36 років	ні (посвідчення водія засудженій особі не видавалося)	ні	
3.	Болградський районний суд Одеської області	ч. 2 ст. 286 ККУ	1999 р.н., 18 років	так	на підставі ст.75 ККУ (від основного та додаткового покарання)	
4.	Красноармійський міськрайонний суд Донецької області	ч.3 ст.286 ККУ	1991 р.н., 27 років	так	ні	
5.	Хмельницький міськрайонний суд	ч. 2 ст. 286 ККУ	1982 р.н., 37 років	ні	на підставі ст.75 ККУ	
6.	Білявський районний суд Одеської області	ч. 2 ст. 286 ККУ	1960 р.н., 58 років	так	ні	
7.	Дарницький районний суд м. Києва	ч. 2 ст. 286 ККУ	1980 р.н., 37 років	так	ні	
8.	Брусилівський районний суд Житомирської області	ч. 2 ст. 286, ч. 1 ст. 135 ККУ	1978 р.н., 41 рік	так	ні	
9.	Золочівський районний суд Харківської області	ч. 2 ст. 286 ККУ	2000 р.н., 19 років	так	на підставі ст.75 ККУ (від основного)	
10.	Червоноармійський районний суд Житомирської області	ч. 2 ст. 286 ККУ	1958 р.н., 59 років	ні (засуджена особа має інвалідність 3-ї групи, за станом здоров'я потребує постійного лікування та відвідування різних лікувальних закладів)	на підставі ст.75 ККУ	
11.	Первомайський міськрайонний суд Миколаївської області	ст.ст. 286 ч.2, 135 ч.1 ККУ	1958 р.н., 61 рік	так	на підставі ст.75 ККУ (від основного та додаткового покарання)	

Додатки

12.	607/9860/19	Тернопільський міськрайонний суд Тернопільської області	ч. 2 ст. 286 ККУ	2000 р.н., 17 років	так	на підставі ст.75 ККУ (від основного)
13.	502/426/19	Кілійський районний суд Одеської області	ч. 2 ст. 286 ККУ	1933 р.н., 85 років	так	на підставі ст.75 ККУ (від основного)
14.	475/121/19	Доманівський районний суд Миколаївської області	ч.2 ст. 286, ч.3 ст. 135 ККУ	1974 р.н., 44 роки	так	на підставі ст.75 ККУ (від основного)
15.	702/8/19	Монастирищенський районний суд Черкаської області	ч. 2 ст. 286 ККУ	1942 р.н., 75 років	так	на підставі ст.75 ККУ (від основного)
16.	277/126/19	Ємільчинський районний суд Житомирської області	ч. 2 ст. 286 ККУ	1971 р.н., 47 років	так	ні
<i>Середній вік загиблих від автотранспортних злочинів осіб – 41 рік</i>						
2018 рік						
17.	665/1771/18	Чаплинський районний суд Херсонської області	ч.3 ст.286 ККУ	1992 р.н., 26 років 1996 р.н., 22 роки	так	ні
18.	502/947/18	Кілійський районний суд Одеської області	ч. 2 ст. 286 ККУ	1966 р.н., 52 роки	так	ні
19.	601/1143/16	Кременецький районний суд Тернопільської області	ч. 2 ст. 286 ККУ	1986 р.н., 27 років	так	на підставі ЗУ «Про амністію» (від основного та додаткового покарання)
20.	397/1382/17	Олександрівський районний суд Кіровоградської області	ч. 2 ст. 286 ККУ	2000 р.н., 17 років	так	ні
21.	405/1830/15-к	Кіровський районний суд м. Кіровограда	ч. 2 ст. 286 ККУ	78 років	так	ні
22.	369/3208/17	Києво-Святошинський районний суд Київської області	ч. 2 ст. 286 ККУ	1954 р.н., 63 роки	так	ні
23.	214/1681/16-к	Саксаганський районний суд м. Кривого Рогу Дніпропетровської області	ч. 2 ст. 286 ККУ	67 років	ні (єдине джерело доходу)	на підставі ст.75 ККУ
24.	643/4766/17	Московський районний суд м. Харкова	ч.3 ст.286 ККУ	1996 р.н., 20 років 1996 р.н., 20 років 1996 р.н., 20 років	так	ні
25.	610/1641/18	Балаклійський районний суд Харківської області	ч.3 ст.286 ККУ	1955 р.н., 59 років 1972 р.н., 42 роки	так	ні
26.	396/4/18	Новоукраїнський районний суд Кіровоградської області	ч. 2 ст. 286 ККУ	1977 р.н., 40 років	ні (посвідчення водія засудженій особі не видавалося)	на підставі ст.75 ККУ
27.	183/492/18	Новомосковський міськрайонний суд Дніпропетровської області	ч.3 ст.286 ККУ	1994 р.н., 23 роки 1995 р.н., 22 роки	так	ні

Додаток Б

28.	640/6625/15-к	Київський районний суд м. Харкова	ч. 2 ст. 286 ККУ	22 роки	так	на підставі ЗУ «Про амністію» (від основного та додаatkового покарання)
29.	398/957/16-к	Олександрійський міськрайонний суд Кіровоградської області	ч. 2 ст. 286 ККУ	1947 р.н., 68 років	так	на підставі ст.75 ККУ (від основного та додаatkового покарання)
30.	452/1200/17	Самбірський міськрайонний суд Львівської області	ч. 2 ст. 286 ККУ	1982 р.н., 35 років	так	ні
31.	497/1845/17	Болградський районний суд Одеської області	ч.3 ст.286 ККУ	1936 р.н., 81 рік 1940 р.н., 77 років	так	ні
32.	183/2604/17	Новомосковський міськрайонний суд Дніпропетровської області	ч. 2 ст. 286 ККУ	2002 р.н., 15 років	так	ні
<i>Середній вік загиблих від автотранспортних злочинів осіб – 40 років</i>						
2017 рік						
33.	463/5363/17	Личаківський районний суд м. Львова	ч. 2 ст. 286 ККУ	69 років	так	на підставі ст.75 ККУ (від основного)
34.	298/1563/17	Великобerezнянський районний суд Закарпатської області	ч. 2 ст. 286 ККУ	1961 р.н., 56 років	так	на підставі ст.75 ККУ (від основного та додаatkового покарання)
35.	354/452/17	Яремчанський міський суд Івано- Франківської області	ч. 2 ст. 286, ч.1 ст. 135 ККУ	2007 р.н., 11 років	так	ні
36.	345/803/17	Калузький міськрайонний суд Івано- Франківської області	ч. 2 ст. 286 ККУ	1946 р.н., 70 років	так	ні
37.	654/1759/16-к	Голопристанський районний суд Херсонської області	ч. 2 ст. 286 ККУ	1989 р.н., 26 років	так	ні
38.	607/1362/17	Тернопільський міськрайонний суд Тернопільської області	ч. 2 ст. 286 ККУ	83 роки	так	на підставі ЗУ «Про амністію» (від основного та додаatkового покарання)
39.	650/716/17	Великоолександрівський районний суд Херсонської області	ст.ст.286 ч.2, 135 ч.1 ККУ	1974 р.н., 43 роки	так	ні
40.	398/931/14-к	Олександрійський міськрайонний суд Кіровоградської області	ч. 2 ст. 286 ККУ	24 роки	ні (з урахуванням провини інших учасників дорожнього руху; характеру та мотивів допущення порушень правил безпеки дорожнього руху засудженою особою)	на підставі ст.75 ККУ

Додатки

41.	240/220/17	Олександрівський районний суд Донецької області	ч.3 ст.286 ККУ	1983 р.н., 33 роки 1976 р.н., 40 років	так	ні
42.	664/3300/15-к	Цюрупинський районний суд Херсонської області	ч. 2 ст. 286 ККУ	1946 р.н., 69 років	так	ні
43.	606/597/17	Теребовлянський районний суд Тернопільської області	ч. 2 ст. 286 ККУ	1931 р.н., 86 років	ні (єдине джерело доходу)	на підставі ст.75 ККУ
44.	328/4/17	Токмацький районний суд Запорізької області	ч. 2 ст. 286 ККУ	1977 р.н., 39 років	так	ні
45.	628/2144/16-к	Куп'янський міськрайонний суд Харківської області	ч. 2 ст. 286 ККУ	1979 р.н., 34 роки	так	ні
46.	428/11947/15-к	Северодонецький міський суд Луганської області	ч. 2 ст. 286 ККУ	1965 р.н., 50 років	так	на підставі ст.75 ККУ (від основного)
47.	576/75/17-к	Глухівський міськрайсуд Сумської області	ч.3 ст.286 ККУ	1978 р.н., 38 років 1976 р.н., 40 років	так	на підставі ст.75 ККУ (від основного та додаткового покарання)
48.	163/28/16-к	Львівський районний суд Волинської області	ч.3 ст.286 ККУ	1991 р.н., 24 роки 1988 р.н., 27 років	так	ні
49.	303/2943/16-к	Мукачівський міськрайонний суд Закарпатської області	ч. 2 ст. 286 ККУ	1946 р.н., 69 років	так	на підставі ст.75 ККУ (від основного)
50.	274/6138/14-к	Бердичівський міськрайонний суд Житомирської області	ч. 2 ст. 286 ККУ	7 років	так	ні

Середній вік загиблих від автотранспортних злочинів осіб – 44 роки

Додаток В

Аналіз судової практики розгляду справ про спричинення смерті потерпілій особі
(ст.ст. 115, 118, 119, ч.2 ст.121 КК України, 2017–жовтень 2019 р.)

№ справи	Назва суду	Кримінально-правова кваліфікація	Вік потерпілого (станом на момент вчинення злочину)
1.	№ 664/2450/19 Цюрупинський районний суд Херсонської області	ч. 1 ст. 115, ч. 1 ст. 125, ч. 1 ст. 129 КК України	1983 р.н., 36 років
2.	№ 172/863/19 Самарський районний суд м. Дніпропетровська	ч. 1 ст. 115 КК України	1963 р.н., 56 років
3.	№ 699/521/19 Черкаський районний суд Черкаської області	ч.1 ст.115 КК України	1931р.н.; 87 років
4.	№ 754/1196/19 Деснянський районний суд м. Києва	ч.1 ст.115 КК України	1983 р.н., 35 років
5.	№ 496/2009/19 Білявський районний суд Одеської області	ч. 1 ст. 115 КК України	1983 р.н., 35 років
6.	№ 686/68/19 Хмельницький міськрайонний суд Хмельницької області	ч. 1 ст. 115 КК України	1988 р.н., 31 рік
7.	№ 154/1257/19 Лудський міськрайонний суд Волинської області	ч.1 ст.263, п.4 ч.2 ст.115 КК України	1965 р.н., 54 роки
8.	№ 234/4832/19 Краматорський міський суд Донецької області	ч. 1 ст. 115 КК України	1957 р.н., 62 роки
9.	№ 233/596/19 Костянтинівський міськрайонний суд Донецької області	п. 13 ч. 2 ст. 115 КК України	1968 р.н., 50 років
10.	№134/1129/17 Вінницький міський суд Вінницької області	ч. 1 ст. 115 та ч.1, 2 ст. 185 КК України	80 років
11.	№ 627/1021/17 Жовтневий районний суд м. Харкова	ч. 1 ст. 115 КК України	1983 р.н., 34 роки
12.	№ 643/16439/17 Московський районний суд м. Харкова	ч. 1 ст. 115 КК України	1962 р.н., 55 років
13.	№ 219/1621/18 Артемівський міськрайонний суд Донецької області	ч.1 ст.115, ст.185 ч.3 КК України	1978 р.н., 40 років
14.	№320/1493/17-к Мелітопольський міськрайонний суд Запорізької області	ч. 1 ст. 115 КК України	1937 р.н., 79 років
15.	№ 755/16652/18 Дніпровський районний суд м. Києва	ч. 1 ст. 115 КК України	1957 р.н., 61 рік
16.	№ 172/250/18 Самарський районний суд м. Дніпропетровська	ч. 1 ст. 115 КК України	1979 р.н., 39 років
17.	№ 644/636/18 Орджонікідзевський районний суд м. Харкова	ч. 1 ст. 115 КК, ч. 1 ст. 185 КК України	1939 р.н., 78 років
18.	№ 640/17017/17 Київський районний суд м. Харкова	ст. 115 ч.2 п. 6 КК України	1975 р.н., 40 років
19.	№ 234/1981/18 Краматорський міський суд Донецької області	ч. 1 ст. 115 КК України	1975 р.н., 42 роки
20.	№ 414/107/17 Лисичанський міський суд Луганської області	ч. 1 ст. 115 КК України	1951 р.н., 65 років
21.	№263/8726/16-к Жовтневий районний суд м. Маріуполя Донецької області	ч.1 ст.115, ч.2 ст.187 КК України	1941 р.н., 75 років
22.	№328/3410/17 Токмацький районний суд Запорізької області	п.2, п.4 ч. 2 ст. 115 КК України	2014 р.н., 3 роки
23.	№ 753/9872/17 Дарницький районний суд м. Києва	ч. 1 ст. 115; ч. 1 ст. 185 КК України	1961 р.н., 55 років
24.	№ 298/304/18 Мукачевський міськрайонний суд Закарпатської області	попередня кваліфікація - п.7 ч.2 ст.115 КК України; остаточно (у зв'язку із недоведеністю) - ч. 4 ст.296 КК України	1981 р.н., 30 років
25.	№348/739/17 Калузький міськрайонний суд Івано-Франківської області	ч. 1 ст. 115 КК України	1974 р.н., 42 роки
26.	№324/1577/15-к Токмацький районний суд Запорізької області	п.п. 2, 6 ч. 2 ст. 115 КК України	1972 р.н., 39 років

Додатки

27.	№ 515/2064/17	Білгород-Дністровський міськрайонний суд Одеської області	ч.2 ст. 186, ч.4 ст. 152, п.10 ч.2 ст. 115 КК України	2001 р.н., 16 років
28.	№ 301/2007/17	Хустський районний суд Закарпатської області	ч. 1 ст. 115 КК України	1987 р.н., 30 років
29.	№ 552/2266/17	Київський районний суд м. Полтави	ч. 4 ст. 187 та п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України	1934 р.н., 82 роки
30.	178/1354/17	Заводський районний суд міста Дніпропетровська Дніпропетровської області	п.6 ч. 2 ст.115 КК України	1933 р.н., 84 роки
31.	№ 359/1604/17	Бориспільський міськрайонний суд Київської області	ч.3 ст.185, ч.1 ст.115, ч.2 ст.185, ч.3 ст.15, ч.3 ст.185, ч. 3 ст. 357 КК України	1937 р.н., 80 років
32.	№ 678/359/17	Хмельницький міськрайонний суд Хмельницької області	ч. 1 ст. 115, ч.2 ст. 185 КК України	1989 р.н., 27 років
33.	№ 235/7157/15-к	Красноармійський міськрайонний суд Донецької області	ч. 1 ст. 115 КК України	1961 р.н., 54 роки
34.	№ 355/3800/16-к	Бориспільський міськрайонний суд Київської області	ч. 1 ст. 115 КК України	1965 р.н., 51 рік
35.	№ 415/7949/17	Лисичанський міський суд Луганської області	ч. 1 ст. 115 КК України	1969 р.н., 48 років
36.	№127/13809/17	Вінницький міський суд Вінницької області	ч. 1 ст. 115, ч.1 ст. 185 КК України	1977 р.н., 39 років
37.	№ 756/12489/17	Оболонський районний суд м. Києва	п.7 ч.2 ст.115, ч.2 ст.15, п.п. 1,7 ч.2 ст.115 КК України	1973 р.н., 44 роки
38.	№ 628/2418/16-к	Куп'янський міськрайонний суд Харківської області	п. 1 ч.2 ст.115 КК України	1989 р.н., 27 років, 1993 р.н., 23 роки
39.	№ 415/3831/16-к	Лисичанський міський суд Луганської області	ч. 1 ст. 115 КК України	1986 р.н., 29 років
40.	№737/838/16-к	Новозаводський районний суд міста Чернігова	ч.1 ст. 162, ч.4 ст.187, ст. 348, п. 6 ч.2 ст. 115 КК України	1945 р.н., 71 рік
41.	№755/18497/16-к	Дніпровський районний суд м. Києва	ч. 1 ст. 115 КК України	1951 р.н., 65 років
42.	№ 676/6211/16-к	Камянець-Подільський міськрайонний суд Хмельницької області	п.п.1, 12, 13 ч.2 ст. 115 КК України	1958 р.н., 58 років 1954 р.н., 62 роки
43.	№ 235/3762/15-к	Добропільський міськрайонний суд Донецької області	п.п.1, 6, 9, 12 ч.2 ст.115, ч.3 ст.289, ч.2 ст.15 п.13 ч.2 ст.115, ст.348, ч.1 ст.263, ч.2 ст.260 КК України	1957 р.н., 57 років 1962 р.н., 52 роки
44.	№ 525/253/17	Миргородський міськрайонний суд Полтавської області	ч.1 ст. 115 та ч. 1 ст. 185 КК України	1973 р.н., 43 роки
45.	№ 530/391/17	Зіньківський районний суд Полтавської області	ч.1 ст.263, ч.1 ст.115 КК України	1959 р.н., 57 років
46.	№ 313/629/15-к	Веселівський районний суд Запорізької області	ч. 1 ст. 115, ч. 2 ст. 185 КК України	1970 р.н., 45 років
47.	№ 372/2059/15-к	Обухівський районний суд Київської області	п. 6 ч. 2 ст. 115, ч. 4 ст. 187, ч. 1 ст. 309 КК України	1939 р.н., 76 років
48.	№308/12855/15-к	Ужгородський міськрайонний суд Закарпатської області	ч. 1 ст. 115 КК України	1957 р.н., 58 років
49.	№ 372/1832/16-к	Обухівський районний суд Київської області	ч. 1 ст. 115 КК України	1961 р.н., 55 років
50.	№ 185/1182/17	Павлоградський міськрайонний суд Дніпропетровської області	п.п. 4, 6 ч.2 ст. 115, ч.4 ст. 187, ч.2 ст. 194 КК України	1963 р.н., 53 роки
51.	№ 165/665/14-к	Ковельський міськрайсуд Волинської області	ч. 1 ст. 115, ч. 2 ст. 15 п. п. 7, 13 ч. 2 ст. 115 КК України	1985 р.н., 28 років
52.	№ 366/3558/16-к	Іванківський районний суд Київської області	ч. 3 ст.185, п.п.6, 12 ч.2 ст.115, ч.4 ст.187,ч.2 ст. 289 КК України	1962 р.н., 54 роки

Додаток В

53.	№ 209/1634/16-к	Дніпровський районний суд м. Дніпропетровська Дніпропетровської області	ч. 1 ст. 115 КК України	1955 р.н., 61 рік
54.	№ 502/1388/15-к	Кілійський районний суд Одеської області	ч. 1 ст. 115 КК України	1983 р.н., 32 роки
55.	№ 227/726/16-к	Добропільський міськрайонний суд Донецької області	ч. 1 ст. 115 КК України	1957 р.н., 58 років
56.	№ 219/9711/15-к	Артемівський міськрайонний суд Донецької області	попередня кваліфікація – ст.115 ч. 2 п.п.1, 12, ст.162 ч.2 КК України, остаточно (у зв'язку із недоведеністю) - ст.162 ч.2 КК України	1970 р.н., 45 років 1938 р.н., 77 років
57.	№756/18292/13-к	Оболонський районний суд м. Києва	п.6 ч.2 ст.115, ч.3 ст.289 КК України	1948 р.н., 65 років
58.	№ 310/5406/19	Бердянський міськрайонний суд Запорізької області	ст.118 КК України	1985 р.н., 34 роки
59.	№ 186/759/17	Петропавлівський районний суд Дніпропетровської області	ст.118 КК України	1988 р.н., 29 років
60.	№ 369/2700/17	Києво-Святошинський районний суд Київської області	ст. 118 КК України та ч.1 ст.263 КК України	1970 р.н., 46 років
61.	№ 242/2750/16-к	Селидівський міський суд Донецької області	ч.1 ст. 119 КК України	1969 р.н., 47 років
62.	№ 243/4893/18	Слов'янський міськрайонний суд Донецької області	ч.1 ст. 119 КК України	2016 р.н., 2 роки
63.	№ 129/2761/15-к	Гайсинський районний суд Вінницької області	ч.1 ст.119, ч.1 ст. 185 КК України	1998 р.н., 15 років
64.	№ 661/1573/17	Новокаховський міський суд Херсонської області	ч.1 ст. 119 КК України	1986 р.н., 31 рік
65.	№ 277/202/19	Ємільчинський районний суд Житомирської області	ч.1 ст. 119 КК України	1963 р.н., 55 років
66.	№ 567/1156/16-к	Острозький районний суд Рівненської області	ч.1 ст. 119 КК України	1956 р.н., 60 років
67.	№ 219/8601/19	Дмитровський міський суд Донецької області	ч.2 ст.121 КК України	1948 р.н., 71 рік
68.	№ 572/1873/19	Сарненський районний суд Рівненської області	ч.2 ст.121 КК України	1966 р.н., 53 роки
69.	№ 753/16035/18	Жмеринський міськрайонний суд Вінницької області	ч.2 ст.121 КК України	1974 р.н., 44 роки
70.	№ 760/21145/19	Солом'янський районний суд м. Києва	ч.2 ст.121 КК України	1958 р.н., 61 рік
71.	№ 753/4539/19	Дарницький районний суд м. Києва	ч.2 ст.121 КК України	1960 р.н., 59 років
72.	№ 350/294/19	Рожнятівський районний суд Івано-Франківської області	ч.2 ст.121 КК України	1978 р.н., 40 років
73.	№ 199/4266/19	Амур-Нижньодніпровський районний суд м. Дніпропетровська	ч.2 ст.121 КК України	1969 р.н., 50 років
74.	№ 583/367/19	Охтирський міськрайонний суд Сумської області	ч.2 ст.121 КК України	1940 р.н., 78 років
75.	№ 505/1975/19	Котовський міськрайонний суд Одеської області	ч.2 ст.121 КК України	1969 р.н., 50 років
76.	№ 405/4375/19	Ленінський районний суд м. Кіровограда	ч.2 ст.121 КК України	1957 р.н., 62 роки
77.	№ 392/296/19	Новомиргородський районний суд Кіровоградської області	ч.2 ст.121 КК України	1966 р.н., 53 роки
78.	№ 712/3025/19	Соснівський районний суд м. Черкаси	ч.2 ст.121 КК України	1962 р.н., 57 років
79.	№ 597/680/19	Заліщицький районний суд Тернопільської області	ч.2 ст.121 КК України	1968 р.н., 51 рік
80.	№ 242/3055/19	Селидівський міський суд Донецької області	ч. 2 ст. 121 КК України	1980 р.н., 39 років
81.	№ 524/1383/17	Автазоводський районний суд міста Кременчука	ч. 2 ст. 121 КК України	1948 р.н., 68 років
82.	№ 369/12575/17	Києво-Святошинський районний суд Київської області	ч. 2 ст. 121 КК України	1980 р.н., 37 років

Додатки

83.	№ 348/242/18	Надвірнянський районний суд Івано-Франківської області	ч. 2 ст. 121 КК України	1958 р.н., 59 років
84.	№642/7191/15-к	Ленінський районний суд м. Харкова	ч. 2 ст. 121 КК України	79 років
85.	№ 753/11622/17	Дарницький районний суд м. Києва	ч. 2 ст. 121 КК України	1975 р.н., 42 роки
86.	№ 628/1912/18	Кутяньський міськрайонний суд Харківської області	ст.ст.121 ч.2, 296 ч.1, 263 ч.1 КК України	1955 р.н., 63 роки
87.	№ 742/702/18	Прилуцький міськрайонний суд Чернігівської області	ч. 2 ст. 121 КК України	1938 р.н., 80 років
88.	№607/14069/16-к	Тернопільський міськрайонний суд Тернопільської області	ч. 2 ст. 121 КК України	1936 р.н., 80 років
89.	№ 159/4075/17	Ковельський міськрайсуд Волинської області	ч. 2 ст. 121, ч. ч. 1, 2 ст. 263, ч. 1 ст. 309 КК України	1973 р.н., 44 роки
90.	№ 369/5835/17	Києво-Святошинський районний суд Київської області	ч. 2 ст. 121 КК України	1996 р.н., 21 рік
91.	№ 428/7273/16-к	Северодонецький міський суд Луганської області	ч. 2 ст. 121 КК України	1989 р.н., 27 років
92.	№ 496/665/17	Білявський районний суд Одеської області	ч. 2 ст. 121 КК України	1983 р.н., 33 роки
93.	№ 358/478/17	Богуславський районний суд Київської області	ч. 2 ст. 121 КК України	1976 р.н., 41 рік
94.	№ 1-КП/303/373/17	Мукачівський міськрайонний суд Закарпатської області	ч. 2 ст. 121 КК України	1991 р.н., 24 роки
95.	№ 742/2305/17	Прилуцький міськрайонний суд Чернігівської області	ч. 2 ст. 121 КК України	1975 р.н., 42 роки
96.	№ 525/249/17	Великобагачанський районний суд Полтавської області	ч. 2 ст. 121 КК України	1950 р.н., 66 років
97.	№ 355/95/16-к	Баришівський районний суд Київської області	ч. 2 ст. 121 КК України	1988 р.н., 28 років
98.	№ 405/5913/16-к	Ленінський районний суд м. Кіровограда	ч. 2 ст. 121 КК України	79 років
99.	№755/17389/14-к	Дніпровський районний суд м. Києва	ч. 2 ст. 121 КК України	1975 р.н., 39 років
100.	№ 450/932/18	Пустомитівський районний суд Львівської області	попередня кваліфікація – ч. 2 ст. 121 КК України, остаточно (у зв'язку із недоведеністю) - ст. 124 КК України	1962 р.н., 56 років

Додаток Г

Аналіз діяльності парламенту у сфері кримінального законотворення (Особлива частина Кримінального кодексу України, 2016-2019 роки)

№ п/п	Закони про внесення змін до ККУ	Кількість змін	Кількість та форми змін до ККУ				Зміст внесених змін до ККУ		інше	Обґрунтування внесення змін до ККУ (н-д, статистичні чи соціологічні дані / аналіз необхідності бюджетних витрат/ оцінка можливого впливу на криміногенну ситуацію та корупцію)
			Доповнено нормою/ частиною норми	виключено норму/ частину/ втрачена чинність норми/ частини	змінено редакцію норми/ частини	посилення кримінальної репресії (н-д, криміналізація, пеналізація)	зменшення кримінальної репресії (н-д, обмеження сфери дії кримінального закону)			
2016 рік										
1.	№ 993-VIII від 04.02.2016	2	-	-	2	збільшено обсяг ст.163 ККУ (розширено перелік потерпілих), збільшено обсяг ст.171 ККУ (видів протиправної поведінки)	-	-	-	- / реалізація законопроекту не потребуватиме додаткових витрат з Державного бюджету / -
2.	№ 1019-VIII від 18.02.2016	33	-	33	-	-	-	+	-	зміни з метою удосконалення процедури арешту майна та інституту спеціальної конфіскації
3.	№ 1022-VIII від 15.03.2016	2	1	-	1	-	-	-	-	текст пояснювальної записки до законопроекту відсутній
4.	№ 1403-VIII від 02.06.2016	10	7	-	3	збільшено обсяг ст.342, 343, 347, 365-2, 368-4 ККУ (розширено перелік потерпілих)	-	-	-	- / реалізація законопроекту не потребуватиме додаткових витрат з Державного бюджету / -

Додатки

5.	№ 1404-VIII від 02.06.2016	4	-	-	4	виключено із санкції ст.164 ККУ більш м'яких видів покарання, зменшення порогу обов'язкових для ст.164 ККУ наслідків	обмеження сфери дії ст.389 КК	-	- / реалізація законопроекту не потребуватиме додаткових витрат з Державного бюджету / -
6.	№1492-VIII від 07.09.2016	5	-	-	5	-	-	5	термінологічні корегування з метою забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених
7.	№ 1540-VIII від 22.09.2016	1	1	-	-	збільшено обсяг ст.344 ККУ (розширено перелік потерпілих)	-	-	- / реалізація законопроекту не потребуватиме додаткових витрат з Державного бюджету / -
8.	№ 1638-VIII від 04.10.2016	1	1	-	-	-	закріплення у ст.265 ККУ виду звільнення від кримінальної відповідальності	-	- / реалізація законопроекту не потребуватиме додаткових витрат з Державного бюджету / -
9.	№ 1666-VIII від 06.10.2016	5	-	-	5	збільшено обсяг ст.206 ККУ, збільшено обсяг ч.1 та 2 ст.358 ККУ (суб'єктного складу), посилено санкції ст.358 ККУ (видів протиправної поведінки), збільшено обсяг ст.365-2 ККУ (суб'єктного складу)	-	-	- / реалізація законопроекту не потребуватиме додаткових витрат з Державного бюджету / -
10.	№1774-VIII від 06.12.2016	1	-	-	1	-	-	1	заміна поняття «мінімальна заробітна плата» на «прожитковий мінімум для працездатних осіб»
11.	№1791-VIII від 20.12.2016	2	-	-	2	-	-	2	заміна поняття «мінімальна заробітна плата» на «прожитковий мінімум для працездатних осіб»

Додаток Г

2017 рік										
12.	№ 1798-VIII від 21.12.2016	4	3	-	1	1	введено ст.351-2 ККУ	-	3	- / реалізація законопроекту не потребуватиме додаткових витрат з Державного бюджету / -
13.	№ 1952-VIII від 16.03.2017	3	-	-	3	збільшено обсяг ст.401 ККУ (суб'єктного складу), посилено санкції ст.425 ККУ, посилено санкції ст.426 ККУ	-	-	текст пояснювальної записки до законопроекту відсутній	
14.	№ 1977-VIII від 23.03.2017	1	-	-	1	збільшено обсяг ст.176 ККУ (видів протиправної поведінки)	-	-	- / реалізація законопроекту не потребуватиме додаткових витрат з Державного бюджету / -	
15.	№ 2052-VIII від 18.05.2017	1	1	-	-	збільшено обсяг ст.201 ККУ (переліку предметів злочину)	-	-	текст пояснювальної записки до законопроекту відсутній на сайті ВРУ	
16.	№ 2059-VIII від 23.05.2017	1	-	-	1	-	-	-	1	текст пояснювальної записки до законопроекту відсутній
17.	№ 2063-VIII від 23.05.2017	1	-	-	1	збільшено обсяг ст.246 ККУ (за рахунок появи кваліфікованого складу), посилено санкції ст.246 ККУ	-	-	-	+ / реалізація законопроекту не потребуватиме додаткових витрат з Державного бюджету / -
18.	№ 2119-VIII від 22.06.2017	1	-	-	1	збільшено обсяг ст.188-1 ККУ	-	-	-	- / реалізація законопроекту не потребуватиме додаткових витрат з Державного бюджету / -
19.	№ 2120-VIII від 22.06.2017	1	-	-	1	збільшено обсяг кваліфікованого складу ст.299 ККУ (видів протиправної поведінки), посилено санкції ст.299 ККУ	-	-	-	+ / реалізація законопроекту не потребуватиме додаткових витрат з Державного бюджету / -

Додатки

20.	№ 2136-VIII від 13.07.2017	4	4	-	-	-	-	-	-	текст пояснювальної записки до законопроекту відсутній
21.	№ 2147-VIII від 03.10.2017	4	2	-	2	збільшено обсяг ст.384 ККУ (видів протиправної поведінки), введено ст.400-1 ККУ	-	2	2	текст пояснювальної записки до законопроекту відсутній
22.	№ 2205-VIII від 14.11.2017	2	-	-	2	-	-	2	2	+ / реалізація законопроекту не потребуватиме додаткових витрат з Державного бюджету / -
23.	№ 2213-VIII від 16.11.2017	4	2	2	-	збільшено обсяг кваліфікованого складу, посилено санкції ст.387 ККУ	-	1	1	+ / + / -
24.	№ 2227-VIII від 06.12.2017	13	4	-	9	введено ст.ст.126-1, 151-2,390-1 ККУ; збільшено обсяг ч.1 ст.121 (наслідків злочину), збільшено обсяг ст.123 ККУ, збільшено обсяг ст.134 ККУ (видів протиправної поведінки), збільшено обсяг кваліфікованого складу ст.152 ККУ, збільшено обсяг кваліфікованого складу ст.153 ККУ, збільшено обсяг кваліфікованого складу ст.154 ККУ	зменшення санкцій ч.2 ст.154 ККУ	2	2	+ / реалізація законопроекту не потребуватиме додаткових витрат з Державного бюджету / -
2018 рік										
25.	№ 2292-VIII від 08.02.2018	1	-	-	1	збільшено обсяг ст.120 ККУ (переліку способів вчинення, форм протиправної поведінки)	-	-	-	+ / реалізація законопроекту не потребуватиме додаткових витрат з Державного бюджету / -
26.	№ 2334-VIII від 14.03.2018	3	1	-	2	збільшено обсяг кваліфікованого складу ст.302 ККУ	обмеження сфери дії ст.155 ККУ	1	1	+ / реалізація законопроекту не потребуватиме додаткових витрат з Державного бюджету / -

Додаток Г

46.	№ 409-IX від 19.12.2019	4	2	-	2	збільшено санкції ст. 152 ККУ, збільшено обсяг ст.152 ККУ, ст.153 ККУ	-	1	+ / + / +
47.	№ 418-IX від 20.12.2019	1	-	-	1	-	включення до норми вказівки про обов'язковість наслідків - істотної шкоди здоров'ю потерпілого	-	- / додаткових витрат не потребує/-
Підсумок:		150	37	37	76	72 (48% від загальної кількості)	14 (9%)	64 (43%)	з 47-ми законів (100%): - 28 (60%) не містять належного обґрунтування; - 33 (70,2%) не містять аналізу необхідності бюджетних витрат; - 34 (72,3 %) відсутній прогноз можливого впливу на криміногенну ситуацію та корупцію. До 6-ти (12,7%) законів відсутні пояснювальні записки. 4 (9%) закони носять технічний характер (термінологічні зміни)

Додаток Д

Аналіз виконання бюджетної програми «Здійснення законотворчої діяльності Верховної Ради України» (2015-2019 рр.)

тис. гривень

№ з/п	Показники діяльності	Затверджено у паспорті бюджетної програми (плановано)	Касові видатки (надані кредити з бюджету) (виконано)	Відхилення
Станом на 1 січня 2016 р.				
1.	Здійснення законотворчої діяльності ВРУ (використання бюджетних коштів)	426 842,1	Інформація про стан виконання бюджетної програми за 2015 р. на офіційному сайті Верховної Ради України відсутня	
2.	Кількість зареєстрованих проектів	1350		+ 320
3.	Кількість прийнятих законопроектів	359		- 135
4.	Середні витрати на один зареєстрований законопроект	316,2		- 113,5
5.	Частка прийнятих законів у загальній кількості зареєстрованих законопроектів	26,6		- 13,2
Станом на 1 січня 2017 р.				
1.	Здійснення законотворчої діяльності ВРУ (використання бюджетних коштів)	423 848,0	334 795,7	- 89 052,3
2.	Кількість зареєстрованих проектів	1350	1670	+ 320
3.	Кількість прийнятих законопроектів	359	224	- 135
4.	Середні витрати на один зареєстрований законопроект	314	200,5	- 113,5
5.	Частка прийнятих законів у загальній кількості зареєстрованих законопроектів	26,6	13,4	- 13,2
Станом на 1 січня 2018 р.				
1.	Здійснення законотворчої діяльності ВРУ (використання бюджетних коштів)	590 802,6	517 994,6	- 72 808,0
2.	Кількість зареєстрованих проектів	1350	2367	+ 1017
3.	Кількість прийнятих законопроектів	359	455	+ 96
4.	Середні витрати на один зареєстрований законопроект	437	218,8	- 218,2
5.	Частка прийнятих законів у загальній кількості зареєстрованих законопроектів	26,6	19,2	- 7,4

Додаток Д

Станом на 1 січня 2019 р.				
1.	Здійснення законовирччї дїяльностї ВРУ (використання бюджетних коштів)	788 229,8	755 125,5	- 33 104,3
2.	Кїлькїсть зареєстрованих проектїв	1350	1102	- 248
3.	Кїлькїсть прийнятих законопроектїв	359	161	- 198
4.	Середнї витрати на один зареєстрований законопроект	583,9	685,2	+ 101,3
5.	Частка прийнятих законїв у загальнїй кїлькостї зареєстрованих законопроектїв	26,6	14,6	- 12
Станом на 1 січня 2020 р.				
1.	Здійснення законовирччї дїяльностї ВРУ (використання бюджетних коштів)	925 794,2	871 073,4	- 54 720,8
2.	Кїлькїсть зареєстрованих проектїв	1350	1089	- 261
3.	Кїлькїсть прийнятих законопроектїв	359	143	- 216
4.	Середнї витрати на один зареєстрований законопроект	679,1	796	+ 116,9
5.	Частка прийнятих законїв у загальнїй кїлькостї зареєстрованих законопроектїв	26,6	13,1	- 13,5

Додаток Е

Відомості про матеріальні збитки, їх відшкодування та вилучення предметів злочинної діяльності (провадження, за якими закінчені розслідуванням) (2015-209 pp.)

Рік	Суб'єкт	Вид діяльності	Результат	Динаміка до попереднього року (%)
2015	органи прокуратури	встановлена сума матеріальних збитків у розмірі 1 639 242,18 тис. грн. (23,3% від загальної суми), накладено арешт на майно на суму 981 398,72 тис. грн. (14% від загальної суми), пред'явлено цивільні позови (без моральної шкоди) на суму 3 071 352,83 тис. грн. (43,8% від загальної суми). У тому числі:	3 815 174,27	+ 1444,3
		встановлена сума матеріальних збитків, тис. грн.	35 566,78	- 53,0
		відшкодовано збитків, тис. грн.	85 713,78	- 77,6
		накладено арешт на майно, тис. грн.	2 184 485,35	+ 1 405
	органи внутрішніх справ	пред'явлено цивільний позов (без моральної шкоди), тис. грн.	2 113 853,86	+ 12,3
		встановлена сума матеріальних збитків, тис. грн.	1 203 843,92	+48,2
		відшкодовано збитків, тис. грн.	731 567,69	- 20,9
		накладено арешт на майно, тис. грн.	327 243,31	- 45,3
	органи безпеки	пред'явлено цивільний позов (без моральної шкоди), тис. грн.	250 954,01	+ 735,9
		встановлена сума матеріальних збитків, тис. грн.	2 464	+ 5 010
відшкодовано збитків, тис. грн.		9 932,2	+ 280,6	
накладено арешт на майно, тис. грн.		313 829,65	+ 1 009,5	
органи, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства	пред'явлено цивільний позов (без моральної шкоди), тис. грн.	829 231,86	+ 25,3	
	встановлена сума матеріальних збитків, тис. грн.	397 367,48	- 5,0	
	відшкодовано збитків, тис. грн.	154 185,05	+ 3,9	
	накладено арешт на майно, тис. грн.	245 794,52	+ 44,8	
	пред'явлено цивільний позов (без моральної шкоди), тис. грн.			

Додаток Е

У 2016 р. встановлена сума матеріальних збитків – 4 976 831,24 тис. грн., з них відшкодовано збитків у розмірі 1 565 065,63 тис. грн. (31,4% від загальної суми), накладено арешт на майно на суму 2 124 024,04 тис. грн. (42,6% від загальної суми), пред'явлено цивільні позови (без моральної шкоди) на суму 2 164 619,62 тис. грн. (43,4% від загальної суми). У тому числі:	органи прокуратури	встановлена сума матеріальних збитків, тис. грн.	676 100,64	- 82,2	
		відшкодовано збитків, тис. грн.	575 344,19	+ 1517,6	
		накладено арешт на майно, тис. грн.	719 892,99	+ 739,8	
		пред'явлено цивільний позов (без моральної шкоди), тис. грн.	201 131,31	- 90,7	
	органи внутрішніх справ	встановлена сума матеріальних збитків, тис. грн.	2 263 260,18	+ 7,0	
		відшкодовано збитків, тис. грн.	550 560,45	- 54,2	
		накладено арешт на майно, тис. грн.	752 508,36	+ 2,8	
		пред'явлено цивільний позов (без моральної шкоди), тис. грн.	800 108,30	+ 144,4	
	2016	органи безпеки	встановлена сума матеріальних збитків, тис. грн.	206 036,64	- 17,8
			відшкодовано збитків, тис. грн.	0	-
		накладено арешт на майно, тис. грн.	37 803,17	+ 280,6	
		пред'явлено цивільний позов (без моральної шкоди), тис. грн.	682 136,28	+ 117,3	
органи, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства	встановлена сума матеріальних збитків, тис. грн.	952 982,78	+ 14,9		
	відшкодовано збитків, тис. грн.	389 267,99	- 2,0		
	накладено арешт на майно, тис. грн.	519 811,57	+ 237,1		
	пред'явлено цивільний позов (без моральної шкоди), тис. грн.	168 031,73	- 31,6		
У 2017 р. встановлена сума матеріальних збитків – 18 572 335,44 тис. грн., з них відшкодовано збитків у розмірі 1 607 587,33 тис. грн. (8,6% від загальної суми), накладено арешт на майно на суму 4 770 501,75 тис. грн. (25,6% від загальної суми), пред'явлено цивільні позови (без моральної шкоди) на суму 3 120 372,55 тис. грн. (16,8% від загальної суми). У тому числі:	органи прокуратури	встановлена сума матеріальних збитків, тис. грн.	9 484 967,76	+ 1302,8	
		відшкодовано збитків, тис. грн.	227 415,22	-60,4	
		накладено арешт на майно, тис. грн.	320 056,23	-55,5	

Додатки

2017	пред'явлено цивільний позов (без моральної шкоди), тис. грн.	697 469,30	+246,7
	органи Національної поліції		
	встановлена сума матеріальних збитків, тис. грн.	6 317 896,28	+179,1
	відшкодовано збитків, тис. грн.	805 440,62	+46,2
	накладено арешт на майно, тис. грн.	4 030 436,88	+435,6
	пред'явлено цивільний позов (без моральної шкоди), тис. грн.	1 324 650,34	+65,5
	органи безпеки		
	встановлена сума матеріальних збитків, тис. грн.	118 923,19	-42,2
	відшкодовано збитків, тис. грн.	4 245,67	-
	накладено арешт на майно, тис. грн.	21 651,08	-42,7
	пред'явлено цивільний позов (без моральної шкоди), тис. грн.	123 679,61	-81,8
	органи, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства		
	встановлена сума матеріальних збитків, тис. грн.	1 873 550,28	+96,5
	відшкодовано збитків, тис. грн.	501 363,60	+28,7
накладено арешт на майно, тис. грн.	309 972,47	-67,6	
пред'явлено цивільний позов (без моральної шкоди), тис. грн.	951 750,94	+466	
Державне бюро розслідувань			
встановлена сума матеріальних збитків, тис. грн.	0	-	
відшкодовано збитків, тис. грн.	0	-	
накладено арешт на майно, тис. грн.	0	-	
пред'явлено цивільний позов (без моральної шкоди), тис. грн.	0	-	
Національне антикорупційне бюро			
встановлена сума матеріальних збитків, тис. грн.	776 997,93	-	
відшкодовано збитків, тис. грн.	69 122,22	-	
накладено арешт на майно, тис. грн.	88 385,09	-	
пред'явлено цивільний позов (без моральної шкоди), тис. грн.	22 822,36	-	
У 2018 р. встановлена сума матеріальних збитків – 8 800 246,75 тис. грн., з них відшкодовано збитків у розмірі 2 032 827,84 тис. грн. (23% від загальної суми), накладено арешт на майно на суму 2 917 738,50 тис. грн. (33,1% від загальної суми), пред'явлено цивільні позови (без моральної шкоди) на суму 2 343 011,17 тис. грн. (26,6% від загальної суми). У тому числі:			

Додаток Е

2018	органи прокуратури	встановлена сума матеріальних збитків, тис. грн.	1 030 261,59	-89,1
		відшкодовано збитків, тис. грн.	84 088,50	-63,0
		накладено арешт на майно, тис. грн.	126 180,00	-60,5
	органи Національної поліції	пред'явлено цивільний позов (без моральної шкоди), тис. грн.	175 798,52	-74,7
		встановлена сума матеріальних збитків, тис. грн.	3 436 430,22	-45,6
		відшкодовано збитків, тис. грн.	995 019,59	+23,5
	органи безпеки	накладено арешт на майно, тис. грн.	1 987 966,71	-50,6
		пред'явлено цивільний позов (без моральної шкоди), тис. грн.	1 118 175,51	-15,5
		встановлена сума матеріальних збитків, тис. грн.	83 421,47	-29,8
	органи, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства	відшкодовано збитків, тис. грн.	215,84	-94,9
		накладено арешт на майно, тис. грн.	139 670,50	+545
		пред'явлено цивільний позов (без моральної шкоди), тис. грн.	72 428,47	-41,4
	Державне бюро розслідувань	встановлена сума матеріальних збитків, тис. грн.	1 312 622,68	-29,9
		відшкодовано збитків, тис. грн.	948 557,91	+89,1
		накладено арешт на майно, тис. грн.	210 657,17	-32,0
Національне антикорупційне бюро	пред'явлено цивільний позов (без моральної шкоди), тис. грн.	273 951,69	-71,2	
	встановлена сума матеріальних збитків, тис. грн.	0,00	-	
	відшкодовано збитків, тис. грн.	0,00	-	
бюро	накладено арешт на майно, тис. грн.	0,00	-	
	пред'явлено цивільний позов (без моральної шкоди), тис. грн.	0,00	-	
	встановлена сума матеріальних збитків, тис. грн.	2 937 510,79	+278,0	
	відшкодовано збитків, тис. грн.	4 946,00	-92,8	
	накладено арешт на майно, тис. грн.	453 264,12	+412	

Додатки

		пред'явлено цивільний позов (без моральної шкоди), тис. грн.	702 653,57	+2 978
	У 2019 р. встановлена сума матеріальних збитків – 46 138 955,54 тис. грн., з них відшкодовано збитків у розмірі 2 660 453,24 тис. грн. (5,7% від загальної суми), накладено арешт на майно на суму 7 584 880,64 тис. грн. (16,4% від загальної суми), пред'явлено цивільні позови (без моральної шкоди) на суму 4 937 066,90 тис. грн. (10,7% від загальної суми). У тому числі:			
2019	органи прокуратури	встановлена сума матеріальних збитків, тис. грн.	38 507 355,90	+3 637
		відшкодовано збитків, тис. грн.	108 512,72	+29,0
		накладено арешт на майно, тис. грн.	270 396,49	+114,2
		пред'явлено цивільний позов (без моральної шкоди), тис. грн.	328 689,67	+86%
	органи Національної поліції	встановлена сума матеріальних збитків, тис. грн.	3 921 389,22	+14,1
		відшкодовано збитків, тис. грн.	1 343 315,29	+35,0
		накладено арешт на майно, тис. грн.	1 806 644,44	-9,1
		пред'явлено цивільний позов (без моральної шкоди), тис. грн.	989 818,54	-11,4
	органи безпеки	встановлена сума матеріальних збитків, тис. грн.	765 700,28	+817,8
		відшкодовано збитків, тис. грн.	1 069,27	+395
накладено арешт на майно, тис. грн.		219 369,60	+57	
	пред'явлено цивільний позов (без моральної шкоди), тис. грн.	879 650,35	+1 114,5	
органи, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства	встановлена сума матеріальних збитків, тис. грн.	1 328 649,80	+1,2	
	відшкодовано збитків, тис. грн.	1 097 391,65	+15,6	
	накладено арешт на майно, тис. грн.	316 332,16	+50,1	
	пред'явлено цивільний позов (без моральної шкоди), тис. грн.	115 824,91	-57,7	
Державне бюро розслідувань	встановлена сума матеріальних збитків, тис. грн.	71 701,42	-	
	відшкодовано збитків, тис. грн.	3 432,87	-	

Додаток Е

	накладено арешт на майно, тис. грн.	30 100,89	-
	пред'явлено цивільний позов (без моральної шкоди), тис. грн.	2 145,10	-
Національне антикорупційне бюро	встановлена сума матеріальних збитків, тис. грн.	1 544 158,92	-47,4
	відшкодовано збитків, тис. грн.	106 731,44	+2 057,9
	накладено арешт на майно, тис. грн.	4 942 037,06	+990,3
	пред'явлено цивільний позов (без моральної шкоди), тис. грн.	2 620 938,33	+273

Додаток Є

Аналіз судової практики розгляду справ у спорах про недоговірні зобов'язання (відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду. (період ухвалення (постановлення): 01.01.2019 – 31.12.2019 рр.)

№ справи	Назва суду	Нормативно-правова підстава	Сума до стягнення
1.	№ 173/797/19 Вільногірський міський суд Дніпропетровської області	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення	200 304 грн. моральної шкоди
2.	№ 274/6000/19 Бердичівський міськрайонний суд Житомирської області	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення; незаконне взяття і тримання під вартою	187 059 грн. 50 коп. моральної шкоди
3.	№ 606/2021/19 Теребовлянський районний суд Тернопільської області	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення; інші процесуальні дії, що обмежують права громадян	200 000 грн. моральної шкоди; 17 732 грн. 91 коп. – матеріальної шкоди та 8 500 грн. витрат на правову допомогу
4.	№ 308/2830/19 Ужгородський міськрайонний суд Закарпатської області	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення	225 342 грн. моральної шкоди
5.	№ 227/2114/19 Добропілляський міськрайонний суд Донецької області	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення	169 424 грн. моральної шкоди
6.	№ 754/8730/19 Деснянський районний суд м. Києва	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення; незаконне накладення арешту на майно; незаконне відсторонення від роботи (посади)	250 000 грн. моральної шкоди
7.	№ 609/948/19 Кременецький районний суд Тернопільської області	бездіяльність щодо проведення досудового розслідування	50 000 грн. моральної шкоди
8.	№ 490/1462/19 Центральний районний суд м. Миколаєва	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення	150 000 грн. моральної шкоди
9.	№ 715/951/19 Глибочківський районний суд Чернівецької області	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення; незаконне взяття і тримання під вартою	70 000 грн. моральної шкоди
10.	№ 199/3969/19 Ленінський районний суд м. Дніпропетровська	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення; незаконне взяття і тримання під вартою	1 500 000 грн. моральної шкоди
11.	№ 610/381/19 Балаклійський районний суд Харківської області	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення; незаконне взяття і тримання під вартою; незаконне проведення в ході кримінального провадження обшуку; незаконне накладення арешту на майно	1 000 000 грн. моральної шкоди

Додаток Є

12.	№ 591/4201/19	Зарічний районний суд м. Суми	інші процесуальні дії, що обмежують права громадян	2 750 грн. матеріальної шкоди, 1 500 грн. моральної шкоди та 2 768 грн. 40 коп. судових витрат
13.	№ 286/2136/19	Овруцький районний суд Житомирської області	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення; незаконне проведення в ході кримінального провадження обшуку	484 000 грн. моральної шкоди
14.	№ 755/5870/19	Дніпровський районний суд м. Києва	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення; незаконне засудження	463 203 грн. моральної шкоди
15.	№ 488/520/19	Корабельний районний суд м. Миколаєва	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення; незаконне взяття і тримання під вартою; незаконне проведення в ході кримінального провадження обшуку	71 613 грн. 18 коп. моральної шкоди
16.	№ 161/5832/19	Луцький міський районний суд Волинської області	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення; незаконне проведення в ході кримінального провадження обшуку	140 266 грн. 59 копійок моральної шкоди
17.	№ 462/6414/18	Городоцький районний суд Львівської області	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення; незаконне засудження	141 954 грн. моральної шкоди
18.	№ 311/1184/19	Василівський районний суд Запорізької області	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення (незаконне перебування під слідством і судом)	182 633 грн. 40 коп. моральної шкоди
19.	№ 639/2983/19	Жовтневий районний суд м. Харкова	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення; незаконне накладення арешту на майно; незаконне засудження	300 000 грн. копійок моральної шкоди
20.	№ 234/11507/19	Краматорський міський суд Донецької області	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення; незаконне засудження	215 784 грн. 48 копійок моральної шкоди
21.	№ 295/5794/19	Богунський районний суд м. Житомира	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення (незаконне перебування під слідством і судом)	300 000 грн. моральної шкоди
22.	№ 127/12338/19	Вінницький міський суд Вінницької області	бездіяльність щодо проведення досудового розслідування	50 000 грн. моральної шкоди
23.	№ 569/5644/19	Рівненський міський суд Рівненської області	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення; незаконне взяття і тримання під вартою	150 000 грн. моральної шкоди та витрати на професійну правничу допомогу у розмірі 10 000 грн.
24.	№ 629/740/19	Лозівський міський районний суд Харківської області	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення; незаконне взяття і тримання під вартою	229 515 грн. моральної шкоди
25.	№ 629/797/19	Лозівський міський районний суд Харківської області	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення (незаконне перебування під слідством і судом)	268 148 грн. 90 коп. моральної шкоди

Додатки

26.	№ 638/8278/19	Держинський районний суд міста Харкова	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення (незаконне перебування під слідством і судом)	5 000 грн. моральної шкоди
27.	№ 675/1309/19	Ізяславський районний суд Хмельницької області	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення; незаконне взяття і тримання під вартою	50 000 грн. моральної шкоди
28.	№629/798/19	Лозівський міськрайонний суд Харківської області	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення (незаконне перебування під слідством і судом)	268 148 грн. 90 коп. моральної шкоди
29.	№ 126/1565/19	Бершадський районний суд Вінницької області	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення (незаконне перебування під слідством і судом)	107 524 грн. 30 копійок моральної шкоди
30.	№ 520/9084/19	Київський районний суд м. Одеси	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення; незаконне проведення в ході кримінального провадження обшуку (незаконне перебування під слідством і судом)	100 000 грн. моральної шкоди; 110 842 грн. матеріальної шкоди; 12 600 витрат на професійну правничу допомогу
31.	№ 483/620/19	Очаківський міськрайонний суд Миколаївської області	незаконне проведення в ході кримінального провадження обшуку	30 000 грн. моральної шкоди
32.	№ 370/427/19	Макарівський районний суд Київської області	бездіяльність щодо проведення досудового розслідування	5 000 грн. моральної шкоди
33.	№ 731/186/19	Варвинський районний суд Чернігівської області	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення (незаконне перебування під слідством і судом)	76 505 грн. моральної шкоди
34.	№ 210/456/19	Держинський районний суд м. Кривого Рогу Дніпропетровської області	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення (незаконне перебування під слідством і судом)	220 000 грн. моральної шкоди; 15 000 витрат на професійну правничу допомогу
35.	№ 308/7363/19	Ужгородський міськрайонний суд Закарпатської області	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення; інші процесуальні дії, що обмежують права громадян (незаконне перебування під слідством і судом)	463 203 грн. моральної шкоди
36.	№ 161/6395/19	Луцький міськрайонний суд Волинської області	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення (незаконне перебування під слідством і судом)	139 593 грн. 40 копійок моральної шкоди
37.	№752/13439/19	Голосіївський районний суд м. Києва	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення	10 000 грн. моральної шкоди
38.	№ 593/548/19	Бережанський районний суд Тернопільської області	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення; незаконне взяття і тримання під вартою (незаконне перебування під слідством і судом)	103 212 грн. 20 копійок матеріальної шкоди; 593 122 грн. 40 копійок моральної шкоди

Додаток Є

39.	№ 507/273/19	Любашівський районний суд Одеської області	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення (незаконне перебування під слідством і судом)	9 000 грн. моральної шкоди; 1 695 грн. 04 копійки витрат на професійну правничу допомогу
40.	№336/5144/16-ц	Шевченківський районний суд м. Запоріжжя	бездіяльність щодо проведення досудового розслідування	10 000 грн. моральної шкоди
41.	№ 640/6964/19	Київський районний суд м. Харкова	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення; інші процесуальні дії, що обмежують права громадян (незаконне перебування під слідством і судом)	250 466 грн. 50 копійок моральної шкоди
42.	№ 489/477/19	Ленінський районний суд міста Миколаєва	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення; незаконне засудження	158 227 грн. 50 копійок моральної шкоди
43.	№ 556/661/19	Володимирецький районний суд Рівненської області	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення; інші процесуальні дії, що обмежують права громадян (незаконне перебування під слідством і судом)	600 000 грн. моральної шкоди
44.	№ 466/2383/19	Шевченківський районний суд м. Львова	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення; незаконне накладення арешту на майно; інші процесуальні дії, що обмежують права громадян (незаконне перебування під слідством і судом)	625 950 грн. моральної шкоди
45.	№ 761/9072/19	Шевченківський районний суд м. Києва	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення; незаконне засудження	90 415 грн. моральної шкоди
46.	№ 317/846/19	Запорізький районний суд Запорізької області	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення (незаконне перебування під слідством і судом)	20 865 грн. моральної шкоди
47.	№ 405/285/19	Ленінський районний суд міста Кіровограда	бездіяльність щодо проведення досудового розслідування	3 000 грн. моральної шкоди
48.	№ 208/4939/18	Заводський районний суд м. Дніпродзержинська	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення; інші процесуальні дії, що обмежують права громадян; незаконне засудження	105 000 грн. моральної шкоди
49.	№ 405/679/19	Ленінський районний суд м. Кіровограда	бездіяльність щодо проведення досудового розслідування	5 000 грн. моральної шкоди
50.	№ 405/1461/19	Ленінський районний суд м. Кіровограда	бездіяльність щодо проведення досудового розслідування	5 000 грн. моральної шкоди
51.	№ 152/234/19	Шаргородський районний суд Вінницької області	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення; незаконне засудження	476 664 грн. 29 копійок моральної шкоди та 1 800 грн. витрат на професійну правничу допомогу

Додатки

52.	№ 344/5026/19	Івано-Франківський міський суд Івано-Франківської області	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення; незаконне накладення арешту на майно; інші процесуальні дії, що обмежують права громадян (незаконне перебування під слідством і судом)	363 051 моральної шкоди; 58 952 грн. витрат на професійну правничу допомогу
53.	№ 161/3494/19	Луцький міський районний суд Волинської області	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення; інші процесуальні дії, що обмежують права громадян (незаконне перебування під слідством і судом)	104 325 грн. моральної шкоди; 51 000 грн. витрат на професійну правничу допомогу
54.	№ 177/63/19	Криворізький районний суд Дніпропетровської області	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення (незаконне перебування під слідством і судом)	254 275 грн. моральної шкоди; 15 000 грн. витрат на професійну правничу допомогу
55.	№ 598/2346/18	Шумський районний суд Тернопільської області	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення; незаконне засудження	275 418 грн. моральної шкоди
56.	№ 672/391/19	Городоцький районний суд Хмельницької області	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення (незаконне перебування під слідством і судом)	190 000 грн. моральної шкоди
57.	№ 607/4939/19	Тернопільський міський районний суд Тернопільської області	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення (незаконне перебування під слідством і судом)	230 000 грн. моральної шкоди
58.	№ 751/2974/19	Новозаводський районний суд м. Чернігова	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення (незаконне перебування під слідством і судом)	249 962 грн. 70 копійок моральної шкоди
59.	№ 711/762/19	Придніпровський районний суд м. Черкаси	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення; інші процесуальні дії, що обмежують права громадян (незаконне перебування під слідством і судом)	108 498 грн. моральної шкоди
60.	№ 707/130/19	Черкаський районний суд Черкаської області	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення; інші процесуальні дії, що обмежують права громадян (незаконне перебування під слідством і судом)	49 268 грн. моральної шкоди; 3 000 грн. витрат на професійну правничу допомогу
61.	№ 167/242/19	Рожищенський районний суд Волинської області	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення (незаконне перебування під слідством і судом)	95 979 грн. моральної шкоди; 55 000 витрат на професійну правничу допомогу
62.	№ 452/635/19	Самбірський міський районний суд Львівської області	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення; інші процесуальні дії, що обмежують права громадян; незаконне засудження	325 215 грн. 80 копійок моральної шкоди; 100 000 витрат на професійну правничу допомогу
63.	№ 296/834/19	Корольовський районний суд м. Житомира	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення; незаконне засудження	500 000 грн. моральної шкоди.

Додаток Є

64.	№ 404/758/19	Кіровський районний суд м. Кіровограда	незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення; незаконне засудження	271 245грн. моральної шкоди.
Підсумок:				15 015 523 грн. 85 коп.

Додаток Ж

Стислі виклади рішень щодо України, винесені Європейським судом з прав людини (порушення ст. 2 Конвенції)

№	Назва та реквізити справи	Суть порушення	Сума компенсації
Ст. 2 «Право на життя» Конвенції про захист прав і основних свобод людини			
1.	Справа «Андреева проти України» (case of Andreyeva v. Ukraine) (заява № 24385/10) рішення від 29 січня 2019 року	Державні органи не провели ефективного розслідування обставин смерті, у зв'язку з чим констатовано порушення процесуального аспекту ст. 2 Конвенції.	12 000 євро моральної шкоди та додатково суму податку; 1 000 євро та додатково суму податку – компенсація судових та інших витрат
2.	Справа «Арская проти України» (case of Arskaya v. Ukraine) (заява № 45076/05) рішення від 5 грудня 2013 року	З огляду на надмірну тривалість кримінального розслідування та його недоліки (неодноразові повернення справи для проведення додаткового розслідування, несвоєчасність проведення експертизи осудності) констатовано порушення процесуального аспекту ст. 2 Конвенції.	10 000 євро моральної шкоди та додатково суму податку; 200 євро та додатково суму податку – компенсація судових та інших витрат
3.	Справа «Барсукові проти України» (case of «Barsukovy v. Ukraine») (заява № 23081/07) рішення від 26 лютого 2015 року	З огляду на те, що досудове слідство характеризувалося надмірною тривалістю і неодноразовими поверненнями справи на додаткове розслідування, а під час судового розгляду справи судові засідання постійно відкладалися або переносилися з огляду на неявку свідків, сторони захисту,головуючого судді тощо, констатовано порушення процесуального аспекту ст.2 Конвенції.	3 000 євро моральної шкоди та додатково суму податку
4.	справа «Басюк проти України» (case of «Basyuk v. Ukraine») (заява № 51151/10) рішення від 05 листопада 2016 року	З огляду на те, що розслідування обставин смерті доньки заявника внаслідок ДТП тривало більше восьми років і не принесло відчутних результатів; такі недоліки кримінального провадження як неодноразові повернення справи для проведення додаткового розслідування та повторні призначення судово-медичних і автотехнічних експертиз тощо, констатовано порушення процесуального аспекту ст.2 Конвенції.	6 000 євро моральної шкоди та додатково суму податку
5.	Справа «Бурґас проти України» (case Bargas v. Ukraine) (заява № 8976/07) рішення від 18 грудня 2018 року	Кримінальне провадження щодо дорожньо-транспортної пригоди тривало дванадцять років. Крім того, повторне винесення постанов про повернення справи на додаткове розслідування свідчить про серйозні недоліки у кримінальній справі, а проведення великої кількості експертиз свідчить про відсутність комплексного підходу до збору доказів на стадії досудового слідства, констатовано порушення процесуального аспекту ст.2 Конвенції.	3 000 євро моральної шкоди та додатково суму податку; 215 євро та додатково суму податку – компенсація судових та інших витрат
6.	Справа «Бучинська проти України» (case of Buchynska v. Ukraine) (заява № 35493/10) рішення від 30 квітня 2015 року	Національні органи влади не зробили усе від них залежне для забезпечення оперативного та всебічного вжиття заходів для збору доказів, встановлення місцезнаходження та притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні замаху на життя заявниці, констатовано порушення процесуального аспекту ст.2 Конвенції.	6 000 євро моральної шкоди та додатково суму податку

Додаток Ж

7.	Справа «Валерій Фуклев проти України» (case of Valeriy Fuklev v. Ukraine) (заява № 6318/03) рішення від 16 січня 2014 року	Ані органи охорони здоров'я, ані слідчі органи не провели ретельного розслідування обставин смерті дружини заявника. Таким чином, заявник не був забезпечений ефективними правовими процедурами, які б відповідали процесуальним вимогам статті 2 Конвенції.	6 000 євро моральної шкоди та додатково суму податку – 240 євро та додатково суму податку – компенсація судових та інших витрат
8.	Справа «Горовенки та Бугара проти України» Case of Goroventky and Bugara v. Ukraine (заяви № 36146/05 та № 42418/05) рішення від 12 січня 2012 року	Порушення статті 2 Конвенції з огляду на недотримання державою свого позитивного обов'язку щодо захисту права на життя, оскільки видача відповідальними державними органами працівнику міліції пану Д. табельної зброї не відповідала вимогам національного законодавства, що в результаті призвело до смерті двох осіб.	чотири (4) заявники – по 12 000 євро моральної шкоди та додатково суму податку; 150 + 2099 євро та додатково суму податку – компенсація судових та інших витрат
9.	справа «Горяєва проти України» (case of Goryayeva v. Ukraine) (заява № 58656/10) рішення від 06 жовтня 2016 року	Національні органи влади розглядали питання у період з 2007 до 2012 роки, виключно шляхом проведення дослідчих перевірок та без проведення повного розслідування. Така слідча процедура не відповідає принципам ефективного засобу юридичного захисту, оскільки слідчий може здійснювати лише обмежений перелік процесуальних дій у рамках такої процедури, а потерпілі не мають офіційного статусу і тому позбавляються можливості ефективно брати участь у процедурі. Протягом цього періоду було прийнято понад п'ятнадцять рішень про закінчення дослідчих перевірок, і всі вони були скасовані як необґрунтовані вищестоящими органами, які кожен раз повертали справу для проведення нових перевірок. Повторення таких ухвал про повернення справи свідчить про серйозний недолік. Констатовано порушення процесуального аспекту ст.2 Конвенції.	8 000 євро моральної шкоди та додатково суму податку
10.	Справа «Зоріна та інші проти України» (case of Zorina and others v. Ukraine) (заява № 20295/07 та 3 інші заяви) рішення від 14 лютого 2019 року	Неспроможність слідчих органів своєчасно вжити необхідні заходи підірвало їхню здатність встановити обставини, пов'язані зі смертями родичів заявників, та осіб, якщо такі були, які мали понести відповідальність. Проведені у справах заявників розслідування не відповідали критерію ефективності, констатовано порушення процесуального аспекту ст.2 Конвенції.	чотири (4) заявники – по 6 000 євро моральної шкоди та додатково суму податку; 160 + 196 + 23 + 500 євро та додатково суму податку – компенсація судових та інших витрат

Додатки

11.	Справа «Кац та інші проти України» (заява № 29971/04) рішення від 18.03.2009 року	Тривалість розслідування скарг заявників вже становить чотири роки і дев'ять місяців і, як видається, воно досі триває. Упродовж цього періоду слідчі органи тричі відмовлялися порушити кримінальну справу, але в подальшому ці їхні постанови скасовувалися національними судами, і справа направлялася для додаткової перевірки. Постанови Шевченківської прокуратури про відмову в порушенні кримінальної справи були винесені до отримання важливих доказів у справі – результатів додаткової перевірки та додаткових медичних доказів. Деякі частини розслідування не відповідають мінімальній вимозі щодо незалежності. Констатовано порушення процесуального аспекту ст.2 Конвенції.	три (3) заявники – по 7 000 євро моральної шкоди та додатково суму податку; 1050 євро та додатково суму податку – компенсація судових та інших витрат
12.	справа «Качурка проти України» (case of Kachurka v. Ukraine) (заява № 4737/06) рішення від 15.12.2011 року	Незважаючи на те, що перевірка у цій справі закінчилась остаточно висновком щодо того, яким чином настала смерть С.К., з огляду на різноманітні недоліки організації справи, затримки, спричинені неоперативністю слідчих органів у зібранні вичерпної та послідовної доказової бази, та відсутність об'єктивного виправдання невжиття заходів для усунення суперечливостей у доказах, Суд не переконааний у тому, що слідчі органи вжили усіх заходів, які б обгрунтовано можна було очікувати від них, щоб забезпечити відповідність розслідування вимогам статті 2. Констатовано порушення процесуального аспекту ст.2 Конвенції.	16 000 євро моральної шкоди та додатково суму податку
13.	Справа «Ігор Шевченко проти України» Case of Igor Shevchenko v. Ukraine (заява № 22737/04) рішення від 12 січня 2012 року	Порушення статті 2 Конвенції у процесуальному аспекті у зв'язку з незабезпеченням державними органами ефективного розслідування події, оскільки більш як десятирічне розслідування справи завершилось її закриттям у зв'язку зі смертю обвинуваченого, а не прийняттям рішення по суті. Така тривалість не була виправдана ані складністю справи, ані необхідністю проводити слідчі дії, ані поведінкою заявника. Крім того, протягом певних тривалих періодів у справі не проводились ані слідчі дії, ані розгляд справи по суті.	8 000 євро моральної шкоди та додатково суму податку
14.	Європейський суд з прав людини Справа «Кардава проти України» (case of Kardava v. Ukraine) (заява № 19886/09) рішення від 17 грудня 2019 року	Органи влади не навели жодного правдоподібного пояснення та не спростували твердження заявника щодо його тілесних ушкоджень. Враховуючи, що протягом усього відповідного періоду заявник знаходився під контролем органів влади. Держава має нести відповідальність за стверджене жорстоке поводження, яке слід кваліфікувати як нелюдське та таке, що принижує гідність, та констатовано порушення матеріального аспекту статті 3 Конвенції. Крім того, у цій справі не було здійснено жодних серйозних спроб розслідувати твердження заявника про жорстоке поводження працівників міліції, констатовано порушення процесуального аспекту статті 3 Конвенції.	8 000 євро моральної шкоди та додатково суму податку; 1 000 євро та додатково суму податку – компенсація судових та інших витрат

Додаток Ж

15.	Справа «Космата проти України» (case of Kosmata v. Ukraine) (заяви №№ 10558/11 і 28218/11) рішення від 15 січня 2015 року	Встановлено, що у справі затримки при здійсненні спеціального розслідування разом з його обмеженістю, також затримали кримінальне розслідування. Констатовано порушення процесуального аспекту ст.2 Конвенції.	Дві (2) заявниці - по 6 000 євро моральної шкоди та додатково суму податку
16.	Справа «Ловигіні проти України» (case of Lovyginu v. Ukraine) (заява № 22323/08) рішення від 23 червня 2016 року	Розслідування стверджуваної недбалості працівників міліції у справі було відзначено чіткими недолками. Розслідування розпочалася із запізненням, а ключова частина доказів була втрачена слідчими органами, у зв'язку з чим слідчого було притягнуто до дисциплінарної відповідальності. Констатовано порушення процесуального аспекту ст.2 Конвенції.	9 000 євро моральної шкоди та додатково суму податку; 1 500 євро та додатково суму податку – компенсація судових та інших витрат
17.	Справа «Любов Єфіменко проти України» case of Lyubov Efimenko v. Ukraine (заява № 75726/01) рішення від 25 листопада 2010 року	Порушення процесуального аспекту статті 2 Конвенції констатовано з огляду на незабезпечення державними органами ефективного розслідування обставин смерті сина заявниці, оскільки слідство в справі характеризувалося відсутністю належної швидкості та сумлінності відповідних правоохоронних органів, що призвело до втрати важливих доказів та зниження ймовірності його успішності.	12 000 євро моральної шкоди та додатково суму податку
18.	Справа «Маснева проти України» Case of Masneva v. Ukraine (заява № 5952/07) рішення від 20 грудня 2011 року	Порушення процесуального аспекту статті 2 конвенції з огляду на незабезпечення ефективного розслідування обставин смерті сина заявниці, оскільки у справі неодноразово ухвалювались постанови про відмову в порушенні кримінальної справи, які в подальшому скасовувались через процесуальні недолки; порушення кримінальної справи мало місце лише більш як через 4 роки після події; призначення деяких експертів відбулось із значними затримками; органи слідства не досліджували важливі обставини справи, зокрема ті, на які посилалась заявниця, а також через незабезпечення незалежності слідства через те, що деякі із експертних досліджень проводились працівниками того ж відділу міліції, де працював пан Маснев, а слідчі органи, відмовляючи в порушенні кримінальної справи, неодноразово посилались на результати внутрішнього розслідування.	20 000 євро моральної шкоди та додатково суму податку
19.	справа «Матушевський і Матушевська проти України» (case of Matushevskyy and Matushevskya v. Ukraine) (заява № 59461/08) рішення від 23 червня 2011 року	Не зважаючи на те, що розслідування на національному рівні ще триває, на момент розгляду справи минуло вже приблизно три роки з часу смерті І.М., протягом яких, як можна дійти висновку, державні органи не здійснили ефективного розслідування його смерті та не надали правдоподібної версії щодо обставин її настання. Констатовано порушення процесуального аспекту ст.2 Конвенції.	12 000 євро моральної шкоди та додатково суму податку; 700 євро та додатково суму податку – компенсація судових та інших витрат

Додатки

20.	Справа «Машенко проти України» (case of «Mashchenko v. Ukraine») (заява № 42279/08) рішення від 11 червня 2015 року	Розслідування смерті чоловіка заявниці тривало понад вісім з половиною років, характеризувалося неодноразовими поверненнями справи на додаткове розслідування у зв'язку з недостатністю вжитих слідчими заходів, а заявниці мала труднощі в отриманні інформації про хід розслідування та участі в процесі прийняття рішень. Констатовано порушення процесуального аспекту ст.2 Конвенції.	6 000 євро моральної шкоди та додатково суму податку; 1 350 євро та додатково суму податку – компенсація судових та інших витрат
21.	Справа «Меркулова проти України» (case of Merkulova v. Ukraine) (заява № 21454/04) рішення від 3 березня 2011 року	Протягом тринадцяти років провадження у справі мали місце затримки через несумлінність державних органів і, відповідно, незважаючи на засудження винної у вказаному злочині особи, розслідування у справі не можна вважати ефективним. Констатовано порушення процесуального аспекту ст.2 Конвенції.	12 000 євро моральної шкоди та додатково суму податку
22.	Справа «Михалкова та інші проти України» (case of Mikhailkova and others v. Ukraine) (заява № 10919/05) рішення від 13 січня 2011 року	Порушення процесуального аспекту статті 2 конвенції у зв'язку з незабезпеченням державними органами ефективного розслідування обставин смерті Михалкова В.В., оскільки протягом семи років досудового слідства, яке на момент ухвалення Європейським судом рішення ще тривало, обставин його смерті встановлено не було.	Три (3) заявники – 50 000 євро та по 20 000 євро моральної шкоди та додатково суму податку; 3 300 євро та додатково суму податку – компенсація судових та інших витрат
23.	Справа «Мосендз проти України» (case of Mosendz v. Ukraine) (заява № 52013/08) рішення від 17 січня 2013 року	Порушення ст. 2 конвенції у зв'язку з тим, що державою не було дотримано свого позитивного обов'язку захистити життя сина заявниці під час його перебування під її контролем та адекватно пояснити обставини його смерті, а також процесуального обов'язку провести ефективне розслідування щодо цього.	20 000 євро моральної шкоди та додатково суму податку
24.	Справа «Олейнікова проти України» (case of Oleynikova v. Ukraine) (заява № 38765/05) рішення від 15 грудня 2011 року	Порушення ст. 2 конвенції в контексті процесуального аспекту у зв'язку з тим, що розслідування обставин смерті сина заявниці було неефективним, оскільки на день постановлення рішення європейського суду перевірка обставин смерті сина заявниці тривала більше дев'яти років, органи слідства шість разів виносили постанови про відмову в порушенні кримінальної справи, які в подальшому скасовувались вищестоящою прокуратурою або судами, що повертали справу на додаткову перевірку.	12 000 євро моральної шкоди та додатково суму податку

Додаток Ж

25.	Справа «Падура проти України» (case of Padura v. Ukraine) (заява № 48229/10) рішення від 11 грудня 2014 року	Загальна тривалість кримінального розслідування та подальшого судового розгляду (понад шість років та п'ять місяців) не видається виправданою. Після тривалого періоду розслідування та судового розгляду районний суд вирішив відправити справу на додаткове розслідування, вважаючи, що підсудним слід було пред'явити обвинувачення у вчиненні більш тяжких злочинів. А під час нового судового розгляду відбулася низка затримок через незабезпечення органами влади явки учасників до суду, численні перенесення судових засідань, необхідність проведення додаткових слідчих дій тощо. Констатовано порушення процесуального аспекту ст.2 Конвенції.	6 000 євро моральної шкоди та додатково суму податку; 17 євро – на переклад та додатково суму податку.
26.	Справа «Поживотько проти України» (case of Pozhyvotko v. Ukraine) (заява № 42752/08) рішення від 17 жовтня 2013 року	Тричі постанови слідчих про закриття провадження скасовувались наглядовими органами у зв'язку з необґрунтованістю та необхідністю проведення додаткових слідчих дій. Повторюваність таких постанов виявляє серйозні недоліки у кримінальному розслідуванні. Слідчі органи не вжили усіх необхідних заходів для того, щоб провести ретельне розслідування, яке б відповідало вимогам конвенції. Крім того, через понад сім з половиною років після події, розслідування все ще не було закінчене, що дало можливість стверджувати про його не виправдану тривалість. Констатовано порушення процесуального аспекту ст.2 Конвенції.	Дві (2) заявниці - по 10 000 євро моральної шкоди та додатково суму податку
27.	Справа «Прилуцький проти України» (case of Prilutskiy v. Ukraine) (заява № 40429/08) рішення від 26 лютого 2015 року	Приблизно через шість років та шість місяців після ДТП провадження у справі на національному рівні все ще тривало. Така надмірна тривалість не видається виправданою, через більш як п'ять років після ДТП справу було повернуто на додаткове розслідування. Констатовано порушення процесуального аспекту ст.2 Конвенції.	6 000 євро моральної шкоди та додатково суму податку; 960 євро та додатково суму податку – компенсація судових та інших витрат
28.	Справа «Принда проти України» (case of Prunda v. Ukraine) (заява № 10904/05) рішення від 31 липня 2012 року	Порушення ст. 2 Конвенції в контексті процесуального аспекту у зв'язку з тим, що розслідування обставин смерті сина заявників було неефективним, оскільки, зокрема, остаточне рішення у відповідній кримінальній справі було винесено майже через сім років з дня дорожньо-транспортної пригоди, кримінальна справа неодноразово поверталась на додаткове розслідування, зокрема, у зв'язку з неврахуванням вказівок органів прокуратури, слідчі органи, які з самого початку знали про те, що учасники ДТП постійно проживають за кордоном і що, таким чином, їхня участь в подальшому ході слідства може бути проблематичною, не діяли з особливою ретельністю на початковій стадії розслідування.	Два (2) заявника - по 6 000 євро моральної шкоди та додатково суму податку; 21 євро та додатково суму податку – компенсація судових та інших витрат

Додатки

29.	Справа «Риженко проти України» (case of «Ruzhenko v. Ukraine») (заява № 55902/11) рішення від 30 липня 2015 року	Розслідування обставин смерті сина заявниці тривало понад п'ять з половиною років і не принесло відчутних результатів. Протягом цього значного періоду часу органами досудового слідства не було докладено розумних зусиль для встановлення істини у справі. Органи влади України не провели ефективне та своєчасне розслідування обставин смерті сина заявниці у справі, констатовано порушення процесуального аспекту статті 2 Конвенції.	6 000 євро моральної шкоди та додатково суму податку.
30.	Справа «Реус та інші проти України» (case of Reus and others v. Ukraine) (заява № 40587/07) рішення від 16 жовтня 2014 року	Порушення процесуального аспекту ст.2 Конвенції з огляду на те, що державними органами не було проведено ефективного розслідування обставин смерті Чебана І.Г. Розслідування було надмірно тривалим, а справа неодноразово поверталась на додаткове розслідування. Органи слідства не брали до уваги чисельні вказівки наглядових органів щодо необхідності проведення додаткових слідчих дій та усунення наявних у справі суперечностей.	10 000 євро моральної шкоди та додатково суму податку; 350 євро та додатково суму податку – компенсація судових та інших витрат
31.	справа «Сергій Шевченко проти України» (заява № 32478/02) рішення від 4 квітня 2006 року	Порушення обов'язку держави-відповідача відповідно до статті 2 Конвенції в зв'язку з не проведенням ефективного та незалежного розслідування факту смерті А.Ш.	20 000 євро нематеріальної шкоди та додатково суму податку
32.	«Сердюк проти України» (case of «Serdyuk v. Ukraine») (заява № 61876/08) рішення від 12 березня 2015 року	У цій справі правоохоронним органам знадобився майже місяць, щоб порушити кримінальну справу та розробити відповідний план дій, та що ця затримка була не виправданою і призвела до послаблення доказової бази. Незважаючи на проведення численних слідчих дій, провадження у цілому характеризувалося надмірною тривалістю, поганим веденням документації, неодноразовим невиконанням працівниками міліції вказівок вищестоящих органів та несистемним підходом до збирання доказів. Констатовано порушення процесуального аспекту статті 2 Конвенції.	8 000 євро моральної шкоди та додатково суму податку; 15 євро та додатково суму податку – компенсації поштових витрат
33.	Справа «Тучін та Тучіна проти України» (case of «Tuchin and Tuchina» v. Ukraine) (заява № 40458/08) рішення від 26 травня 2016 року	Кримінальне провадження за фактом ДТТ, що призвела до смерті доньки заявників, тривало більше десяти років та згодом було закрито у зв'язку із закінченням строку давності притягнення до кримінальної відповідальності. Національні органи визнали наявність серйозних недоліків у цьому провадженні, а також, що його тривалість була не виправданою. Констатовано порушення процесуального аспекту статті 2 Конвенції.	Адвокат заявника не подав жодних вимог щодо справедливої сатисфакції або компенсації судових та інших витрат.
34.	Справа «Федорченко та Лозенко проти України» (case of Fedorchenko and Lozenko v. Ukraine) (заява № 387/03) рішення від 20 вересня 2012 року	Порушення процесуального аспекту ст. 2 Конвенції було констатовано у зв'язку з тим, що розслідування обставин загибелі родичів заявників було неефективним.	20 000 євро моральної шкоди та додатково суму податку; 8 000 євро та додатково суму податку – компенсація судових та інших витрат

Додаток Ж

35.	справа «Хайло проти України» (заява № 39964/02) рішення від 13 листопада 2008 року	Суд має сумнів, що сьогодні можна виправити недоліки розслідування, допущені на самому початку. Минув час, тому вже втрачено можливість зібрати певні докази. Зокрема, пан Б., про причетність якого до стверджуваного вбивства вказували заявники, виїхав за кордон, а деякі інші свідки не могли вже пригадати деталі, про які їх запитували. Констатовано порушення процесуального аспекту статті 2 Конвенції.	3 000 євро моральної шкоди та додатково суму податку
36.	Справа «Салахов та Іслямова проти України» (case of Salakhov and Islyamova v. Ukraine) (заява № 28005/08) рішення від 14 березня 2013 року	Порушення статті 2 Конвенції в її процесуальному аспекті було встановлено у зв'язку з неефективністю розслідування скарг заявниці стосовно ненадання заявнику належної медичної допомоги, що полягало в неодноразовому закритті кримінальної справи та поновленні розслідування у справі, що тривало більше ніж 3,5 років. Крім того, неможливість слідчих органів отримати від установ, де заявник тримався під вартою, медичні документи щодо нього, є серйозним недоліком проведення розслідування.	60 000 євро моральної шкоди; 900 євро та додатково суму податку – компенсація судових та інших витрат; 25 євро та додатково суму податку – компенсації поштових витрат
37.	Справа «Сергієнко проти України» Case of Serhiyenko v. Ukraine (заява № 47690/07) рішення від 19 квітня 2012 року	З огляду на обставини справи, а саме загальну тривалість провадження, недоліки досудового слідства, що були визнані самими державними органами, та відсутність комплексного підходу до збирання доказів у досудовому слідстві, яка виявлялася в неодноразовому призначенні експертів одного виду кожним слідчим, який приймав справу до свого провадження, визнано порушення статті 2 Конвенції в процесуальному аспекті у зв'язку з недотриманням державою обов'язку провести ефективне розслідування обставин смерті сина заявника.	Інформація відсутня
38.	Справа «Слюсар проти України» (case of Slyusar v. Ukraine) (заява № 39797/05) рішення від 17 січня 2013 року	Порушення ст. 2 Конвенції у її процесуальному аспекті у зв'язку з недотриманням державою обов'язку провести ефективне розслідування смерті брата заявника, оскільки: період від моменту повідомлення заявника про зникнення його брата до порушення кримінальної справи був занадто тривалим; після порушення кримінальної справи за фактом вбивства не було здійснено спланованого розслідування; у слідства не було жодних версій щодо підозрюваних, окрім тих, на які вказував сам заявник, проте і на їхню підтримку не було зібрано достатньо доказів.	12 000 євро моральної шкоди та додатково суму податку; 500 євро та додатково суму податку – компенсація судових та інших витрат

Додатки

39.	Справа «Юрій Ілларионович Щокін проти України» (affaire Yuriy Illarionovitch Shehokin s. Ukraine) (заява № 4299/03) рішення від 03 жовтня 2013 року	Порушення процесуального аспекту ст.2 Конвенції з огляду на те, що в цій справі державними органами України не було проведено жодного серйозного розслідування щодо обставин, які призвели до смерті сина заявника під час його перебування в колонії. Розслідування обмежилося лише особистою відповідальністю осіб, винних у вчиненні насильницьких дій, без розгляду чи згадування питання відповідальності держави. Крім того, державою не було вжито розумних та належних заходів з метою розшуку Ш.А. у зв'язку з тим, що постановою про його затримання було винесено лише через п'ять місяців після початку розслідування, а розшук обмежено регіональним рівнем.	30 000 євро моральної шкоди та додатково суму податку
40.	Справа «Холодков і Холодкова проти України» (case of «Kholodkov and Kholodkova v. Ukraine») (заява № 29697/08) рішення від 7 травня 2015 року	Через одинадцять років після смерті сина заявників відповідна кримінальна справа все ще знаходилася на розгляді суду першої інстанції. Уряд не надав достатнього обґрунтування такої істотної затримки та не довів, що органи влади зробили все від них залежне для забезпечення оперативного та всебічного збору доказів, встановлення місця знаходження та притягнення до суду осіб, винних у смерті сина заявників. Константовано порушення статті 2 Конвенції.	6 000 євро моральної шкоди та додатково суму податку; 20 євро та додатково суму податку – компенсація судових та інших витрат
41.	Справа «Чумак проти України» (case of «Chumak v. Ukraine») (заява № 60790/12) рішення від 19 травня 2016 року	Розслідування тривало 8 років і 5 місяців. Розслідування характеризувалося неодноразовим закриттям та відновленням справи внаслідок нежиття слідчими достатніх заходів, а також поступовим погіршенням доказів. Константовано порушення статті 2 Конвенції.	6 000 євро моральної шкоди та додатково суму податку; 3 євро та додатково суму податку – компенсація поштових витрат
42.	Справа «Шиянов проти України» (case of Shiyarov v. Ukraine) (заява № 12552/09) рішення від 2 червня 2016 року	Провадження у справі неодноразово зупинялося. Наступні випадки відновлення провадження у справі, як видається, ґрунтувались не на новій інформації або доказах, які б давали підстави для проведення додаткових слідчих дій, а скоріш за все, на невиконанні міліцією попередніх доручень слідчого. Загалом розслідування насильницької смерті доньки заявника тривало більше дванадцяти років та не дало суттєвих результатів. Органи влади не дотримувалися принципу сумлінності при розслідуванні обставин смерті доньки заявника, та що вони не вжили всіх належних заходів для встановлення фактів, що призвели до цієї трагедії. Константовано порушення статті 2 Конвенції.	8 000 євро моральної шкоди та додатково суму податку
43.	справа «Шульга проти України» (case of Shulga v. Ukraine) (заява № 40298/06) рішення від 12 листопада 2015 року	кримінальне провадження тривало вісім років та дев'ять місяців і було закрито на підставі висновку про невинуватість водія у ДТП зі смертельними наслідками, незважаючи на відсутність відповідного висновку експерта щодо цього. Константовано порушення статті 2 Конвенції.	6 000 євро моральної шкоди та додатково суму податку; 200 євро та додатково суму податку – компенсація судових та інших витрат
Підсумок:			647 694 євро

Наукове видання

Медицький І. Б.

**НАСЛІДКИ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ:
ТЕОРЕТИЧНІ І ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ**

Монографія

Науковий редактор – *Фріс П. Л.*

Коректор – *Козич І. В.*

Комп'ютерний макет – *Козич І. В.*

Підписано до друку 07.05.20. Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Ум.друк.арк. 19,5.

Наклад 350 прим. Зам. №13-м/20.

Видавець Супрун В. П.

76000, Україна, м. Івано-Франківськ, вул. Витвицького, 24/2,

тел./ф.: (0342) 71-04-40, e-mail:prints@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи

до Державного реєстру видавців, виготовлювачів

і розповсюджувачів видавничої продукції

Серія ІФ № 25 від 17.10.2005 р.

Виготовлювач підприємець Голіней О. М.

76000, Україна, м. Івано-Франківськ, вул. Галицька, 128,

тел.: (0342) 580 432, +38 050 540 30 64